

М. Лозинський

Галичина



INSTITUT SOCIOLOGIQUE UKRAINIEN.

Études et documents relatifs à l'histoire de la révolution
ukrainienne de 1917—1920. Vol. V, par Dr. M. Lozynsky.

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ.

Розвідки і матеріали. Книга пята.

ДР. МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ

ГАЛИЧИНА

в рр. 1918—1920.

1922.

Заграничне бюро і склад видань в Відні: VIII., Hammerlingplatz 4/7, V. Salisniak.

Друкарня: J. N. Vernay
Wien, IX. Bez., Canisiusgasse Nr. 8—10.

471
INSTITUT SOCIOLOGIQUE UKRAINIEN.

Etudes et documents relatifs à l'histoire de la révolution
ukrainienne de 1917—1920. Vol. V, par Dr. M. Lozynsky.

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ.

Розвідки і матеріали. Книга пята.

ДР. МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ

ГАЛИЧИНА

в рр. 1918—1920.

Львів. Библиотека
АН УРСР

13182

1922.

Автор застерігає собі всі права.



Переднє слово.

В сій праці поклав я собі за задачу дати огляд політичної історії української Галичини в часі творення української державности.

Оброблення праці не є рівномірне. На скільки я сам був учасником подій, має вона до деякої міри мемуарний характер. Там знов, де треба було опиратися виключно на документи (акти державної влади, преса і т. п.), я мусів обмежитися матеріалом, який міг зібрати в еміграційній обстанові. Через те окремі часті праці не однаково повні й оброблені.

Та все таки я думаю, що ліпше видати працю в такому виді, в яким я її тепер міг написати, ніж відкладати її до того невідомого часу, коли можна буде зібрати й використати весь матеріал. І в такому виді — сподіюся — вона сповнить свою задачу.

В кінці ще одно:

В звідомленню „До українського громадянства“, яке я оголосив *), усунувшись від урядової діяльности, я заповів, що докладне звідомлення з моєї урядової діяльности буде подане в моїх двох працях: 1) „Справа Східної Галичини на Міровій Конференції“ і 2) „При державній праці (Львів-Станиславів-Париж)“.

Випускаючи сю працю, я до певної міри сповняю також вишене зазначену обітницю, бо представлення справи Східної Галичини на Міровій Конференції ввійшло в цілости в сю працю, а так само ввійшла сюди значна часть матеріалів і уваг, які мали ввійти в другу з заповіджених праць.

Гайдельберґ, май 1921.

Др. Михайло Лозинський.

*) „Вперед“ ч. 120 з 25. мая 1920. і „Громадська Думка“ ч. 121 з 24. мая 1920.

Від Видавництва.

Отся книга М. Лозинського служить доповненням праці П. Христюка, що подає загальний начерк історії революції на великій Україні. Український Соціологічний Інститут бажав би доповнити сей начерк подібними працями про розвій подій в тих же роках в таких краях як Закарпатська Україна, Бесарабія, Крим, Кубань, українські колонії на Далекім Сході. Досі переговори, ведені з місцевими громадськими діячами, ще не запевнили йому таких праць, тому він звертається отсею дорогою до всіх, що розпоряджають відповідним матеріалом до історії революційної доби в котрімсь з отсих країв і готові були б дати її начерк, аби зволили зголоситися до Інституту, щоб порозумітися ближче в сій справі.

Як праця П. Христюка так і отся книга М. Лозинського видається Українським Соціологічним Інститутом на гроші зібрани нашими земляками в Сполучених Державах Півн. Америки, Канаді і Бразилії для „Комітету Незалежної України“, котрі сей комітет передав Укр. Соціол. Інституту при своїй ліквідації. Вдячна згадка від усіх, хто користатиме з сих праць, належитья отсим американським жертводавцям.

М. Гр.

І. Часть.

Галичина в світовій війні.

Розділ І.

Положення Галичини в Австрії.

Українську Галичину заняла Австрія при першій розділі Польщі в 1772. р., покликаючися як на правний титул на права угорської корони до цього краю в часів галицько-волинської держави і з пізніших договорів між польськими й угорськими королями.

Адміністративно злучено її з польськими землями, набутими Австрією при розділах Польщі і з набутою від Туреччини Буковиною. В кінці, після різних експериментів і плянів, утворено в 1850. р. з цих територіяльних набутоків Австрії два „коронні краї“: „Королівство Галичину й Володимирію з великим князівством Краківським і князівствами Освенцімським і Заторським“, яке обнімало набутки Австрії при розділах Польщі, і „Князівство Буковину“, яке обнімало висше згаданий набуток від Туреччини.

Таким чином українську Галичину злучила Австрія з польськими землями, набутими при розділах Польщі, в один край, в якому підчас конституційної перебудови Австрії на основі автономії „коронних країв“ вся політична власть, дякуючи мішаному складові населення¹⁾, соціальної перевазі польського елементу²⁾, політичній будові австрійської держави³⁾ і політиці австрійського правительства⁴⁾, дісталася в польські руки.

До часу заведення загального і рівного виборчого права в Австрії (1907.) сю власть виконувала польська шляхта. Опісля перейшла вона на польську демократію, яка виробила відповідну до цього політичну теорію, а саме: що те, що в періоді свого панування здобула польська шляхта, є загально-національним добром польського народу,

¹⁾ Менше більше половину населення творили Українці, а половину Поляки і Жиди. Територія була в двох третях українська, в одній третій польська.

²⁾ Висні соціальні класи в цілій країні були тільки польські (поміщики) і жидівські (промислово-торговельна буржуазія), які на-зверх приймали польську культуру.

³⁾ Політична перевага вищих соціальних клас.

⁴⁾ Після періоду боротьби між галицькими Поляками і австрійським правительством довершилась в 1861.—1873. між обома сторонами угода: за ціну підпорядкування династії і правительству проти інших народів і проти демократичних змагань в загально-державній політиці Поляки одержали політичну власть в Галичині.

т. зв. „національним станом посідання“, який оберігати і розширяти має обов'язок кожда нова кляса, яка приходить до політичної влади.

Словом, від часу конституційної будови Австрії (1861.) до її розпаду (1918.) австрійський „коронний край“ Галичина оставався під політичним пануванням Поляків, творячи сурогат польської держави під Австрією. Се польське панування опиралося на отсих підставах:

На основі виборчого закону до австрійського парламенту Поляки творили більшість представництва Галичини в австрійським парламенті. Се відношення не могло бути змінене без їх згоди.¹⁾

При розбитті австрійського парламенту на велику скількість національних і політичних груп Поляки, які в справі польського національного стану посідання в Галичині все зберігали одноцільний національний фронт, були таким сильним чинником, що проти їх волі парламент і правительство були безсилні і все мусіли платити їм ціну, яку вону жадали, себ-то оберігати і розширяти їх національний стан посідання в Галичині.

В склад австрійського правительства все входили 1—2 міністри Поляки з портфелями, які оберігали польські інтереси в правительстві і перед короною.

Крім того від 1871. р. входив у склад австрійського кабінету міністер Поляк, який *de iure* був міністром без портфелю, та *de facto* польським міністром для Галичини з широкими компетенціями і правом „*veto*“ у всіх справах, які відносилися до Галичини.

Цісарським намісником для Галичини, який був шефом цілої державної адміністрації в краю, був призначуваний усе Поляк.

На основі виборчого закону до галицького сойму Поляки мали забезпечену подавляючу більшість у соймі, що віддавало в їх руки автономне законодавство і адміністрацію в краю.

Польське представництво в австрійським парламенті і галицьким соймі творило організацію, яка мала вплив на призначення і відкликання польських членів австрійського правительства і галицького намісника.

Окремі закони і розпорядки забезпечували пануюче становище польської мови в державних і краєвих установах Галичини.

Супроти українського народу в Галичині продовжали Поляки політику буйшої польської держави, на скільки се було можливо з огляду на українське національне відродження, на політичні поняття і відносини 19. віку і на австрійську конституцію. Ся конституція, хоч проголосила правно-державний принцип рівноправности народів держави тільки теоретично, не переводячи його в практиці державного життя, одначе все таки давала кождому народові держави, особливо в області мови і культури, ряд управлень і змогу боротися за оберігання й розширювання їх.

В половині 19. віку політика галицьких Поляків супроти Українців стояла ще на становищі заперечування існування української нації як культурної одиниці; на тодішню польську думку шлях укра-

¹⁾ Постанова виборчого закона з 1907. р.

їнського племені до культури повинен вести через польонізацію; культурний тип людини з українського племені повинен бути „gente Ruthenus natione Polonus“¹⁾.

Коли показалося, що се становище супроти національного розвитку українського народу не вдержиться, польська політика заняла становище ставлення як найбільших перешкод розвитку української мови і культури, розуміючи дуже добре, що на певнім ступні сього розвитку українській парід рознічне боротьбу за політичну власть.

Коли-ж ся боротьба за політичну власть на добре розгорілася, польська політика від початку 20. віку рішила відібрати українському народові територіяльну підставу боротьби за політичну власть: одноцільну національну територію, змагаючи до того, щоб українська Галичина через польонізацію українського і жидівського елементу по містах і насаджувание польського сільського елементу шляхом колонізації поміщицьких маєтків польським селянством стала територією національно на стільки мішаною, щоб Українці не могли сягати по політичну власть на сій території.

Основним змаганням української політики в Австрії було змагание до поділу „коронного краю“ Галичини на національні складові часті українську й польську й до утворення з української Галичини автономного українського „коронного краю“, в яким політичну власть виконував би український парід.

В 1848. р, коли тодішня революція уможливила галицьким Українцям виступление на арену політичного життя, українська політична організація, Головна Руська Рада, поставила те домагание в такій формі, щоби з української Галичини, української часті Буковини й української території Угорщини, себ-го з усіх українських земель Австрії, утворити одноцільний автономний український коронний край.

Се домагание, яке Головна Руська Рада, підпирана цілим українським населенням, дуже енергічно заступала перед короною, правительством і австрійським Установчим Державним Соємом, було годі близьке до здійснення. Прихилилося до нього передовсім австрійське правительство, яке тим способом думало зменшити територіяльну підставу політичної сили Поляків у державі, обмежуючи її на польську етнографічну територію; так само мало воно прихильників в Установчим Державним Соємі. Одначе в рішаючу хвилю не знайшло воно в нім більшости і т. зв. кромерижський проєкт австрійської конституції²⁾ полишав українські й польські землі, набуті Австрією при розділах Польщі, як один „коронний край“.

Зломивши конститутційні змагання і привернувши абсолютизм (1851.), австрійське правительство закинуло також плян поділу Галичини.

¹⁾ Було се становище, аналогічне до становища російського правительства і більшости російського громадянства царської Росії супроти українського народу.

²⁾ Ухвалений на засіданню 4. Марта 1849. в місті Кромерижі в Моравії, куди Установчий Державний Соєм переніс був свої засідання з Відня.

Примушене через 10 літ до конституційних реформ, воно — як уже вище зазначено — помирилося з Поляками і віддало їм політичну власть в Галичині.

Від цього часу домагання утворення автономного українського „коронного краю“ в Австрії відсунулося в сферу будучности, коли національна боротьба між народами держави примусить її до перебудови на основі автономії національних територій. Домагання такої передумови, яке в 1899. р. австрійська соціальна демократія прийняла в свою програму, мало в галицьких Українцях горячих прихильників. Одначе було воно поки-що домаганням будучности.

Ще в дальшу будучність відсуненим домаганням, радше далеким ідеалом ніж реальним домаганням було з'єднання всіх українських земель в одну незалежну державу, якого одні сподівалися від загальноєвропейського воєнного конфлікту, другі від соціальної революції. Одначе сей ідеал що-раз сильніше вростав в уми й серця галицьких Українців, даючи їм силу до важкої щоденної боротьби за національне і соціальне визволення.

Ся боротьба йшла за демократизацію виборчою права до австрійського парламенту й галицького сейму, за оберігання й розширювання управлень української мови, за здобування змоги розвитку української культури, за організацію широких селянських мас до боротьби проти соціального поневолення, за оборону здобутих прав перед насильством польської адміністрації.

В сій боротьбі були періоди великого загострення і трагічних подій, коли українським населенням, особливо селянством і студентством, заповнювалися в'язниці, лилася кров і падали жертви українські. Так було цілі 1890-і роки при виборах до австрійського парламенту і галицького сейму, ціле перше десятиліття 20. віку в боротьбі за український університет, в масових страйках українського селянства і в наймогутнішим з усіх українських масових рухів того часу — русі за загальне і рівне виборче право до австрійського парламенту і галицького сейму. З українського боку ся боротьба зазначилася вистрілом українського студента Мирослава Січинського в цісарського намісника Галичини, польського графа Андрія Потоцького (12. півтня 1908.).

Національний бік сеї боротьби зливався з соціальним: та сама кляса польського народу, польська шляхта, кляса польських поміщиків, виконувала політичну власть в краю і панувала соціально над українським селянством.

До кінця 19. віку інші кляси польського народу: міщанство, селянство і робітництво, майже не мали політичної сили і для скріплення своїх позицій кликали Українців до „спільної боротьби“ проти „спільного ворога“: польської шляхти, яка „однаково гнете оба народи: польський і український“. В ті часи для освіднення й організації польського селянства й робітництва вложили чимало праці визначні українські громадяни (Іван Франко, Михайло Павлик, Микола Ганкевич і ин.). Та коли в міру демократизації політичного життя Австрії польська демократія почала приходити до політичної сили, вона разом з польською шляхтою стала одним фронтом проти українських націо-

нальних і соціальних визвольних змагань в обороні польського „національного стану посідання“.

Результатом сеї боротьби в публично-правній області було здобуття представництва в австрійським парламентам і галицьким соймі (в кількості по-над одну четверту цілого галицького представництва, — що очевидно далеко не відповідало праву українського народу на основі демократичного принципу), української народної школи (з великими обмеженнями в користь польської мови і польського політичного духа), кількох українських середніх шкіл, кількох українських кафедр на теологічних, філософських і правничих факультетах львівського університету, права зносин з державними установами українською мовою, права державних підмог для українських культурних і економічних інституцій і т. и.

Ще важніше від тих здобутків було те, що в боротьбі за них і дякуючи їм творилося українське громадське життя, росла національна, політична і соціальна свідомість, організувалися українські народні маси, розвивалася українська культура, творилися в усіх областях громадського життя в українській національній формі загальні цінности.

В се творення українського національного життя вносили великий ідейний і фактичний вклад Українці в Росії, які через репресії царської Росії над Україною мусіли переносити значну частку своєї діяльності в Галичину.

Зносини між галицькими і російськими Українцями існували, почавши від половини 19. віку, і чим далі ставали що-раз інтензивніші. Вистане згадати імена Костомарова, Куліша, Драгоманова, Кониського, Грушевського, які мали живі звязки з Галичиною. В 1880-их і 1890-их рр. багато українських письменників в Росії містили свої твори в галицьких виданнях, особливо в „Зорі“, „Народі“, „Життю і Слові“, „Літературно-Науковим Вістнику“. Від 1900. р. Львів стає еміграційним центром Революційної Української Партії й інших українських політичних груп, аж доки революція 1905. р. не дала їм змоги перенести всю свою діяльність на Україну.

Так спільними силами синів цілої України творилися в Галичині всеукраїнські цінности.

Однак обі частини України, розділені кордоном, все таки за мало зжилися з собою, за мало злилися в одну цілість. Се відбилось трагедією непорозумінь між ними в хвилі, коли унадок Росії й Австро-Угорщини кликав до об'єднання в один національно-державний організм.

Австрійські і зокрема галицькі політичні відносини: велика сила консервативно-клерикальних елементів, національна боротьба між усіма народами держави, недостача революційного духа в демократичних і соціалістичних партіях, важка щоденна політична боротьба за дрібні реформи, використання виступів якоїсь групи серед одного народу проти його національних змагань взагалі і групами другого народу ¹⁾, все те наложило свою печать на політичну ідеологію і психологію галицьких Українців.

¹⁾ Прим. кождий рішучийший виступ галицьких Українців під прапором демократизму чи соціалізму денунціювали польські консервативно-клерикальні

Під партійно-політичним оглядом галицькі Українці ділилися на п'ять ґруп: чотири українські й одну москвофільську, яка стояла на становищі неіснування окремої української нації, була під суспільно-політичним оглядом реакційна і зрештою відгравала все меншу й меншу ролю в життю українського народу Галичини.

Партії, які стояли на українським національним становищі були, числячи з права на ліво: християнсько-суспільна, національно-демократична, радикальна і соціально-демократична.

Перша з них, се дитина невдачної польсько-української угоди з 1890. р. Коли загал партії народовців, побачивши, що польська сторона не додержує угоди, перейшов до опозиції, — вірною угоді осталася невеличка ґрупа інтеліґенції, переважно урядовців, яка в дальшій розвитку приняла назву християнсько-суспільної партії. Консервативно-клерикальна під суспільно-політичним оглядом і угодова супроти польського панування, не мала вона майже ніякого політичного значіння.

Найсильніша була партія національно-демократична, яка опанувала майже все громадське життя українського народу в Галичині. В її рядах знаходилася переважна часть духовенства і світської інтеліґенції, як також більша часть селянства. Історично беручи, був се центр українського національного табору в Галичині, т. зв. народовців. Коли в процесі партійної диференціяції творилися праві й ліві ґрупи, центр приняв також форму партійної організації. В 1899. р. партія народовців відновила допливом молодших радикальних елементів з інтеліґенції, приняла назву національно-демократичної (народної) партії й ухвалила програму, яка своїм демократизмом майже не ріжвилася від т. зв. мінімальних програм соціально-демократичних партій. В марті 1919. національно-демократична партія приняла назву трудової народної партії і змінила програму відповідно до потреб будови української держави, остаючи на тім самім ідейнім ґрунті демократизму.

Радикальну партію заложили в 1890. р. прихильники Драгоманова. Партійна програма признає своєю основою соціалізм. Одначе в практичній діяльності сей соціалізм був вивіскою без змісту. Радикальна партія внесла цінний фермент радикальних ідей в ціле громадське життя галицьких Українців. Одначе сильною політичною організацією не змогла стати.

Соціально-демократичну партію заложили в 1899. р. ті нечисленні українські соціальні демократи, які до того часу працювали або в польській партії або були діячами української радикальної партії. Зріст української соціально-демократичної партії спинювала її залежність — ідеологічна й фактична — від польської соціальної демо-

крати перед австрійською династією і правительством як „анархізм“, домагаючися репресій на цілий український рух. Польські демократи й соціалісти тоді, очевидно, мовчали. За те вони нильно підхоплювали кождий прояв українського консерватизму чи клерикалізму як доказ „реакційности“ цілого українського руху, який треба поборювати в імя поступу. Тоді знов мовчали польські консервативно-клерикальні круги.

кратіі. Осуджуючи різкіші прояви української визвольної боротьби проти польського гнету як „націоналізм“ і „шовінізм“, вона дискредитувала себе в широкіх кругах українського громадянства і позбавляла себе допливу інтелігентних сил. Українського пролетаріату по містах не могла організувати, бо він — національно неосвідомлений — був бажаним матеріалом для польської соціальної демократії, яка шильно берегла його перед національним освідмлюванням. За право організувати український міський пролетаріат в кінці таки розгорілася боротьба між українською й польською соціальною демократією, доводячи навіть до хвилевого розпаду української соціальної демократії на дві групи: національну і польонофільську. В кінці український сільський пролетаріат (в точнім значінню слова) був за мало численний і занадто темний, щоб могли даги оперте для сильної політичної організації.

Се представлення партійних відносин показує, що загал українського громадянства в Галичині оставався під впливом демократичних і навіть почасти соціалістичних програм.

Одначе діло не в самих програмах, а в тім, як вони формують політичну ідеологію і психологію громадянства. В сій області українське громадянство — під впливом висше зазначених австрійських і галицьких відносин — не стояло на висоті своїх програм. Недостача живих звязків з радикальними політичними і соціальними рухами культурного світа, відсутність широкого розмаху, революційного пориву, обережність на всі сторони, розмінювання на щоденну дрібну монету, — ось що характеризувало, з малими ввітками, громадянське життя галицьких Українців. Вони жили неначе в тюрмі важкої чорної щоденної праці, куди тільки здалека доходив відблиск сонця нових ідей. Їх життя було занадто відмінне від того, де родилися ті ідеї, щоб вони могли мати безпосередній вплив на нього. Тому нові ідеї не перетворювались тут в пові життєві цінности, в нові політичні сили, тільки звичайно кінчалось компромісом між старим і новим. Молодіж, перейшовши роки молодечого радикалізму, ставала переважно в ряди національно-демократичної партії, яка одинока давала готовий організаційний апарат громадянської праці. Старе відновлялося, але нове не творилося. І коли прийшла хвиля, яка кликала творити на руїнах старого нове, старі сили при найліпшій волі не могли як слід відповісти новим задачам, а нових сил, здібних до сього, не було.

В сім лежала також одна з причин трагедії непорозумін між Великою Україною й Галичиною в українській революції.

Житте української Буковини розвивалося в подібних відносинах, як житте української Галичини. Галицькі Українці боролися проти польського гнету, буковинські мали проти себе австрійсько-німецьку бюрократію, яка тут збереглася ще з часів абсолютизму, і Румунів. Культурне житте буковинських Українців розвивалося під впливом Галичини.

Українці на Угорщині, придавлені страшним гнетом Мадярів, відрізані від яких-небудь звязків з іншими українськими землями, ледви животіли життем темної етнографічної маси. Їх громадянське житте не вишло по-за національно-церковну стадію з закраскою симпатій до Росії

Розділ II.

Галицькі Українці в світовій війні.

На протязі 19. віку, в процесі розвитку української національної свідомости, витворився ідеал Самостійної України. Здійснення його — як уже зазначено — одні сподівалися від загально-європейського воєнного конфлікту, другі від соціальної революції.

З вибухом світової війни всі українські партії Галичини й Буковини стали на становищі, що надійшов час використати світовий воєнний конфлікт для здійснення ідеалу Самостійної України. В сій цілі стали вони по боці Австро-Угорщини й Німеччини, виходячи з того, що визволення й усамостійнення України можливе тільки після розбиття Росії, отже перемога центральних держав над Росією лежить в інтересі українського народу. Тому український нарід повинен стати по боці Австро-Угорщини й Німеччини, які за се повинні — на випадок перемоги над Росією — допомогти йому утворити самостійну українську державу.

Ся австрофільсько-германофільська орієнтація має свою історію.

В 1848. р., підчас дебат в австрійським Установчим Державнім Сеймі над проектом австрійської конституції, ніхто инший, тільки тодішні провідники чеського народу, Паляцький і Рігер, заступаючись за український нарід перед польськими змаганнями, мотивувати потребу свободного розвитку Українців в Австрії власне зі становища тої орієнтації. Паляцький висловив надію, що український нарід „розвиватиме свої значні здібности й робитиме швидкі поступи, братиме участь в західно-європейській культурі і творитиме в руках австрійського правительства таран проти австрійських ворогів, що має безконечно далекосягле значіння, коли взяти під увагу їх вплив на їх соплеменників у Росії“¹⁾. По словам Рігера українська література, „навіяна свободою, розтопить лід російського абсолютизму, стане Архімедовою шрубою, що оберне царизм в руїну, відриваючи від нього мільони кріпаків Українців у Росії. Се найважніше в цілій справі, — упадок того ворожого європейській свободі деспота зовсім близький, коли се племя вступить в ряди інших славянських племен“²⁾.

Таку роль в міжнародній політиці призначували Чехи галицьким Українцям тоді, коли провідники Головної Руської Ради так далеко думкою зовсім не забігали.

Після видання указів 1863. р. і 1876. р. про заборону української мови й літератури в Росії думка про визволення України з російської неволі при помочи Австрії й Німеччини почала звертати на себе увагу українських діячів на Великій Україні³⁾. При кінці 1880-их

¹⁾ Protokolle des Verfassungsausschusses im österreichischen Reichstage 1848.—1849. Herausgegeben und eingeleitet von Anton Springer. Leipzig 1885. Стр. 26—27.

²⁾ Там-же, стор. 30—32.

³⁾ Див. допис з-над Дніпра п. н. „Австрія і доля України“ в львівській „Меті“ за січень 1864. р.

і з початком 1890-их рр., коли заносилося на конфлікт між Австрією й Німеччиною з одного і Росією з другого боку, підкріпила сю думку головно стаття німецького філософа Гартмана, за яким мав стояти Бісмарк, про потребу розбиття Росії й утворення української держави¹⁾. Одначе ширших кругів на Україні ся думка не захопила.

Драгоманів, критикуючи в 1890-их рр. ті українські круги по обох боках кордону, які надіялися на сепаратизм і поміч Австрії, вказував на слабкість ідеї сепаратизму на Великій Україні і на трудність здійснення її та остерігав перед прибільшеними надіями на побіду Австрії над Росією²⁾. В 1891. р. він писав:

„Сподіватися, щоб навіть велика коаліція європейська, — в котрій в усякім разі не буде Франції, а може й Англії, — могла відірвати від Росії всі українські землі по Дін і Кубань, може тільки божевільна або дитинська фантазія. Увесь поділ Росії, який можна припустити, може обійтися на тому, що від Росії відірвуть Царство Польське, Бесарабію та яку бличочку землі на Волині й Поділю. Так тоді власне національність Українців заплатить кошти сього поділу, бо в Бесарабії подністрових Українців віддадуть на румунізацію, а коли Царство Польське злучать з Галичиною і назвуть цілий край Королівством Польським, то Поляки стануть там у такій більшості проти Українців, що Українцям ще важче буде встоювати за себе ніж тепер. Бличочка Волини й Поділя не змінить пропорції“³⁾.

Після того, як російську революцію 1905.—7. рр. перемогла реакція, і рівночасно зростаюче напруження між обома європейськими коаліціями⁴⁾ грозило кожної хвили війсьним вибухом, думка визволення й усамостійнення України через побіду центральних держав над Росією почала знов займати уми українського громадянства в Австрії. Прихилилися до сеї думки також одиниці й гуртки між українським громадянством в Росії.

При кінці 1912. р., коли грозив війсьній конфлікт, всі українські партії Галичини й Буковини в заяві з 7. грудня 1912. р. зазначили, що в конфлікті між Австро-Угорщиною й Росією інтереси українського народу згідні з інтересами Австро-Угорщини.

На з'їзді українського студентства в літі 1913. р., в яким взяли участь делегати з обох боків кордону, прийнято резолюцію про потребу використання військового конфлікту для визволення й усамостійнення України.

Світова війна виставила існування Австро-Угорщини на пробу, якої вона ідеологічно вже на самім початку не видержала. Тільки два народи, які угодою 1867. р. витворили дуалістичну форму монархії і поділили в ній панування між себе, — Німці в Австрії, Мадяри

1) Журнал „Gegenwart“ XII, 1887. і I, 1888.

2) „Неполітична політика“, „Чудацькі думки про українську національну справу“, „Листи на Наддніпрянську Україну“.

3) „Неполітична політика“, ряд статей в „Народі“ з 1890. і 1891. рр.

4) З одного боку потрійний союз: Німеччина, Австро-Угорщина й Італія, з другого — потрійне порозуміння: Росія, Франція й Англія.

в Угорщині, — тільки вони бажали дійсно побіди монархії, бачучи в сім свій національний інтерес: скріплення монархії на зверх і скріплення свого панування кожний в своїй половині монархії. Всі інші народи або бачили свій національний інтерес в ослабленню чи навіть розбиттю Австро-Угорщини, або, хоч бажали їй побіди, то не в її, тільки в своїм інтересі.

До першої категорії належали Чехи, Південні Славяни, Італійці й Румуни.

Чехи розуміли, що здійснення чеського державного права чи в межах Габсбурзької монархії¹⁾ чи через утворення самостійної чеської держави можливе тільки — в першій формі при ослабленню, в другій при розбиттю Австро-Угорщини, бо в побідній Австро-Угорщині Німці й Мадяри на здійснення чеського державного права не згодяться.

Південні Славяни змагали що найменше до з'єднання всіх південно-славянських земель Австро-Угорщини в південно-славянське королівство під Габсбургами²⁾, вважаючи своїм національним ідеалом з'єднання південно-славянських земель Австро-Угорщини з Сербією в одну південно-славянську державу. Перше було можливе тільки при ослабленню, друге при розбиттю Австро-Угорщини.

Італійці з тугою дожидали хвилі, коли можна буде завершити визволення італійського народу з неволі Габсбургів і будову з'єдненої Італії.

В кінці Румуни так само змагали до з'єднання румунських земель Австро-Угорщини з румунською державою в Велику Румунію.

Всі ці народи, примушені як громадяни Австро-Угорщини складати заяви вірності і стверджувати їх кровю своїх синів на полях бою, рівночасно бажали розгрому Австро-Угорщини і навязували зносини з антантою, щоб на випадок її побіди забезпечити собі здійснення своїх національних змагань. Весь час війни вели вони відповідно до того подвійну політику: формально лояльну, в дійсности ворожу до Австро-Угорщини.

В особливо кориснім положенню були Поляки, яким обі воюючі сторони обіцували національне визволення.

Галицькі Поляки від часу помирення з Австрією були тим елементом, на який Австро-Угорщина особливо числила на випадок війни з Росією. З вибухом світової війни з цього як щось samozрозуміле вишло т. зв. австро-польське становище, себ-то, що Поляки стають при Австро-Угорщині й Німеччині, при яких помочи Польща має визволитися з російської неволі і відискати державну самостійність. Питання, в якій формі ті часті Польщі, які належали до Австро-Угорщини й Німеччини, мають взяти участь у самостійнім державнім існуванню Польщі, відсувалося на пізніше.

1) З'єднання країв чеської корони, Чехії, Моравії і Шлеска, в чеське королівство, злучене з іншими частинами Габсбурзької монархії реальною унією через особу монарха, який коронувався би як чеський король.

2) Злучене з іншими частинами Габсбурзької монархії так само монархічною реальною унією.

Всі польські партії Галиччини з'єдинилися в Начальний Національний Комітет, який проголосив війну Австро-Угорщини й Німеччини проти Росії війною за відбудування Польщі і покликав до життя польські леґіони, які під проводом Пілсудського, теперішнього президента Польщі, мали помагати центральним державам визволити Польщу з-під Росії.

Одначе рівночасно також Росія відозвою начального вождя російської армії вел. кн. Миколи Миколаевича до польського народу проголосила як свою воєнну ціль визволення польських земель з-під Австрії й Німеччини й утворення з'єдиненої Польщі як окремої державної одиниці в ближше неозначеній злучі з Росією. За сею заявою стояла ціла антанта і в Парижі заснувався Польський Національний Комітет для її здійснення.

Таким чином міжнародне положення дало Полякам змогу поставити свою будучність на воєнні карти обох воюючих сторін. Оба польські табори, австрофільсько-германофільський і руссофільсько-антантафільський, з яких кождий мав своїх прихильників і свої організації (явні або тайні, залежно від лінії фронту) в усіх частих Польщі, хоч наверх себе поборювали, в дійсности працювали для одної цілі, стараючися — один в центральних держав, другий в антанті — як найліпше забезпечити як найкорисніше здійснення відбудування Польщі.

На скільки австрофільсько-германофільський табір Поляків і бажав побіди Австро-Угорщини, то ся побіда мала бути рівночасно її ослабленням, бо вона повинна була відступити Галиччину для будови польської держави.

В найгіршім положенню були галицькі Українці.

Їх бажання не могли бути по боці антанті, бо побіда антанті означала побіду Росії і прилучення до неї українських земель Австро-Угорщини, що несло також сим українським землям таке поневолення, в яким знаходилася Велика Україна. На зміну відношення побідної Росії до України не було ніяких надій. Так само не було надії на те, щоб західні держави хотіли й могли вплинути на Росію в сім напрямі.

Зрештою Росія з самого початку війни виявила в цілій повноті своє вороже відношення до українського народу. Ту дрібку свободи українського слова й українських товариств на Великій Україні, яка збереглася після революції 1905.—7. р., з вибухом війни знесено. В занятій Галичині заведено такий самий режим. А міністр закордонних справ Сазонов, вислідуючи в Державній Думі в лютім 1915. р. причини, які заставили Росію до війни з центральними державами, як одну з причин назвав також те, що в Галичині „за німецькі гроші“ повстав ворожий Росії український рух.

Словом, відношення Росії до української справи не могло не диктувати австрійським Українцям бажання ослаблення й розбиття Росії, бо тільки ослаблена Росія пішла би на уступки супроти України і тільки на руїнах розбитої Росії можна було збудувати самостійну українську державу.

Одначе побіда Австро-Угорщини й Німеччини над Росією ще зовсім не означала здійснення українських змагань. Не тільки до ук-

раїнської Галичини, але й до цілого Правобережя, на скільки Австро-Угорщина й Німеччина відірвали би його від Росії, підносили претенсії Поляки в ім'я відбудування історичної Польщі. А що політика Австрії супроти українського народу до того часу йшла по лінії польських бажаць, то треба було побоюватися, що таке саме становище займе Австрія також на випадок побіди над Росією.

Тому рішитися стати на боці Австро-Угорщини й Німеччини не було легко.

Одначе рішити було треба, бо остатися пасивним значило би тільки нести военні обовязки громадян Австро-Угорщини без користі для української справи.

При тім входила в гру ще одна обставина, а саме, що галицькі Поляки, виступаючи активно по боці Австро-Угорщини й Німеччини, використали би пасивність Українців як доказ ворожого відношення до Австро-Угорщини. Що се значило, се пізнали Українці зараз на початку війни, коли, не вважаючи на заняті ними становище, українське населення, дякуючи акції Поляків, почато масово арештувати, розстрілювати, вшати, мучити по таборах для ітернованих як прихильників Росії і ворогів Австро-Угорщини. На скільки страшнійші були б ці переслідування, коли б Українці не були заняли австрофільського становища, яке все таки давало їм змогу оборонятися перед ними.

З усіх сих причин українські партії Галичини й Буковини рішилися активно стати по боці Австро-Угорщини й Німеччини, щоб їх війну проти Росії використати для української справи.

Се проголосила Головна Українська Рада, зложена з представників усіх українських партій Галичини, маніфестом з 3. серпня 1914., який кликав український нарід стати по боці Австро-Угорщини й Німеччини до боротьби проти Росії за визволення України.

Головна Українська Рада утворила організацію Українських Січових Стрільців, яка мала стати завязком української армії, закликаючи вступати до сеї організації тих здатних до зброї Українців, які не були обовязані до військової служби в австро-угорській армії, бо сі мусіли ставати в ряди армії.

Поруч галицьких Українців став гурток українських політичних емігрантів з Великої України, які підчас своєї діяльності на Великій Україні були членами українських соціалістичних груп. Тепер вони утворили організацію Союз визволення України, яка також стала по боці Австро-Угорщини й Німеччини, виходячи з того, що тільки военний розгром Росії уможливить визволення і самостійність України.

Одначе Союз визволення України не знайшов одобрення серед українського громадянства в Росії і через те не міг здобути поважного політичного становища при центральних державах. Його діяльність полягала передовсім у веденню пропаганди української справи в центральних державах, в опіці над полоненими Українцями жовнірами російської армії, в організаційній і просвітній праці серед них і т. д. Такого політичного значіння в центральних державах, яке

мали аналогічні комітети чеський і польський в державах антанті, він не досягнув. Не маючи звязків з українським громадянством, він не відіграв також ролі в заключенню мира між центральними державами і Україною.

Тимчасом уже перші тижні війни принесли для сеї колючістю подиктованої орієнтації австрійських Українців важкий удар.

Головна Українська Рада і Союз виволочення України закликали український нарід до боротьби проти Росії, українська молодіж ставала в ряди Українських Січових Стрільців, українська інтелігенція мусіла тікати з Галичини перед російською армією, боячись пімсти Росії, — а рівночасно Поляки, як виконавці австрійської державної власти в Галичині, почали арештувати українське населення як ворогів Австрії, які спочувують і помагають Росії.

Почалися сі арештування з початку не сміло, звертаючися ніби-то тільки проти москофільської ґрупи серед українського народу¹⁾, але швидко, вже при кінці серпня 1914., стали вони масові й обхопили все українське населення без ріжниці партій.

Відступ австро-угорської армії на захід попереджали масові транспорти арештованих — селян, пародніх учителів, священників і міської інтелігенції, старців, жінок і дітей — яких серед голоду і знущань вивозили в табори для інтернованих в західні краї держави. Багато з тих, то тікали перед російською армією, попало в сі транспорти по дорозі. Польська адміністрація на тій території Галичини, яка ще була в австрійських руках, утворювала просого лови на сих українських збігців, щоб їх арештувати.

Скільки перед тим згинуло на місцях від розстрілів і на шибеницях, — хто міг знати! Військові власти, відступаючи перед російською армією, щоб чимсь виправдати свою невдачу, радо підхопили ключ про „зраду“ українського населення і вішали кожного, хто мав нещасте попасти їм на очи. Особливо, що скрізь у військових частях були польські офіцери, які з якоюсь садистичною розкішю виливали всю свою, віками накоплену, читавнем творів Сенкевича про бої Поляків з козаками розбуджену ненависть до українського народу. Тільки один польський військовий суддя, Загурські, який перед війною був адвокатом у Львові, сам видав над 100 присудів смерти на Українців і сам був присутний при їх виконанню.

Так галицькі Поляки, маючи великий вплив в Австрії, використовували війну, щоб одним замахом позбутися противника, який ставав що-раз небезпечніший для польського панування в українській Галичині, а тепер, з вибухом війни, піднявся до боротьби за державну незалежність України.

Представити Українців як зрадників держави, винищити шибеницями, розстрілами і катуванням по таборах для інтернованих як найбільше число української інтелігенції, щоб на випадок побіди Австрії могли без перешкоди з українського боку посунути границі польської

¹⁾ Польських діячів, відомих з російської орієнтації, очевидно не арештовано.

держави як найдалі на схід, — отсе був плян галицьких Поляків, для якого здійснення вони вжили всего свого впливу й сили, яку мали в Австрії.

Переїхавши з Галичини, зайатої російською армією, до Відня, Головна Українська Рада і Союз визволення України застали такий образ: В урядових сферах весильний вплив Поляків, які одні з усіх Славян вважалися певною підпорою держави. Відношення до Українців неприхильне або в найліпшій разі холодне. Українським діячам говорили: „Ми віримо, що ви хотіли би при нашій помочи збудувати самостійну Україну, але ваш загал спочуває й допомагає Росії“. Українські збігці розкинені по західних краях Австрії опинились без засобів до життя. А в Талергофі, в сьому пеклі, в яке вкинено українських інтернованих, пропадали в страшнім режимі українські діячі з усіх повітів української Галичини.

Скільки заходів було треба, заки — як не розбито, то бодай захитано польську легенду про „українську зраду“, звільнено хоч частину українських діячів з інтернування, а для маси інтернованих здобуто ліпший режим і правну опіку і в кінці проти страшного опору Поляків виборено право утворити для орудування підмогою, яку держава призначала для збігців, українські комітети і таким чином визволити українських збігців з-під польської „опіки“, в яку хотіли їх узяти Поляки.

Рівночасно йшла організаційна й політична праця. Вислідом її було утворення Загальної Української Ради, в якій складувийшли делегати всіх українських партій Галичини й Буковини і делегати Союзу Визволення України.

В програмовій заяві з 12. мая 1915. Загальна Українська Рада поділила свої домагання на дві часті: 1. для українських земель, які Австро-Угорщина й Німеччина визволять оружною силою з під Росії, домагалася вона державної самостійности; 2. для українських земель Австрії — з'єднання в окремий автономний український край.

Таке поставлення української справи диктували важкі, несприятливі обставини, серед яких приходилося працювати Загальній Українській Раді. Австрійські урядові круги стояли на тім, що коли б центральним державам пощастило відвоювати від Росії українські землі, то вони не на те приносять воєнні жертви, щоби, утворивши з тих земель українську державу, відступити їй українську Галичину. Числячися з сим становищем Австрії, Загальна Українська Рада зреклася з'єднання Галичини й Буковини з Великою Україною, домагаючися тільки з'єднання й автономії сих українських земель під Австрією.

Так само, числячися з становищем угорського правительства, Загальна Українська Рада зреклася включити в програму своїх домагань українські землі Угорщини, бо угорське правительство вважало своїм ворогом кожного, хто в звязку з воєнними цілями втягав у дискусію справу цілости угорської держави, з чим мусіла числитися навіть Австрія й Німеччина, а не то Українці.

В яких важких відносинах прийшлося працювати Загальній Українській Раді, найліпший доказ, що її програмова заява появилася тільки на правах рукопису ¹⁾, бо в пресі цензура її не пустила. Для характеристики сих відносин треба зазначити, що в вибухотній війні всі конституційні свободи включно з парламентом завішено і Австрія стала абсолютистичною державою. А в сій абсолютистичній державі побіч Німців найбільшу політичну силу і вплив мали Поляки. З сього можна собі уявити, як сей абсолютизм, направлений проти Українців польськими руками, давив Українців.

Серед таких обставин прийшлося Загальній Українській Раді заступати австрофільсько-германофільську орієнтацію. А одначе иншого виходу вона не бачила. Бо антанту супроти України представляла Росія, а Росія нищила — як на Великій Україні так і в Галичині й Буковині — все українське життя. Загальна Українська Рада мусіла держатися Австро-Угорщини й Німеччини, щоби бодай по сей бік фронту оберігати українське життя, яке тут хотіла знищити Польща руками Австро-Угорщини й Німеччини.

Одначе при всім своїм примусовім положенню українське громадянство Австрії повинно було старатися навязати зносини також з державами антанти. Коли б в Австрії завважили, що держави антанти цікавляться українською справою, відношенне Австрії до українського населення і української справи мусіло би змінитися на ліпше. Крім того такі зносини Українців з антантою були би мали велике значінне для будучности.

Програма Загальної Української Ради була в даних обставинах тільки „музикою будучности“, на яку дійсність не подавала особливих надій. В міру того, як Австро-Угорщина й Німеччина здобували від Росії українські землі, що-раз голосніше лунали польські претенсії до сих земель. Давній польський режим вернув не тільки в Галичину, але перенісся й на Волинь, Холмщину, Підляше, словом, на всі українські землі по сей бік лінії фронту. Австро-Угорщина й Німеччина скрізь годили Полякам, щоб відвернути їх від антанти, а Українцям кидали тільки останки, бо ж їм усе одно нікуди дітися, ніхто за них не дбає. і як би мало їм не давати, вони мусять бути вдоволені, бо по той бік фронту Росія несе їм повну національну смерть.

В кінці прийшов удар. Письмами обох цісарів, Австро-Угорщини й Німеччини, проголошено 4. листопада 1916. утворенне польської держави і розширенне автономії Галичини.

В письмах про утворенне польської держави, оголошених німецькими властями у варшавським і австро-угорськими у люблінським генерал-губернаторстві ²⁾, говорилося:

¹⁾ „Programmatische Erklärung des Allgemeinen Ukrainischen Nationalrates“ з 12. мая 1915.

²⁾ Австро-Угорщина й Німеччина, занявши територію Польського Королівства, поділили її на два генерал-губернаторства: варшавське під німецькою і люблінське під австро-угорською окупацією. Власть останнього розтягалася й на сумежні українські землі.

Його Цісарська Величність Цісар Австрії і Апостольський Король Угорщини і Його Цісарська Величність Німецький Цісар, переняті сильною вірою в кінцеву перемогу їх зброї й оживлені бажанням, щоби польським областям, які їх хоробрі війська серед тяжких жертв вирвали з-під російського панування, утворити щасливу будучність, домовилися, щоби з тих областей утворити самостійну державу з дідичною монархією і конституційною формою правління. Докладніше означення границь Польського Королівства застерігається. В прилученню до обох союзних держав нове королівство знайде залюбки, яких потребує для свободного розвитку своїх сил."

В письмі австрійського цісаря про розширення автономії Галичини, зверненім до президента міністрів д-ра Кербера, — після згадки про утворення польської держави і після слів подяки для „краю Галичини“ за „багато доказів відданія і вірности“ і за „багато великих і тяжких жертв“ підчас війни, — було сказано:

„Є отже Моєю волею в хвилі, коли повстає нова держава, рівнобіжно з сим розвитком подій також краєви Галичині надати право самостійного улагоджування своїх краєвих справ аж до повної міри того, що годиться з його приналежністю до цілости держави і з її користістю, і дати сим населенню Галичини залюбки національного й економічного розвитку.“

Сі цісарські письма означували лінію політики Австро-Угорщини й Німеччини на сході, зовсім протилежну українським інтересам.

Перед українськими землями, відірваними від Росії, ставала перспектива прилучення до польської держави, на що всі свої зусилля звертали Поляки.

Розширення автономії „краю Галичини“ означало перекреслення плану утворення окремого автономного українського краю в Австрії і оставлення української Галичини під скріпленим польським пануванням, бо розширення автономії Галичини означало скріплення польського панування в Галичині.

Загальна Українська Рада була актами 4. листопада зовсім васкочена.

Австрійський президент міністрів граф Штірк, убитий д-ром Фрідріхом Адлером 21. жовтня 1916., — весь час годував її обіцянками про утворення українського автономного краю в Австрії. На засіданню 6. листопада 1916. голова Загальної Української Ради д-р Кость Левицький подав до відомости, що гр. Штірк в половині вересня 1915. заявив устно д-ру Костеві Левицькому, д-ру Євгенови Олесницькому і Миколі Василькови, що на нараді австрійського президента міністрів гр. Штірка, угорського президента міністрів гр. Тіси, австро-угорського міністра закордонних справ бар. Буріяна і представника німецького правительтва рішено перевести поділ Галичини. По сій лінії йшли також усі пізніші запевнення гр. Штірка.

Новий австрійський президент міністрів д-р Кербер, який обняв уряд 31. жовтня 1916., отже очевидно застав уже справу цісарських письм з 4. листопада 1916. зовсім готовою, поставив Загальну Українську Раду перед доконаним фактом.

Запротестувавши проти актів з 4. листопада 1916., Загальна Українська Рада розв'язалася, бо більшість груп, які її складали, відкликали з неї своїх делегатів.

Політичний провід що-до Галичини перейшов на Українську Парляментарну Репрезентацію, яка під вражінням актів з 4. падолиста 1916. утворилася через з'єднання дотеперішніх клубів національно-демократичного і радикального.

Щоб зазначити, що політика Української Парляментарної Репрезентації повинна бути инша, ніж політика Загальної Української Ради, при виборі до президії поминено провідників Загальної Української Ради, — в першій мірі д-ра Костя Левицького, який як голова Народнього Комітету, себто управи Національно-Демократичної Партії, голсва Національно-Демократичного Клубу і голова Загальної Української Ради з'єднав у своїх руках весь політичний провід.

Тому передовсім на нього зложено відповідальність за акти 4. падолиста 1916. перед українським народом: він — мовляв — повинен був про них знати і задалегідь покликати громадянство до відповідної акції, а не вколисувати запевненнями, що все буде добре.

Другим, на кого зложено відповідальність, був провідник українських послів з Буковини Микола Василько, який як заступник голови Загальної Української Ради вів акцію спільно з д-ром Костем Левицьким.

Провід української політики обняв тепер д-р Евген Петрушевич з групою національно-демократичних послів, які доси творили опозицію супроти політики д-ра Костя Левицького і Миколи Василька, домагаючися опозиційної політики супроти Австрії за її підпирання Поляків проти Українців. Після короткого періоду, в яким головою Української Парляментарної Репрезентації був найстарший український парламентарист Юліян Романчук, віцепрезидент австрійського парламенту, а Петрушевич заступником голови, факт віддання політичного проводу в його руки знайшов повний вислів у тім, що він — після зречення Романчука — став головою Української Парляментарної Репрезентації.

Від тепер зарисувалася противенство між Українською Парляментарною Репрезентацією і Народнім Комітетом, де головою остав д-р Кость Левицький. Се противенство усунено аж через реорганізацію національно-демократичної в народню трудову партію на з'їзді в марті 1919.

Українські послы з Буковини остали по-за Українською Парляментарною Репрезентацією як окремий клуб. Галицькі послы вважали їх, головно через особу їх провідника Василька, нездібними до тої політики, яку мала почати Українська Парляментарна Репрезентація.

Убийство г-р. Штірка і смерть цісаря Франца Йосифа (21. падолиста 1916.) принесли ту зміну в австрійській внутрішній політиці, що новий цісар Кароль скликав парламент. Так українські послы відискали парламентарну трибуну для оборони прав народу.

Револуція в Росії і приступлення Злучених Держав Америки до війни по боці антанті змінили міжнародне положення.

Творення української державности, висувуючи українську справу на одно з перших місць міжнародної політики на сході Європи, давало

українській політиці в Австрії нове оперте в змагання до державного усамостійнення і з'єднання українського народу.

Тепер політика Українців Галичини і Буковини не мусіла за всяку ціну — як до революції в Росії — держатися Австро-Угорщини й Німеччини, тільки діставала свободу руху на міжнародній арені.

З другого боку приступлення Злучених Держав до війни по боці антанги означало, що анганта рішилася за всяку ціну побити Австро-Угорщину й Німеччину. Коли-ж показалося, що Берейстейський мир не став початком загального мира ані не дав центральним державам змоги вибороти почесний мир, тоді стало ясно, що Німеччина буде обезсилена, а Австро-Угорщина перестане існувати. Се було зовсім ясно по крайній мірі від весни 1918. р.

Для української політики в Австро-Угорщині се була крайня пора навязати зносини з тим силами, — і внутрі Австро-Угорщини і на міжнародній арені, — які будуть рішати про розділ австро-угорської спадщини, щоб оборонити своє право на незалежність і з'єднання з цілим українським народом перед польськими претенсіями.

Вже тоді чим далі тим яснійше ставало, що сповнення задач, які ставило те змінене положення, було Українській Парляментарній Репрезентації не під силу. Тепер, з історичної перспективи, се зовсім очевидне.

Нове положення вимагало нових людей, з новим способом думання, визволених з дотеперішніх політичних шаблонів, з розмахом і запалом, які відповідали би вазі історичного перелому, зібних запалити і повести цілий нарід. Таких людей не було ні в Українській Парляментарній Репрезентації ні в громадянстві — з причин, які зазначено више.

В Українській Парляментарній Репрезентації змінилися особи, але не змінилися методи. Як перед тим вірено словам г-р. Штірка, так тепер вірено запевненням кожного президента міністрів, особливо, що вони були потверджувані ласкавими прийяттями у цісаря Кароля. Як перед тим, так і тепер провідним мотивом політичної тактики була думка, що Австрія, хоч занадто слаба, щоб виграти війну, одначе все ще занадто сильна, щоби при помочи Поляків знищити Українців, і тому треба уникати конфлікту з нею. Сей мотив опановував Українську Парляментарну Репрезентацію аж до останньої хвилі існування Австрії.

З сеї причини не використано як слід парляментарної трибуни для поставлення перед суд світа тих страшних злуццарь, які впали на український нарід з початком світової війни за „спочутте і поліч Росії“, щоб не стягнути на себе закиду оборони „зрадників держави“.

Далі не використано в цілій повноті цілого періоду творення української державности на Великій Україні від утворення Центральної Ради аж до заключення Берестейського мира. Не навязано звязків з Центральною Радою. Не поставлено натиску на з'єднання Галичини й Буковини з Великою Україною

Становище Української Парляментарної Репрезентації в тім часі означене в промові д-ра Евгена

Левицького, виголошеній на засіданню австрійського парламенту 19. грудня 1917. в дебаті над справою допущення народів Австрії до мирових переговорів. Д-р. Евген Левицький, виступаючи як заступник голови Української Парляментарної Репрезентації, означив се становище ось-як:

„Східна Галичина з історичного погляду творить колишнє самостійне староукраїнське князівство галицько-володимирське, яке довший час було складовою частию великої староукраїнської київської держави. Теперішня Східна Галичина — правильно кажучи, властива Галичина — творить таким чином в цілості неподільну і непозбутну спадщину української нації і тому може або в цілості остати при Австрії або так само в цілості бути влучена в Українську Народню Республіку, що відповідало би найвишому ідеалови української нації.“

„Що до Східної Галичини на випадок, коли-б дійсно мало прийти до мира з Росією без ніяких анексій і пересунень границь на галицькій границі, Українська Парляментарна Репрезентація домагається, щоби реституувати староукраїнське королівство галицько-володимирське і разом з українською північною Буковиною і евентуально також іншими українськими областями монархії влучити як окремий державний організм в загально-державний звязок...“

„Тим більше мусить Українська Парляментарна Репрезентація заложити святочне застереження і як найсильніший протест проти того, щоби хоч-би кусень сеї української землі як українських земель взагалі мав бути відданий будучій польській державі...“

„Коли-б, не вважаючи на найсвяточніші протести українського народу, при абсолютистичнім веденню закордонної політики монархії, все таки розважувано евентуальне пожертвуванє українських земель для Польщі, тоді український нарід Галичини домагається, щоби Східну Галичину вважати з міжнародного погляду спірною областю й українському народови шляхом запорученого свобідного голосування населення Східної Галичини, в дусі права самовизначення, дати змогу самому рішити, до якої з держав край має належати.“

В сій заяві з'єдиченне з Великою Україною поставлено в формі такого далекого ідеалу, що реально найдалшим домаганням було властиво утворенне української автономної провінції в Австрії¹⁾.

З другого боку також Українська Центральна Рада ставила справу прилучення українських земель Австро-Угорщини до Української Народньої Республіки в дальшу чергу, коли прийде до мира на основі самовизначення народів. Причиною сього були ті величезні труднощі державного будівництва, перед якими стояла Українська Центральна Рада на своїй власній території, а також відсутність рішучого становища австрійської України. Коли-ж прийшло

¹⁾ Що творенне української державности на руїнах Росії викликало потребу иншої політичної концесії, на докоз сього наведемо отсі факти:

31. мая 1917. відбулась в Відні тайна нарада гуртка молодих Українців офіцерів австрійської армії з метою заложити організацію, яка змагала би до відірвання Галичини від Австрії і з'єдичення з Великою Україною. Пляновано повести відповідну пропаганду серед українських військових частин. Одначе ся організація не вийшла по-за початкову стадію. Боячись відкриття, розв'язалася.

Загальні збори студентського товариства „Січ“ у Відні 3. грудня 1917. ухвалили заяву, що одинокою владою для всіх Українців є Українська Центральна Рада. Сю заяву, поміщену в львівській українській пресі, польські урядовці австрійської цензури сконфіскували. Рівночасно проти учасників зборів розіпочато в Відні вступне слідство про державну зраду. На домагання Української Парляментарної Репрезентації слідство припинено.

Таких проявів української думки було більше, тільки вони були укриті.

до мирових переговорів в Берестю. Австро-Угорщина стала так рішуче на становище недоторканості своєї території, що Українській Центральній Раді, яка сама була в скрутнім положенню, прийшлося з сим становищем помиритися.

Все, що могла делегація Української Центральної Ради в Берестю досягнути для Галичини, се був тайний додатковий договір, яким Австро-Угорщина обов'язалася перевести поділ Галичини й утворити українську автономну провінцію.

Перемінившись з союзника в окупанта, Австро-Угорщина вже в гетьманському періоді сей додатковий договір уневажила.

7 Становище, означене в заяві д-ра Евгена Левицького з 19. грудня 1918, займала Українська Парляментарна Репрезентація аж до останніх хвиль існування Австрії.

До гетьманського перевороту на Великій Україні поставилася Українська Парляментарна Репрезентація пасивно. За те в її органі, львівським „Українським Словом“, член її президії (секретар) посол д-р Лонґин Цегельський, головний редактор сього часопису, вів завзяту кампанію за гетьмана Скоропадського.

Ся кампанія зверталася з одного боку проти Української Центральної Ради, з другого боку проти „Діла“, органу Народнього Комітету, яке під моєю редакцією від гетьманського перевороту до кінця червня 1918. займало ясне й рішуче становище за Центральну Раду, проти гетьмана і Німців. З початком липня 1918. редакцію „Діла“ обняв начальний редактор д-р Василь Панейко¹⁾, який зараз зробив рішучий поворот за гетьманщину. В українськiм громадянстві Галичини думки були поділені.

Як становище в справі будучности Галичини так і в справі гетьманщини було висловом пасивности політичної думки: нехай інші перебудовують світ, нехай інші будують Україну, — ми за слабi, щоб заважити на рішенню сих справ. Коли-б тільки оборонити наш рідний куток перед польськими претенсіями, на більше нас не стати.

Тимчасом власне для досягнення сеї цілі треба було виступити з як найбільшою активністю як у всеукраїнській так і в міжнародній політиці.

Одначе стверджуючи нездiбність Української Парляментарної Репрезентації до вивоннення сих нових задач, треба з другого боку ствердити, що обставини, в яких треба було сповняти ті задачі, були справді незвичайно важкі. Австрія держала нас у відокремленню як від Великої України так і від цілого світа. Вже після заключення Берестейського миру на Велику Україну дістатися було дуже важко, особливо, на кім була хоч тiнь підозріння в неблагонадійности супроти Австрії. А в підозрінню були всі українські діячі, з дуже малими винятками²⁾.

¹⁾ Підчас гетьманського перевороту Панейко був на відпустці і редакцію вів я. В липні я виїхав на відпустку і він обняв редакцію. З того, що зі зміною особи редактора так рішуче міналося становище „Діла“, видно, що в міродатних українських політичних кругах не було ясної думки і рішучости в сій справі.

²⁾ Для характеристики згадаю, що австро-угорський міністр закордонних справ Чернін, який сам спровадив Василька на переговори в Берестю, зазначає в своїх споминах, що його здивувала націоналістична метаморфоза Василька під впливом української мирової делегації.

Ще важче, майже неможливо, було дістатися до Західної Європи. В кінці Поляки, при першій нагоді, були-б як кровожадні собаки кинулися на Українців при першій об'яві невдоволення з Австрії, щоб під маскою оборони австрійських державних інтересів ослабити свого ворога. Все те треба мати на увазі, оцінюючи політику Української Парляментарної Репрезентації.

Та все таки та політика, особливо останніх кілька місяців перед розпадом Австро-Угорщини, могла і повинна була бути инакша, а саме — як уже зазначено — шукати як у внутрішній так і в міжнародній політиці звязків з тими, хто буде рішати про розділ спадщини Австро-Угорщини, і рівночасно приготовляти сили, які в слушний час могли би взяти владу в українській Галичині й обороняти її перед польськими претензіями.

Розділ III.

Розпад Австро-Угорщини. Утворення Української Національної Ради.

В вересні 1918. почався воєнний розгром центральних держав.

Перший упав болгарський фронт і Болгарія підписала 29. вересня 1918. подиктоване їй державами антанти перемир'я.

Протягом жовтня 1918. воєнний розгром центральних держав довершився. Рівночасно довершився розпад Австро-Угорщини, яка 1. листопада 1918. вже не існувала.

Австро-Угорщина звернулася циркулярною потою з 14. вересня 1918. до президента Вільсона з пропозиціями миру. За нею пішла Німеччина. Обі вони заявляли готовість заключити мир на основі відомих заяв Вільсона про основи світового миру. Найважливішою з цих заяв було 14 точок Вільсона з 8. січня, потім 4 точки з 12. лютого, в кінці 5 точок з 27. вересня 1918.

В 14 точках відносилися безпосередно до Австро-Угорщини отсі точки:

„9. Поправа границь Італії має перевестися до очевидно виразних національних ліній.

10. Народом Австро-Угорщини, яких місце в зборі народів бажаємо бачити охороненим і забезпеченим, має бути дана змога автономічного розвитку.

13. Треба утворити незалежну польську державу, яка мусить містити в собі області, заселені без сумніву польським населенням . . .“

Австрійське правительство, під проводом президента міністрів Гусарека, думало погодити існування Австро-Угорщини з тими точками таким способом, щоб утворити коаліційне правительтво з усіх національних груп, які через своїх представників у правительстві заявляться за дальшим існуванням Австро-Угорщини. Сей план Гусарека розтягався тільки на Австрію; Угорщина ще мала сказати своє слово.

Зокрема Польщу думав Гусарек приєднати тим, щоби з'єднати польські землі утворили державу, злучену реальною унією з Австро-

Угорщиною. В сім випадку Австрія готова була відступити Польщі цілу Галичину.

Про поділ Галичини й утворення окремого автономного українського краю не було мови. В переговорах з Українською Парляментарною Репрезентацією Гусарек обіцявав галицьким Українцям національну курію в галицькій соймі, українську секцію в галицькій Шкільній Раді і заложення українського університету.

До ідеї Коаліційного Кабінету представники народів Австрії віднеслися з тактикою пасивного опору. Ті з них, що мали зносини з антантою і запевнення від неї про здійснення змагань до державної незалежності, се-бто Чехи, Поляки, Південні Славяни, добре знали, що Австро-Угорщина перестане існувати.

В таких обставинах почалася 1. жовтня 1918. сесія австрійського парламенту. Всі групи поставили внесення в справі мира. Почалися дебати.

Президент міністрів Гусарек виступив з заявою про потребу реорганізації держави на основі національної автономії, не означуючи ближше, як її розуміє. Зокрема під адресою Поляків звернувся з запрошенням до унії з Австро-Угорщиною.

Промовці окремих національних груп говорили загально про потребу здійснення своїх національних домагань міжнароднім шляхом на основі точок Вільсона. В подробиці пляну реорганізації Австрії не запускалися, маючи певність, що вона розпадеться.

Дня 4. жовтня 1918. прийшов до голосу голова Української Парляментарної Репрезентації д-р Євген Петрушевич. Вказавши на все попереднє поведіння Австрії супроти галицьких Українців, далі на поведіння австро-угорських окупаційних властей на Великій Україні, в кінці на зломаннє зобов'язання про поділ Галичини, — він заявив, що коли Австрія хоче далі існувати, то „мусіла би бути перемінена в союз народів.“

„Колиж Австрія — говорив він — схоче остати старою Австрією, Австрією нинішнього дня, коли вона також не захоче перевести поділ Галичини, тоді український нарід в Австрії мусів би втратити останню надію на лішу будучність у сій державі, — і на сей випадок ми вже нині рекламуємо найсвятійше для нас як для кожного народу право на з'єднання всіх українських земель в самостійну українську державу і домагаємося прилучення всіх українських земель австро-угорської монархії, отже також української землі в Угорщині, до української держави.“

Значить, голова Української Парляментарної Репрезентації заявився в першій мірі за перебудовою Австрії і тільки на випадок віддання української Галичини для Польщі — за з'єднанням з Великою Україною.

Ту саму заяву повторив 9. жовтня 1918. другий представник Української Парляментарної Репрезентації д-р Кость Левицький. Він сказав:

„Те, чого ми Українці ждали від надходячої державно-правної перебудови Австрії, є повна національно-територіальна самоуправа на наших з'єднаних національних землях австро-угорської монархії. Сюди належить поділ несправедливо злучених коронних країв Галичини й Володимирії з великим князівством Краківським і князівствами Освенцінським і Загорським. Поділ Галичини є для нас *conditio sine qua non*, і коли Австрія не може або не хоче перевести поділ

Галичини, то заявляємо тут святочно, що наша дорога не веде до Варшави, але до Києва. Далі заявляємо, що не будемо входити в ніякі переговори з Поляками, щоб загинути в польській державі як польські піддані, бо ми маємо рівне право як і Поляки, щоби змагати до свободи й незалежності. Коли нас проти нашої волі хотять прилучити до польської держави, заявляємо, що те насильство може бути зроблене по наших трупах.

На сей випадок мусить український нарід втратити надію на ліпшу будучність у сій державі і на основі права самовизначення піднести свій глчч з'єдинення всіх українських земель в самостійній українській державі.

Та коли австрійське правительство в справі державно-правної перебудови є зовсім безчинне і показалося нездібним, народи монархії мусять самі довести до розвязки.

Ми мусимо самі приступити до переведення думки про право самовизначення і в цій цілі в найближнім часі скличемо українські національні збори, які мають обняти всіх народніх заступників усіх українських областей в австро-угорській монархії. Таким способом покличемо до життя українську національну конституанту, яка рішить про утворенне української держави з усіх українських областей“.

В кінці 11. жовтня 1918. промовляв пос. Семен Вітик, український соціяльний демократ, який заявив, що Українці „вибрали шлях, який веде до з'єдиненої вільної України.“

Про сю заяву говоритимемо пізше в звязку з иншими заявами тогож змісту.

Заповіджену д-ром Костем Левицьким акцію рішила Українська Парляментарна Репрезентація перевести на нарадах 10. жовтня 1918. На сих нарадах рішено скликати на 19. жовтня 1918. до Львова з'їзд мужів довіря з усіх українських земель Австро-Угорщини і на сім з'їзді покликати до життя українську конституанту під назвою Української Національної Ради, яка виконала би і перевела би право самовизначення українського народа на українських землях Австро-Угорщини. Про склад Української Національної Ради рішено, що вона повинна складатися з Українців членів обох палат (палати послів і палати панів) австрійського парламента, галицького і буковинського союму і по трьох представників від управ українських партій Галичини й Буковини. З Українцями з Угорщини не було звязку.

На 12. жовтня 1918. цісар Кароль запросив до себе провідників парламентарних клубів, щоб почути їх думку про політичне положенне.

Чехи зававили, що вони домагаються утворення самостійної чехословацької держави. Окремі національні держави, які утворюються на території Австро-Угорщини, повинні переговорювати про свої спільні справи.

Поляки заявили, що вони відходять від Австрії до з'єдиненої польської держави.

Німці радили ждати рішень мирової конференції.

Про становище Українців, яке представили послы д-р Евген Петрушевнич і д-р Евген Левицький, повідомляє „Діло“ (ч. 234. з 15. жовтня 1918.) в дописі з Відня:

„Оба послы заявили, що є горяче бажання всіх Українців, щоб утворити самостійну українську державу, зокрема зі Східної Галичини, північної Буковини і також північно-західної Угорщини.“

Се неясне звідомленне треба очевидно розуміти так, що згадані послы конкретно домагалися утворення української держави в рамках

Австрії, згідно з висше паведеними заявами від імені Української Парляментарної Репрезентації в парляменті.

Се розумінне потверджує д-р Кость Левицький, який в своїх споминах про ті часи¹⁾ пише: „Цісарська авдіенція не вдоволвла нас, бо цісар Кароль не заявився за подлом Галичини.“

Дня 13. жовтня 1918. на зборах українського студентства у Львові ухвалено в справі назриваючих політичних подій отсю революцію:

„Українське студентство, стоячи на ґрунті самовизначення народів, ставить одиноко оправдане, доцільне, невідкличне і справедливе домаганне з'єдинення всіх земель, заселених українським народом, в одну державну цілість, від нікого незалежну демократичну українську державу.

В змаганню до сього українське студентство прилучається згідно з постановою відповідальних українських чинників до скликання на день 19. с. м. з'їзду мужів довіря до Львова, котрий рішить про скликання конституанти, яка спрямує змагання українського народу Австро-Угорщини по лінії повного самовизначення народів.

Почуваючи себе громадянами цілої української території і синами великого народу, який як рівнорядний чинник виступає на світову арену, ставимо домаганне, щоб відповідальні чинники державної України в як найкоротшім часі скликали конституанту або державний парлямент на як найширшій демократичній основі для полагодження внутрішніх і зовнішніх справ української держави в дусі бажань широких народніх верств.“

Коли Українська Парляментарна Репрезентація як конкретну задачу ставила утворенне української держави в рамках Австрії, сі ухвали студентства являються висловом змагань до з'єдинення з Великою Україною.

Шукаючи ратунку для Австро-Угорщини, цісар Кароль рішився на перебудову Австрії в звязкову державу, зложену з окремих національних держав, надіючися вдоволити сим домагання Вільсона про автономію народів Австро-Угорщини. Про се рішення сповістив цісарський маніфест з 16. жовтня 1918.

Згадивши про свої змагання до мира, цісар говорить:

„Важкі жертви війни мусіли нам запевнити почесний мир, на якого порозі ми при божій помочи сьогодня стоїмо. Тепер мусить негайно початися перебудова вітчизни на її природних і тому найшевнійших основах.

Бажання австрійських народів належить при сім старанно погодити та довести до здійснення. Я рішився перевести се діло при свобідній співучасті моїх народів в дусі тих засад, які прийняли союзні монархи в мировім предложенню.

Австрія по волі своїх народів має стати звязковою державою, в якій кожде племя на області, яку заселює, творить свій власний державний орґанізм. З'єдиненне польських областей Австрії з польською державою сим ніяк не пересуджується. Місто Трієст зі своєю областю відповідно до бажань його народів одержує окреме становище.

Са перебудова, яка ніяк не нарушує інтегральности країв святої угорської Корони, має запоручити кожній національній державі її незалежність; одначе вона буде успішно берегти спільних інтересів і зазначувати їх усюди, де спільність є життєвою konieczністю окремих державних орґанізмів. В першій мірі вказане є з'єдиненне всіх сил, щоби всі великі задачі, які повстають як наслідки війни, полагодити успішно на основі засад права і справедливости.

¹⁾ Розпад Австрії і українська справа (Політичні спомина з 1918. р.). — Віденська „Воля“ 1920, том III, ч. 1 (3. липня 1920.) і 2 (10. липня 1920.).

Доки не переведеться сеї перебудови законним шляхом, остають в силі без ніякої зміни урядження, які істують, для береження загальних інтересів. Мое правительство одержало поручення приготувати негайно праці для перебудови Австрії.

До народів, на яких самовизначенню буде основана нова держава, звертаю мій заклик, щоб вони співділяли в сім великім ділі через Національні Ради, які утворені з послів до Державної Ради кожної нації, мають заступати інтереси народів у відношенню до себе та до мого правительства“.

Цісарський маніфест, як бачимо, говорив тільки про перебудову Австрії в звязкову державу, не торкаючися Угорщини. В самій Австрії він ішов на зустріч польським змаганням до з'єднання, чиясьлячяся з одного боку зі становищем Вільсона, а з другого може надіючися на унію Польщі з Австро-Угорщиною.

Через те, що Поляки підносили претенсії на цілу Галичину, справа участі української Галичини в плянованій цісарським маніфестом звязковій Австрії була невияснена.

В дусі попередніх заяв Української Парляментарної Репрезентації відповіло на цісарський маніфест „Діло“¹⁾. Зазначивши, що цісарський маніфест вимагає від галицьких Українців великої жертви, а саме відречення від осягнення національно-державної єдності, залежності від віденського центра і оставання в рамках держави, зруйнованої війною, воно заявляє:

„Рішитися прийняти на себе всі ті важкі наслідки могли би ми тільки під сею умовою, коли-б за акт сей австрійська держава безпоровочно і раз на все реальними гарантіями поклала край польському верховодству над українськими областями Холмщини і Галичини (Лемківщина!). Тільки під сею умовою (і ніякою иншою), під умовою оконечного забезпечення західних окраїн української землі перед напором польонізації, наше покоління могло би надіятися, що будучі покоління зрозуміли би і виправдали би таке рішення нашої нинішньої політики.“

Для 18. жовтня 1919. з'їхалися до Львова члени ґруп, які по проекті Української Парляментарної Репрезентації мали утворити Українську Національну Раду як конституанту українських земель Австро-Угорщини, а саме: члени обох палат австрійського парламенту, галицького і буковинського сойму і по трьох представників управ українських партій Галичини і Буковини. З угорської України не прибули делеґати, тільки прийшло письмо від ґрупи діячів, які зявляли, що Угорська Україна солідаризується з Галичиною і бажає входити в склад української держави.

Зібрані згідно з проектом Української Парляментарної Репрезентації рішили у конституватися як Українська Національна Рада і проголосити утворення з українських земель Австро-Угорщини української держави. Се проголошення звучить:

„Стоячи на становищі самовизначення народів, Українська Національна Рада як конституанта постановляє:

І. Ціла етноґрафічна українська область в Австро-Угорщині, — зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини — творить одноцільну українську територію.

¹⁾ Ч. 238. з 19. жовтня 1918., стаття „Провізоричний акт“ з підписом В. П., себ-то др. Василь Панейко.

II. Ся українська національна територія уконституується отсим як українська держава. Постановляється поробити приготівні заходи, щоби се рішенне перевести в житге.

III. Зваивається всі національні меншости на сій українській области, — при сім Жидів признається за окрему національність, — щоби уконституувалися і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в скількості, відповідаючій їх числу населення.

IV. Українська Національна Рада виготовить конституцію для утвореної сим способом держави на основах загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування з пропорціональним заступництвом і правом національно-культурної автономії та з правом заступництва при правительстві для національних меншостей.

V. Українська Національна Рада жадає, щоби зорганізована отсе в державу українська територія мала безумовно своїх заступників на мировій конференції.

VI. Теперішньому австро-угорському міністрови заграничних справ бар. Буранови відмовляється права переговорювати іменем сеї української території.

В дебатах підносилися голоси, щоби відразу стати на становищі з'єдинення українських земель Австро-Угорщини з Великою Україною. Одначе перемогла думка Української Парляментарної Репрезентації, щоби сеї справи тепер не рішати. В основу сеї думки лягло міркуванне, що коли антанта рішить лишити Австрію при життю, то українські землі проти волі Австрії й антанті не тільки не зможуть з'єдинитися з Великою Україною, але ще погіршать своє положенне в Австрії. Далі вказувано на те, що державність Великої України не сконсолідована й непевна, отже проголошувати тепер з'єдиненне означало би рішитися на непевну будучність. В кінці підношено й той аргумент, що Велика Україна берестейським миром стягнула на себе гнів антанті; за те Українці Австро-Угорщини, з огляду на становище антанті до народів Австро-Угорщини взагалі, можуть сподіватися допущення на мирову конференцію.

В сих міркуваннях виявилася та пасивність політичної думки, про яку я вже згадував.

На другий день, 19. жовтня 1918., був скликаний до Львова з'їзд мужів довіря з цілого краю. По первісному пляну власне на сім з'їзді мала бути утворена конституанта і проголошена українська державність. Одначе організатори з'їзду, себ-то Українська Парляментарна Репрезентація, боячися, що з'їзд у питанню з'єдинення не піде однодушно за ними, а може навіть дати більшість проти них, звели його до чистої формальности. А саме поставили справу так, що Українська Національна Рада як конституанта українських земель Австро-Угорщини вже утворилася і про державність сих земель уже рішила, а з'їзд має тільки бути місцем всенароднього проголошення сих рішень.

Реферат про утворення Української Національної Ради виголосив її голова д-р Евген Петрушевич⁴⁾.

⁴⁾ Президію Української Національної Ради віддано попереднього дня президі Української Парляментарної Репрезентації.

Мотивуючи рішення Ради, підніс вище зазначені аргументи. кладучи особливий натиск на слабкість, неконсолідованість і непевність державности Великої України.

Після цього дістав голос Микола Ганкевич, представник української соціально-демократичної партії, яка, стоячи за проголошення з'єднання, рішила не брати участі в Українській-Національній Раді. Він відчитав заяву, яка означувала становище соц.-дем. партії. Ся заява звучала:

„В великій історичній хвилі, де валяться основи старого світа і на його руїнах зростає нове жигте вольних, самостійних народів, що самі рішають про свою долю й будучність, Національні Збори Українців австро-угорської монархії проголошують торжественно перед цілим світом, що домаганнем і цілю всіх Українців є з'єднання всіх українських земель — між иншим українських земель австро-угорської держави — в одну державу, що цілю наших національних змагань — з'єднана, вольна, самостійна українська республіка.

Здійснення сих завітних бажань і змагань українського народу австрійсько-угорської монархії, — а тільки таке рішення українського питання є достойне української нації в теперішню велику історичну хвилю, — має обняти Конституанта, Український Національний Сойм, вибраний на підставі загального, рівного, безпосереднього, тайного, пропорціонального виборчого права, яке має прислугувати жінкам так само як мущинам. Суверенний український нарід рішатиме суверенно про свою долю й будучність, — так само, як він запевнить широким хліборобським масам аграрною реформою землю, а робочим масам сільським і фабричним дасть через 8-годинний день праці та робітниче законодавство охорону робочої сили, що є найвисшим скарбом суспільности й народу.

Суверенний український нарід запевнить на просторах своєї держави повну культурну волю всім національним меншостям, дасть їм державно-правну заповрку повного національного розвитку.

Український нарід домагається місця на міжнародній мировій конференції з рішаючим голосом, бажаючи в згоді з демократією народів цілого світа поладнати міжнародні взаємни на основах волі, рівности і братерства. Український нарід хоче через свою суверенну державу порішити згідно і мирно сусідські взаємни з польським суверенним народом, так, як хоче сього поладження з усіми сусідніми народами Східної Європи, зокрема з великою російською республікою.

Тільки на основах волі, рівности і братерства виросте трівкий мир, що по кривавій военній трагедії розічне нову добу в історії людства.“

Після відчитання сеї заяви з'їзд проголошено закритим. Се викликало протести части вібраних, які домагалися дебати і голосування над рішеннями.

Того самого дня відбулися збори української соціально-демократичної партії, в яких взяли участь прихильники проголошення з'єднання без ріжниць партій. Рішено 1) закладати „Комітети з'єднання українських земель“, 2) вислати до Киїба депутацію, зложену з представників усіх партій, з заявою про прилучення українських земель Австро-Угорщини до Великої України, 3) вислати письма до всіх соціально-демократичних партій держав антанти і центральних держав з представленням справи з'єднання українських земель.

Так почав зарисовуватися між українським громадянством поділ на прихильників платформи Української Національної Ради і прихильників проголошення з'єднання. До першої групи належали провідники національно-демократичної і радикальної партії; до другої — часть національних демократів і радикалів, соціальна демократія, студентство і Січові Стрільці.

Одначе коли проаналізуємо платформу прихильників з'єдинення, себ-то вище подану заяву, яку відчитав Микола Ганкевич на з'їзді мужів довіря, — то побачимо в ній таку абсолютну пасивність політичної думки, що вона ніяк не могла стати платформою політичної акції.

Щоб довести будову „з'єдиненої, вольної, самостійної української республіки“ до тої хвилі, коли вже воля українського народу знайде вислів в „установчим Українським Національним Сеймі“, до сього було треба тимчасових органів української державної влади, які з'єдинили би українські землі, перевели вибори до Установчих Зборів і передали їм державну владу.

Зокрема що-до українських земель Австро-Угорщини, то на випадок, як би Австро-Угорщина мала вдержати своє існування, треба було організованої української революційної влади, яка сі землі відділила би від Австро-Угорщини і прилучила до Великої України. Колиж Австро-Угорщина не вдержиться, то було ясно, що польська адміністрація, маючи весь апарат державної влади в українській Галичині в своїх руках, не віддасть сього апарату в руки „суверенного українського народу“, тільки задержить його в своїх руках від імени польської держави, себ-то прилучить українську Галичину до Польщі. Що-до сього заяви польського правительства в Варшаві і польського парламентарного представництва в Австрії, — про що низше, — не оставляли ніякого сумніву. Отже на сей випадок так само треба було організованої української революційної влади, яка усунула би з української Галичини польську адміністрацію, сама обняла владу в краю і довела його до злуки з Великою Україною.

Таким органом української влади була Українська Національна Рада. Треба було тільки відповідно спрямувати її акцію як з одного боку проти Австрії і польських претенсій, так з другого — на з'єдинення з Великою Україною.

Українська соціяльна демократія, яка не ввійшла в Українську Національну Раду і почала гуртувати кругом себе прихильників з'єдинення, не давала навіть концепції утворення органу української влади, який мав би з'єдинення перевести.

Через се дальший хід подій віддав владу Українській Національній Раді, до якої вступила тоді також українська соціяльна демократія.

Таки 19. жовтня 1918. Українська Національна Рада відбула у Львові нараду, на якій рішено утворити 1) виконуючу делегацію Української Національної Ради в Відні, 2) галицьку делегацію Української Національної Ради у Львові і 3) буковинську делегацію Української Національної Ради в Чернівцях. Виконуюча делегація мала зайнятися організацією української держави і заступати її перед Австрією та її народами; галицька й буковинська мала вести справи в краю по вказівкам виконуючої делегації.

Виконуюча делегація уконститувалася у Відні 25. жовтня 1918. під проводом д-ра Евгена Петрушевича; галицька — у Львові

27. жовтня 1918. під проводом д-ра Костя Левицького; буковинська — в Чернівцях 29. жовтня 1918. під проводом Омеляна Поповича.

Тимчасом процес розпаду Австро-Угорщини пішов так незвичайно швидко, що Українська Національна Рада не могла посісти в своїй організаційній праці відповідно до потреб хвили. Крім того наслідком цього процесу розпаду зв'язок між виконуючою делегацією в Відні і краєвими делегаціями у Львові й Чернівцях урвалися, і в рішачучу хвилю кожда з цих делегацій мусіла працювати самостійно.

Сей процес розпаду Австрії прискорила нота американського державного секретаря Лянсінга з 18. жовтня, оголошена урядово в Австрії 21. жовтня 1918. Ся нота містила відповідь президента Вільсона на заяву австро-угорського міністерства закордонних справ з 7. жовтня 1919., що воно готове заключити мир на основі 14 точок Вільсона, де говориться про потребу забезпечення автономного розвитку народам Австро-Угорщини. На се предложение Лянсінг відповів:

„Президент уважає своїм обов'язком повідомити австро-угорське правитель-ство, що він не може займатися пропозиціями цього правительства, бо від часу його заяви з 8. січня сталися деякі події найбільшого значіння, які з конечности змінили компетенцію і відповідальність правительства Злучених Держав. Між 14 умовами, які тоді президент сформулував, була отся: „Народам Австро-Угорщини, яких місце в зборі народів бажаємо бачити охороненим і забезпеченим, має бути дана змога автономного розвитку.“ Від часу, коли сі слова були написані і проголошені перед конгресом Злучених Держав, правительство Злучених Держав признало, що між Чехо-Словаками з одного боку і Німеччиною й австро-угорською державою з другого існує воєнний стан та що чесько-словацька Національна Рада е de facto ведучим війну правительством, яке має відповідний авторитет вести військові й політичні справи Чехо-Словаків. Воно признало також найдалше йдучим способом національні визвольні змагання Югославиї. Тому президент не може вже признати самої „автономії“ цих народів підставою до мира, тільки він примушений стояти на сім, що воїни, а не він, повинні бути судьями, яка акція зі сторони австро-угорського правительства вдовольить змагання і розумінне тих народів про їх право і їх місце як членів сімі народів.“

Коли президент Вільзон від імени держав антанти віддавав дальше існування Австро-Угорщини в руки Чехів, Югославиї і Польків, то було ясно, що Австро-Угорщина розпадеться.

Другого дня після оголошення ноти Лянсінга, 22. жовтня 1918., промовляв у парламені президент міністрів Гусарек, заявляючи, що доки перебудова Австрії, заповіджена в цісарськім маніфесті з 16. жовтня 1919. не буде переведена законним шляхом, мають зіставатися в силі дотеперішні державні установи.

„Але отсей останній апель президента міністрів в австрійськім парламені — пише в згаданих споминах д-р Кость Левицький — був голосом воїючого в пустині, бо у відновленне давньої Австрії майже ніхто вже не хотів вірити.“

Мабуть тільки одна президія Української Парляментарної Репрезентації, яка була також президією Української Національної Ради і в поширенім складі виконуючою делегацією Ради, не втратила ще тої віри, про що свідчить її дальша діяльність у Відні.¹⁾

¹⁾ Сю діяльність представляю на основі згаданих споминів д-ра Костя Левицького.

А саме вона повідомила президента міністрів Гусарека про утворення Української Національної Ради і пролошення української держави на українських землях Австро-Угорщини й почала з ним переговори про здійснення сеї справи, очевидно, в дусі цісарського маніфесту.

Переговори стали на тім, що для Східної Галичини буде призначений цісарський намісник Українець, який обійме адміністрацію краю і в порозумінню з Українською Національною Радою переведе нову організацію державних властей.

Сим президія Української Парляментарної Репрезентації вдоволлася і ждала дня 25. жовтня 1919., коли президент міністрів Гусарек мав вернути від цісаря.

Одначе замість сього він уступив і на його місце представився того ж дня новий президент міністрів проф. Лямаш, який узяв на себе задачу перебудови держави в дусі цісарського маніфесту, — перебудови, яка перемінилася в ліквідацію.

Президент міністрів Лямаш запевнив президію Української Парляментарної Репрезентації, що все піде по її бажанням. Коли ж вона зажадала рішаючої постанови австрійського правительства про передачу Східної Галичини під управу Української Національної Ради, ся справа прийшла на денний порядок засідань австрійської Ради міністрів 31. жовтня 1919.

Про її рішення говорять протоколи з сих засідань, які подаємо в дословнім перекладі.

„I. Протокол Ради Міністрів, яка відбулася в Відні 31. жовтня 1918. під проводом президента міністрів д-ра Лямаша (M. R. Z. 67).

При III. точці наради переходить президент міністрів до депеші польської управи, яка уконституувалася як ліквідаційний комітет для краю, та до бажання Українців про поділ адміністрації, що остає з сим у звязку. Він вносить, щоб на сю депешу відповісти по сій думці:

Правительство не підносить ніякого заміту проти того, щоби, відовідаючи думці з'єдинення польських областей Австрії з незалежною польською державою, адміністрація сих областей уже тепер перейшла в руки польських заступників, і воно радо заявляє готовість увійти в переговори з сим заступництвом про невирішені питання. Одначе правительство при сім безумовно застерігається, що польське заступництво не буде розтягати своєї діяльності на українські області, признаючи рівне право української нації до утворення самостійного державного організму, якого границі будуть установлені на основі порозуміння націй або мировим договором.

Отсим визначається рівночасно провідну лінію, як належить віднести до українських бажань.

Міністер сусільного здоровля ¹⁾ оспорує, наче-б таке ставлення справи було можливе до прийяття для Українців.

Міністер д-р Галецкі ²⁾ думає, що також з польської сторони піднесеться опір проти сього становища. Але в усякім разі він є готов особисто зайняти се становище, бо воно покривається з заповідженнями найвисшого маніфесту з 16. жовтня.

Після довшого прояснювання, в якім брали участь майже всі члени кабінету, переважаюча більшість кабінету одобрює предложення президента міністрів.“

Того самого дня відбулося друге засідання Ради міністрів, про яке дає звідомлення отсей протокол:

¹⁾ Українець д-р Іван Горбачевський, професор чеського університету в Празі.

²⁾ Польський міністер для Галичини.

„II. Протокол з 31. жовтня 1918. під проводом президента міністрів д-ра Лямаша; неприсутній міністер суспільного здоров'я д-р Горбачевський (M. R. Z. 68).

Президент міністрів до III. точки наради заявляє, що Українці не прийняли формули, установленної на останній Раді що-до передачі Полякам адміністрації в Галичині. Вони добачують у сім тільки академічне признание, яке не має ніякої практичної вартости, бо Поляки дійсно мають у своїх руках адміністрацію. Вони обстають з найбільшою рішучістю, щоби вже тепер установити розмежування. Вони готові запоручити Полякам означені свободи, одного Поляка приймати до свого правительства та признати йому право „veto“ у всіх польських справах.

Після довшого пояснення цілого ряду питань президент міністрів ставить запитання, чи не було би можливе піти на зустріч безперечно оправданому догаганню Українців про власну адміністрацію тим способом, щоби староства, переважно заселені Українцями, обсадити Українцями.

В дальшій ході дебати Рада міністрів рішає дати Українцям отсі признання: правительство негайно припоруцає намісникови у всіх областях Східної Галичини з українською народністю обсадити староства і повітові дирекції фінансів урядовцями української народности, в порозумінню з Українською Національною Радою. Один з сих старостів буде призначений начальним органом.

Також на залізничих стаціях сих повітів будуть призначені залізничі урядовці української народности, на скільки такі знайдуться. На скільки основний закон про судейську власть сьому не противиться, будуть у сих повітах назначені судді української народности, коли такі будуть до розпорядимости.

Про відповідний приріст у всіх згаданих категоріях постарается.“

Читаеш сі рішення Ради міністрів і питаеш, де були тоді голови тих міністрів.

Що-до першого рішення, то як можна сказати, що „польське заступництво не буде розтягати своєї діяльности на українські області“, а рівночасно не означити границь, де кінчатся польські і зачинаються українські області?!

Та коли при першій рішенню бодай ясно, що Полякам відається дійсну власть, а Українцям признається тільки голе право, — то друге рішення просто безглузде. Бо щоби намісник міг перевести в житте ті признання, які Рада міністрів рішила для Українців, треба, щоб Австрія задержала власть в Галичині. А тимчасом та власть — згідно з першим рішенням — переходила на польське заступництво.

Про політичну вартість тих признань для Українців нічого й говорити, — так вони відбігають від здійснення української державности, проголошеної Українською Національною Радою. Все те обовязана була Австрія дати Українцям на самім початку свого конституційного існування, себ то 60 літ перед тим!

Як бачимо, австрійська Рада міністрів радила так, неначе-б Австрія ще справді існувала й рішення Ради міністрів мали значінне, коли в дійности держава, якої міністрами вони були, вже не існувала.

Та найважніше, — що заставило президію Української Парляментарної Репрезентації і виконуючу Делегацію Української Національної Ради переговорювати з тою Радою міністрів, домагатися від неї рішень і — як побачимо далі — давати краєви вказівку: ждати рішення австрійського правительства?! Невже ж вона думала, що хоч-би австрійське правитель-

ство прийшло й найкорисніше для української справи рішення, то польська адміністрація Галичини цього рішення правительства неіснуючої держави послушає?!)

Ждучи рішення української справи від австрійського правительства, президія Української Парляментарної Репрезентації і виконуюча Делегація Української Національної Ради остала зовсім по заду подій, які тимчасом розвивалися революційним шляхом, шляхом руйнування Австро-Угорщини і будування на її руїнах нових держав.

Німці, Маляри, Чехи, Південні Славяни, Поляки, Італійці, Румуни, — словом, усі народи Австро-Угорщини творили своє державне життя, здійснювали ідею свого національно-державного з'єднання, не оглядаючися на стару Австро-Угорщину.

Українців Австро-Угорщини ждала на сім шляху боротьба з тими народами, які досі панували на українських землях, отже з Поляками в Галичині, з Румунами на Буковині, з Малярами на Угорщині.

Центром цих державно-творчих змагань Українців була українська Галичина, за яку ждала український нарід неминуча боротьба з Поляками.

Як тільки вияснилося, що центральні держави мусять здатися на ласку й неласку антанті, польська Регенційна Рада в Варшаві, утворена центральними державами як найвищий державний орган проголошеної ними польської держави, видала 8. жовтня 1918. маніфест до польського народу, яким проголосила незалежність з'єдненої Польщі, покликуючися на принципи Вільсона.

„У відношенню до Польщі — говорить сей маніфест — ведуть ці принципи Вільсона до утворення незалежної держави, яка обняла би всі польські землі, з доступом до моря, з економічною і політичною незалежністю, як і територіальною цілістю, запорученою міжнародними договорами“.

Хто знав польську національно-державну ідеологію, для того не було ніякого сумніву, що під „усіми польськими землями“ маніфест розуміє землі історичної Польщі і в кождім разі ті західні українські землі, на яких Поляки дійсно панували (Галичина, Холмщина).

Зрештою самі Поляки посіпішилися розвіяти всякі сумніви і поставити справу ясно, що вони не думають замикатися в своїх етнографічних границях.

Т. зв. польське коло, представництво австрійських Поляків в австрійськім парляменті в заяві з 9. жовтня 1918. означило як ціль польської політики „злучити (в польській державі) землі, на яких польський нарід історично й культурно має домінуюче становище“.

В згаданій дебаті в австрійськім парляменті над справою мира в жовтні 1918. промовець польського кола Гломбінський, відповідаючи на уваги українського посла д-ра Теофіля Окуневського, заявив, що українське питання є міжнародне, одначе Галичина не належить до України і польсько-українське питання в Галичині є „внутрішня польська справа.“ Другий польський промовець, соціально-демократич-

ний провідник Дашинський, „потішив“ посла Окуневського тим, що під демократичною Польщею галицьким Українцям легко буде прийти з Поляками до згоди.

На згаданім прийнятті в цісаря 12. жовтня 1918. представники польського кола заявили в імені цілої Галичини, що вони відходять від Австрії до з'єднаної Польщі.

В кінці 28. жовтня 1918. на нараді в Кракові галицькі Поляки утворили Польську Ліквідаційну Комісію, яка мала перевести перехід Галичини від Австрії до Польщі. Польська Ліквідаційна Комісія з одного боку видала до всіх державних установ у Галичині заклик, щоб вони на далі виконували владу від імені польської держави; з другого боку — як ми бачили — звернулася до австрійського правительства з домаганням передати їй державну владу у Галичині.

Факт утворення Української Національної Ради Польська Ліквідаційна Комісія зовсім знехтувала.

Обняте влади в Галичині від імені польської держави польське правительство в Варшаві призначило на день 1. листопада 1918. Свідчить про се приказ шефа Головного Польського штабу Розвадовського до генерала гр. Лямезана у Львові¹⁾. Ся телеграма звучала:

„Генерал гр. Лямезан, Львів.

Варшава, дня 1. листопада 1918. Год. 10 м. 45 перед полуднем. Телеграма ч. 15.

Князь Вітолд Чарторискі призначений генеральним комісарем для цілої Галичини і зараз обнімає управу краю з рук генерал-полковника намісника Гуйна.

Начальну команду війська в Галичині обнімає аж до дальшого зарадження генерал дивізії Пухальскі. Польським військовим командантом в краківській окрузі є бригад'єр полковник Роя. Для Львова призначений генерал гр. Лямезан.

Польське військо має бути негайно святочно заприсяжене на основі форми присяги з 12. жовтня. Треба завітати населенню оголошеннями, при ужитті всіх способів, до суцього й порядку. Населенню не-польської народности треба вважати заприязненим, доки збереже спокій. Відмарш австро-угорського і німецького війська наступити після повного управильнення відносин. Переїздаючи транспорти того війська мають бути негайно пропущені. Польське військо має носити однострій давнього помічного корпусу, а коли се не дасться перевести, що найменше польського орла на шапці. Українське військо, на скільки появилсь, треба вважати заприязненим, — на скільки збереже найповнішу неутральність. На випадок конфлікту треба постаратися розоружити його, перешкодити кождому виступови, проступки карати безоглядно, запевнити функціонування державних установ. Саботаж і грабування треба карати негайною дорогою.

Підпис: Ексцеленція Розвадовскі, шеф Головного Польського Штабу.“

І так на випадок розпаду Австрії українській Галичині грозила небезпека насильного прилучення польською адміністрацією до Польщі.

Провідні круги Української Парляментарної Репрезентації й Української Національної Ради думали усунути сю небезпеку тим, що австрійське правительство поділить Галичину і в польській часті передасть владу польській державі, а в українській часті Українській Національній Раді. Ті їх заходи представлені висше.

¹⁾ Розвадовський і Лямезан — Поляки, генерали австрійської армії.

Та було ясно, що якби навіть так сталося, то се ще не усувало небезпеки. Бо чи польська адміністрація, польські військові частини і ціле польське громадянство послухають такого зарядження австрійського правительства? Тільки сила української державної влади могла б їх заставити скоритися сій владі.

Та хоч названям українським провідним кругам найважнішою справою видавалося одержати державну владу в українській Галичині з рук австрійського правительства, отже шляхом легальної передачі влади, і за сею „найважнішою справою“ питання про вдержання влади неначе оставало в тіні, — одначе, розуміється, в краю йшла праця для переведення організації української державної влади.

Сю працю вела львівська делегація Української Національної Ради, одначе події випереджували її. Так прім. повітових організаторів скликано до Львова на 1. падолиста 1918., щоб дати їм інструкції; організаційні збори по повітах для переведення повітових і громадських організацій Української Національної Ради назначено на 6. падолиста 1918. Як показали дальші події, все те було припізнене.

На щасте ще перед утворенням Української Національної Ради почала працю військова організація, утворена офіцерами Українських Січових Стрільців і українських частин австро-угорської армії. Сій праці треба завдячити, що українська Галичина, заснувши одного дня під Австрією, не пробудилася другого під Польщею.

Взагалі ж уся організаційна праця для утворення української державної влади відбувалася в дуже не прихильних умовах. Вся державна адміністрація української Галичини знаходилася в польських руках. Українських офіцерів в українських військових частях було мало і тільки на низших становищах. Українські Січові Стрільці стояли на Буковині. Кождої хвили ся організаційна праця могла бути відкрита і придушена польськими властями „в імя Австрії“. При тім мішали також настрої серед провідних українських кругів, які надіялися перше всего на Австрію¹⁾

Коли так львівська делегація Української Національної Ради працювала над організацією української державної влади²⁾ і ждала на вказівки виконуючої делегації з Відня. — 31. жовтня 1918. одержано відомости, що австрійський намісник Гуїн мав одержати від

¹⁾ Для характеристики наведу отсей просто неправдоподібний факт, який знаю з совсім певного джерела: В останніх тижнях існування Австрії, коли її розпад уже був очевидний, в одній віденській кофейні в товаристві кількох Українців офіцерів австрійської армії зійшла розмова на те, що з огляду на розпад Австрії треба би подумати про організацію українських військових частин. На се один з найбільш заслужених українських діячів старшого покоління, також тоді австрійський офіцер, встав з такою заявою: „Манове, не забувайте, що я є австрійський офіцер і на такі розмови не можу дозволити. Дякуйте Богу, що я з сих Ваших слів не роблю службового ужитку!“ І відійшов. Хочеться думати, що се все таки був відокремлений факт.

²⁾ Так 29. жовтня 1918. утворено Український Харчовий уряд. 30. жовтня 1918. видано поклик до українських урядовців, щоб не слухали поклику Польської Ліквідаційної Комісії, яка приказувала державним установам Галичини урядувати в імені Польщі.

австрійського правительства приказ передати владу тій національній організації, яка перша зголоситься і дасть запоруку вдержання порядку.

Відомість не була певна, але викликала затрівоженне.

Друга відомість була та, що 1. листопада 1918. має приїхати до Львова делегація Польської Ліквідаційної Комісії, щоб обняти владу над Галичиною в імені польської держави¹⁾.

Не було ніякого сумніву, що намісник Гуїна передасть владу Польській Ліквідаційній Комісії. А як і не захотів би, то вона візьме її силою. При тім треба було числитися з настроєм, який серед польського громадянства Львова викличе святочний обхід з приводу свята „задушних днів“ на кладовищі в пам'ять польських повстанців.

Наслідком сих відомостей зійшалася 31. жовтня 1918. перед полуднем група членів Української Національної Ради на нараду. Присутний був також пок. Дмитро Вітовський, який тільки перед пару днями приїхав з місця постою Січових Стрільців до Львова, щоб обняти провід над військовою організацією.

Для учасників наради²⁾ було ясно, що як ми нині не візьмемо Львова, то завтра його візьмуть Поляки.

Правда, з Відня мав приїхати по полудни посол д-р Льонгін Цегельський з відомостями, як стоїть справа з передачею української Галичини Українській Національній Раді австрійським правительством, — одначе більшість учасників наради рішила незалежно від того повести акцію по такому плану:

Українська Національна Рада при помочи військової організації бере сьогодні владу у Львові. З формального боку сьогодні по полудни йде депутація Української Національної Ради до намісника Гуїна з домаганням законної передачі влади на основі цісарського маніфесту з 16. жовтня 1918. Коли він се домаганне сповнить, тоді наступає переняття влади. Коли ж ні, — що було найправдоподібніше — то вночі з 31. жовтня на 1. листопада 1918. українська військова організація при помочи українських військових частин розоружить усі інші військові частини, займе всі державні установи, арештує намісника і всіх інших представників австрійської влади і так обійме владу в імені Української Національної Ради.

Рівночасно розіслано довірених людей у всіх залізничних напрямках на провінції, щоб по всіх повітових містах таку саму акцію перевели українські повітові організації.

Про успіх нашого рішення ми не були певні. Військова організація ще не була переведена як слід. При тім Львів був польським центром — політичним, бюрократичним, військовим. Але всі ми були свідомі того, що сьогодні остання година, коли ми можемо як не перемогти, то хоч з честю упасти; завтра нас з підданих Австрії

¹⁾ Подана висше телеграма Розвадовського до Ламезана стверджує, що ся відомість була вірна.

²⁾ Д-р кость Левницький, Іван Кибелюк, Володимир Сингалевич, д-р Сидір Голубович, д-р Степан Баран, я, пок. Вітовський; чи ще хто був — не тямлю.

перемінять у підданих Польщі і ми будемо безсилні опертися сьому. І тому ми рішилися.

Очевидно, завдячити треба се рішення військовій організації і її провідникови Віговському. Коли б вона не була заявила готовости перевести се рішення, воно не могло би бути прийняте. Та вона зробила ще більше, — вона настоювала на прийнятті сього рішення супроти тих, то ще вагалися.

По полудни приїхав з Відня д-р Цегельський і привіз відомість, що власне сьогодня, 31. жовтня 1918., австрійська Рада міністрів має рішити передати владу в українській Галичині Українській Національній Раді; завтра, 1. листопада 1918., урядовий кур'єр має привезти се рішення з цісарським підписом до Львова і вручити намісникови Гуйнови. З огляду на се виникла думка, яку заступали д-р Кость Левецький¹⁾ і д-р Льонґин Цегельський, чи не ліпше послухати вказівки виконуючої делегації Української Національної Ради і ждати завтрішнього дня. До ґрупи, яка була за виконання пляну сеї почи, прилучився Віговський, який заявив, що до виконання сього пляну все так підготовлене, що вже неможливо його відложити, та що він на випадок відложення не може взяти на себе відповідальности за дальший хід подій, бо завтра ми вже можемо бути безсилні супроти польської переваги. Дякуючи сьому перемогла думка, що таки сеї почи треба перевести порішену акцію.

Вночі команда української військової організації заняла Народній Дім на свою квартиру і приступила до виконання пляну заняття Львова. Акція принесла повний успіх. Українські військові часті під проводом українських офіцерів розружили всі інші військові часті, заняли казарми, обсадили всі важніші державні будинки і ратуш, арештували австрійського намісника Гуйна й австрійського команданта міста Пфєффера і обняли владу в місті від імени Української Національної Ради.

На основі представлених подій, треба ствердити, що Українська Парляментарна Репрезентація і Українська Національна Рада не використали як слід останніх тижнів розпаду Австро-Угорщини для української справи. Вони повинні були знати, що розпад Австро-Угорщини порішений, і не ждати нічого від австрійського правительства, а заявитися за розпадом Австро-Угорщини і з'єдиненням усіх українських земель і з одного боку шукати міжнародніх звязків для забезпечення собі участі в спадщині Австро-Угорщини, з другого ж під кличем з'єдинення організувати українські народні маси до боротьби за з'єдинення і незалежність. Замість того вони тратили час на переговори з австрійським правительством, даючи Полякам змогу дискредитувати їх перед иншими народами Австрії й на міжнародній арені як прихильників Австрії.

Се невикористання останніх місяців і тижнів існування Австро-Угорщини для того, щоб заінтересувати справою української Галичини міжнародню політику, було одною з причин дальших невдач галицько-української політики на міжнародній арені.

¹⁾ Див. його згадані спомини в „Волі“.

II. Часть.

Західно-Українська Народня Республіка.

Розділ IV.

У Львові.

Заснувши 31. жовтня 1918. під австрійською державною владою, викопуваною Поляками, населенне Львова прокинулося 1. падолиста 1918 під владою Української Національної Ради. Як символ сеї влади маяв на вежі ратуша український синьо-жовтий прапор. Такі самі прапори маяли на важнійших державних будинках. По місті ходили українські військові патрулі.

Вся ся переміна була великою несподіванкою для всіх Львовян без різниці національності й віроісповідання. Плян, порішений попереднього дня, тільки тому удався, що був тайною для всіх, за виньком невеликого гуртка членів Української Національної Ради й українських офіцирів. Навіть не всі члени Української Національної Ради знали про нього. Така строга тайна була зберігана тому, бо тільки вона давала вигляд на успіх. Коли б про сеї плян перед виконаннем його довідалися Поляки, вони мали аж забагаго сили, щоб не допустити до його виконання.

Ані цісарський намісник ґр. Гуїн ані командант міста ґенерал Пфеффер нічого не сподівалися і спокійно спали, коли українські військові відділи явилися над раном у їх мешканнях і арештували їх¹⁾.

Так само спокійно спали всі польські політичні діячі й урядовці. Хоч вони — як побачимо низше — не виключали „українського замяху“ на Львів і Східну Галичину, одначе не допускали, що Українська Національна Рада сягне по державну владу вже сеї ночі.

Тому перший день української влади минув спокійно. Вона не зустрічала ніякого опору.

Одначе вже по полудни почали приходити відомости, що в околиці головного залізничного двірця, в міській школі ім. Конарського дається що-раз більше відчувати акція польської військової організації. Ся акція швидко перемінилася в польсько-українську війну за посідання Львова, яка велася від 1. до 22. падолиста 1918. і скінчилася польською перемогою. Хід і важнійші епізоди боротьби будуть представлені низше.

Тепер перейдемо до представлення праці над організацією державного життя в сім короткім періоді. Сю працю прийшлося вести самій галицькій делегації Української Національної Ради, бо звязок з президією й виконуючою делегацією в Відні був перерваний.

¹⁾ Вони оставали під почесним арештом і швидко виїхали до Відня.

Приступаючи до сеї праці, Українська Національна Рада ¹⁾ доповнилася і що-до партійного складу і що-до осіб.

Як було зазначено вище, українська соціална демократія не вступила до Української Національної Ради при її оснуванні. Тепер вона вислала до неї своїх делегатів, так, що Українська Національна Рада, приступаючи до організації державного життя, з'єднала в собі всі партії.

Крім того Українська Національна Рада рішила доповнити свій склад рядом визначних діячів, партійних і безпартійних, які були потрібні для праці в Раді ²⁾.

Праця Української Національної Ради в львівському періоді велася в дуже важких обставинах. В самім Львові шаліла що-раз завятіїша боротьба, так, що приходилося працювати під обстрілом, а крім того боротьба за Львів що-раз більше утруднювала звязки з краєм.

Обняття державної влади у Львові і в цілій новоутвореній українській державі оголосила Українська Національна Рада населенню міста Львова отсею відозвою:

„До населення міста Львова.

Волею українського народу утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії Українська Держава.

Найвищою властю Української Держави є Українська Національна Рада. З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла владу в столиці місті Львові і на цілій території Української Держави.

Дальші зарядження видадуть цивільні і військові органи Української Національної Ради.

Взивається населення до супокою й послуху тим зарядженням.

Під сею умовою безпечність публичного порядку, життя і маєтку як також заосмотрення в поживу вповні запоручається.

Львів, дня 1. листопада 1918.

Українська Національна Рада.“

Того самого дня оголошено другу відозву до українського народу цілої держави. Вона звучала:

„Український Народе!

Голосимо тобі вість про твоє визволення з віковичної неволі. Від нині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави.

Дня 19. жовтня твоею волею утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії Українська Держава і її найвища власть Українська Національна Рада.

З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла владу в столиці місті Львові і на цілій території Української Держави.

Український Народе!

Доля Української Держави в Твоїх руках. Ти станеш як непобідний мур при Українській Національній Раді і відіпреш усі ворожі замаху на Українську Державу.

Заки будуть установлені органи державної влади в законнім порядку, українські організації по містах, повітах і селах мають обняти всі державні, краєві і громадські уряди і в імени Української Національної Ради виконувати владу.

¹⁾ В львівському періоді під Українською Національною Радою треба розуміти тільки членів, присутніх у Львові.

²⁾ На сій основі ввійшов також я в склад Української Національної Ради як безпартійний.

Де цього ще не зроблено, дотеперішні неприхильні Українській Державі уряди мають бути усунені.

Всі жовніри української народности підлягають від нині виключно Українській Національній Раді і приказам установлених нею військових властей Української Держави. Всі вони мають стати на її оборону. Українських жовнірів з фронтів відкликається отсим до рідного краю на оборону Української Держави.

Все здібне до оружя українське населення має утворити боеві відділи, які або ввійдуть в склад української армії або на місцях оберігатимуть спокій і порядок. Особливо мають бути оберігані залізниця, почта й телеграф.

Всім горожанам української держави без різниці народности і віроісповідання заporučається горожанську, національну і віроісповідну рівноправність.

Національні меншости Української Держави — Поляки, Жиди, Німці — мають вислати своїх відпоручників до Української Національної Ради.

Аж до видання законів Української Держави обов'язують дотеперішні закони, на скільки вони не стоять у противенстві до основ Української Держави.

Як тільки буде забезпечене й укріплене існування Української Держави, Українська Національна Рада скличе на основі загального, рівного, безпосереднього і тайного виборчого права Установчі Збори, які рішать про дальшу будучість Української Держави.

Склад утвореного Українською Національною Радою кабінету і його програму оголоситься.

Український Народе!

Всі свої сили, все посвяти, щоб укріпити Українську Державу!

Львів, 1. падолиста 1918.

Українська Національна Рада.

Того самого дня пополудни делегація Української Національної Ради під проводом голови д-ра Костя Левицького пішла до намісника Гуйна, домагаючися, щоб він урядово передав управу краю від імени Австрії Українській Національній Раді. Намісник відповів, що він знаходиться під арештом і тому не може виконувати ніяких правних актів. Свою владу рішився він передати віцепрезидентови намісництва Володимирови Децикевичеви. Акт сеї передачі влади підписав він в присутности делегації Української Національної Ради.

Децикевич сповнив домагання делегації, заявляючи, що на основі цісарського маніфесту з 16. жовтня 1918. і однодушного бажання українського народу передає владу від імени Австрії Українській Національній Раді. Про се списано урядовий протокол, який підписали: Децикевич як заступник намісника і д-р Сидір Голубович, д-р Кость Левицький і д-р Льонґин Цегельський від імени Української Національної Ради.

Недостача попереднього підготовлення, оружна боротьба у Львові, переговори з Поляками, недостача організованого звязку з краєм і непривичність діячів попереднього часу до революційної акції спричинили, що аж 9. падолиста 1918. утворено правительство, якому надано назву: Тимчасовий Державний Секретаріят.

Досі Українська Національна Рада була не тільки законодавчим, але й виконуючим органом. Тепер виконуюча компетенція перейшла на Державний Секретаріят, а Українська Національна Рада задержала для себе загально прийняту парламентарну компетенцію, себ-то компетенцію законодавчу і контрольну.

Склад Державного Секретаріату був такий: Президія і фінансові справи — д-р Кость Левицький. Внутрішні справи — д-р Льон-

Гин Цегельський. Закордонні справи — д-р Василь Панейко. Судові справи — д-р Сидір Голубович. Віроповідні справи — Олександр Барвінський; йому ж доручено також управу шкільних справ, для яких рішено утворити окремий державний секретаріат. Військові справи полковник Дмитро Вітовський. Земельні справи — д-р Степан Барап. Торговля і промисл — Ярослав Литвинович. Публичні роботи — д-р Іван Макух. Праця і суспільна опіка — Антін Чернецький. Суспільне здоров'я — д-р Іван Куровець. Шляхи — Іван Мирон. Почта і телеграф — Олександр Пісецький. В кінці в склад Державного Секретаріату ввійшов д-р Степан Федак як президент утвореного ще перед тим Харчового Уряду.

З партійного становища Державний Секретаріат був коаліційний, одначе з рішаючою перевагою національно-демократичної партії, до якої належало 8 державних секретарів. По-за ними Вітовський і Макух належали до радикальної партії, Чернецький до соціально-демократичної партії, Барвінський до християнсько-суспільної партії.

Сей склад Державного Секретаріату був очевидно тимчасовий і більше випадковий ніж пляновий: вибиралося людей, які були під рукою. Одначе з другого боку відбивав він перевагу національної демократії в громадянстві. А що національно-демократичні діячі вирости й постарілися в передвоєнних австрійських відносинах, то се відбулося також на їх теперішній діяльності, до якої треба було людей революційного виховання.

З технічного боку склад Державного Секретаріату був великий. Творилося окреми секретаріати так як „у людей“, — се-то в великій упорядкованій державі. Тимчасом на той час більше надавався виконуючий орґан, зложений з малого числа людей.

В неділю, 10. листопада 1918. мав Державний Секретаріат зложити урядове приречення.

Се дало привід до дебати в Українській Національній Раді про справу з'єдинення з Великою Україною.

В дійсности принципіальних противників з'єдинення в громадянстві зовсім не було. Була тільки різниця в поглядах, в яку чергу ставити сю справу: чи вважати її найважнішою й негайною, чи ждати слушного часу. Якби Велика Україна була впорядкованою державою, тоді негайне з'єдинення було би самозрозуміле, одначе непевність внутрішнього і міжнароднього положення Великої України спричиняла, що не всі ставилися до справи з'єдинення однаково.

Найгорячіше ставилося до сеї справи військо. Се зрозуміле. Військові старшини — се була та сама академічна молодіж, яка від початку 20. століття найгорячіше переймалася ідеєю з'єдинення. Крім сього багато з них побувало на Великій Україні з австро-угорською окупаційною армією, так що вона була їм реально рідна, а не тільки ідейно, як діячам старшого покоління.

Перед тим, заки Державний Секретаріат зложить урядове приречення, військо хотіло мати справу з'єдинення на стільки виясненою щоб Державний Секретаріат мав у сій справі ясно визначений шлях.

Йдучи сьому бажанню війська на зустріч, Українська Національна Рада на засіданню 10. падолиста 1918., перед актом службового приречення Державного Секретаріату, прийняла в справі з'єдинення отсе рішення :

„Українська Національна Рада, як найвища влада українських земель бувшої австро-угорської монархії, в змаганню до здійсненя національного ідеалу всего українського народу, поручає Державному Секретаріатови поробити потрібні заходи для з'єдинення всіх українських земель в одну державу.“

Після сього відбувся в бувшій палісництві, яке тепер стало осідком Державного Секретаріату, акт зложення службового приречення Державним Секретаріатом. Се приреченне зложили державні секретарі па руку найстаршого члена Української Національної Ради Юліана Романчука.

Побіч біжучих справ Державний Секретаріат занявся перше всего виробленнем проєкту тимчасового основного закона про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії. Сей проєкт прийняла Українська Національна Рада па засіданню 13. падолиста 1918. Був се перший закон, який ухвалила Українська Національна Рада. Він звучить :

Тимчасовий основний закон

про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою па засіданню 13. падолиста 1918.

Артикул I.

Назва.

Держава, проголошена на підставі права самоозначення народів Українською Національною Радою у Львові дня 19. жовтня 1918. року, обнимаюча весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселений переважно Українцями, має назву Західно-Українська Народня Республіка.

Артикул II.

Границі.

Простір Західно-Української Народньої Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії — то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковиною та з українськими частинами бувших угорських столиць (комітатів): Спіш, Шаріш, Земплін, Уг, Берег, Угоча і Марморощ, — як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніта, *Ethnographische Karte der österreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czernig, herausgegeben von der k. k. Direktion der administrativen Statistik. Wien 1855. Maßstab 1 : 864.000.*

Артикул III.

Державна суверенність.

Отся державна територія творить самостійну Західно-Українську Народню Республіку.

Артикул IV.

Державне заступництво.

Права влади іменем Західно-Української Народньої Республіки виконує весь її народ через свое заступництво, вибране на основі загального, рівного,

безпосереднього тайного і пропорціонального права голосування без ріжниць пола. На сій основі мають бути вибрані установчі збори Західно-Української Народньої Республіки. До часу зібрання установчих зборів виконує всю власть Українська Національна Рада і Державний Секретаріат.

Артикул V.

Герб і прапор.

Гербом Західно-Української Народньої Республіки є Золотий Лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державна печать має довкола гербу напис: „Західно-Українська Народня Республіка“.

Сей тимчасовий основний закон треба оцінювати як тимчасовий. Тому містить він тільки постанови, найконечніші для законного ствердження державної самостійности українських земель буйшої Австро-Угорщини.

Для характеристики сього закона найважніша постанова про назву новоутвореної держави. Називаючи її „Західно-Українська Народня Республіка“, Державний Секретаріат, який виробив проект закона, і Українська Національна Рада, яка його прийняла, виявили свою волю, що новоутворена держава має бути народньою республікою, се-то має бути збудована на таких самих основах, на яких будувалася Українською Центральною Радою Українська Народня Республіка на областях Великої України. Під вражінням упадку монархізму в Середній Європі і відомостей, що Український Національний Союз готує повстання проти гетьманщини Скоропадського, в Українській Національній Раді запанувало в той час переконання, що гетьманщина була тільки антрактом, після ліквідації якого вестиметься далі будова Української Народньої Республіки, почата Українською Центральною Радою. На таких самих основах повинна будуватися й Західно-Українська Народня Республіка, яка в можливо найкоротшім часі повинна з'єдинитися з Українською Народньою Республікою в одну державну цілість.

Артикул IV висше поданого закона заповідав вибір установчих зборів на основі 5-членної демократичної формули. Одначе переведення виборів до установчих зборів вимагало довшого підготовлення. До того часу заступництвом народу оставала Українська Національна Рада. Одначе вона розуміла, що її дотеперішній склад не вистарчає, щоб як слід нести обовязки заступництва народу.

Тому вона рішила доповнитися представниками повітів і міст. Представники громад кожного повіта мали вибрати одного члена Української Національної Ради. Так само по одному членови мали вибрати більші міста, при чім Львів мав вибрати 4 членів, Чернівці і Станіславів по двох. Вибори назначено на час 22.—26. падолиста 1918.

Крім сього Українська Національна Рада ухвалила ще два закони: „закон з 16. падолиста 1918. про тимчасову адміністрацію областей Західно-Української Народньої Республіки“ і „закон з 21. падолиста про тимчасову організацію судів і власти судейської“.

Закон про тимчасову адміністрацію оставляв у правній силі доси обов'язуючі закони і розпорядки, на скільки вони не противляться державности Західно-Української Народньої Республіки (§ 1); підчиняв всі адміністраційні уряди Республіки Державному Секретаріатови у Львові як найвишій державній інстанції (§ 3); установляв, як пачальний повітовий орган політичної адміністрації аж до уладження державно-правних відносин, державного повітового комісара (§ 4), якого іменує й усуває державний секретар внутрішніх справ.

Таким чином місце „цісарсько-королівського старости“ займав державний повітовий комісар; по-за сим адміністрація оставала поки-що без зміни.

Таку саму ціль: установити замість австрійської державної власти українську, не нарушаючи поки-що самої організації, мав закон про тимчасову організацію судів і судейської власти.

Головні постанови сього закопа такі:

✓ Закони і розпорядки, на яких основі виконувано судівництво в бувшій австрійській державі, остають в правній силі, на скільки не противляться державности Західно-Української Народньої Республіки (§ 1). Всі закони і розпорядки, які мали на цілі охорону прав і інтересів бувшої австрійської держави, її армії та її органів, як також охорону прав і інтересів бувших її коронних країв, мають від тепер аналогічно приміюватися для охорони прав і інтересів Західно-Української Народньої Республіки, її армії та її органів (§ 2). Всі суди на території бувшого цісарсько-королівського Вишого Краєвого Суду у Львові стають судами Західно-Української Народньої Республіки і в її імені виконують судівництво (§ 3). Всі справи бувшого австрійського міністерства судівництва переходять на державний секретаріат судівництва (§ 4). Дотеперішні суди: „цісарсько-королівський повітовий суд“, „цісарсько-королівський окружний (у Львові й Чернівцях: „краєвий“) суд“ і „цісарсько-королівський висший краєвий суд“ переміняються на повітовий, окружний і висший суд Західно-Української Народньої Республіки (§ 6). Як найвпеша інстанція має бути утворений окремим законом Найвиший Державний Суд у Львові (§ 10).

В сі дотеперішні організаційні форми адміністрації й судівництва, які поки-що оставляли наведені закони, мали внести нового духа нові люди, члени українського народу, які мали управляти сими установами замість дотеперішньої польської бюрократії.

Занятте Львова польським війском перервало дальшу законодапну працю Української Національної Ради у Львові.

Тепер перейдемо до представлення оборони Львова.

Українське військо заняло Львів під команду отамана Дмитра Вітовського, який одержав за се ступінь полковника. Занедажувавши з перевтоми, Вітовський зрікся команди, яку переняв полковник Григорій Коссак. Під кінець оборони Львова на команданта покликано отамана Стефанова, дотеперішнього команданта Золочева, падаючи йому ступінь полковника.

Як уже сказано, українське військо опанувало Львів дуже незначними силами. Сталося се тому, що Поляки не сподівалися такої рішучості з боку Українців і через те спізилися з своєю акцією.

Того самого 31. жовтня 1918., коли Українська Національна Рада рішила зайняти Львів, польські військові організації мали нараду в справі акції на випадок „українсько-австрійського замаху на Львів і Східну Галичину, який заповідається“¹⁾. Ця нарада була в мешканню отамана Снядовського (вул. Личаківська, ч. 16.) в 6. годині вечером. На вій були заступлені отсі польські військові організації: 1) польські військові кадри, 2) польська військова організація, 3) команда польського війська і 4) незорганізовані легіоністи, противні складанню присяги варшавській Регенційній Раді. Нарада мала за ціль досягнути одноцільність акції, на яку згодилися представники всіх організацій, з вїтком представника команди польського війська, який домагався підчинення всіх інших організацій своїй організації. Більшість, яка згодилася на одноцільність акції, вибрала вождом сотника Мончинського. Дальшу нараду назначено на 10. годину вечером того самого дня.

Ця нарада доказує, яка конечна була та рішучість, яку проявила Українська Національна Рада. Инакше Львів були би заняли Поляки.

Далі доказує вона, що Поляки готовилися до акції та що польське повстанне проти Української Національної Ради у Львові не було таким „чудом“, яким його опісля представляли Поляки, вихваляючися, що Львів „оборонили польські діти і жінки.“ Не „польські діти й жінки“, а польські військові організації, яким прийшло на поміч польське військо, вислане польським правительством з Польщі.

Ріщаючи зайняти Львів, Українська Національна Рада числила на се, що українське військо, яке було у Львові, зможе держатися, заки надійдуть на підмогу значнійші українські сили з краю і з фронтів. Зокрема числено на українських Січових Стрільців, які тоді знаходилися на Буковині. Вислано також делегатів з просьбою за підмогу до Київа.

Одначе поміч з краю надходила не так швидко і не в такій силі, як було треба. Кождий повіт потребував передовсім сил для себе, щоби в себе укріпити українську державну владу. Українські часті австро-угорської армії стояли в часті на італійським фронті, в часті на Великій Україні. Заки вони прибули до Галичини й перерганізувалися, Львів був уже в польських руках. Часть Українських Січових Стрільців, яка вспіла прибути до Львова, не змінила відношення супроти переважаючих польських сил, які наспіли з Польщі.

Не сповнилися також надії на поміч з Київа.

¹⁾ Протокол з сеї наради помістито львівське „Słowo polskie“, ч. 508 з 1. падолиста 1920.

Говоренне про „українсько-австрійський замах“, се звичайна польська інсинуація, ніби то Австрія підкирає Українців проти Поляків. Сеї інсинуації вживали Поляки, які всю свою силу в Галичині завдячували Австрії, особливо в своїх протиукраїнських заходах перед антантою.

Делегати Української Національної Ради д-р Осип Назарук і інженер Володимир Шухевич, які виїхали зі Львова 5. падолисте 1918., звернулися в Київ, згідно з своїми інструкціями, з проською за поміч до гетьмана Скоропадського.

„Коли я — описує свою місію д-р Назарук¹⁾ — представив гетьманові ціль нашого приїзду, він запитав: „Скажіть отверто: хочете вирізати панів?“ — „Хочемо будувати українську державу“, відповів я здивований.

Він усміхнувся, але сказав, що на таку ціль допомогу дасть: добрий полк Січових Стрільців, які тоді стояли в Білій Церкві, буде висланий до границі Галичини буцім то на те, щоб очисити залізницю від полонених. Сей полк може опісля перейти без дозволу на галицьку землю. Таку здерезність уважав гетьман потрібною, щоби не вмотатися в війну з Польщею. При чім додав іще, що вилучить Січових Стрільців зі своєї армії, коли вони перейдуть Збруч.

Від гетьмана пішли ми до „Національного Союзу“, де застали Винниченка. Коли я оповів йому вислід авдієнції в гетьмана, він схопився за голову й почав кричати, що ми завалили українську справу. Чому? Бо проти гетьмана, який має чорвосотенно-російську орієнтацію, приготоване вже повстання і Січові Стрільці мали бути авангардом сього повстання. Сього ми не знали. По гострій виміні слів що-до ваги Львова й Галичини ми погодилися на тім, що Шухевич піде до гетьмана й заявить, що нам вистане половина січової формациї (крім техніки, броневиків і т. п.).“

З Києва галицькі делегати поїхали до Білої Церкви. Тут „Стрільцка Рада“ „відкинула проект висилки до Галичини якої-небудь частини, виходячи зі становища, що Січове Стрільцтво, хоч походить з Галичини, звязане передовсім з державними інтересами Великої України, та що Київ важливіший ніж Львів, а висилка одної частини загону до Львова могла би довести до того, що й Київ не здобудуть і Львова не вдержать“.

Не маючи нізвідки більшої підмоги, українське військо, яке заняло Львів, не змогло здавити польського повстання у Львові і піти на підмогу Перемишлеви, який перший упав жертвою польською наїзду²⁾.

¹⁾ Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції. Відень 1920. — Стор. 6—8.

²⁾ Перша проба зайняти Перемишль в ночі з 30. на 31. жовтня 1918. українським курінем австро-угорської армії, який стояв у сусідній Журавиці, скінчилася невдало, бо австрійський генерал Пухальський, Поляк, виставив проти нього два мадарські куріні. 1. падолиста 1918. заключено в Перемишлі польсько-українську угоду, на якій основі містом мала управляти комісія, зложена з 4 Українців і 4 Поляків. Однак Поляки зовсім не держалися угоди, тільки почали організувати свою армію і захоплювати владу в місті. Тоді Українці всіли зайняти місто по сей бік Сяну, а на Засянню укріпилися Поляки. 4. падолиста 1918. заключено польсько-український роз'єм, приймаючи Сян за демаркаційну лінію. Та сей роз'єм існував тільки доти, доки не надійшли польські сили, зорганізовані в Кракові. 11. падолиста українська команда дістала від польської команди ультимат, щоби віддала місто до 12 годин. На сей ультимат Українці не дали відповіді, рішаючи обороняти місто. Тоді Поляки, заосмотрені у всі технічні засоби (панцирний поїзд, артилерія і т. п.)

Польське повстання у Львові почалося — як сказано — таки 1. падолиста 1918. по полудни. Його гніздом була міська школа ім. Конарського коло головного залізничного двірця. Здавити повстання в самім зароді не було сил, і воно почало розростатися. Через кілька днів утворилася в середині міста формальна боева лінія. Поляки встигли зайняти західну часть міста з головним залізничним двірцем. Українці держали в своїх руках середмісте і східну часть з Високим Замком і залізничним двірцем Львів-Підзамче. Спершу обі сторони уживали тільки ручного оружя (кріси, ручні гранати, машиніві кріси); в дальшій розвитку боїв почали також грати гармати.

Бої були для української сторони дуже важкі. Українські жовніри, переважно діти села, чужі й безрадні в великім місті, в яким зовсім не вміли орієнтуватися і в яким більшість населення, Поляки і спольщена часть жидівської інтелігенції, відносилися до них вороже, — мали проти себе польських повстанців, переважно Львовян і взагалі дітний міста, які знали кожду вуличку, кождий перехід в каменниці і при тім мали по своїм боці симпатію й поміч більшости населення. Український жовнір почував себе оточеним ворогами, від яких не знав і не мав де сховатися; польський повстанець знав, як ховатися, і скрізь знаходив приятельське прийатте. В боях проти Українців брало всякими способами участь польське населення. На них спалилися стріли зза вугла, з коридорів, з вікон, з дахів і пивниць каменниць.

Ось пару примірів:

По Академічній вулиці йде український жовнір, студент, який тільки сьогодні взяв кріс у руки як доброволець. Нагло з заду прискакують до нього два Поляки в цивільнім одязі, хапають за руки, і один з них прикладає йому револьвер до чола і стріляє. Все те діється на очах польських прохожих, які не ховають своєї радості.

По Зеленій вулиці йде двох українських жовніврів. Нагло вискакує з одної каменниці Поляк в цивільнім одязі, влучними стрілами ззаду кладе обох трупами і знов зникає в одній з каменниць.

Не вважаючи на те, українське військо поводилося дуже людяно. Ніяких самосудів, ніяких зловживань, ніяких грабувань. Смертні присуди воєнного суду були дуже нечисленні, хоч по воєнному праву кождий, хто помагає неприятелеви, винен смерті. Одначе Українці приміняли сю постанову воєнного права тільки в найяркіших випадках. Не було також масових юстифікацій, хоч не одна каменниця поведенням своїх мешканців заслужила на се. Не взято заложників, ані з початку, ані навіть тоді, коли польські повстанці оточили митрополічу резиденцію і проголосили всіх мешканців заложниками.

Польська преса, яка виходила в українській часті міста, була заборонена аж тоді, коли помістила мобілізаційний приказ команди польських повстанців. Кожда инша команда поставила би за се редактора перед воєнний суд і розстріляла.

приступили до здобування міста. Здобувши його, устроїли український погром і всіх визначнійших Українців арештували й вислали до табору інтернованих в Домбю. Так закінчилася перемиська іділля польсько-української угоди.

Се очевидно не перешкодило кричати Полякам на весь світ про українські варварства і відплачувати українську людяність найстрашнішими звуцаннями над українським населенням.

Рівночасно з боями велися весь час польсько-українські переговори.

Таки 1. падолиста 1918. вечером зголосилася до Української Національної Ради польська депутація, яку Рада зараз прийняла. В салі засідань Ради в будинку Ставропігії явилися краєвий маршалок Незабітовський, члени Краєвого Виділу Домбський і г-р. Козебродзький і радник Краєвого Виділу Савчинський.

Незабітовський заявив, що він і його товариші пришли до нас, щоби шукати шляху до якогось бодай тимчасового порозуміння, — заки спір між обома народами рішать ті, що рішають про долю світа, себ-то побідні держави антанги, — і таким способом уникнути дальшого проливу крови, який уже розпочали де-які „шалені голови“.

„Шалені голови“ — відносилося до польських повстанців.

На сю заяву Незабітовського відповів заступник голови галицької делегації Української Національної Ради Іван Кивелюк, вказуючи на те, що помирненне з Поляками можливе тільки на тій основі, що Поляки признають українську державну владу. Про поворот до вчорашнього дня нема мови.

Далі промовляли інші члени польської депутації, яким знов відповідали члени Української Національної Ради.

З заяв польських промовців виходило, що вони також не думають про поворот до вчорашнього дня. Шлях до порозуміння при добрій волі дається знайти. „Ми вже маємо проект відозви до польського населення“, — заявив Домбський, вказуючи на папір в кишені.

Стало на тім, що на другий день обі сторони зійдуться в соймовім будинку для дальших переговорів.

2. падолиста перед полуднем явилася в соймі з обох сторін багато осіб. З Українців, під проводом голови галицької делегації Української Національної Ради, д-ра Костя Левицького, були: д-р Лев Ганкевич, д-р Михайло Лозинський, д-р Роман Перфецький, д-р Льопгін Цегельський, на короткий час явився також митрополит Шептицький. З Поляків крім членів учерашньої депутації прийшли всеполяки д-р Адам, д-р Сталь і проф. Хлямгач, демократи д-р Стеслович і д-р Шляйхер.

На самім початку стало видно, що Незабітовський і тов. усунулися в тінь. Так само не було мови про їх вчорашню примиримість. Адам, Сталь і Хлямгач, які висунулися на перше місце, заявили в своїх промовах, що вони не мають права говорити в імені галицьких Поляків, бо се належить до польського правительства в Варшаві. Вони могли би що найбільше приступити до утворення тимчасової комісії, зложеної з Поляків і Українців, яка тимчасово управляла би цілою Галичиною замість дотеперішнього австрійського намісництва.

Сю п'яatformу Українці відкинули, стоячи на становищі державної самостійности Східної Галичини.

Тоді Поляки передложили, щоби питання державности Східної Галичини оставити на боці, а взятися поки-що до умиротворення

Львова і вибрати польсько-український комітет для переведення сеї задачі. Українці на се згодилися і таки зараз вибрано комітет та уложено відозву, яку він мав видати в обох мовах до населення міста Львова.

Відозва вийшла того самого дня вечером. Одначе заки її розлішено, комітет уже перестав існувати.

Просто з наради д-р Сталь мав удатися до польських повстанців, повідомити їх про заложенне комітету і вівзати до спинення боїв.

Та коли комітет зійшовся вечером на засідання в Торговельній Палаті, Адам і Сталь заявили, що „польське військо“ стоїть на тім, що політики не мають мшатися до його акції. Що-до спинення боїв, то польський командант готов згодитися на завішення оружя, одначе хоче переговорювати про се безпосередно з українським командантом.

Так за одну добу „шалені голови“ перемінилися в „польське військо“. Поляки, заскочені несподіваним заняттем Львова, прийшли вже до себе і стали до боротьби. З огляду на се дальше існуванне комітету стало зйве.

Українська команда сподівалася що-хвилі підмоги з краю, отже хотіла зискати на часі й дати відпочити втомленим жовнірам, які вже дві доби без перерви робили службу. Тому згодилася на предложенне польської команди, зроблене очевидно з тою самою ціллю, щоб зискати на часі. Пізно вночі з 2. на 3. падолиста полковник Вітовський і командант польських повстанців Мончинський заключили 12-годинне завішення оружя.

Після сього почалися знов бої і знов переговори.

З української сторони вели їх з припоручення президії Української Національної Ради, а опісля Ради Державних Секретарів д-р Степан Витвицький, д-р Лев Ганкевич, д-р Михайло Лозинський, д-р Роман Перфецький, д-р Льонг'ин Цегельський і Антін Червецький, одначе так, що на всі засідання ходили тільки Ганкевич і Лозинський, а інші тільки в разі потреби чергувалися. Після утворення Державного Секретаріату Цегельський, який став державним секретарем внутрішніх справ, перестав брати участь у переговорах.

З польської сторони учасники переговорів також мінялися. Взагалі брали участь у переговорах доцент д-р Дубанович і поміщик Ценський від т. зв. „Подоляків“, себ-то особливо україножерно настронених представників східно-галицьких польських поміщиків, д-р Адам, д-р Сталь і проф. Хлямчач від всеполяків, д-р Стеслович від демократів, Гавзер, Клінгер і Щирек від соціальних демократів.

Швидко стало ясно, що переговори до нічого не доведуть.

Полякам ходило про те, щоб „умиротворити“ Львів так, щоб вони після сього могли зліквідувати українську державну владу у Львові і зі Львова опанувати цілу Східну Галичину. Вони ставили такі умови: управу міста веде дотеперішня міська рада, в якій Українці мали тільки кілька місць. Порядок у місті вдержує міська міліція, яку утворить магістрат в національнім складі відповіднім національному складови населення міста. Польське і українське військо остає у Львові в визначених казармах, — кожде або в необмеженім або в рівнім числі.

Се значило, що завтра після заключення такого перемиря польське цивільне населення зорганізується в боеві відділи й нападе на державні будинки, щоби зліквідувати українську державну владу. Міська міліція очевидно не буде її обороняти, а коли на її оборону виступит українське військо, то проти нього виступить знов польське військо і бої зачнуться наново, тільки серед обставин, для Українців далеко більше некорисних.

Українці годилися на привернення дотеперішньої міської ради і на міську міліцію, домагаючися тільки рівної участі Поляків, Українців і Жидів. Одначе застерігали собі право держати у Львові державну поліцію. В кінці що-до війська домагалися розв'язання польського війська, а справу українського війська, як справу української держави, виключали з переговорів.

В дальших переговорах пішли Полякам на уступку на стільки, що годилися на те, щоб у Львові остала невелика, чисельно обмежена польська військова формація.

17. падолиста Поляки предложили 3-денне завішення оружя. Українці предложення прийняли. Завішення оружя почалося 18. падолиста рано і кінчилося 21. падолиста рано. За той час мала вияснитися можливість заключення перемиря. На спільнім засіданню 19. падолиста Поляки подали в останній редакції свої умови. Засідання 20. падолиста було призначене на відповідь Українців і — коли обі сторони погодяться — на заключення умови перемиря.

Якраз в сім часі появился у Львові аґент французької місії в Румунії, французський поручник Віллем, який приїхав до Львова наслідком польських заходів, в товаристві Поляка Сокольніцького, який був польським аґентом при згаданій місії. В державнім секретаріаті закордонних справ він заявив, що приїхав тільки як обсерватор і не має ніяких повноважень для посередництва, одначе було би йому приємно своїм посередництвом спинити розлив крові. В самій справі він відомо стояв по боці Поляків, хоч старався в розмовах з Українцями се закривати.

20. падолиста Рада державних секретарів, вислухавши звідомлення команданта полковника Стефанова про воєнне положення, рішила відкинути польські умови і предложити свої¹⁾.

Стефанів заявив, що українське військо може держатися у Львові що найменше два тижні. За той час очевидно прийде поміч з краю.

Польські умови в ніякім випадку не могли бути прийняті. Вони означали би капітуляцію і відречення від будови української держави в Східній Галичині.

Одначе тактика в дальшій веденню переговорів залежала від воєнного положення. Коли-б воно було некорисне, треба було би тягти переговори далі, щоб бодай перевести як слід евакуацію Львова.

Відкидаючи польські умови, треба було бути готовим на те, що 21. падолиста рано розпочнуться дальші бої. Виглядів на прийаття

¹⁾ Умови обох сторін оберталися в висше поданих межах. Не маючи з собою тодішніх записок про переговори, подав я тільки загальний нарис тих умов.

українських умов Поляками не було, а далі йти в уступках супроти Поляків Рада державних секретарів не могла.

Поляки також були певні, що переговори розіб'ються. В сій хвили вони самі хотіли сього. Як показалося опісля, вони вже мали запевнену підмогу польського війська в Польщі і предложили 3-денне завішення оружя тільки на те, щоб, заки та підмога надійде, не проливати даром крові своїх львівських частій.

Маючи певність, що після зірвання переговорів вони здобудуть Львів, рішили вони відбути акт зірвання з певною парадю, в присутности делегата антанті, перед яким скинули би вину на Українців. Отже предложили, щоб на засіданню 20. падолиста був присутній Віллем, на що Українці згодилися.

Засідання розпочалося мою заявою, що Рада державних секретарів не може прийняти умов, предложених Поляками, зате готова заключити перемире на отсих умовах (тут я відчитав українські умови).

На сю заяву відповів Хлямтач широко закрошеною політичною промовою, призначею в першій мірі для Віллема, який розумів польську й московську мову і також говорив сям-так по московськи. Хлямтач найбільший натиск клав на те, що Польща на сході заступає і боронить ідеали антанті та що Поляки своїми умовами дають такий доказ миролюбивости, що можуть з чистою совістю здатися на суд присутнього делегата антанті. Після умиротворення Львова Поляки мали готовий плян умиротворення цілого краю. Та хоч умиротворення Львова з вини Українців не може бути осягнене, польська сторона відчитає свій плян умиротворення краю, щоб перед делегатом антанті дати доказ своєї миролюбивости.

Сей польський проект польсько-українського перемиря для цілого краю відчитав Дубанович. Було се розробленне предложеного Хлямтачем на нараді 2. падолиста проекту утворення польсько-української комісії для управи краєм до часу рішення мирової конференції.

Очевидно, що польська адміністрація слухала би не сеї комісії, тільки польського правительства в Варшаві. В найліпшій разі комісія була би маріонеткою без власти. Та в дійсности комісія мала бути тільки способом, щоб заманити Українців зліквідувати українську державну владу, після чого прийшла би ліквідація самої комісії і перехід Галичини під владу польського правительства.

Після моєї відповіді на політичні висновки Хлямтача і ще кількох польських і українських промов забрав голос Віллем, який промовляв почасти по російськи, почасти по французьки. Промовляв як суддя, який в імени антанті видає присуд в користь Польщі. Між ин. зазначив, що Польщу антанга визнала, а України не визнала і не визнає. Тон його промови був такий провокаційний, що я йому перервав і звернув його увагу, що він забувається і виходить по-за межі ролі, в якій він бере участь в засіданню.

Засідання скінчилося ствердженням, що сторони не прийшли до порозуміння.

Вночі з 20. на 21. падолиста прийшло від Поляків нове предложение переговорів, яке підписав г-р. Скарбк в імени Польської

Ліквідаційної Комісії. Українці відповіли, що готові почати переговори. Одначе замість нових переговорів наступили рішачі воєнні події. Взагалі який зміс мало те предложение гр. Скарбка в хвилі, коли Поляки готовилися здобути Львів, годі знати.

21. падолиста рано закінчилося завішення оружя й почалися знов бої. Аж тепер українська команда відчула, що має діло не з самими львівськими повстанцями, тільки з дуже переважаючими польськими силами, які грозять українському війську оточенням і замкненням у Львові. З огляду на се українська команда рішила як найшвидше евакуувати Львів.

В таких обставинах евакуація не могла ні з політичного ні з військового боку відбутися як слід.

З політичного боку — не переведено плянового вибору осіб, які повинні вийти зі Львова для дальшої праці в будівництві держави.

З військового боку — оставлено багато всякого державного майна, між ин. поживи, яку, коли-б і не можна було її вивести, ліпше було роздати між українське населення ніж оставляти Полякам.

Се була помилка української команди, що вона не зорієнтувалася, що на поміч польським повстанцям надходять такі сили, перед якими українські оборонці Львова не вдержаться, і не перевела заздалегідь розумної евакуації.

Вночі з 21. на 22. падолиста українське військо вийшло зі Львова в східній і північній напрямі. З ним вийшла зі Львова частина членів Української Національної Ради і майже всі члени Державного Секретаріату ¹⁾.

22. падолиста рано польське військо заняло Львів і почало погроми українських товариств і жидівських вулиць.

Жидівські погроми були карою за те, що Жиди — крім спольщеної частини інтелігенції — зберігали неутральність у польсько-українській боротьбі за Львів, утворивши власні військові частини для охорони жидівської частини міста перед обома воюючими сторонами. Українці віднеслися до цього жидівського становища прихильно. Зате Поляки вважали його ворожим актом супроти польських інтересів і відплатили за се Жидам 3-денними погромами.

Так закінчився львівський період будівництва української держави в Галичині.

Рішучість, з якою занято Львів, не була на жаль прикметою дальшої діяльності національно-демократичних відповідальних кругів. Вирішивши в легальній політичній боротьбі з Поляками, вони не освідомили собі, що тепер місце політичної боротьби займає

¹⁾ Евакуацію переводжено „австрійською метою“, держачи все в тайні. Хто принадково довідався, як справа стоїть, той старався винестися зі Львова. Через те де-хто остав проти своєї волі і з великою небезпекою для себе. До сих належав і я. Того дня я був недужий і не міг вийти з хати. Всі мої заходи довідатися, як справа стоїть, були безуспішні. Ніхто не подумав, щоб повідомити мене й вивести зі Львова. Наслідком цього я чотири місяці мусів ховатися перед арештуванням.

війна, — війна на житте або смерть. Поляків уважали вони далі політичними противниками, а не воюючою стороною, супроти якої треба примінити всю строгість воєнного права. Польське повстання видавалося їм місцевим явищем і вони сподівалися, що як у Львові вдасться досягнути порозуміння, що все буде добре. Велику роль в них грала при сім надія, що супроти ясних точок Вільсона Польща не посміє сягнути по Східну Галичину. З другого боку увага на авторитет антанті вязала їм руки: кожде зарядженне оцінювали вони з того становища, що скаже на се антанта.

Навіть тоді, коли вияснилося, що Поляки уважають угоду тільки способом до ліквідації української державности в Галичині і ніякої иншої угоди не заключають, Державний Секретаріят прикладав велику вагу до львівських переговорів, думаючи, що все залежить від переговорів у Львові. Тимчасом переговори треба було вести зі свідомістю, що вони до нічого не доведуть і є тільки тактичним маневром для зискання часу.

Коли-б Державний Секретаріят мав таку свідомість, він не повинен би був сидіти у Львові, де всю його увагу забирала боротьба за місто і звідки зносини з краєм були що-раз важчі, тільки треба було оборону Львова оставити війську й місцевому політичному комітетові, а осідок Державного Секретаріату й Української Національної Ради перенести до иншого міста в краю, звідки свобідно можна би вести працю над будовою держави.

Аж упадок Львова отворив згаданим відповідальним кругам очи на тверду дійсність: що за Галичину треба вести війну з Польщею і треба організувати державне житте для того, щоб могли вести сю війну.

Розділ V.

Боротьба за територію Західно-Української Народньої Республіки.

На основі ухвали Української Національної Ради з 18. жовтня 1918. і тимчасового основного закона про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії з 13. падолиста 1918. (арт. I і II). Західно-Українська Народня Республіка мала обнимати всі українські землі бувшої австро-угорської монархії, себ-то українську часть Галичини, українську часть Буковини і українську часть Угорщини.

Одначе, хоч Австро-Угорщина перестала існувати, український нарід висше названих земель не міг свобідно рішати про свою долю. З претенсіями до панування над його землями виступили ті народи, які панували над ним за часів існування Австро-Угорщини, а саме: Польща пішла війною на здобутте Східної Галичини, Румунія заняла українську часть Буковини, а українську часть Угорщини з одного боку не хотіла випустити з під свого панування Угорщина, з другого ж забажала прилучити до себе Чехо-Словаччина.

1. Східна Галичина. Війна Польщі з Західно-Українською Народною Республікою почалася польським повстанням 1. листопада 1918. у Львові. Тимчасом польське військо здобуло Перемишль і прийшло на поміч польським повстанцям у Львові, що рішило про долю Львова.

Зорганізувавши армію, українське правительство поставило сильний вал проти дальшої польської інвазії. Так повстав польсько-український фронт, який тягнувся по правім боці Сяну здовж західного пограниччя української території, вигинаючися на схід здовж границі між Східною Галичиною і Холмщиною і здовж залізничного шляху між Перемишлем і Львовом. Сей фронт утворився в грудні 1918. р. і держався без більших змін до квітня 1919. р., коли почалася польська офензива, яка скінчилася заняттям цілої Східної Галичини. Про важкіші моменти сей війни буде мова далі.

В часі, коли сей фронт держався, чотири українські повіти (Сянік, Добромиль, Перемишль, Чесанів) опинилися по польським боці фронту, а в повітах Львів, Городок, Мостиска, Рава, Сокаль, Лисько виконувание державної влади було утруднене. По-за сим державна влада Західно-Української Народної Республіки розтягалася на цілу територію Східної Галичини.

2. Українська частина Буковини. Після утворення Української Національної Ради у Львові утворилася — як відомо — буковинська делегація Української Національної Ради в Чернівцях. Вона почала переговори з румунськими посланцями австрійського парламенту й буковинського союму про поділ Буковини. Переговори велися без успіху, бо Українці домагалися цілої української частини Буковини з Чернівцями, а Румуни годилися віддати їм тільки чотири повіти: Кіцмань, Заставну, Вашківці над Черемошем і Вижницю. Безуспішність переговорів лежала ще і в тім, що румунські посланці не мали ніякого впливу на румунське громадянство, яке стояло за прилучення цілої Буковини до Румунії.

Висловом сих змагань була Румунська Національна Рада, утворена 27. жовтня 1918. Президент Ради Фльондор звернувся до австрійського президента краю ґр. Ендорфа з домаганням передачі влади. Однак сей відповів, що має від свого правительства наказ передати влада тільки представникам обох народів краю.

Українці плянували обняти влада в українській частині краю 4. листопада 1918. При сім числили головно на Українських Січових Стрільців, які стояли в Чернівцях.

Відомість про обняття влади Українською Національною Радою у Львові викликала в Чернівцях велике одушевлення. Однак рівночасно втратили черновецькі Українці свою військову силу, бо Українські Січові Стрільці вибралися на поміч українським оборонцям Львова.

3. листопада 1918. відбулася в Чернівцях велика українська маніфестація. Ухвалено злучитися з Галичиною, признати львівський Державний Секретаріат своїм правительством і змагати до як найшвидшого з'єднання з Великою Україною.

Того ж дня делегація Української Національної Ради обняла влада у Чернівцях і в українській частині краю.

Рівночасно зроблено угоду з румунським демократичним політиком Ончулом, який обняв владу в румунській частині краю.

Однак Румунська Національна Рада не згодилася на цю угоду, тільки стояла на тому, що вона має обняти владу в цілому країні і від себе віддати Українцям уряду чотирьох вище названих українських повітів.

Про дальший розвиток подій рішило румунське правительство. 8. листопада 1918. явився над Чернівцями румунський літак і розкинув проклямацію команданта румунської 8-ої дивізії, генерала Задіка, з заявою, що він дістав від свого короля наказ обсадити цілу Буковину. Далі говорилося в заяві, що заняття краю не має ніяких політичних цілей, тільки має за задачу поборювати анархію та вдержувати порядок.

Делегація Української Національної Ради у відповідь на цю проклямацію вислала до ген. Задіка протест проти заняття української частини краю; в протесті стверджено, що в українській частині краю панує повний порядок. Сей протест доручено ген. Задікові 9. листопада 1918. Не зважаючи на нього, Румуни заняли 11. листопада 1918. Чернівці і до тихів цілу Буковину.

Український відділ, який встиг за той час зорганізувати делегацію Української Національної Ради в числі коло 400 людей, не міг очевидно ставити опору румунській армії.

Румунське правительство виступило проти Українців з політикою терору і національного поневолення, яку веде й досі.

Правительство Західно-Української Народної Республіки, заняття війною з Польщею, не могло виступити в обороні української частини Буковини перед румунською окупацією. Треба було обмежитися дипломатичними протестами і ждати рішення Мирової Конференції.

Делегація Української Народної Республіки на Мирову Конференцію в Парижі нотою з 25. лютого 1919., в якій повідомляла про акт з'єднання українських земель з 3. січня 1919., запротестувала як проти польського наїзду на Східну Галичину так проти заняття української частини Буковини Румунією, домагаючися від Мирової Конференції заряджень для охорони української державної території.

Нотою з 18. марта 1919. Делегація запротестувала проти терору румунського правительства супроти українського населення.

В кінці нотою з 17. мая 1919. Делегація запротестувала проти наміру віддати українську частину Буковини Румунії і поставила до Мирової Конференції домагання, щоби окрема комісія антант установила границю між Румунією й Україною, а доки се станеться, щоби установлено демаркаційну лінію між обома державами та щоби румунське військо уступилося з української частини Буковини і віддало владу правительству Західної України⁴⁾.

Сі українські протести не змінили долі української частини Буковини.

⁴⁾ Згадані ноты оголошені в двох випусках публікації: „Notes présentées par la Délégation de la République Ukrainienne à la Conférence de la Paix à Paris“. Париж 1919.

Правда, мировий договір в Сен-Жермен (арт. 59.) признає Румунії тільки ближше неозначену часть Буковини, оставляючи означенне границь сеї части на пізнійше. Одначе проект статута для Східної Галичини говорить уже тільки про управильненне галицько-буковинської границі. А вся дальша політика антанти й Румунії робить вражінне, що антанта вважає всю Буковину частью румунської держави.

3. Українська часть Угорщини. На установчій зібранню Української Національної Ради у Львові 18. жовтня 1918. не було представників угорських Українців. Занадто важко налягав на них мадарський режим і вони не мали змоги вступити в організаційні звязки з галицькими й буковинськими Українцями. Група українських діячів з Угорщини прислала тільки на се зібранне письмо, в яким, представивши важке положенне народу, писала: „Значить, що ви, наші рідні браття, повинні стати за нами і з'єднати з собою. Наш нарід дожидає того спасення, щоби вже раз висвободитися від ярма другого народу“

Упадок старого режиму і проголошенне демократичної республіки в Угорщині розв'язав руки і уста також угорським Українцям. 8. падолиста 1918. утворилася в Пряшеві „Руська Народня Рада“, яка на зборах 19. падолиста 1918. виставила отсі домагання: 1) домагається в етнографічних границях права свобідного самоозначення; 2) відповідно демократичним часам домагається повної національної свободи та хоче участи в тій самій долі, які досягнуть інші народи Угорщини; 3) протестує проти можливого розриву національної території чи прилучення проти волі до чужих народів; 4) домагається представництва на Мировій Конференції.

Як видно з сих домагань, „Руська Народня Рада“ заявля становище місцевого патріотизму. Домагаючися права самовизначення, вона не заявила, в яким напрямі угорські Українці повинні се право виконати.

Очевидно, угорське правительство не захотіло втратити української части Угорщини. Щоби її вдержати при собі, рішило воно надати їй автономію. Виданий в грудні 1918. закон творив з комітатів Марамарош, Угоча, Берег і Уг автономну „Руську Країну“. Про приналежність українських частий інших комітатів мала би рішити Мировя Конференція. Автономним законодатним органом мала бути „Руська Народня Рада“; спільні справи (закордонні, війскові, фінансові, державне громадянство, судівництво, господарські і соціально-політичні справи) мав рішати угорський парламент. Виконуюча власть в „Руській Країні“ мала належати губернаторови, якого назначувало угорське правительство. В угорській кабінеті мав засідати міністер для справ „Руської Країни“. Переведенне автономії не пішло далі того, що угорське правительство призначило губернатором „Руської Країни“ Августина Штефана, міністром для справ „Руської Країни“ д-ра Ернеста Сабова і віцеміністром просвіти д-ра Гіядора Стрипського.

Після радянського перевороту в Угорщині радянська влада в „Конституції Угорської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки“ старалася розробити принцип автономії народів Угорщини і їх

федерації. Однак ся конституція не мала для української частини Угорщини практичного значіння, тому не спинююся тут над нею¹⁾.

Утворення „Руської Країни“ не вдоволило угорських Українців. Ідея злуки з усіма іншими землями України почала і тут здобувати ґрунт.

На засіданні Української Національної Ради 3. січня 1919. в Станіславові, де ухвалено акт з'єднання, були також делеґати угорських Українців. Один з них виступив з привітом, в яким говорив: „Ми ваші браття, що були під пануванням ворога, прийшли сюди, щоб ви дали нам раду. І ми дістали свободу і хочемо збудувати славу будучність. Одноголосно ми голосили, щоб українські цвіти леліли на Карпатах, щоби кожний Українець жив славно під одною з'єдненою Україною. Наше серце тягне до України. Поможіть нам. Подаємо вам братню руку. Нехай живе одна одностайна Україна!“

Маніфестацією за з'єднання з Україною були „всенародні збори угорських Українців“, які зійшлися 21. січня 1919. в Хусті. На сі збори прибули 420 делеґатів, з яких кожний представляв 1000 українського населення. Збори ухвалили отсі резолюції:

„1. Всенародні Збори угорських Українців з дня 21. січня 1919. ухвалюють з'єднання комітатів: Мараморш, Уґоца, Берез, Унг, Земліни, Шаріш, Спіж і Абауйторна з Соборною Україною, просячи, щоби нова держава при виконанню сеї злуки узгляднила окремішні положення угорських Українців.

Всенародні Збори заявляють, що український народ Угорщини не признає „десятого закону“ про „Руську Країну“, даного в Будапешті в 1918., бо ухвалено його без волі народа і без його заступництва.

2. Відповідно до сього рішення Збори постановляють, що український народ не вишле своїх послів до угорського парламенту.

3. Всенародні Збори просять, щоби українське військо обсадило комітати, заселені Українцями, і щоби заосмотрило населення, яке живе в важких обставинах поживою.

4. Всенародні Збори вітають всі визволені народи Австро-Угорщини: Чехо-Словаків, Юґо-Славян, Румунів, Поляків і Німців.

5. Збори вітають мадярське народне правительство, яке, стоячи на демократичних основах, признало право самовизначення народів і не уживало ніяких насильств проти політичного організування українського народу і проти висловлення його правдивої волі.

6. Збори висловляють поляку всім державам антанті і їх союзникам, що боронили демократичний дух і вибороти пригнобленим народам свободу, та просять, щоб вони помогли здійснити постанову всенародніх зборів.

7. Всенародні Збори вибирають для ведення справ українського народу Центральну Народну Раду зі 100 членів і дають їй повновласть заступати угорських Українців усе і всюди, де сього буде потрібно перед усіма народами, і зробити все, що кожного часу в інтересі українського народу уважає за потрібне.“

Головою Центральної Народної Ради вибрано д-ра Михайла Брацайка.

Збори ухвалили вислати делеґацію на Мирову Конференцію під проводом д-ра Юлія Брацайка²⁾.

¹⁾ Цікавих відсилаю до статті Мик. Шрага „Слова і діла соціалістів в національній справі“. — „Борітєся-поборєтє“ ч. 2 за жовтень 1920.

²⁾ Див. станіславський часопис „Републіка“, ч. 2. з 4. лютого 1919.

Однаке рішення сих зборів не довелося перевести в життя. Українські відділи, які з Галичини вступили були на територію угорської України, мусли уступити перед переважаючими силами Чехів і Румунів, які з двох сторін, з заходу і сходу, посунулися на українську часть Угорщини.

Тимчасом чеське правительство розвинуло сильну міжнародню акцію за прилученням української части Угорщини до чесько-словацької республіки. Президент Масарик вже в грудні 1918. в своїм посланію до чеських Національних Зборів зазначив, що т. зв. Карпаторуси, себ-то угорські Українці через своїх представників в Америці заявили за злукою з Чехо-Словацщиною. Масарик мав на думці договір, який він заключив в Америці з д-ром Жатковичем, провідником українських емігрантів з Угорщини. На основі сього договору призначено Жатковича на голову автономного правительства Закарпатської України, якій догрозір обіцював автономію в рамках чесько-словацької республіки.

Се становище Масарика віднесло успіх на Міровій Конференції. Договором у Версаю (арт. 81.) і в Сен-Жермен (арт. 53.) прилучено Закарпатську Україну до Чехо-Словацчини, застерігаючи їй автономію.

Чеське правительство покликало на губернатора Закарпатської України д-ра Жатковича, однаке автономії не перевело в цілости й досі. До кінця 1920. р. не переведено навіть виборів до автономного сойму.

Делегація Української Народньої Республіки на Мірову Конференцію в Парижі нотою з 5. марта 1919. запротестувала проти намірів Чехо-Словацчини й Румунії заняти Закарпатську Україну.

Після оголошення проєкту версайського договору Делегація нотою з 9. мая 1919. запротестувала проти плану прилучення Закарпатської України до Чехо-Словацчини.

Після підписання версайського договору Делегація нотою з 5. липня 1919. запротестувала проти артикулу 81-ого, яким прилучено Закарпатську Україну до Чехо-Словацчини¹⁾.

Так українським землям Австро-Угорщини не довелося з'єднитися в один самостійний державний організм. Західно-Українська Народня Республіка, проголошена на всіх українських землях Австро-Угорщини, в дійсности виконувала власть тільки на території Східної Галичини.

Розділ VI.

Організація державної влади.

Члени Державного Секретаріату, які виїшли зі Львова, вибрали тимчасовим осідком правительства Тернопіль.

Тут в грудні 1918. уступив зі становища президента Ради державних секретарів д-р Кость Левицький. Се становище заняв тимчасово на основі рішення членів Ради державних секретарів д-р Сидір Голубович.

¹⁾ Див. згадану публікацію „Notes . . .“

Після навязання зв'язку з президією Української Національної Ради, яку події 1. падолиста 1918. заскочили були у Відні, і переведення доповнюючих виборів до Української Національної Ради на основі львівської ухвали Ради рішено перенести осідок державної влади до Станиславова.

Сюди скликано на початок січня 1919. Українську Національну Раду, яка мала перевести важні державно-організаційні справи.

Українська Національна Рада в своїм теперішнім складі числила над 150 членів. По титулі приналежності складалася вона з отсих груп: 1. парламентарні представники українського народу в Австрії: а) члени австрійської палати панів, б) члени австрійської палати послів, в) члени галицького сойму, г) члени буковинського сойму; 2. делегати українських партій; 3. вибрані делегати повітів і міст.

По національним складі всі члени Української Національної Ради були Українці.

Національні меншости — Поляки, Жиди і Німці — не вислали делегатів до Української Національної Ради: Поляки як непримиримі вороги української державности, які стояли на тім, що Східна Галичина має бути частию Польщі; Жиди й Німці з боязни перед німцями Польщі на випадок її перемоги.

По соціальному складі в Українській Національній Раді були заступлені всі верстви українського народу з перевагою верств національно й політично найбільше вироблених, себ-то середнього селянства ¹⁾, духовенства і світської інтелігенції.

Сьому соціальному складови відповідав склад партійний. Найсильніша була група національно-демократична (від партійного з'їзду в марті 1919. — народня трудова), далі група радикальна, за нею група соціально-демократична, в кінці селянсько-радикальна група, яка під проводом д-ра Кирила Трильовського відколосалася від радикальної партії. Члени дрібніших партійних формацій і безпартійні порозміщувалися по сих групах або оставали „дикими“.

Найважнішим рішенням новоскликаної Української Національної Ради була ухвала про з'єднання Західно-Української Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою. Сій справі буде присвячений слідуочий розділ.

З законів про організацію державної влади, ухвалених на січневій сесії Української Національної Ради, найважніший був закон з дня 4. січня 1919. про Виділ Української Національної Ради. Сей закон звучить:

„Українська Національна Рада постановила:

§ 1.

Українська Національна Рада вибирає з-посеред себе Виділ з 9 членів, якому проводить, як десятий член, Президент Української Національної Ради, а на случай його перешкоди найстарший віком його заступник.

¹⁾ Треба тямити, що в Галичині до середнього селянства зачисляються вже 2—5-жоргові господарі.

§ 2.

До компетенції Виділу Української Національної Ради належить:

а) іменувати членів правительства;

б) приймати й уділяти їм димісії;

в) виконувати право амністії й аболіції, а то на внесення Державного Секретаріату судівництва. В справах військового судівництва може Виділ Української Національної Ради перенести право виконування амністії на Раду Державних секретарів;

г) іменувати начальників верховних державних урядів цивільних і військових;

д) удостоювати й оповіщувати закони.

§ 3.

Виділ Української Національної Ради скликає в міру потреби Президент Української Національної Ради, а в случаю його перешкоди найстарший віком його заступник. Він репрезентує Виділ і підписує його письма.

§ 4.

Виділ Української Національної Ради вибирається на час її каденції, а влада його гасне з хвилию вибору нового Виділу новою Радою.

§ 5.

Рішення Виділу западають більшістю голосів, а в случаю рівності голосів стає рішенням те внесення, за котрим голосував президент.

До важности рішень треба присутности що-найменше шести членів Виділу.

§ 6.

Отсей закон входить в силу з днем ухвалення."

Законом про Виділ Української Національної Ради утворено установу, яка мала виконувати владу голови держави.

Склад Виділу Української Національної Ради, вибраного на основі сього закона, був такий: Президент Української Національної Ради д-р Євген Петрушевич (нац.-дем.), д-р Лев Бачинський (рад.), Семен Вітик (соц.-дем.), д-р Антін Горбачевський (нац.-дем.), Гриць Дувіряк (рад.), д-р Михайло Новаковський (безп.), д-р Теофіль Окуневський (нац.-дем.), Омелян Попович (нац.-дем.) Андрій Шмігельський (рад.) і о. д-р Степан Юрик (нац.-дем.).

Далі ухвалено закон з дня 4. січня 1919. доповняючий статут Української Національної Ради. Сей закон зміняв постанову § 4-го статута Української Національної Ради так, що президія Української Національної Ради має складатися з президента і чотирох заступників президента; для ведення канцелярії, протоколів нарад і діловодства Ради вибирається двох секретарів і одного заступника секретаря.

На основі сього закона президентом Української Національної Ради вибрано д-ра Євгена Петрушевича; заступниками президента: д-ра Льва Бачинського, Семена Вітика, Омеляна Поповича і Андрія Шмігельського; секретарями д-ра Степана Вигвицького, Степана Сілецького і Осипа Устияновича.

Закон з дня 4. січня 1919. про спосіб оповіщування законів і розпорядків постановляє, що закони, ухвалені Українською Національною Радою, і розпорядки державних секре-

тарів оповіщується в Вістнику державних законів і розпорядків; закони підписує президент Української Національної Ради і один член Виділу Української Національної Ради, розпорядки — дотичний державний секретар.

В кінці треба зазначити ухвалення закону з дня 4 січня 1921. про неважманість членів Української Національної Ради.

Після утворення Виділу Української Національної Ради приступлено до утворення нової Ради державних секретарів. Тимчасовий президент Ради державних секретарів Голубович вніс до Виділу димісію цілої Ради державних секретарів, а Виділ, прийнявши димісію, поручив Голубовичеві скласти нову Раду державних секретарів.

Склад сей Ради державних секретарів був такий: Президент, державний секретар фінансів і державний секретар торгівлі і промисловости д-р Сидір Голубович. Закордонні справи д-р Василь Панейко. Державний секретар без портфелю і управитель державного секретаріату закордонних справ д-р Льонгін Цегельський (Панейко виїхав був на Мирову Конференцію до Парижа). Внутрішні справи д-р Іван Макух. Військові справи полк. Дмитро Вітовський. Судівництво Осип Бурачинський. Просвіта і віроісповідання д-р Агенор Артимович. Шляхи, почта і телеграф Іван Мирон. Земельні справи Михайло Мартинець. Публичні роботи Маріян Козаневич.

По партійній приналежності Голубович, Панейко, Цегельський і Бурачинський були національні демократи; Макух і Вітовський радикали; Артимович (директор гімназії), Мирон (залізничний інженер), Мартинець (радник дирекції домен і лісів) і Козаневич (гірничий інженер) — всі бувші австрійські урядовці, які в політичнім життю не брали участі.

Політично сей кабінет треба схарактеризувати як коаліцію національних демократів і радикалів при співучасті фаховців. Соціяльні демократи відмовилися від участі в кабінеті, тільки Козаневич увійшов до кабінету як кандидат, поручений провідником соціяльних демократів Вігіком.

Новий кабінет представився Українській Національній Раді на лютовій сесії, яка почалася 4. лютого 1919.

В лютім і марті 1919. наступили в складі кабінету такі зміни:

На засіданню Української Національної Ради 13. лютого 1919. президент Української Національної Ради подав до відомости, що державний секретар військових справ Вітовський і державний секретар Цегельський внесли димісію, яку Виділ Української Національної Ради прийняв.

Державним секретарем військових справ призначив Виділ полковника Віктора Курмановича, шефа генерального штабу. А що він, перебуваючи в головній квартирі, не міг постійно вести справ секретаріату, то рівночасно призначено отамана Петра Бубелу товаришем державного секретаря військових справ і поручено йому управу секретаріату.

На засіданню 10. марта 1919. Виділ Української Національної Ради призначив д-ра Михайла Лозинського товаришем державного секретаря закордонних справ і поручив йому управу секретаріату.

В такім складі остала Рада державних секретарів аж до кінця свого існування.

З законів, ухвалених Українською Національною Радою на лютовій сесії, заслугоють на увагу: закон про мову державних установ і закон про основи шкільництва. Оба закони наводимо в цілости:

„Закон з дня 15. лютого 1919. про уживання мови у внутрішнім і зовнішнім урядуванні державних властей і урядів, публичних інституцій і державних підприємств на Західній Області Української Народньої Республіки.

Українська Національна Рада постановила:

§ 1.

Державною мовою на Західній Області Української Народньої Республіки є мова українська.

§ 2.

Сеї мови вживають у внутрішнім і зовнішнім урядуванні всі державні власті й уряди, публичні інституції і державні підприємства.

§ 3.

Законно признаним національним меншостям полишається свободу уживання як усно так і в письмах їх матірної мови в урядових зносинах з державними властями й урядами, публичними інституціями й державними підприємствами.

§ 4.

Сеї закон обов'язує з днем його оповіщення.“

„Закон з дня 13. лютого 1919. про основи шкільництва на Західній Області Української Народньої Республіки.

§ 1.

Всі публичні школи на Західній Області Української Народньої Республіки є державні, а учителі державними урядниками. За дозволом верховних шкільних властей можна засновувати приватні школи.

§ 2.

Викладава й урядова мова у всіх державних школах є українська. Національним меншостям признається право на школу в рідній мові. Ближні постанови про школи для національних меншостей вирішить окремий закон.

§ 3.

Сеї закон входить в життя з днем його оповіщення.“

В кінці треба зазначити, що в короткім часі правительство зорганізувало поважну, коло 100.000-ну армію.

Перші основи під сю організацію поклав державний секретар військових справ Дмитро Вітовський і його співробітники, українські старшини австро-угорської армії і Українських Січових Стрільців.

В дальший праці брали участь також ті нечисленні старшини австро-угорської армії німецької народности, які за часів Австрії

служили в українських частинах і тепер рішилися разом з сими частинами служити українській державі як її громадяни. З огляду на недостатню українських військових старшин з висою військовою освітою вони були цінним набутком для української армії, хоч з другого боку треба зазначити, що стара австрійська військово-політична школа доводила їх часом до непорозумінь з українськими військовими старшинами.

Головним командантом армії Західно-Української Народньої Республіки швидко став Придніпрянець Омелян^ович-Павленко, бувший генерал російської армії. Шефом генерального штабу був спершу також Придніпрянець полковник Мишковський; опісля покликано на се становище галицького Українця Віктора Курмановича, полковника австро-угорської армії, якого призначено також державним секретарем військових справ.

Армія Західно-Української Народньої Республіки складалася почасти з українських жовнірів австро-угорської армії, яких при їх повороті з фронтів зараз реорганізовано в українську армію, почасти з нового набору на основі загальної мобілізації від 18—35 літ, яка мала на увазі тільки Українців.

Так наладжено державний апарат; зорганізовано правильну працю Української Національної Ради як законодатної влади; утворено Виділ Української Національної Ради для виконування функцій голови держави; покликано кабінет на основах парламентарного правління; законами про адміністрацію, судівництво, шкільництво, урядову мову й иншими покладено основи для управи держави; зорганізовано армію для оборони держави перед польським наїздом.

Правда, сей апарат не відзначався глибокими політично-соціальними змінами попереднього ладу.

Та треба тямити, що він був тимчасовий, призначений служити тільки доти, доки Східна Галичина не відлеється з Великою Україною в одну державну цілість. Від сього, який політично-соціальний лад буде в обнимаючій всі українські землі українській державі, залежатиме й політично-соціальний лад її галицької частини.

Так думали творці сього апарату.

Крім того головною їх журою була війна з Польщею, яка дуже болюче нагадувала їм тимчасовість їх державної творчости. Все залежало від того, чи вдасться захистити рідний край від польського завоювання.

Та були справи, яких не можна було відкладати. Особливо, що на Великій Україні справа державного будівництва не наладжувалася і не було виглядів на негайне загально-державне полагодження сих справ. Сюди належали передовсім: заступити Українську Національну Раду органом всенароднього вибору і полагодити земельну справу. Сим справам рішено присвятити найближчу сесію Української Національної Ради.

Розділ VII.

З'єдинення Західно-Української Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою.

Скинення австрійсько-польського ярма в Східній Галичині і успішне повстання Директорії проти гетьмана Скоропадського викликали могутню хвилю одушевлення для ідеї з'єдинення всіх українських земель в одну державу.

Маючи на увазі ухвалу Української Національної Ради з 10. листопада 1918., Рада Державних Секретарів враз після приїзду до Тернополя розпочала з Директорією переговори в справі з'єдинення. Щодо переговори відповідали настроєви обох сторін, найліпше видно з того, що вже 1. грудня 1918. заключено отсей „передвступний договір“:

„Передвступний договір, заключений дня 1. грудня 1918. року в м. Фастові між Українською Народньою Республікою й Західно-Українською Народньою Республікою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю, такого змісту:

1. Західно-Українська Народня Республіка заявляє сим непохитний намір злитися в найкоротшім часі в одну велику державу з Українською Народньою Республікою, значить, заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усею своєю територією й населенням, як складова частина державної цілоти, в Українську Народню Республіку.

2. Українська Народня Республіка заявляє сим рівнож свій непохитний намір злитися в найкоротшім часі в одну державу з Західно-Українською Народньою Республікою, значить, заявляє свій намір прийняти всю територію й населення Західно-Української Народньої Республіки, як складову частину державної цілоти, в Українську Народню Республіку.

3. Правительства обох Республік уважають себе звязаними висшими заявами, то значить: уважають себе посполу обовязаними сю державну злуку можливо в найкоротшім часі перевести в діло, так, щоби можливо в найкоротшім часі обі держави утворили справді одну неподільну державну одиницю.

4. Західно-Українська Народня Республіка з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правовими інституціями та культурними й соціальними ріжницями окремішности життя на своїй території й її населення, як будуча частина неподільної Української Народньої Республіки, дістає територіяльну автономію, якої межі означить у хвилі реалізації злуки обох Республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацією її рішень компетентними законодавчими і правительственными державними органами обох Республік. Тоді також установлені будуть детальні умовини злуки обох держав.

5. Сей договір, списаний у двох примірниках, як двох окремих оригіналах, по одному для правительств кожної з обох держав, може бути опублікований за згодою обох правительств, т. е. Директорії Української Народньої Республіки й Ради Державних Секретарів Західно-Української Народньої Республіки.

Директорія Української Народньої Республіки: В. Винниченко, П. Андрієвський, Ф. Швець, С. Петлюра, отаман українських республіканських військ.

Повновласники Ради Державних Секретарів Західно-Української Народньої Республіки: Д-р Льоніин Цегельський, Д-р Дмитро Левицький“.

Справа з'єдинення була першою справою, яку полагодила ново-скликана Українська Національна Рада. На засіданню 3. січня 1919. прийняла вона одноголосно отсю ухвалу:

„Ухвала Української Національної Ради з дня 3. січня 1919. про злуку Західно-Української Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою.

Українська Національна Рада постановила :

Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення українського народу, проголошує торжественно з'єднання з нинішнім днем Західно-Української Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою в одну, одноцілну суверенну Народню Республіку.

Зміряючи до найскоршого переведення сеї злуки, Українська Національна Рада затверджує передвступний договір про злуку, заключений між Західно-Українською Народньою Республікою і Українською Народньою Республікою дня 1. грудня 1918. у Хвастові, та поручає Державному Секретаріатові негайно розпочати переговори з Київським Правительством для сфіналізування договору про злуку.

До часу, коли зберуться установчі збори з'єдиненої Республіки, законотатну владу на території бувшої Західно-Української Народньої Республіки виконує Українська Національна Рада.

До того ж самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріат, установлений Українською Національною Радою, як її виконуючий орган⁴.

Після одноголосного прийняття сеї ухвали президент Української Національної Ради д-р Євген Петрушевич заявив : „Ухвалений закон полишиться в нашій історії одною з найкращих карт. По лінії з'єднання не було між нами двох гадок. Сьогоднішній крок піднесе нашого духа і скріпить наші сили. Від сьогоднішнього дня існує тільки одна Українська Народня Республіка. Нехай вона живе!“

Треба зазначити, що ухвала Української Національної Ради з 3. січня 1919. — хоч носить назву ухвали, а не закона — оголошена в „Вістнику державних законів і розпорядків Західної Области Української Народньої Республіки“¹⁾ в формі, яку закон з 4. січня 1919. про спосіб оповіщування законів і розпорядків приписує для оголошування законів. Значить, ся ухвала є поставлена на рівні з законом.

Рівночасно вибрала Українська Національна Рада делегацію, złożену з 65 членів, яка мала нотифікувати ухвалу про з'єднання Директорії.

22. січня 1919. на Софійській площі в Києві відбулося святочне проголошення акту з'єднання. З сього приводу Директорія видала отсей універсал :

„В імені Української Народньої Республіки проголошує Директорія цілому українському народові велику подію в історії нашої української землі.

Дня 3. січня 1919. року в місті Станіславові Українська Національна Рада Західно-Української Народньої Республіки, як представниця волі всіх Українців Австро-Угорщини і як найвищий законотатний їх орган, святочно проголосила з'єднання Західно-Української Народньої Республіки з українською придніпрянською Народньою Республікою в одну суверенну Народню Республіку.

Витаючи з великою радістю сей історичний крок наших західних братів, Директорія Української Народньої Республіки рішила прийняти до відома се з'єднання і ввести його в життя згідно з умовами, які означено в ухвалі Української Національної Ради з дня 3. січня 1919.

Від нині во єдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України, Західно-Українська Народня Республіка (Галичина, Буковина

¹⁾ 1. Випуск. Виданий 31. січня 1919. Річник 1919.

й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які вмирали кращі сини України. Від нині є єдина, незалежна Українська Народня Республіка. Від нині український народ, увільнений могутим поривом своїх власних сил, має тепер змогу з'єдинити всі змагання своїх синів для утворення нероздільної, незалежної української держави на добро і щасте робочого народу“.

Після проголошення з'єдинення Директорією, делегація Української Національної Ради взяла участь в Трудовім Конгресі як представництво Західно-Української Народньої Республіки.

На першій засіданню Трудового Конгресу, 23. січня 1919., після відкриття Конгресу і вибору президії, до якої з делегації Української Національної Ради ввійшли Семен Вітик (соц.-дем.) і Тимотей Старух (нац.-дем.), — д-р Степан Витвицький від імени делегації Української Національної Ради прочитав ухвалу Ради про з'єдинення, а секретар Конгресу Золочанський універсал Директорії про з'єдинення. Оба акти Трудовий Конгрес прийняв одноголосно.

До справи з'єдинення відноситься ще 3-ій уступ „закона, ухваленого Конгресом Трудового Народу України на засіданню 28. січня 1919. року про форму української влади“. Сей уступ звучить :

„З огляду на небезпечний військовий час доручити владу і оборону краю Директорії Української Народньої Республіки, яка, доповнена представником від Наддніпрянської України, до слідуєчої сесії Трудового Конгресу має бути верховною владою і видавати закони, необхідні для оборони Республіки, при чім ці закони передаються на затвердження найближшій сесії Трудового Конгресу. Виконавча влада Української Народньої Республіки, належить Раді Народніх Міністрів, котра складається Директорією і в час перерви сесії конгресу відповідає перед Директорією“.

Після проголошення з'єдинення змінено назву „Західно-Українська Народня Республіка“ на „Західна Область Української Народньої Республіки“¹⁾.

Всі ці акти про з'єдинення не утворили нової, з'єдиленої, з дотеперішніх двох українських держав зложеної Української Народньої Республіки, а тільки проголошували утворення її і намічали шлях до її утворення.

Утворити сю нову, з'єдинену Українську Народню Республіку мали установчі збори, скликані з територій обох держав так, як коли б ці території творили вже одну державу.

Про час і спосіб скликання Установчих Зборів мали очевидно рішати правительства обох держав на основі обоїльного порозуміння.

Тільки з хвилею, коли рішення Установчих Зборів про утворення одної держави з дотеперішніх двох українських держав набудуть правної сили, дотеперішні обі держави мали би перестати існувати, зливаючися в одну державну цілість.

Про устрій держави, яку Установчі Збори мали утворити з двох дотеперішніх українських держав, знаходиться в актах про з'єдинення

¹⁾ Правний акт, яким заведено сю зміну, меві невідомий. З юридичного погляду повинен би се бути закон, який зміняв би арт. 1 тимчасового основного закона про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії з 13. листопада 1918.

тільки одна згадка, а саме в передвступнім договорі говориться, що територія Західно-Української Народньої Республіки має одержати автономію.

З цього виходить, що наміром сторін, які заключали передвступний договір і проголошували дальші акти про з'єднання, не було творити федеративну державу, зложену з двох складових держав: Української Народньої Республіки і Західно-Української Народньої Республіки, тільки одноцільну державу, в якій територія бувшої Західно-Української Народньої Республіки мала би тільки автономію.

До часу утворення одної держави Установчими Зборами обидві держави оставали окремими державами, незалежними одна від другої. Про се говорить ухвала Української Національної Ради з 3. січня 1919. в останніх двох уступах, застерігаючи до часу Установчих Зборів незалежність законодавчої і виконуючої влади Західно-Української Народньої Республіки.

Ся ухвала одержала потвердження Директорії і Трудового Конгресу, отже стала обов'язуючою для обох сторін.

Виключаючи на території Західно-Української Народньої Республіки яку-небудь иншу владу, ся ухвала тим самим обмежує владу Української Народньої Республіки її власною територією. На сій своїй території ся влада так само незалежна, бо видається недопустимим, щоби в той сам час, як влада Української Народньої Республіки виключається від впливу на територію Західно-Української Народньої Республіки, ся остання мала який-небудь законний вплив на територію Української Народньої Республіки.

Одначе се недопустиме допустила до певної міри Директорія включивши делегацію Української Національної Ради в склад Трудового Конгресу, який потім ухвалив, що Директорія має бути доповнена представником Наддністрянської України.

Таким чином делегація Української Національної Ради одержала законну змогу впливати на законодавчу діяльність Трудового Конгресу, яка відносилася тільки до території Української Народньої Республіки.

На се нарікали опозиційні ліві групи трудового конгресу, вказуючи на те, що делегація Української Національної Ради причинилася до перемоги демократичного принципу над радянським і політики згоди з антантою над політикою згоди з Совітською Росією.

Так само Українська Національна Рада через президента Петрушевича, якого Виділ Ради призначив як представника Придністрищини в склад Директорії, одержала законний вплив у Директорії, якої влада розтягалася тільки на Українську Народню Республіку.

Сей законний вплив Західно-Української Народньої Республіки на владу Української Народньої Республіки допустили Директорія і Трудовий Конгрес очевидно тому, щоби найвищі органи влади Української Народньої Республіки, Трудовий Конгрес і Директорія, своїм складом представляли символ з'єднання.

Дійсного політичного значіння, — поминувши висше зазначену роль делегації Української Національної Ради на Трудовім Конгресі,

— сей законний вплив не мав, бо Трудовий Конгрес більше не збирався, а Директорія, після уступлення Винниченка, ввійшла в стадію занепаду, в якій що-раз більше набирало сили єдиновласте Головного Отамана Петлюри.

З усього вище сказанного виходить, що проголошення з'єднання не порушало незалежності обох держав.

До часу здійснення з'єднання через утворення одної держави Установчими Зборами ся незалежність була обмежена тільки тим, що правительства обох держав мали обов'язок перевести з'єднання, з чого випливав для них обов'язок робити все, що веде до з'єднання, і не робити нічого, що йшло би проти з'єднання.

Однак, не порушуючи незалежності обох держав, проголошення з'єднання мало велике політичне значіння як вислів волі цілого українського народу творити одну державу і вложення обов'язку на правительства обох держав сповняти сю волю у внутрішній і закордонній політиці.

До часу Установчих Зборів способом сповнювання сеї волі було видавання законів, розпорядків і заряджень на основі обоїльного порозуміння.

Сим шляхом і йшли оба правительства, доки їх дороги не розійшлися.

Очевидно, де нема одної державної влади, а тільки з'єднання має здійснюватися двома незалежними владами на основі порозуміння, там мусять бути також непорозуміння. Коли б українська державність на територіях обох українських держав укріплялася, тоді непорозуміння було би що-раз менше і в кінці швидке скликання Установчих Зборів було би з'єднано обі держави в одну. Однак українська державність не укріплялася, обі українські держави під натиском Польщі і Росії втратили територію і наслідком сього попадали в хаос і в сім хаосі непорозуміння росли, аж доки не довели до повного розриву.

Ми не будемо перечисляти всіх справ, які правительства обох українських держав полагоджували на основі обоїльного порозуміння. Скажемо тільки, що таким способом полагоджувано багато справ в усіх областях державної адміністрації, переводячи таким способом з'єднання. Закордонна політика, військо, фінанси, господарські справи, — скрізь були покладені основи з'єднання.

Одним зі способів переводження з'єднання було покликуння Галичан і Буковинців Директорією на урядові становища в Українській Народній Республіці, почавши від членів Ради Народніх Міністрів. Сі покликуння відбувалися на основі партійних комбінацій або особистих заходів і державна влада Західної Области не мала на них впливу.

Зокрема що-до закордонної політики відносини між правительствами обох держав склалася так, що справа війни з Польщею за Східну Галичину і права до спадщини по Австро-Угорщині були справою Західної Области, всі ж інші справи справою цілої Української Народньої Республіки.

Згідно з сим становищем Директорія не вповіла війни Польщі, хоч я, обнявши управу закордонних справ Західної Области, заступаю

погляд, що з правного становища ціла Українська Народна Республіка знаходиться в війні з Польщею. Сей погляд був тим більше оправданий, бо Польща заняла також західні частини Української Народньої Республіки, признані їй берестейським договором.

Так само згідно з висше зазначеним становищем у державах, які повстали на території Австро-Угорщини, Західна Область удержувала свої заступництва.

Коли де, то власне в закордонній політиці акти про з'єднання мали найбільше значіння і обов'язували оба правительства при кожній нагоді маніфестувати волю народу творити одну державу. Тому справа компетенцій обох правительств була їх внутрішньою справою, на верх мали вони обов'язок виступати солідарно. Такий був мій погляд на закордонну політику в переходовій стадії від часу проголошення з'єднання до часу його здійснення і сей погляд я старався перевести в життя підчас моєї управи закордонними справами Західної Области.

Як мав прищувати апарат закордонної політики, про се свідчать ухвали, прийняті на засіданню Ради Державних Секретарів Західної Области 30. марта 1919. в присутності членів Директорії Андрієвського, Петрушевича і Швеця і членів Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки Феценка-Чопівського (міністра народного господарства, який тоді заступав також президента Ради міністрів і министра закордонних справ), Симонова (державного контролера) і Корчинського (державного секретаря), і затвержені опісля Радою Народніх Міністрів у Рівнім та нотифіковані в цвітні 1919. віденським послом Української Народньої Республіки представникам усіх держав, акредитованих у Відні⁴⁾.

Сі ухвали звучать :

„I. Нотифікувати всім державам світа обєднання обох частин України. Нотифікування перевести в Швейцарії послам чужих держав акредитованим при швейцарським правительстві. Поручити се виконання віденському послови Західної Области Української Народньої Республіки М. Василькови і швейцарському послови Української Народньої Республіки д-ру Лукашевичеві.

⁴⁾ Сі ухвали подаю на основі віденського „Українською Прапора“ (ч. 24. з 27. марта 1920.) з сим застереженням, що не маючи ані урядових актів ані записок з того часу, не могу з памяти ствердити, чи їх текст автентичний. В кожнім разі тямлю, що проект таких ухвал на засіданню, на яким були вичислені особи, справді дебатувався і був прийнятий (чи дефінітивно — не пригадую) як платформа діяльності в області закордонної політики. Та чи той проект дословно покривається з текстом в „Українським Прапорі“, чи він був затверджений Радою Народніх міністрів і чи був нотифікований віденським представникам держав, сих подробиць собі не пригадую.

Був се час, коли Західній Области грозила польська офензива, якій ми не могли протиставити відповідних сил і тому всю нашу увагу займала справа перемиря з Польщею, за-дя чого я вибирався власне до Парижа. Рівночасно Директорія і її кабінет наслідком що-раз сильнішого натиску Совітської Росії і партійних відносин знаходилися в стані гострої кризи. Кабінет Остапенка знаходився в стані димісії і був розсипаний в різних місцевостях. Члени Директорії, розсипані також в різних місцевостях, не могли погодитися на новий кабінет. В таких відносинах годі все затамити.

Одначе в кожнім разі подані ухвали, загально беручи, вірно представляють плян наладження апарату закордонної політики.

II. Поручити послови Василькови, при нагоді доручення ноти про об'єднання України, вяснити в Швайцарії відношенне чужих держав до української справи, приготувати ґрунт для прийняття в державах антанти і неутральних українських дипломатичних місій, наладити в Швайцарії апарат для звязку Міністерства Закордонних справ УНР і Державного Секретаріату закордонних справ Західної Области УНР та експозитури сих обох центральних органів закордонної політики у Відні ¹⁾ з українською місією для мирових переговорів у Парижі.

III. Аж до дефінітивного об'єднання обох частин України на Загально-Українських Установчих Зборах подвійність дипломатичного представництва обох сих частин за границею допускається на стільки, на скільки сього вимагають спеціальні інтереси сеї чи иншої частини, і там, де се дійсно потрібне (прим. в державах утворених на території бувшої австро-угорської монархії); по-за тим діяльність українських дипломатичних тіл обнимає цілість української справи, а існуючі паралельні дипломатичні представництва працюють в тіснім контакті і роблять спільні виступи в справах дотикаючих цілої об'єднаної України.

У вага: Ся ухвала передається до відома за підписом Міністерства Закордонних Справ і Державного Секретаріату закордонних справ всім українським послам і головам місій і входить до ноти про об'єднання.

IV. Українська дипломатична місія для участі в Мировій Конференції в Парижі є спільною для обох частин України і називається: Делегація об'єднаної Української Народньої Республіки на Мирову Конференцію в Парижі та заступає на конференції цілість української справи, з тим, що попереднє полагодження справ Західної Области, її міжнароднього признання і державно-правного становища належить до делегації, яку призначить Державний Секретаріат Західної Области ²⁾.

У вага: Ся ухвала має міститися в повновластях, якими наділиться спільних уповновласнених до Парижа.

V. Делегація Об'єднаної Української Народньої Республіки на Мировій Конференції в Парижі, згідно з попереднім рішенням, складається з п'яти повновласних делегатів, а саме: Сидоренка (голови), Панейка (заступника голови), Шульгина, Матюшенка і Марголіна та полагодує свої справи колеґіально на підставі генеральної і спеціальних інструкцій Міністерства Закордонних Справ і Державного Секретаріату закордонних справ. Приділеними до делегації спеціалістами і політичними дорадниками та канцелярійним персоналом делегація розпоряджає після свого узнання.

У вага: Мають бути виставлені нові повновласти делегатам, вироблена інструкція (наказ) з поданням внутрішньої організації, способу представництва, організації помічних органів (спеціалісти) і ин. ⁴⁾

Розділ VIII.

Справа перемиря з Польщею.

I. Комісія Вертелемі у Львові.

Найбільшою журою правительства Західної Области Української Народньої Республіки була — як сказано — війна з Польщею.

Спершу головні надії покладаю на поміч Великої України, числячи, що при такій помочи вдасться виперти Поляків аж до етно-

¹⁾ Був плян утворити таку експозитуру в Відні.

²⁾ Тут малося на думці делегацію під моїм проводом, яку висилано до Парижа наслідком рішення Ради чотирох з 19. марта 1919. Про все те докладно низше.

графічних границь Східної Галичини і заставити їх заключити як не мир то бодай перемире на основі забезпечення етнографічних границь української території. Решту зробить Мiroва Конференція в Парижі, куди Українська Народня Республіка вислала свою делегацію. Мiroва Конференція визнає Українську Народню Республіку і згідно з принципом самовизначення народів упорядкує справу границь.

Одначе влада Директорії на Великій Україні не укріплялася; навпаки, перед натиском військ Совітської Росії Директорія 1. лютого 1919. покинула Київ і уступала що-раз ближше до галицької границі. В такому положенню надія на поміч Великої України все меншала; навпаки, Західна Область мусіла посилати військову поміч Директорії.

Правда, поки-що український фронт держався добре і українська команда мала надію відібрати від Поляків Львів і виперти їх аж на Сян. Одначе все таки відчувалося, що довгої війни сама Східна Галичина проти цілої Польщі вести не може.

В такому положенню очі правительства Західної Области зверталися до Мiroвої Конференції. Вона повинна виступити з посередництвом і довести до заключення перемиря, очевидно на основі етнографічних границь.

Коли одначе українська сторона не мала з Мiroвою Конференцією і державами антанті ніякого звязку, то Польща, маючи потрібний звязок, засипувала від самого початку війни і Мiroву Конференцію в Парижі і агентів держав антанті в містах середньої, східної й південної Європи просьбами о поміч проти Українців, яких представляла очевидно в як найчорнішим світлі.

Спершу приїздили на територію війни тільки низші військові агенти держав антанті, збирали інформації й від'їздили. Їх проби посередництва були несмілі й не опиралися на ніякі авторитетні повновласти.

Згадати треба, що в грудні 1918. гр. Скарб'як від імени Польської Ліквідаційної Комісії звернувся до Державного Секретаріату в Тернополи, навіязуючи до свого пропозиція, зробленого у Львові вночі з 20. на 21. листопада 1918. На се президент Державного Секретаріату д-р Кость Левицький відповів, що Державний Секретаріат готов розпочати переговори, коли Поляки признають українську державність на території Східної Галичини. Се відповідь викликала велике польське обурення і на тім скінчилося.

До поважних переговорів про перемире прийшло аж при кінці лютого 1919.

В січні 1919. приїхала з повновластями для доведення до польсько-українського перемиря антантська комісія в такому складі: голова комісії представник Франції генерал Berthélemy, представник Англії Carton de Wiart, представник Америки проф. Lord, представник Італії Stabile.

Се комісія, після кількатижневого побуту в Варшаві і Львові, звернулася 22. лютого 1919. до української сторони з домаганнем завішення оружя в цілі ведення переговорів про перемире. Домагання

завішення зброї було поставлене категорично, як *conditio sine qua non* ведення переговорів про перемир'я; коли українська сторона на це домагання не згодиться, то це буде значити, що вона відкидає інтервенцію Мірової Конференції, і на неї впаде відповідальність за дальше ведення війни.

Українське військове положення було тоді корисне; польське — некорисне. Українська армія держала цілу Східну Галичину майже по Сян; в сю українську державну територію вривався тільки польський клин вздовж залізничного шляху Перемишль-Львів; українська армія власне облягала Львів і мала надію швидко його здобути, після чого той польський клин перестав би існувати.

Заклучити в такій хвилі завішення зброї означало спинити корисні для української сторони військові операції і дати польській стороні змогу скріпити свої сили. Тому українське правительство тільки під натиском погрози комісії антанті згодилося на закінчення завішення зброї, яке почалося 25. лютого в 6. годині рано.

I. Народи про перемир'я. Того самого дня приїхала до Львова делегація Державного Секретаріату Західної Области Української Народної Республіки для ведення переговорів про перемир'я в такій складі: державний секретар судових справ Осип Бурачинський, д-р Степан Витвицький, д-р Михайло Лозинський, д-р Володимир Охримович¹⁾, Володимир Темницький, полк. Гужковський, отаман Рожанковський, полк. Слюсарчук, підполк. Фідлер і як перекладач о. Бони.

Вступне засідання комісії Бертелемі і нашої делегації було таки 25. лютого у вечері. На сім засіданню комісія установила таку програму нарад: Найперше вона матиме з нами інформаційне засідання, на якому ми їй подамо відомості про нашу справу і наше становище в справі перемир'я. Потім буде засідання нашої і польської делегації, бо комісія хотіла би, щоб обі воюючі сторони погодилися самі, без її інтервенції. Коли ж на тім засіданню не прийде до порозуміння, тоді комісія подиктує обом сторонам умови перемир'я.

Інформаційне засідання комісії й нашої делегації тягнулося цілий день 26. лютого. На нім ми переконалися, що комісія Бертелемі вже так основно поінформована Поляками, що наші інформації не матимуть на її рішення ніякого впливу.

Зокрема треба зазначити, що комісія поводитися іноді дуже нечесно.

Від нашої Команди приходили до нас що-хвилі відомості, що Поляки ломлять умови завішення зброї. В кінці прийшла формальна заява, яку ми мали вручити комісії, що коли комісія не спинить того польського зловживання, наша Команда буде примушена зірвати завішення зброї. Коли ми текст сеї заяви перекладали усно Комісії, представники висококультурних націй заходу зірвалися з місць, почали стукати п'ястуками о стіл і заявивши, що коли ми до п'яти мінут не

¹⁾ Охримович і я були у Львові і ввійшли в склад делегації на основі повноважень, привезених делегацією. Ся повноважень уможливила мені виїзд на український бік.

візьмемо тої заяви назад, вони зривають переговори, — опустили салю конференції, тріскаючи дверми. Се все зробили вони, не дослухавши нас навіть до кінця, бо ми заявою нашої Команди хотіли їм тільки зілюструвати вагу положення і заставити їх прискорити доведення переговорів до кінця.

Що-до самого перемиря, наша делегація на основі привезених інструкцій обстоювала як демаркаційну лінію для перемиря лінію Сяну, зазначаючи рівночасно, що державна границя між Україною й Польщею повинна йти значно далі на захід, згідно з етнографічним розграниченням обох народів. Лінія Сяну, загалом беручи, відповідала вище зазначеному військовому положенню; від неї відхилився тільки польський клин здовж залізничного шляху Перемишль-Львів. Домагаючися уступлення Поляків з сього клина, наша делегація давала знати, що за ціну сього уступлення ми готові поступитися де-чим в користь Поляків при означуванні демаркаційної лінії.

Того самого дня ввечері було засідання нашої й польської делегації. Польська делегація, під проводом г-р. Скарбка, найперше домогалася, щоб засідання відложити, мотивуючи се тим, що так швидко годі було підібрати відповідний склад делегації, та що такої важної справи не можна рішити за один вечір, коли учасники вже перетомлені працею цілого дня. Та на наше рішуче домагання засідання таки було.

Тут знов виявилася культурність представників держав антанті. Не розібравши навіть в чім діло і думаючи, що се ми не хочемо вести переговорів, представник Англії, до якого звернулися обі сторони, знов застукав п'ястками о стіл.

Обі сцени, вище описана й ся, були такі, що оставалося тільки так само стукнути дверми і перестати говорити з такими культурними миротворцями. Сього не зроблено, боячися пошкодити справі.

Дякуючи Полякам, які очевидно були певні прихильности комісії Бертелемі для своєї справи, се засідання було тільки прикрою комедією. На наше домагання лінії Сяну Поляки відповіли домаганням лінії Збруча. Коли ж наша делегація, не вважаючи на сі очевидні кпини, почала далі поважно дискутувати і вказала на можливість вище зазначених уступок при визначуванні демаркаційної лінії, Поляки, як найдалшу уступку, подали лінію Гора Попадя—Калущ Галич—Рогатин—Перемишляни—Берестечко. Очевидно, що засідання закінчилося ствердженням, що сторони не можуть досягнути порозуміння.

27. лютого комісія Бертелемі з нашою делегацією виїхала до Ходорова, тодішнього осідку галицько-української головної квартири, щоб побачитися з головним отаманом Петлюрою, який тоді був як-раз туди приїхав разом з президентом Української Національної Ради Петрушевичем і президентом Державного Секретаріату Голубовичем.

Наша делегація хотіла при сій нагоді поділитися своїми враженнями і порадитися про дальше становище.

Для характеристики антантської комісії треба зазначити, що вона конче настоювала на тім, щоби на її конференції з Петлюрою

крім українського перекладача був присутній як перекладач також польський офіцер, якого привезла з собою.

Конференція комісії з Петлюрою була держана в загальнім тоні, без ніяких конкретних пропозицій. Комісія хотіла знати, яку силу представляє армія Петлюри для боротьби з Совітською Росією. Петлюра знов клав головний натиск на те, що Україна представляє велику моральну силу, яку можна перетворити в дійсну мілітарну силу залежно від того, чи антанта визнає державність Української Народньої Республіки і дасть молодій державі фінансову і технічну допомогу.

Що-до Галичини Патлюра зазначив тільки загально, що український нарід тільки тоді зможе всю свою силу звернути проти большевизму, коли буде мати забезпечене національне існування від заходу. Так виразно, як сього домагалися від Петлюри Петрушевич і Голубович, він справи не поставив і не заявив, що вдержання Східної Галичини в етнографічних границях при Українській Народній Республіці є безумовним домаганням цілої України.

Здається, що вже тоді Петлюра готів був піти на уступки коштом Східної Галичини, щоб за них одержати мир з Польщею і визнання антанти.

Вечером комісія Бертелемі і наша делегація вернули до Львова.

28. лютого комісія вручила українській і польській делегації — кожній на окремім засіданню — проєкт перемиря.

Вручення проєкту перемиря українській делегації попередив ген. Бертелемі отсею промовою:

„Ми, представники держав антанти, себ-то Англії, Франції, Америки й Італії, совісно і докладно розслідили справу, яку маємо рішати. Ми вимагаємо жертв від обох сторін; сі жертви будуть тільки тимчасові, до рішення Мирової Конференції. Се правда, що ваше положення є сьогодня добре, одначе воно може змінитися на вашу шкоду. Між Поляками й Чехами вже заключено перемире, і Поляки можуть транспортувати муницію через чеську територію. Так само вже швидко буде заключене перемире між Поляками й Німцями. Большевики ще не наступили на ніяку часть польської території і ніщо не заставляє Поляків післати безпосередно армію проти большевиків. Поляки все се знають, і ся певність дає їм надію й силу. Коли ви не приймете нашого пропозиції, будете відповідати за сей крок перед цілою ангантою. Ви будете мати війну з Поляками, які матимуть поміч відважної й добре зорганізованої армії Галлера, зложеної з шести дивізій. Ми в Франції переконалися про відвагу сеї армії. З другого боку йдуть большевики, які вже мають Київ і найбільшу часть вашої території і знаходяться перед вашими брамами. Коли ж ви приймете наше пропозиції, ми робитимемо заходи, щоби була признана ваша суверенність. Факт, що ми переговорюємо з вами і звертаємося до вас з сим пропозицієм, є вже до певної міри признанєм вашої держави, бо не переговорюється з кимсь, хто зовсім не існує. Далі з нашою помічю ви переможеге большевиків, відискаете завойовану територію і не явитесь перед Мирову Конференцію з порожніми руками. Наше рішенне вплине на вислід переговорів Директорії з пред-

ставниками антант в Одесі, бо наші повновласти йдуть далі ніж повновласти одеських делегатів. Ми робитимемо заходи, щоб ваших представників допустили на Мирову Конференцію. Ми пішемо до вас місію, яка остане в вас і даватиме звідомлення нашим державам про ваші потреби. Ми наладимо зносини між вашим правительством і державами антант. Памятайте приповідку: „Помагайте собі і небо вам поможе.“ Се небо — се союзні держави. Ваше рішення буде початком нового життя для вас і для вашого національного щастя. Ніколи ніде не будете мати такої нагоди до сього як сьогодні. Ся хвиля є велика і святочна. Доля вашого народу знаходиться в ваших руках.“

Вже ся промова вказувала на те, що рішення комісії випало не на нашу користь. Щоби нас заставити прийняти те некорисне рішення, ген. Бертелемі змалював яркими красками з одного боку силу Поляків, яка на нас готується, і гнів антант, який на нас упаде, з другого ж ті благодати „неба-антант“, які нас ждуть, коли ми рішення приймемо.

Чи ті благодати були би здійснені, не можна тепер сказати.

Зате плян знищення нас на випадок неприняття рішення Польща при допомозі Франції і за згодою Мирової Конференції перевела.

2. Проект перемиря Комісії Бертелемі. Проект, який доручила українській делегації комісія Бертелемі в французьким оригіналі й українським перекладі, складався з двох пояснюючих записок, договору перемиря, додаткового договору і карти.

Всі чотири документи подаємо в дословнім перекладі.

Львів, 28. лютого 1919.

Комісія Союзників до Делегацій польської і української для перемиря.

Після того, як між обома сторонами заключено завішення оружя, Комісія Союзників, прийавши до відомости мілітарні точки погляду обох воюючих сторін, має честь подати вам рішення, які вона прийняла в справі установлення перемиря між ними, в реченці 4 днів, числячи від 1. марта 1919., 8. год. рано.

Комісія пригадає, що Мирова Конференція застерігає собі дефінітивне рішення політичних і територіяльних питань, які тепер розділяють сторони та що вона дав своїй делегації тільки уповажненне здійснити припиненне ворожих кроків й установленне тимчасового перемиря, виключно військового, якого постанови не будуть мати ніякого впливу на кінцеве рішення Конференції.

Комісія ждатиме у Львові до 5. марта, 8. год. рано, уповажнених обох воюючих сторін, заосмотрених в повновласти для підписання сього перемиря.

Ми, представники чотирох держав: Америки, Англії, Франції й Італії, звертаємо наново Вашу увагу, на випадок відмови, на незвичайну відповідальність, яку Ви візьмете на себе, і на трудність Вашого положення супроти Мирової Конференції, яку ми представляємо.

(Підписи): Представник Америки: Robert Lord. Представник Англії: Carton de Wiart. Представник Франції: Général Berthélemy. Представник Італії: Commandant Stabile.

Львів, 28. лютого 1919.

Комісія Союзників у Львові до української делегації.

Комісія Союзників уважає своїм обовязком додати одно слово в справі проекту додаткового договору, який є долучений до договору перемиря.

Сей проект є тільки нарисом, поданим для інформації. Він буде дефінітивно установлений Комісією Союзників тільки після анкети, відбутої на місці.
(Ті самі підписи).

Договір перемир'я.

Щоби спинити пролив кров і покласти кінець ворожим крокам, підписані делегати (тут оставлено вільне місце на імена делегатів), належно уповажнені до сього своїми урядами, підписали отсе перемир'я, якого постанови слідує:

Арт. 1. Перемир'я є чисто військове і його умови не можуть впливати ніяким способом на рішення, які має прийняти Мирова Конференція.

Вона зачнеться другого дня після підписання, скінчиться після того, як Мирова Конференція повідомить про своє рішення в справі Галичини.

Арт. 2. Військова демаркаційна лінія, яка розділятиме теперішні військові сили обох сторін на час перемир'я, подана на долученій карті 1 : 200.000.

Вона йтиме здовж ріки Буга від границі Галичини до устя потоку, який перешливає попри Ясеницю Польську, далі здовж сього потоку до залізничного моста Холоїв-Камінка, далі здовж сього залізничного шляху (часть шляху належна до України) до моста на ріці Бузі, далі здовж залізничного шляху (часть шляху належна до Поляків) від сього останнього моста до моста на ріці Камінці, далі здовж сеї ріки до границі, яка ділить політичний повіт Жовківський від Камінецького, далі здовж сеї границі, далі здовж границі між політичними повітами Львівським і Камінецьким, далі здовж границі між політичними повітами Львівським і Перемишлянським до залізничного шляху Львів-Перемишляни, звідси здовж границі між політичним повітами Бобрецьким і Перемишлянським до Солової (ся місцевість належить до Українців, Миколаїв до Поляків), далі здовж потоку Білого до Соколова (ся місцевість належить до Українців), далі здовж шляху Соколівки до залізничного двірця в Вибранівці (дворець і місцевість належать до Поляків), далі здовж шляху з залізничного двірця в Вибранівці до Гути Щирецької (ся місцевість належить до Українців) і звідси здовж південної границі політичного повіту Львівського і далі здовж східної границі політичних повітів Дрогобицького і Турчанського.

Арт. 3. Українські сили мають бути усунені по-за сю лінію в реченці 14 днів від початку перемир'я. Після сього реченця не може бути підчас перемир'я ніякої концентрації війська в полосі по однім і другим боці демаркаційної лінії в віддаленню 3 кілометрів від сеї лінії. Обі сторони не можуть оставити в сій полосі як тільки відділи потрібні для місцевої поліції, без артилерії. Комісія Союзників, передвиджена низше, управильнятиме подробиці виконання і рішатиме в останній інстанції.

Арт. 4. Всі воєнні полонені обох сторін мають бути увільнені. Їх поворот буде предметом договору, який мають заключити обі воюючі сторони зараз після підписання перемир'я.

Арт. 5. Особи інтерновані, взяті як закладники, придержані або увязнені підчас війни з політичних мотивів будуть негайно увільнені.

Арт. 6. Не можна буде робити ніякої перешкоди поверотови до місця їх осідку з-перед часу воєнних кроків ані користуванню всіми правами для осіб одної чи другої сторони, як також для громадян націй союзних чи прийнятих до союзу (*des nations alliées ou anonsées*), навіть коли вони брали участь у війні; всі сконфісковані маєтки мають бути їм віддані або має їм бути дане відшкодуванне.

Арт. 7. Ніхто не може бути нарушений ні непокоєний в своїх правах ані в маєтку з причини своєї народности або участі в війні.

Арт. 8. Будуть заборонені і признані згори неважними на землях Східної Галичини, поставлених під контроллю обох сторін, на час сього перемир'я, всі трансакції що-до маєтків належних до неприятелів держав союзних і прийнятих до союзу: власности движимі і недвижимі, участі в інтересах, права, користі з яких-небудь контрактів і т. д., — з виїмком операцій конечних для безпосередних потреб експльоатації сих маєтків (купно сирівців, продаж продуктів і т. д.).

Арт. 9. На тих самих землях, підчас сього перемир'я, не буде давана концесія на право експлоатації на нафтових теренах, по-за приватною власністю.

Арт. 10. З застереженням, що нафтові інсталяції і всі залізничні шляхи не підлягли ніякому важкому ушкодженню, польські військові влади, за цілий час сього перемир'я, матимуть обовязок доставляти українським властям, що-місяця, за заплату, залізницею і на залізничний дворець в Стрию, якусь тонажу нафтової роши і її виробів.

Ся тонажа, як також ціна нетто кунна нафтової роши, її виробів, товарів, які можуть бути доставлені титулом заплати, і умови для управильнення сеї трансакції будуть предметом додаткового договору, обовязкового для обох сторін, який буде установлений Комісією Союзників для виконання перемир'я, після анкети на місці. Вони мають бути такі, щоб українські влади за весь час сього перемир'я мали далі ті користи, які їм давало протягом місяця січня володінне відступленими нафтовими теренами.

Арт. 11. Українська армія матиме обовязок охороняти підчас евакуації евакуовану полосу й особливо експлоатації й інсталяції нафтові проти всякого замаху, всякого знищення і всякого нарушення; при своїм відході вона передасть береження порядку місцевим цивільним властям.

Арт. 12. Комісія Союзників, зложена з 1 члена військового і 1 члена технічного від кожної з націй союзних або прийятих до союзу, буде беретти виконання постанов сього перемир'я і матиме всю власть рішати в останній інстанції всі питання, які можуть бути піднесені і які не є управильнені в вище поданих постановах. Вона зможе делегувати підкомісії, які в разі потреби мають по-за нею управильняти окремі справи.

Арт. 13. Французський текст, вище поданих 12 артикулів, є одиноко урядовий.

Додатковий договір що-до нафти.

Арт. 1. Польські військові влади матимуть обовязок доставляти українським військовим властям, що-місяця, за заплату, залізницею і на залізничний дворець в Стрию, . . .¹⁾ вагонів-цистерн або . . .¹⁾ тон нафтової роши.

Українські військові влади матимуть змогу жадати, щоб така кількість нафтової роши, яка їм подобається, була заступлена відповідною кількістю її виробів. Вони матимуть доплатити кошти рафінажі, вільні від всіх такс.

Арт. 2. Ціна кунна за нафтову рошу або її виробу, доставлені українським властям, може бути заплачена, по їх вибору, товарами або монетою, яка має курс в Польщі.

Арт. 3. Ціни нетто за вагони на залізничім дворці в Стрию, фактуровані для нафтової роши і її виробів; ціни нетто товарів, доставлених в заплату, за вагони, так само на залізничім дворці в Стрию, будуть такі¹⁾:

Арт. 4. Полякам буде заборонений всякий вивіз нафти і її виробів з другої сторони установленної військової демаркаційної лінії.

Арт. 5. Всі вагони-цистерни, які знаходяться в дні підписання сеї трансакції на території Східної Галичини, будуть списані і поставлені польській дирекції залізниць, за заплату за кожний вагон польськими властями ціни установленної Комісією Союзників.

Виймок буде зроблений для кількості вагонів-цистерн, потрібної для руху на нафтових теренах, положених на схід від демаркаційної лінії, і для транспорту нафти, доставленої Українцям, зі Стрия. Ся кількість буде означена Комісією Союзників, яка візьме на увагу інструкції про рух вагонів на австрійських залізничних шляхах Галичини. Комісія Союзників рішатиме всі питання про уживання і рух вагонів-цистерн і вагоів з товарами.

Дня . . . лютого 1919.

(Ті самі підписи на кождім з 5 листів тексту головного й додаткового договору).

¹⁾ Ся тонажа і сі ціни будуть установлені, згідно з постановами артикулу 10-ого договору перемир'я, Комісією Союзників після вислухання нею українських і польських знавців і закінчення анкети, яку вона має зарядити на місці.

Про сей проект перемиря з українського становища буде мова далі. На сім місци треба тільки прослідити історію його повстання.

У вступнім листі Комісія Союзників пише, що вона предкладає проект перемиря, „принявши до відомости мілітарні точки погляду обох воюючих сторін.“ Тут комісія сказала свідомо неправду. Коли взяти на увагу, що комісія закінчила наради з українською делегацією у вечері 26. лютого, що цілий день 27. лютого до пізнього вечера заняла поїздка до Ходорова, а 28. лютого комісія предложила проект перемиря, — то стане ясно, що на рішення і виготовлення проекту в французьким оригіналі і в українським та польським перекладі комісія в часі після нарад з українською делегацією не могла мати часу. З сього виходить, що комісія зладила проект перед приступленням до переговорів з українською делегацією, а тільки на основі порозуміння з Поляками.

Вказує на се також одна подробиця в самім проекті. Під проектом „додаткового договору що-до нафти“ дата означена: „Le ... Février 1919“. Тимчасом сей додатковий договір мав бути заключений аж після заключення перемиря, а підписання перемиря мало наступити 5. марта. Коли-б отже проект додаткового договору виготовлювано аж після нарад з українською делегацією, то не ставлено би під ним як дату місяць лютий, тільки март.

Що більше, навіть вступний лист „до Делегацій польської і української“, який містив останні зарядження комісії, не був виготовлений в дні датування, тільки швидче, бо дату машинним письмом означено „Leopol, le ... Février 1919“, а число „28“ вставлено опісля рукою.

З усього сього виходить ясно, що проект перемиря, предложений комісією Бертелемі, був одностороннім диктатом, який комісія на основі порозуміння з Поляками рішила накинути Українцям. А комедію переговорів з українською делегацією устроено вже тоді, коли проект був рішений і виготовлений.

3. Становище Державного Секретаріату. Одержавши проект перемиря, українська делегація того самого дня виїхала зі Львова, щоби предложити його Державному Секретаріатові.

Делегації було ясно, що Державний Секретаріат проекту в такій формі не прийме. А що ультимативна форма вручення проекту включала дальшу дискусію і надію на річеві уступки, то на заключення перемиря не було виглядів.

Тому з Ходорова вночі з 28. лютого на 1. марта наша начальна команда вислала виповідженне завішення оружя, щоб могли знов вести военні операції, яких припиненне, як уже зазначено, на думку команди виходило тільки на користь Полякам.

Одержавши виповідженне завішення оружя, комісія Бертелемі прислала українській команді отсей ультимат:

„Коли найвисша команда розпочинає ворожі кроки, переговори зараз будуть зірвані. Коли виповідженне завішення оружя не буде взяте назад до півночі 1. марта, місяця 2. марта опустить Львів. Місія робить українське правительство відповідальним перед чотирма державами антанти за підняте ворожих

кроків, які антанта наказала спинити. Комісія робить українське правительство, зокрема начального команданта галицького фронту особисто відповідальним за безпечність проїзду місії в окремім вагоні під прапором антанти.

Сей ультимат остав без відповіді, війна почалася наново, комісія Бертелемі виїхала зі Львова.

Відповідь на проєкт перемиря Державний Секретаріят вислав радіотелеграмою. Ся відповідь звучить:

Станиславів, 4. марта 1919.

До правительств Франції, Англії, Злучених Держав Північної Америки і Італії і до всіх інших правительств союзних держав, як також до правительств держав цілого культурного світа.

Державний Секретаріят Західної Области Української Народньої Республіки в Станиславові має честь довести до Вашої відомости ось що:

Від 1. падолиста 1918. ми стоїмо в війні з польською державою, яка хоче завоювати і заанектувати нашу територію. За сей час польська армія може вказатися тільки незначними успіхами. В її руках знаходиться тільки вузький коридор здовж залізничної лінії від граничного міста Перемишля до столиці нашої держави Львова, який лежить 93 кілометри на схід від Перемишля, при чім згадана залізнична лінія знаходиться постійно під нашим огнем, а місто Львів з усіх боків обложене нашим війском; крім того Поляки держать тільки незначну полосу нашої території на північнім заході.

Дня 22. лютого, коли наші операції під Львовом розвивалися як найкраще, до нашої начальної команди приїхала зі Львова місія антанти, зложена з панів (тут подані імена), виделегована варшавською місією антанти до Львова в ціли спинення воєнної акції на польсько-українським фронті.

Місія заявила, що хоче нам і Полякам предложити проєкт перемиря і в тій ціли жадає завішення оружя, додаючи, що коли ми на завішення оружя не згодимся, то се буде рівнозначне з нашим зірванням з антантою.

Хоч при згаданім стані операцій завішення оружя було для нас зі стратегічних причин некорисне, одначе ми згодилися на се в надії, що справедливе рішення місії покладе кінець війні, яку нам накиннули Поляки.

Завішення оружя почалося 25. лютого в 6. год. рано.

Того самого дня наша делегація явилася у Львові для переговорів і заключення перемиря. 26. лютого відбулася конференція місії антанти з нашою делегацією у Львові. 27. лютого місія антанти виїхала до осідку нашої начальної команди, де відбула конференцію з Головою Директорії Української Народньої Республіки і Головним Отаманом української армії Петлюрою, як також з президентом Української Національної Ради Західної Области УНР д-ром Петрушевичем і президентом Державного Секретаріату д-ром Голубовичем¹⁾. 28. лютого місія антанти предложила нашій делегації у Львові проєкт перемиря з Поляками, жадаючи нашої відповіді до 5. марта.

Сей проєкт перемиря установляє отсю демаркаційну лінію: (туд іде означенне демаркаційної лінії).

З огляду на се, що проєкт віддає добру половину нашої території в польські руки, та що він тому без дальших переговорів не міг би бути основою перемиря, — наша Начальна Команда винувіла завішення оружя, уважаючи продовжуванне завішення оружя некористим зі стратегічних причин.

На се місія антанти прислала нам ультимат з 1. марта, в яким заявляє, що коли ми розпічемо воєнні кроки, то всі переговори в ціли перемиря зриваються, та що українське правительство несе всю відповідальність перед чотирма державами антанти за дальше веденне війни, якої покінчення антанта приказала.

¹⁾ В дійсности між членами комісії і Петрушевичем та Голубовичем відбулася тільки формальність представлення.

Проти цілого вище представленого поведіння місії в сій справі Державний Секретаріат Західної Области УНР в порозумінню з Директорією УНР має честь звернутися до правительств Франції, Англії, Злучених Держав Північної Америки й Італії з жалобою і протестом, а саме:

Місія антанті інформувалася про нашу справу тільки у Поляків у Варшаві і Львові. Приїхати на довше до правительства нашої держави і тут поінформуватися основно про нашу справу місія, не зважаючи на нашу кількратну просьбу, не вважала за вказане. Польська преса ще перед рішенням місії представляла справу так, що місія приїхала наказати Українцям сповнити польські домагання.

На конференції з місією наша делегация переконалилася, що всі відомости місії про нас походять з польського жерела, для нас очевидно крайне ворожого.

Відповідно до того випало також рішення місії.

Демаркаційна лінія, означена місією, не є лінією військовою, тільки політичною. Фронт іде з півдня на північ східною стороною ріки Сяну, вигинаючися на північ від Перемишля де-що на схід. Тільки від Перемишля до Львова йде здвоє залізничої лінії вузький коридор, який знаходиться в руках Поляків. Тимчасом демаркаційна лінія, означена місією, сягає далеко на схід від Львова і віддає Полякам великі простори нашої території, яку міцно держить наша армія. Ся демаркаційна лінія відповідає політичним бажанням Поляків, які офіційно і неофіційно заявляли, що мусять заанектувати до Польщі українську землю що найменше до лінії Буга і Стрия, щоб забезпечити собі посідання Львова і нафтових теренів у Бориславі. Се політичне бажання Поляків сповнила місія антанті, наказуючи нам віддати Полякам добру половину нашої території з столицею Львовом і з Бориславом. Сім рішенням половина нашої території і наших громадян мала би підпасти під адміністрацію польської окупаційної власти, яка показала ся по-над усяку міру безоглядкою супроти українського населення. Сім рішенням наша держава, позбавлена такої значної часті своєї території з такими жерелами доходу, як копальні нафти в Бориславі, втратила би як популяційну так і господарську основу свого існування і не могла би виконати своїх задач державного будівництва, зокрема не могла би зорганізувати сильної армії, потрібної для забезпечення границь Української Народної Республіки від сходу і взагалі для тих задач, які намічаються для Української Народної Республіки в переговорах Директорії УНР з антантою.

Сім рішенням місія потоптала принцип самовизначення народів і стала по стороні польського імперіялізму. Сім рішенням місія посила в нашій народі недовіре до антанті і до тих високих принципів справедливости, які антанта проголосила.

В імя сих принципів протестуємо проти сього рішення місії, зокрема протестуємо проти ультимативної заяви місії, що ми несемо перед державами антанті відповідальність за дальше веденне війни.

Ми примушені воювати з Поляками в обороні нашої землі.

З державами антанті ми хочемо жити в мирі і приязни і сподівалися від них помоги проти польського наїзду.

Тому просимо правительства Франції, Англії, Злучених Держав Північної Америки і Італії вислати до нашої держави окрему місію, яка, не підлягаючи польським впливам, безсторонно розслідила би наші відносини.

Ми готові кожної хвилі спинити воєнні кроки проти Поляків, але на основі справедливого рішення, яке увільнить нашу територію з-під польської інвазії.

Д-р Голубович, президент Державного Секретаріату.

Опісля, коли війна з Польщею скінчилася втратою цілої Галичини, доводилося зустрічатися з поглядом, що Державний Секретаріат зробив помилку, відкинувши предложенне комісії Вертелемі. Говориться, що прийняте того предложення було би уможливило нам укріпити свою державність на тій часті території, яка нам оставала, і зберігти її до часу вирішення політичного укладу європейського Сходу.

На се треба передовсім сказати, що становище Державного Секретаріату відповідало настроєви цілого українського громадянства по обох боках фронту, зокрема настроєви війська. Панувало загальне переконання, що воєнне положення не примушує нас годитися на таке перемире, що ми нині-завтра візьмемо Львів і тоді одержимо іпакші умови перемиря. Залякування комісії, яка грозила нам гнівом антанті, пояснювано так, що комісія конче хотіла нам накинути польський диктат, і вірено, що Мирова Конференція, розслідивши справу, певне стане на иншій становищі і вмірить нам справедливість.

Сим загальним настроєм було переняте також правительство. Можливо, як би Петлюра був поставив рішуче догагання, що в інтересі цілої Української Народньої Республіки треба конче покінчити війну з Польщею і тому треба безумовно підчинитися рішенню комісії антанті, то се було би поважним аргументом за прийняте проекту перемиря, бо Петлюра користувався тоді великим авторитетом.

Одначе Петлюра, як на конференції з комісією антанті не виступив рішуче в обороні Східної Галичини, так не мав також рішучості виступити з догаганням прийняття проекту комісії антанті. Мабуть для нього самого тоді ще не була ясна його півнійша орієнтація: через Польщу до антанті за всяку ціну.

Зрештою, якби правительство було оцінило положення инакше і — маючи на увазі з одного боку ті наслідки, якими грозила комісія антанті, коли ми не приймемо її проекту, з другого ж боку ті користи, які вона обіщувала, коли ми проект приймемо, — рішилося прийняти проект, то насувається питання, чи воно могло би своє рішення перевести в життя.

Настрій серед війська, яке було під вражінням, що накинене комісією антанті завішення оружя перешкодило йому здобути Львів, був такий ворожий всякій „угодовости“, що воно готово було відмовити послуку правительству. Подібний настрій був серед громадянства. Легко міг повстати розвал, з якого певне скористали би Поляки, щоб зайняти край „для заведення ладу й порядку“.

В кінці, якби навіть перемире заключено й переведено, то се ще зовсім не обезпечувало би нашої державности. Знаючи Поляків, можна бути певним, що вони, запевнивши собі мілітарну перевагу, були би зломали перемире і заняли нашу територію. Чи не могли би вони прим. через своїх агентів зорганізувати пару польських повстань в більших містах, які ми мусіли би були здавати, — і тоді піти на нас війною „для визволення братів“, яких ми „катуємо всупереч умовам перемиря“?! Примір Вільна свідчить, що польській віроломности нема границь.

Також треба поставити питання, чи вдержалася би тоді наша державність супроти натиску Совітської Росії.

Словом, навіть тепер, коли для оцінки справи можемо покористуватися подіями, які опісля наступили, не можна сказати, що прийняте проекту комісії Бертедемі було би вратувало нашу державність на території на схід від лінії Бертедемі.

Тодіж, коли правительство стояло перед рішенням, все скадалося за те, щоби проєкт комісії Бертелемі відкинути.

II. Телеграма Найвисшої Ради з 19. марта 1919.

Розпочавши наново бої, українська команда рішила напружити всі сили, щоби здобути Львів, відібрати Полякам коридор здовж залізничного шляху Перемишль-Львів й установити таку лінію фронту, якої ми домагалися як демаркаційної лінії в переговорах про перемирє. Тоді — думалося — і Поляки і комісії антанти стануть податливіші, і перемирє можна буде заключити по нашій волі.

Рішаючі бої веліся між 10. і 20. марта. Нашій армії вдалося проломити польські становища здовж залізничного шляху Перемишль-Львів і таким чином оточити Львів з усіх сторін. Одначе до рішаючої побіди не стало сили. Поляки віданесли свої становища і наші сили мусіли відступити на позиції, які займали перед тим.

Так плян здобути Львова не здійснився. Перед нами стояло важке питання: Що далі?

Саме в сю критичну хвилю українська начальна команда одержала від Найвисшої Ради Мирової Конференції в Парижі отсю радіо-телеграму:

Париж, 19. марта 1919.

ГЕНЕРАЛ ПАВЛЕНКО,

командант українських сил під Львовом.

Підчас засідання 19. марта Найвисша Рада Мирової Конференції рішила запросити обі сторони під Львовом заключити завішення оружя після одержання сеї телеграми.

Наслідком сього шефи союзних і принятих до союзу правительств звертаються до Генерала Павленка, щоб подати йому до відомости запрошення Найвисшої Ради Мирової Конференції негайно спинити, на скільки се залежить від нього, ворожі кроки під містом і в околиці Львова; таке запрошення вислано рівночасно до польського генерала Розвадовського, команданта площі у Львові.

Підчас завішення оружя війська обох сторін остануть на своїх позиціях, при чім рух залізничним шляхом між Львовом і Перемишлем має остати в кождім разі свобідний в розмірах точно потрібних для щоденного виживлення міста.

Найвисша Рада додає, що вона готова вислухати представлення територіальних бажань обох сторін в сій справі і посередничити в Парижі при делеґаціях українській і польській, або через таке уповажнене представництво, яке сторони уважатимуть за потрібне вибрати, щоб завішення оружя перемінити в перемирє.

Вислухання українських і польських представників в справі їх спірних бажань є зрештою підчинене формальній умові негайного понехання ворожих кроків.

[Woodrow Wilson. Lloyd George. Clemenceau. V. Orlando.

Ся телеграма прийшла неначе відповідь на питання: Що далі? І так прийняли її наші політичні і військові круги.

Військове положенне було важке. Польська держава консолидувалася, а на Україні йшов розвал. Серед таких відносин вигляди на побіду над Поляками слабшали.

Телеграма Найвисшої Ради вказувала инший вихід. Справу рішить не оруже, тільки Мирова Конференція. І рішить її, очевидно,

згідно з своїми принципами свободи і самовизначення народів, отже в нашу користь. Сього можна надіятися хочби тому, що Найвисша Рада обіцяє нове рішення, отже зносить рішення комісії Бертелемі, очевидно, як несправедливе.

Сю надію ще скріпив лист, який рівночасно одержав державний секретар закордонних справ Панейко від секретаря Вільсона.

Панейко, висланий на Мирову Конференцію як заступник президента Делегації Української Народної Республіки, вислав з Берна, де він тоді ждав французького дозволу на приїзд до Парижа, до Вільсона представлення справи в зв'язку з поведінням і рішенням комісії Бертелемі.

На се дістав від секретаря Вільсона отсю відповідь з дня 17. марта 1919:

„Президент Вільзон одержав Вашу телеграму з 13. марта, в якій говориться про відносини між Україною й Польщею і про місію генерала Бертелемі. Президент хоче, щоб Ви були певні, що він вивні здає собі справу про положення і через те зараз буде вислана на місце окрема місія антанти, щоби перевести дохідження про цілу ту справу. Президент є певний того, що в дожданню приїзду сеї місії і в загальнім інтересі Україна зараз спинить мілітарну акцію. Президент сподіється, що Україна матиме довіре до доброї волі коаліційних правителств довести до здоволяючої угоди між Поляшею й Україною та через справедливе полагождення справи усунути конфлікт між обома націями.“

Маючи найліпші надії, Державний Секретаріят дав на телеграму Найвисшій Раді отсю відповідь:

Станиславів, 22. марта 1919.

До Пана Президента Вільсона і високих правителств антанти в Парижі.

Правительство Західної Области Української Народної Республіки приймає пропозицію Найвисшій Раді в справі спинення ворожих кроків під Львовом, розуміючи його так, що се спинення обнимає весь польсько-український фронт. В сій справі дано відповідні повновласти п. генералови Павленкови.

Підписане правительство так само приймає пропозицію, щоби представити українські бажання Найвисшій Раді Мирової Конференції в Парижі через уповажнених делегатів, яких імена будуть подані до вашої відомости негайно після одержання повідомлення, що Поляки прийняли се пропозицію.

За правительство Західної Области УНР.

Голубович.

Згідно з зазивом Найвисшій Раді українська начальна команда звернулася до польської команди з пропозицією переговорів в справі завішення оружя. Та тут зустріла її несподіванка. Польська команда не спішилася сповнити волю Найвисшій Раді і почала проволікати справу. Аж за посередництвом американського генерала Кермена, який тоді був у Варшаві і дістав з Парижа припоручення зайнятися справою завішення оружя, прийшло 27. марта до переговорів у Хирові.

В переговорах, які велися в присутности ген. Кермена і його адютанта, українську сторону заступали: ген. Гембачев, підполк. Фідлер, майор Долежал, поручник Малецький і політичний делегат д-р Михайло Люзинський, а також як перекладач о. Бонн; польську сторону заступали: полк. Кулінський, майор Маріянський, капітан Роз-

вадовський, поручник д-р Короткевич і політичний делегат граф Скарбк.

Сі переговори були для нас знов несподіванкою.

Ми були певні, що Поляки так само як ми готові сповнити волю Найвисшої Ради, і тому заключення завішення оружя піде зовсім гладко.

Тимчасом вони заявили, що польська сторона може заключити завішення оружя тільки під умовою, що наше правительство до трьох днів від заключення завішення оружя заявить готовість заключити перемире на основі проекту комісії Бертелемі, який Поляки вважають єдиною основою дальших переговорів.

Ми на се відповіли, що для нас є міродатне становище Найвисшої Ради, отже тепер ми готові заключити завішення оружя, а про перемире будемо говорити в Парижі.

На се польська делегація заявила, що на заключення завішення оружя на основі нашого пропозиції не має повновластий і мусить звернутися до свого правительства за новими інструкціями. Про вислід повідомить нас через парламентаря.

Так переговори в Хирові скінчилися нічим і війна велася далі.

Про вислід сих переговорів наша команда повідомила радіотелеграфом Найвисшу Раду, зазначаючи, що вина за дальше ведення війни паде на Поляків.

Наше правительство в радіотелеграмах до Парижа і в представленнях до різних низших агентів держав антанги, які були під той час на нашій території, все на ново заявляло готовість заключити завішення оружя на основі телеграми Найвисшої Ради і взивало антанту заставити Поляків прийняти ту основу.

Однак парламентар, який мав нам передати польське пропозиція про дальші переговори, не являвся. Замість того являлися позначки, що Поляки готувались не до завішення оружя, але до нової воєнної акції.

Тимчасом Державний Секретаріят займався висилкою делегації до Парижа, для поладження тих справ, про які говорила телеграма, себ-то для заключення польсько-українського перемиря і взагалі поладження польсько-українського спору за Східну Галичину¹⁾. В склад делегації ввійшли: товариш державного секретаря закордонних справ д-р Михайло Лозинський як голова, полковник Дмитро Вітовський як член і військовий знавець, Олександр Кульчицький як секретар.

Спершу була думка, що делегація виїде аж після заключення завішення оружя, коли вже буде ясне положення на фронті, і тому її від'їзд відкладано з дня на день. Коли однак справа завішення оружя ставала що-раз безвиднішою, делегація виїхала зі Станиславова 17. цвітня з порученням як найшвидше дістатися до Парижа і старатися звідти припинити воєнну акцію, підготовлювану Поляками.

В звязку з сею задачею нашої делегації мою увагу заняла одна важна подробиця. А саме в телеграмі Найвисшої Ради знаходився отсей уступ:

¹⁾ Див. висше ухвали Державного Секретаріату з 30. марта 1919.

„Підчас завішення оружя війська обох сторін остануть на своїх позиціях, при чім рух залізничним шляхом між Львовом і Перемишлем має остати в кождім разі свободний в розмірах точно потрібних для щоденного виживлення міста.“

Сеї уступ свідчив, що Найвисша Рада, приймаючи своє рішення, мала на увазі той стан воєнної акції, коли наші війська, проломивши польські становища між Львовом і Перемишлем, окупили Львів і відтягли його від всякого звязку з Польщею, так що містови грозив голод і польській залозі капітуляція. Якраз в сю хвилю Найвисша Рада наказувала спинити дальші бої і відновити залізничний рух між Львовом і Перемишлем. Виглядало се так, що причиною інтервенції Найвисшої Ради було положення польської армії у Львові, а цілю зберегти Львів в руках польської армії.

Та заки рішення Найвисшої Ради прийшло до обох воюючих сторін, Поляки для оборони Львова вже його не потребували. Зате тепер воно було потрібне Українцям і треба було його використати.

Одначе вже в Хирові збудився в мене сумнів, чи воно нам що pomoже. Чому Поляки відкидають наше предложение завішення оружя? Адже Найвисша Рада виразно наказує його заключити! Хіба що вони мають певність, що сеї непослух приказови Найвисшої Ради їм не пошкодить.

Мої сумніви потвердив граф Скарбк у приватній розмові, яка завязалася між нами підчас того, як списувано протокол переговорів.

Коли я висловив здивованне, що Поляки відкидають наше предложение, зроблене згідно з рішенням Найвисшої Ради, він відповів:

„Ви помиляєтеся в оцінці положення. Коли Найвисша Рада приймала своє рішення, положенне було зовсім инакше ніж тепер. Тоді здавалося, що Львів мусить упасти в Ваші руки; тепер, як знаєте, йому вже ніщо не грозить. Тепер для Вас останній час згодитися на лінію Бертелемі. Майте на увазі, що ми, предкладаючи Вам таку згоду, йдемо проти нашого громадянства, яке готово нас за се укаменувати. Але ми маємо добре оправданне, що се воля Найвисшої Ради. Коли ж Ви тепер не заключити перемир'я, то за місяць ми будемо мати армію Галлера і тоді викинемо Вас з Галичини“.

Сі слова гр. Скарбка не тільки говорили, що рішення Найвисшої Ради було видане в інтересі Поляків. Вони також ясно натякали, що тепер, коли сього рішення вже Полякам не треба, Найвисша Рада буде вважати його безпредметовим і не буде настоювати на тому, щоб Поляки його послушали.

Коли я в Станиславові переповів слова гр. Скарбка, вони в урядових кругах не зробили вражіння. Се, мовляв, звичайна тактика залякування противника. На лінію Бетелемі в кождім разі ще маємо час. Треба пождати, що скаже Найвисша Рада.

Готовлячися до виїзду до Парижа, я переглядав матеріали, які відносилися до справи. І вони потверджували мої сумніви і самопев-

ність ґр. Скарбка. Антанта доси інтервеніювала тільки тоді, коли Поляки були в скрутнім положенню, і так, як се було Полякам потрібне. Чи вони настоюватиме на виконанню свого рішення, коли се потрібне не Полякам тільки нам?

Та в даних обставинах не було иншого виходу, як тільки розпочатий шлях до антанти перейти до кінця і як найшвидше дістатися до Парижа, щоб вияснити справу.

Дальші події показали, що мої сумніви і самопевність ґр. Скарбка були оправдані.

Телеграма Найвисшої Ради показалася безвартним „листом паперу“, який Найвисша Рада сама передерла.

Розділ ІХ.

Остання сесія Української Національної Ради.

Нова сесія Української Національної Ради почалася 25. марта і скінчилася 15. цвітня 1919. Ся сесія була призначена передовсім на організацію нового законодатного орґану Західної Области Української Народньої Республіки, який заступив би Українську Національну Раду, і на полагодження земельної справи. Обі сі справи Українська Національна Рада полагодила, ухвалюючи відповідні закони. Крім того ухвалила закон про виконувание громадянських прав і обовязків в Західній Области Української Народньої Республіки, закон про заведенне 8-годинного робочого дня і ряд инших законів, яких вимагали біжучі потреби.

І. Сойм Західної Области Української Народньої Республіки.

Над полагодженням справи нового законодатного орґану працювала Українська Національна Рада цілу сю сесію. Закони, якими вона полагодила сю справу, ухвалено на останнім засіданню, 15. цвітня. Були се: закон про вибори до сойму і закон про скликанне сойму. Треба зазначити, що полагодження сеї справи переведено на основі порозуміння між всіми ґрупами Української Національної Ради, так що згадані закони прийнято одноголосно. Крім того, підчас комісійних праць над сими законами, вислухано також голосу представників жидівських орґанізацій, щоби постанови про виборчі права жидівського населення відповідали його бажанням. З представниками польського населення не можна було навязати порозуміння з огляду на їх непримиримо-вороже відношення до української державности.

На основі згаданих законів законодатним орґаном Західної Области Української Народньої Республіки мав стати сойм, вибраний на основі загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорційного виборчого права громадян обох полів.

Право вибирати посла до сойму (активне виборче право) мали громадяни, які покінчили 20-ий рік життя; право бути вибраним (пасивне виборче право) мали громадяни, які покінчили 28-ий рік життя.

Сойм мав складатися з 226 послів, з того 160 Українців (70·8 %), 33 Поляків (14·6 %), 27 Жидів (11·9 %), 6 Німців (2·7 %).

Число членів сойму розділено законом між окремі народности, щоби при виборах не було ніяких національних конфліктів. Для кожної народности утворено національні виборчі округи, в яких виборче право мали тільки виборці даної народности.

Виборчі округи покривалися територіяльно з округами окружних судів (прим. виборчий округ Львів обнимав територію окружного суду у Львові — і т. д.)

Українські виборчі округи: 1) Перемишль вибрав 12 послів. 2) Львів — 22 послів. 3) Золочів — 13 послів. 4) Тернопіль — 9 послів. 5) Бережани — 12 послів. 6) Чортків — 12 послів. 7) Коломия — 14 послів. 8) Станиславів — 20 послів. 9) Стрий — 12 послів. 10) Самбір — 13 послів. 11) Сянік — обнимав судові повіти Лемківщини і вибрав 9 послів. 12) Буковина обнімала українські судові повіти і вибирала 12 послів.

Польські і жидівські виборчі округи: 1) Тернопіль-Золочів-Бережани вибрав 10 польських, 6 жидівських послів. 2) Львів вибрав 7 польських, 5 жидівських послів. 3) Станиславів-Стрий-Чортків вибрав 6 польських, 7 жидівських послів. 4) Коломия-Буковина вибрав 1 польського, 4 жидівських послів. 5) Самбір-Сянік-Перемишль вибрав 9 польських і 5 жидівських послів.

Німецький виборчий округ творила ціла Західна Область Української Народньої Республіки з 6 послами.

В кождім виборчій окрузі виборці кожної народности творили окреме виборче тіло.

Примір: В українській окрузі Тернопіль всі українські виборці творили одно виборче тіло, яке вибирало призначене для своєю округа число українських послів; в окрузі Золочів так само; в окрузі Бережани так само — і т. д. Всі польські виборці в польській окрузі Тернопіль-Золочів-Бережани творили знов окреме виборче тіло, яке вибирало призначене для свого округа число польських послів. Всі жидівські виборці в жидівській окрузі Тернопіль-Золочів-Бережани творили знов одно виборче тіло, яке вибирало призначене для свого округа число жидівських послів.

Таким чином українські, польські, жидівські і німецькі виборці творили окремі національні виборчі тіла, які не мали один до другого ніякого діла і не могли мати між собою ніяких конфліктів.

В кождім національній окрузі вибори були пропорціональні. Примір: В українській окрузі Львів українські виборці вибирали 22 послів пропорціональною системою, себ-то кожда партія мала право виставити 22 кандидатів і посольські місця розділювалися між окремі партії пропорціонально до одержаних кожною з них голосів.

Перші вибори до сойму мали відбутися в червні 1919.

Безпосередньо після переведення виборів президент Виділу Української Національної Ради мав скликати сойм.

З сею хвилию на сойм переходили всі права Української Національної Ради, яка переставала існувати.

Так на місце тимчасового законодавчого органу, Української Національної Ради, утворено постійний законодавчий орган, Сойм Західної Области Української Народньої Республіки.

2. Громадяни Західної Области Української Народньої Республіки. Для переведення виборів до сойму Західної Области УНР треба було означити, хто має виборче право, себ-то хто вважається громадянином Західної Области УНР.

Сю справу полагодив закон з 8. цвітня 1919. про виконуванне громадянських прав і обовязків у Західній Области УНР.

На основі сього закона громадянином Західної Области УНР була кожда особа, яка в дні оголошення сього закона мала право приналежности в одній з громад Західної Области УНР.

Коли хто з тих осіб не хотів стати громадянином Західної Области УНР, мав до 20. мая 1919. зложити заяву, що почувается громадянином иншої держави. Коли його заяву прийнято до відомости, він уважався чужинцем.

Ся постанова мала уможливити національним меншостям, в першій мірі Полякам, заявити, чи вони хотять бути громадянами Західної Области УНР чи чужинцями.

Відповідно до того оцінювалися би їх права і обовязки в державі.

З огляду на проголошення з'єдинення з Українською Народньою Республікою § 2 закона постановляв: „Особи, які мають право громадянства на основі законів, виданих Центральною Радою, є одночасно громадянами цілої Української Народньої Республіки і громадянські права й обовязки в Західній Области УНР, виконують на рівні з усіми громадянами, коли одна з громад сеї Области прийме їх в свій звязок відповідно до обовязуючих в сій області постанов про наданне громадської приналежности“⁴⁾.

Ся постанова розширяє право громадянства в Західній Области УНР на всіх громадян Української Народньої Республіки. Одначе виконуванне громадянських прав і обовязків у Західній Области УНР громадянином Української Народньої Республіки — Придніпрянцем ставилося в залежність від того, чи він постарается о приналежність в якійсь громаді Західної Области УНР, значить, в залежність від його волі.

Ся постанова була, очевидно, тимчасова, доки законодавчий орган цілої Української Народньої Республіки не управильнить сеї справи.

⁴⁾ Для точности зазначу, що не маючи „Вістника державних законів і розпорядків“, цигую сей § з проекту, виготовленого Державним Секретаріатом внутрішніх справ.

3. Земельна справа. Земельну справу полагодила Українська Національна Рада законом з 14. цвітня 1919., якого ухвалення попередили як дебати на повних засіданнях Ради, що почалися ще на попередній сесії в лютім 1919., так і праці комісії, наради партійних груп і т. п.

Сей закон не полагоджував земельної справи в цілости, тільки означав основи земельної реформи, оставляючи подрібні постанови будучому законодавчому порішенню.

Провідні ідеї сього закона були: 1. вивласнення великої земельної власности, 2. наділення землею безземельних і малоземельних селян на правах приватної власности.

Вивласнення вступало в законну силу негайно: вивласнені землі, на скільки не припадали державі, ставали земельним фондом Західної Области УНР.

Наділення землею мало початися аж після закінчення війни і повороту жовнів до дому.

Головне питання вивласнення: з викупом чи без викупу? — оставлялося на рішення будучого сойму Західної области УНР. Так само будучому законодавчому рішенню оставлялися питання: висоти наділу, який повинен бути оставлений де-яким категоріям вивласнюваних власників; висоти наділу безземельним і малоземельним селянам; чи і скільки селян мають заплатити за наділ — і т. и.

Рішення сих питань зустрічало великі партійно-політичні і практичні труднощі. Тому оставлено їх будучому сойму, який, виїшовши з всенароднього вибору, буде більше компетентний рішити їх.

До того часу правительство повинно було підготувати практичне переведення земельної реформи.

Зокрема рішення питання, чи вивласнювати з викупом чи без викупу, відложено також з огляду на міжнародню політику. Ухвалення вивласнення без викупу, яке відносилось би головню до поміщиків Поляків, послужило би для польського правительства як аргумент проти Західної Области УНР перед антантою. Тому відложено справу на пізнійше, коли міжнародне положення выясниться.

Очевидно, що будучий сойм мав право змінити хочби всі постанови закона з 14. цвітня 1919.

Значінне сього закона лежало головню в тім, що він проголошував вивласнення великої земельної власности.

Повний текст закона такий ¹⁾:

„§ 1. Західня область Української Народньої Республіки бажає наділити землею всіх тих рільників, які землі зовсім не мають або яких посілість не вистарчає на проживлення їх родин, як також вести у власнім заряді господарку у всіх лісах, положених на области держави.

¹⁾ Не маючи „Вістника державних законів і розпорядків“, де земельний закон з 14. цвітня 1919. був оголошений, цитую проект земельної комісії в тій редакції, в якій він мав стати законом. Коли б у сім проекті пороблено ще які зміни (про що не знаю), то все таки головні постанови, які характеризують цілий закон, остали ті самі.

§ 2. В сій цілі вивласнюється, без огляду на те, чи їх власники є особи фізичні чи правні:

1. всі посілости, що є виключені з громадського звязку і творять по думці закона з 12. серпня 1866., В. Кр. з. ч. 20., двірські обшари, разом з прилученими до них рустикальними ґрунтами;

2. всі посілости мертвої руки, себ-то фундаційні, монастирські, єпископські, церковні і ерекціональні землі;

3. всі землі, які їх дотеперішні власники набули для спекуляції;

4. посілости, яких їх власники чи посідачі не обробляють своїми силами, хочби вони не підпадали під припис першого уступу;

5. всі посілости, які своїм простором переступають означену границю, на скільки вони не підходять під ніякий з попередніх родів посілости.

Посілости наведені під 1., 2. і 3. вивласнюється з правила в цілости, а розмір вивласнення посіlostей під 5. означить окремий закон.

Про розмір вивласнення посіlostей від 4. порішить Областна Комісія після вислухання дотичної повітової і громадської Комісії.

§ 3. Областна земельна комісія може оставити на цілі загально-громадського господарства держави, громад або загально-користних економічних, культурних і добродійних заведень, для творення взірцевих господарств, рільничих шкіл, промислових, освітніх, добродійних і загально-користних заведень і т. и., конечний для сповнення їх завдань простір землі.

§ 4. Вивласненню підлягають означені в § 2-ім сього закона посілости без огляду на їх культуру, разом з лісами, водами та підземними багатствами.

§ 5. Вивласнення земельних посіlostей, означених в § 2-ім сього закона, не порушує гіпотечних вірительностей і інших тягарів, забезпечених на вивласненій землі, а тільки відсотки від грошових гіпотечних вірительностей мають бути обнижені до висоти процентової стопи, яку в часі від 1. серпня 1918. признавали від щадничих вкладок шадничі каси.

Про розмір і спосіб силати тих тягарів порішить окремий закон.

§ 6. Контракти аренди, заключені без дозволу власти після дня 1. падолиста 1918., тратять правну силу. Давнішні контракти аренди розв'язуються з днем довершеного вивласнення. В обох випадках правіжі¹⁾ арендаторів з титулу засівів, меліорацій та інших вкладів у землю творять вірительности посіlostей в розумінню § 5-ого сього закона, і про спосіб заспокоєння їх рішить окремий закон.

Всі інші правіжі з виїмком правіжі за відшкодування з титулу утрачених зисків задержує арендатор проти дотеперішнього власника.

§ 7. Вся вивласнена земля, на скільки вона на основі сього закона не припаде на річ держави, творить Земельний Фонд Західної Области Української Народньої Республіки, яким до часу розділу між управленими орудоють під наглядом правительства областна і повітові та громадські земельні комісії відповідно до постанов сього закона.

§ 8. Областна Земельна Комісія складається з 9 членів, а саме 5 членів вибраних Українською Національною Радою і 4 членів вибраних відпоручниками повітових земельних комісій, по одному від кожного повіта.

Голову Областної Земельної Комісії вибирають члени Комісії з-поміж себе.

На засіданнях Областної Земельної Комісії має Державний Секретар земельних справ право і обовязок сам або виланий ним його заступник являтися, і коли б ухвали комісії противилися законови, має право завістий ухвали комісії. В такім випадку прислугує голові комісії право відклику до Української Національної Ради.

§ 9. В склад повітових земельних комісій входять:

а) шістьох (6) членів і трьох (3) заступників, вибраних відпоручниками всіх громадських земельних комісій, по одному від кожної комісії;

б) трьох (3) членів, призначених областним правительством з фахових рільничих, технічних і правничих кругів.

§ 10. Громадська земельна комісія складається з сімох (7) членів і трьох (3) заступників. Шістьох (6) членів і трьох (3) заступників вибирають всі мешканці

¹⁾ „П р а в і ж а“, слово утворене галицько-українськими правниками, означає стільки, що правна претенсія.

даної громади загальним, рівним, безпосереднім і тайним голосуванням, а семир членом стає кожодчасний начальник громади. Голову і його заступника вибирають члени комісії з-поміж себе.

§ 11. Областна і повітові земельні комісії урядують три роки, громадська один рік.

Ближні постанови про утворення, права і діяльність земельних комісій означить розпорядок цілого Державного Секретаріату Західної Области Української Народньої Республіки.

§ 12. З Областного Земельного Фонду наділяється землею безземельних і дрібноземельних українських громадян, приналежних до Західної Области Української Народньої Республіки, які займалися рільництвом перед оголошенням сього закона, а саме в такій черзі:

жовнірів-інвалідів, що втратили своє здоров'я у війнах, ведених Українською Народньою Республікою;

вдови і сироти по тих, що полягли в сих війнах або наслідком їх;

жовнірів-інвалідів зі світової війни, веденої в часі від 1914. до 1919.;

сироти і вдови, що їх батьки або мужі втратили життя в тій війні або наслідком її;

сироти і вдови невоенні;

інших безземельних і дрібноземельних рільників, що не служили при війську і не стали каліками;

в кінці призначується в міру потреби відповідні простори вивласненої землі на означені в § 3-ім цілі загального громадського господарства.

Особи, покарані за дезерцію з української армії та за те, що від служби в сій армії ухиялялися, дальше особи, покарані за злочини проти української держави і її оружноі сили, як також особи, що стали співвинними тих злочинів або до їх сповнення причиняли і за се були покарані, в кінці громадяни чужих держав — не мають права до наділу вивласненою землею.

§ 13. Пасовиска і полонини, на скільки вони на основі § 2-ого сього закона не лишаться при приватних власниках, як також простір вивласненої землі, призначений земельними комісіями на пасовиска, переходять на власність громад або звязків сусідючих з собою громад, які при означуванню користування ними мають узгляднювати спілки дрібних годівців худоби.

§ 14. Вивласнені ліси не творять предмету наділу. Вони переходять на власність і в безпосередній заряд Західної Области Української Народньої Республіки. Спосіб користування та потребу і розмір усяких інших сервітутів у хосен населення у вивласнених та належних уже тепер до держави лісах означить виконуючий розпорядок Державного Секретаріату Західної Области Української Народньої Республіки.

Вивласнені ліси, що не творили і не творять комплексу, який надається до раціональної або охоронної лісової господарки, можуть земельні комісії оставити в руках приватних власників.

§ 15. Земельні комісії можуть полишити з вивласнених посіlostей відповідний простір до залісення і віддати його на власність і під заряд держави, особливо в тих околицях, де лісів зовсім нема або де їх дуже мало.

На сю ціль належить ужити неужитки, збочі, яруги і береги рік, які до сього надаються, також і громадські, — сі останні за відповідним відшкодуванням.

§ 16. З вивласнених посіlostей переходять:

1) потоки і несплавні ріки на громади, через які перепливають;

2) стави, озера і болота на громади, в яких лежать або на спілки громад, які з ними граничать.

§ 17. Постанови що-до способу і часу розділу вивласненої землі (§§ 12 і 13), що-до висоти наділу землею в кождім повіті чи полосі краю, висоти його ціни та способу сплати, що-до переняття і використання підземних багатств державою, в кінці що-до обмежень свободи розпорядкування посіlostями приватних власників актами між живими і на випадок смерті застерігається окремому законowi або законам.

§ 18. Наділення землею не може розпочатися перед покінченням війни і поворотом жовнірів і полонених до дому.

§ 19. Рішення питання відшкодування дотеперішніх власників чи посідачів рішить законодавче тіло Західної Области Української Народньої Республіки, яке буде вибране на підставі нового виборчого права.

§ 20. Без огляду на те, як і коли буде рішене питання про відшкодування власників чи посідачів вивласненої землі (§ 19), вивласнена земля переходить уже тепер в заряд держави, яка через свої органи передасть сей заряд громадським земельним комісіям.

До часу видання передвижених в § 17-ім окремих законів і довершення наділу землею можуть земельні комісії за затвердженням Державного Секретаріату Західної Области Української Народньої Республіки оставити в користуванню дотеперішніх власників чи арендаторів такий простір вивласненої землі, який конче потрібний для удержання власника, його родини і служби та для ведення існуючих під сю пору на вивласненій посілості промислових заведень.

При перебранню вивласненої землі в безпосередній заряд держави належить ствердити докладно стан їх управи і інвентаря.

§ 21. Самовільне захоплення, ділення вивласнених на основі сього закона земель та нищення лісів, будників, інвентаря і земних плодів на них, на скільки не становить вчинків, які підлягають карному закону, мають карати адміністраційні власти карою арешту до 6 місяців, з якою може бути получена грошева кара до 10.000 корон.

Крім сього може бути оречена утрата права до наділу землею.

§ 22. Сей закон обов'язує з днем його оголошення.

§ 23. Переведення сього закона поручається цілому Державному Секретаріату Західної Области Української Народньої Республіки, з тим, що виконуючий розпорядок має бути виданий до...¹⁾ 1919. року.

Ухвалюючи закон про сойм, Українська Національна Рада сама признала свою задачу в державній будові Західної Области Української Народньої Республіки закінченою і виявила свою волю передати дальше ведення сеї задачі соймові, вибраному на найширшій і найсправедливішій — по поняттям демократії — всенародній основі.

Визволення Східної Галичини з-під польського панування, установлення Австрією, організація державної влади, проголошення з'єднання з Великою Україною, основи земельногo закона і в кінці закон про сойм, — при постійній обороні краю перед польським наїздом — се головні моменти піврічної державно-творчої праці Української Національної Ради.

Сесія Української Національної Ради, яка закінчилася 15. цвітня, мала бути остання. В червні мав бути вибраний Сойм Західної Области Української Народньої Республіки і він мав вступити в функції, які виконувала Українська Національна Рада.

Судилося инакше. Ся сесія Української Національної Ради була остання тому, бо територія Західної Области Української Народньої Республіки впала жертвою польською наїзду.

Розділ X.

Між антантою і большевизмом.

Коли в хвилі проголошення української державної влади у Львові об'єдналися всі українські партії, що знайшло вислів у коаліційнім характері першого Державного Секретаріату, — то Державний Секре-

¹⁾ Тут мав бути означений день і місяць.

таріят, утворений в Станиславові, був уже тільки бльоком національних демократів і радикалів. Соціална демократія застерегла собі вільну руку і творила в Українській Національній Раді опозицію су-проти правительства.

Рівночасно виростав новий опозиційний центр, „Селянсько-Робітничий Союз“¹⁾, з орґаном „Республіканець“.

Коли всі інші українські партійні орґанізації мали за собою довголітні традиції, „Сел.-Роб. Союз“ був дитиною нових відносин. Склад його був дуже різнородний, а об'єднувало сі різнородні елементи тільки невдоволення з Української Національної Ради, з Державного Секретаріату, з партій, з усього, що діялося на Західній Області Української Народньої Республіки.

Як провідники „Сел.-Роб. Союзу“ виступили люди, які доси не відгравали ролі в українськiм політичнiм життi: Дмитро Демянчук, доси зовсім невідомий чоловік з невеликою самоосвітою. Осип Устиянович, соціалний демократ, провідник станиславівської орґанізації українських залізничників і Володимир Гадзінський, відомий доси як принагідний автор музичних рецензій.

В виступах нової орґанізації програмові і тактичні елементи соціальної демократії, соціалістів-революціонерів, большевиків зливалися в хаотичну плінну масу.

Ся хаотичність кидалася вже в очі в титулі „Республіканця“. Він то називав себе „соціалдемократичним часописом“, то виставляв у титулі клич соціалістів-революціонерів: „Боротьбою здобудеш ти право своє“, то додавав до нього поклик Маркса: „Пролетарі всіх країв, єднайтеся“.

Такою хаотичністю визначалися і статті „Республіканця“. Розібравшись в сім хаосі, можна було в нім знайти отсі провідні думки:

Політика Української Національної Ради, се політика української буржуазії, ворожа українському селянству і робітництву. З сього становища оцінювалося все, що робила Українська Національна Рада й Державний Секретаріат; у всім бачилося ворожі наміри і пляни су-проти селянства і робітництва.

Чому Українська Національна Рада не уступає місця соймови, вибраному загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосуванням? Бо українська буржуазія, захопивши державну владу, не хоче передати її в руки селянства і робітництва.

Чому не вивласнено великих земельних власників? Бо українська буржуазія держить з польськими поміщиками.

Чому не заведено 8-годинного робочого дня? Бо українська буржуазія не хоче визволення робітництва.

Все те писалося тоді, коли українська Національна Рада працювала і над законом про сойм, і над земельним законом, і над законом про 8-годинний робочий день.

¹⁾ Зазначу, що моя характеристика „Сел. Роб. Союзу“ не може бути повна. Для сього нема в мене потрібних матеріалів, а мої особисті спостереження обмежують тільки півторамісячний побут на українській державній території.

Чому Українська Національна Рада веде переговори з Польщею, чому приймає посередництво антанті? Бо українська буржуазія, замість віддати владу селянству і робітництву, яке побито би Польщу, волить подати руку польській і антантській буржуазії.

Українська політика повинна орієнтуватися не на буржуазну антанту, а на революційний міжнародний пролетаріат, якого авангардом є Світова Росія. Не антанта охоронить нас перед Польщею, а союз з більшовиками, які допоможуть нам побити Польщу.

Тут провідна думка заломлювалася. „Республіканець“ визнавав Директорію Української Народньої Республіки, протестував проти наїзду російських більшовиків на Україну, а рівночасно уважав київське більшовицьке правительтво українським правительством, рідив увійти з ним в порозуміння і вказував на союз з більшовиками як на єдиний ратунок перед Польщею.

Ідейно „Сел.-Роб. Союз“ не доходив ані до комунізму ані до радянської форми влади. Його політичні домагання були демократичні; його соціально-економічні домагання не виходили по-за ступінь здійснюванню соціалізму.

За те його тактика була „більшовицька“ в вульгарнім значінню. Він старався здискредитувати, ослабити, розбити противника, не числячися з тим, що значить така громадянська війна для нової держави, яка перше всего мусить оборонити своє існування перед зовнішнім ворогом, що загрожував не українській буржуазії, якої в Східній Галичині в західно-європейським розумінню не було (була тільки дрібно-буржуазна ідеологія більшости української інтелігенції), тільки тому самому українському селянству і робітництву, з якого складався український нарід.

Ця тактика була небезпечна тим, що „Сел.-Роб. Союз“ з усіми невдоволеними, які гуртувалися кругом нього, був заслабий, щоби взяти державну владу в свої руки і творити далі державне життя. Треба було боятися не того, що „Сел.-Роб. Союз“ одержить перемогу над Українською Національною Радою, а того, що та перемога була би розвалом держави, бо переможці були би заслабі і нездібні до державно-творчої праці.

Соціална демократія, побачивши, що впливи „Сел.-Роб. Союзу“ зростають, рішила використати його для своїх партійних цілей. Окремі члени партії ввійшли в „Сел.-Роб. Союз“, щоби зробити його оруддем своїх політичних впливів. Соціална демократія як партія оставала далі на становищі коректної парламентарної опозиції, відсуваючи від себе відповідальність за діяльність „Сел.-Роб. Союзу“, хоч напрям тій діяльності давали визначні партійні діячі (прим. пізніший міністр праці в кабінеті Маргоса Безпалко).

По стороні „Сел.-Роб. Союзу“ були також симпатії Придніпрянців, які, тікаючи від більшовицького наїзду, напливали до Галичини. Були се переважно соціалні демократи і соціалісти-революціонери, які, не знаючи галицького ґрунту, на яким виросла дрібно-буржуазна ідеологія української інтелігенції, радо приставали до тих, що воювали

з „галицькою реакцією“, надіючися через „Сел.-Роб. Союз“ „поглибити революцію в Галичині“.

Тимчасом настроїм загалу галицької інтелігенції був такий, що колиб соціяльним демократам і соціялістам-революціонерам було вдалося забезпечити українську державність на Великій Україні, тоді вони мали би за собою всю галицьку інтелігенцію. Національний момент мав у неї таку перевагу над усім иншим, що їй було все одно: монархія чи радянська республіка, — колиб тільки Україна була самостійною, незалежною державою. Та тепер, коли придніпрянська соціялістична інтелігенція тікала до Галичини перед російськими большевиками, її бажання „поглиблювання революції“ в Галичині не могло знайти симпатій в загалу галицької інтелігенції: погубили, мовляв, свою країну, а тепер хочуть ще й нашу погубити.

Сим настроєм зручно користувався „Сел.-Роб. Союз“, щоби представити себе як єдиного оборонця єдності з Великою Україною перед „сепаратизмом буржуазної Української Національної Ради“.

З другого боку сим настроєм користувалися праві придніпрянські партії, щоби знайти опору в галицькім правительстві для своєї боротьби з соціялістичними партіями за вплив у Директорії і правительстві Української Народньої Республіки.

Так творилися і зростали настрої які почали ділити галицьке громадянство на тих, що орієнтувалися на антанту, і тих, що орієнтувалися на большевиків.

На антанту орієнтувалася більшість Української Національної Ради і Державний Секретаріат.

Ся група, бачучи, що й найлівіші українські партії не можуть зговоритися з російськими большевиками, що Директорія в боротьбі з большевицьким наїздом тратить день за днем територію, що з сього боку не можна сподіватися ніякої помочи проти Польщі. — думала, що треба в антанті шукати помочи, щоби врятувати Галичину від польського і Велику Україну від большевицького заливу. Коли б Польща по приказу антанги заключила з правительством Західної Области Української Народньої Республіки перемирє, коли б антанта визнала Українську Народню Республіку і дала їй фінансову і військово-технічну допомогу, тоді Західна Область, маючи спокій від Польщі, могла би стати підставою для організації успішної боротьби проти большевицького заливу.

Та чи антанта все те зробить? Поведення комісії Бертелемі робило сю орієнтацію безнадійною. Телеграма Найвисшої Ради з 19. марта знов полавала промінь надії.

Одначе якби лівим українським партіям удалося довести до розуміння з Совієською Росією, досягнути від неї признание державної незалежності України, якби наслідком сього Польщу можна було вигнати і з Галичини, і з Холмщини, і з Підляша, взагалі з цілої української території власною оружною силою, — з якою радістю ся група новитала би такий хід подій!

Такий був настроїм групи, яка орієнтувалася на антанту.

Проти неї стояв „Сел.-Роб. Союз“ і всі невдоволені з політики Державного Секретаріату.

Ся група справедливо вказувала на безнадійність орієнтації на антанту. Одначе при сїм не хотїла бачити безвихідности положення і несправедливо закидала Державному Секретаріатови, що він, перемовуючи з Польщею й апелюючи до посередництва антанти, зраджує народні інтереси.

Замість сього вказувала вона на потребу союза з большевиками. Одначе як се зробити? Чи через голову не тільки Директорії, але й тих лївих придніпрянських партій, які, хоч стояли лївійше Директорії, одначе не могли порозумітися з большевиками? Чи ждати, аж лїві придніпрянські партії знайдуть шлях примирення між Директорією й большевиками?

А тимчасом справа посередництва антанти для перемиря з Польщею не могла ждати, бо Поляки готовилися до офензиви, яка мала нам завдати рїшачий удар.

Зрештога ся большевицька орієнтація кругів, які гуртувалися коло „Сел.-Роб. Союза“, була бїльше тактичним способом поборювання Державного Секретаріату, ніж позитивною політичною п'ятформою. Так прим. найзамїтнїйша політична індивідуальність в сих кругах, відомий соціально-демократичний діяч Безпалко, ставши міністром праці в кабінеті Мартоса, перейшов на становищі міністра всі етапи Петлюрівської політики аж до Тарнова. Одно з двох: або він своєї большевицької орієнтації в часу поборювання Української Національної Ради і Державного Секретаріату не брав поважно, або, ставши міністром Директорії, змінив свій погляд і перемінив свою большевицьку орієнтацію на польонофільську.

Серед таких настроїв „Сел.-Роб. Союз“ скликав до Станиславова на 30. марта 1919. „Селянсько-Робітничий (Трудовий) З'їзд“. Оголошення, яким скликувано з'їзд, звучало:

„Товариші Селяни й Робітники!

80.

В сей важний момент, коли валяться основи світового капіталізму, коли трудовий народ, селяни й робітники, хватають державну владу в свої руки і на колишніх престолах могутніх царів і королів повівають пролетарські прапори, звиваємо Вас на обласний Селянсько-Робітничий (Трудовий) З'їзд до Станиславова, що відбудеться дня 30. марта с. р. зі слїдуючим порядком днівним:

1. Відкритте і вибір президїї.
2. Інформаційний реферат про сучасне політичне становище.
3. Реферат про земельне питання.
4. Внески й інтерпеляції.

В кождїм селі, місточку й місті мають відбутися збори, на яких мається вибрати делегатів на з'їзд. Села вибирають по 3, місточка по 5, а великі міста по 10 делегатів. Політичні і фахові організації вибирають по одному делеатови від 200 членів. Кождий делегат мусить одержати легітимацію, підписану президією зборів (головою і секретарем) або управою даної організації.

Вибирати і бути вибраним мають право тільки Українці — безземельні й малоземельні селяни, робітники фабрик, копалень, міські, залізничні, торговлі, промислу, умові; словом, хто жие з праці рук і ума, а не користується визиском, кому лежить на серці Самостійність України та забезпечення свого політичного й матеріального існування.

Товариші Селани й Робітники! Рішайте самі про свою долю, будуймо власними руками Самостійну Україну!

Областна Управа Селянсько-Робітничого Союзу.“

Як видно з оголошення про з'їзд, мав він бути представництвом цілого трудового українського населення Західної Области Української Народньої Республіки, на вірець Трудового Конгресу в Києві. Та перевести вибори на з'їзд так, щоб він справді був представництвом цілого трудового українського населення, на се „Сел.-Роб. Союз“ не мав організаційного апарату. Тому в дійсності з'їзд був звичайними зборами тих кругів, на які розтягалася сфера вливу „Сел.-Роб. Союзу“. А те, що оголошено його як представництво цілого трудового українського населення, послужило організаторам з'їзду тільки до поставлення домагання, щоб Українська Національна Рада доповнилася делеґатами, яких вибрав з'їзд, як представниками трудового населення.

Перед з'їздом про плани організаторів з'їзду ходили різні тривожні відомості, які зводилися до того, що Селянсько-Робітничий З'їзд проголосить себе владою Західної Области Української Народньої Республіки і розпочне громадянську війну з Українською Національною Радою і Державним Секретаріатом. Доходили відомості, що по краю мають ширитись анонімні проклямації з покликом вибиратися на 30. марта до Станиславова „валити“ Українську Національну Раду.

Якраз в тім часі відбувся большевицький переворот на Угорщині, який полягав на тім, що тимчасовий демократичний президент угорської республіки Каролі, не маючи відваги взяти на себе відповідальність перед нацією за сповнення домагань антанті, передав владу большевикам, числячи на те, що антапта побойтєся большевизму в центрі Європи і піде на уступки супроти Угорщини. Сей переворот російське совітське правительство пояснило як тріумф большевизму, і рівночасно московське радіо з 25. марта 1919. оголосило дальшій тріумф большевизму, а саме, що селянство й робітництво Східної Галичини повалило Українську Національну Раду, арештувало Державний Секретаріат і проголосило раянську республіку.

Насувався здогад, що в Москві поспішилися оголосити як довершений факт те, що мав перевести 30. марта Селянсько-Робітничий З'їзд.

Серед таких поголосок і настроїв збирався Селянсько-Робітничий З'їзд.

Ухвали з'їзду по основним питанням державного життя не принесли нічого особливого¹⁾. В політичній області з'їзд домагався негайного скликання Союму Західної Области Української Народньої Республіки і переведення з'єднання; в земельній справі — вивласнення без викупу; в робітничім питанню націоналізації фабрик і охоронного робітничого законодавства.

Характеризували з'їзд не сі ухвали, а тон, в яким їх з'їздови подавано, а саме, що Українська Національна Рада і Державний Секретаріат є той ворог селянства і робітництва, якого треба побороти, коли ті ухвали мають бути здійснені.

¹⁾ Не маючи тексту ухвал, мушу обмежитися переповідженням їх.

Провідну роль відгравали на з'їзді визначні соціально-демократичні діячі: Безпалко, Темницький, д-р Яросевич і ин.

В справі закордонної політики з'їзд ухвалив дві резолюції: одну з зазивом до російського совітського правительства припинити війну з Україною і другу з заявою, що „з'їзд бажає увійти в тісні зносини з українським радянським правительством і висилає за-для цього своїх трьох представників до Києва.“

Ся ухвала остала тільки ухвалою.

Політично найважливішим рішенням з'їзду було, щоби Українська Національна Рада прийняла в свій склад 61 делегатів, вибраних для цього з'їздом. Се домагання з'їзд мотивував тим, що в Українській Національній Раді нема представників трудового селянства і робітництва, що представництвом трудового селянства і робітництва являється власне з'їзд і тому з'їзд домагається, щоб Українська Національна Рада доповнилася представниками трудового селянства і робітництва в числі 61 делегатів, вибраних з'їздом.

Се домагання з'їзду, підперте соціально-демократичною групою Української Національної Ради, не знайшло прихильности більшости Ради. Аргументи проти цього домагання були такі: По-перше справа якого небудь доповнювання Ради в хвили, коли Рада має ухвалити закон про сойм і уступити місце соймови, являється безпредметовим. По-друге, коли б навіть признати потребу доповнення Ради представниками безземельною селянства і робітництва, то не можна такими представниками признати делегатів, вибраних з'їздом, який по своїм складі зовсім не був правильно вибраним представництвом трудового селянства і робітництва, а тільки зборами кругів, на які розтягалася сфера впливу „Сел.-Роб. Союзу“. Щоби не викликати конфліктів і полаголити справу компромісово, більшість Ради готова була згодитися на те, щоби склад Ради доповнено якимсь числом представників безземельного селянства і робітництва, вибраних на основі закона, який Рада негайно ухвалила би. Та на сей компроміс призначеві на членів Ради делегати з'їзду і соціально-демократична група Ради не хотіли піти. Вони поставили справу ультимативно: або Рада згодиться на домагання з'їзду, або організатори з'їзду „втягнуть з того консеквенції“. Тоді більшість Ради відкинула домагання з'їзду.

Боротьба проти антантської орієнтації Української Національної Ради і Державного Секретаріату, котру вели круги „Сел.-Роб. Союзу“, в значній мірі спиралась на непорозумінню. Бо Українська Національна Рада і Державний Секретаріат не мали нікого вибору, тільки знаходилися в примусовім положенню. Я вже зазначував, що коли б були ліпші вигляди на оборону перед Польщею і укріплення української державности через союз з большевиками, Українська Національна Рада і Державний Секретаріат були б вибрали сей шлях. Одначе вибору не було, — в сім наглядно переконала інтервенція угорського большевицького правительства.

Угорські большевики, опинившись при владі, зрозуміли, що ні соціальна будова їх країни ні міжнародні відносини не сприяють

укріпленню їх влади та що вони швидко проваляться, коли не дістануть підмоги від Совітської Росії, звідки вони недавно приїхали з полону, де їй привчали науку Леніна. Та між ними й Росією стояла Україна, яка була в війні з російськими большевиками. Зовсім природно вони мусли бажати помирити Совітську Росію й Україну і таким чином помогти собі.

В сій справі правительство Белі Куна звернулося до бувшого президента Директорії, Винниченка, який тоді жив у Відні і був відомий з своєї еволюції в напрямі большевизму. Сам Винниченко так описує сей епізод:

„Малярський уряд звернувся до мене з пропозицією взяти участь у справі реорганізації радянської влади на Україні. Він заявляв бажання бути посередником між лівими українськими соціалістичними течіями і Російським Совітським Урядом в справі сформування на Україні справжнього українського національного совітського правительства. Се правительство мало би ліквідувати Директорію, галицький Державний Секретаріат, притягти на свій бік усі соціалістичні українські течії, а головним чином галицьку армію. Таким чином зробився би один суцільний совітський фронт: Угорщина, Галичина, Україна й Росія. Я пропозицію Маляр прийняв і виставив в основі переговорів такі головніші умови: визнання самостійности й незалежности Української Радянської Республіки; український національний совітський уряд; дефензивно-офензивний військовий союз радянських республік; тісний економічний союз; наступ на Галичину“¹⁾.

Сю пропозицію Винниченка переслав Беля Кун через радіо до Москви в такій формі, що, мовляв, один визначний український письменник і діяч хоче знати, як совітське правительство поставилося би до таких і таких пропозицій.

Між большевицьким угорським правительством і Державним Секретаріатом продовжувалися далі ті сусідські зносини, які були навазалися між Державним Секретаріатом і демократичним правительством Каролі.

Рівночасно з висланням пропозицій Винниченка до Москви угорське правительство звернулося до Державного Секретаріату через його представника в Будапешті також з пропозицією своєї інтервенції між Державним Секретаріатом і Совітською Росією. Державний Секретаріат відповів, що такої важкої справи не може рішати, не порозумівшись з Директорією.

Тимчасом на пропозицію Винниченка прийшла з Москви відповідь такого змісту: Совітське правительство зі здивуванням привчало запитання українського письменника, бо ж прецінь совітське правительство визнало незалежність Української Радянської Республіки й остає в союзі з її правительством. Зрештою совітське правительство, заки дасть конкретну відповідь на ті пропозиції, хотіло би знати, на якій

¹⁾ В. Винниченко, Відродження нації. Часть III. Стор. 322.

Щід „наступом на Галичину“ розумів мабуть Винниченко наступ на Польщу для оборони Галичини.

території виконують державну владу і якою армією розпоряджають ті українські круги, від яких імени промовляє український письменник.

Відповідь — ясна ⁴⁾.

Державний Секретаріят оставав далі в сусідських зносинах з угорським большевицьким правительством і заключив з ним договір про товарообмін.

Підчас перебування угорської делегації в Станиславі для заключення сього договору голова делегації знов говорив зі мною про те, якби се добре було, коли б за посередництвом його правительства було можна помирити Совітську Росію й Україну. Він підніс думку, чи не можна би було бодай довести до того, щоб залізничне połącення між Москвою й Будапештом (через Київ і Галичину) знеутралізувати. Сей плян видався мені нездійснимим. А при тім він мав на увазі тільки користи для Угорщини. Було се вже перед самим моім від'їздом до Парижа і я не міг далі слідити за сею справою. В кругах Державною Секретаріяту на се угорське предложення, яке зрештою було зроблене поки що тільки приватно, не звернули уваги.

Все вище сказане свідчить, що на швидке і для української державности корисне порозуміння з большевиками не було в той час ніяких виглядів. Се й заставляло Державний Секретаріят шукати охорони неред Польщею в антанті.

Так стояли одні і другі — і ті, що ждали ратунку від антанті, і ті, що як на ратунок вказували на союз з большевиками, — безсилні супроти подій, які на них насувалися.

Ті, що надіялися на антанту, в хвилях особливо важкої безнадійности говорили: Нічого не остається, як получитися з большевиками! Чулася в сих міркуваннях людей, що вирости на дрібно-буржуазній ідеології, філософія розпуки: Коли бог не хоче помогти, то може чорт поможе!

А ті, що так голосно розсипали перли большевицької фразеології, як вони були би зраділи на відомість, що антанта наказала Польщі спинити офензиву і визнала Україну!

Словом, з якої сторони не заяснів би був промінь надії, — всі були би кинулися туди.

⁴⁾ З сього приводу справедливо пише Винниченко: „Коли тепер пригадати, який надзвичайно важний був тоді момент не тільки для угорської чи української, але для всесвітньої революції, то не можна простити тим, хто упустив його через свої особисті чи національні інтереси. А момент був, дійсно, надзвичайно важний, критичний і дуже сприятливий для соціалістичної революції в цілій Европі. Німеччина була охоплена вогнями спартаківських повстань. В Мюнхені пролетаріят захопив владу. В Болгарії, Сербії, Чехії маси хвилювалися і що хвилини готові були вибухнути революцією. Коли б Угорщина змогла схопитися за руку Совітської Росії й підкріпитися, вона могла би подати другу руку Совітській Баварії й самому Берлінові. Тоді Німеччина, розуміється, мира з антантою не підписала би й Европа розбилася би на два табори: буржуазний і соціалістичний. А хто кого переміг би, то се не піддає великому сумніву: пролетаріят Франції й Англії не пішов би так сліпо за своїми імперіалістами проти робітничо-селянських соціалістичних держав, як то він робив проти монархічних. Та хто знає, чи не було би втягнуто й ці держави в грандіозний біг революції й у союз соціалістичних держав?“ (Відродження нації, III, стор. 323—324).

Трагедія лежала в тім, що ні антанта ні большевики не хотіли допустити до державної самостійності України і тому не думали сповняти тих надій, які на них покладано.

Розділ XI.

Утрата території. Проголошення Диктатури.

Коли делегація Державного Секретаріату була в дорозі до Парижа, щоб на основі телеграми Найвисшої Ради з 19. марта довести до польсько-українського перемир'я, — Поляки, доставши з Франції армію Галлера, розпочали офензиву, яку заповів у Хирові ґр. Скарбк, щоби викинути Українців зі Східної Галичини.

Найперше дав себе почути польський натиск на відтинку Львова, який все ще з трьох сторін облягали Українці. На сам Великдень, 20. цвітня, закипіла кругом Львова страшна боротьба, в якій Українці мусли відступити від Львова на дальші позиції.

30. цвітня Поляки витали тріумфально у Львові самого генерала Галлера. На святочнім прийнятті, в оточенні високих французьких офіцерів, він виголосив промову, в якій сказав:

„Як птахи з далеких країв прилетіли ми до Вас, щоби в сім місті звити гніздо, з якого полетимо далі на схід, щоб там означити границі нашої держави, де вони мусять бути признані.“

Так святкували Поляки першу побіду своєї офензивы і заповідали дальший похід на схід.

Тимчасом 25. цвітня Державний Секретаріат в Станиславові одержав з Парижа, від державного секретаря закордонних справ Панейка, радіодепешу, яка одначе була так переплутана, що тільки можна було догадатися, що вона вказує на потребу предложити Полякам завішення оружя.

Щоб не помішати чим акції в Парижі, про яку треба було вносити в радіодепеші, Державний Секретаріат поручив Начальній Команді вислати на польський фронт парламентарів і предложити завішення оружя. Се предложення передано польській стороні 1. мая. Поляки відповіли, що порозуміються з Варшавою і дадуть відповідь. Виждавши на фронті 4 дні на польську відповідь, українські парламентарі вернули з нічим.

Аж 7. мая Державний Секретаріат через кур'єра з Відня достав повний текст радіодепеші Панейка, висланої ним за посередництвом американської делегації 19. цвітня. Ся радіодепеша звучала:

„Надеревський заявив офіціально в імені польського правительства представникови Найвисшої Ради, що Поляки приймають заклик Найвисшої Ради з 19. марта до воюючих сторін в Галичині, щоби негайно спинити ворожі кроки і заключити перемир'я, та що польська армія в Галичині держиться тільки в дефензиви і не робить офензивы. Отже я наслідком доброї ради делегації Злучених Держив предкладаю Секретаріатови дати команді нашої армії наказ в означеній

содни спинити стрілянину і всякі ворожі кроки з повідомленням польської команди, що українські відділи доти здержуватимуться від ворожих кроків, доки польські відділи будуть поводитися так само. Предкладаю також вистати негайно до Парижа одного офіцера з нашого Генерального Штабу, який знав би положення на фронті, до згоди Тарнавського або Курмановича. Віза й потрібні дозволи на їзду орієнт-експресом дасть американська місія у Львові. Після спинення ворожих кроків зачнуться на другий тиждень в Парижі переговори в справі дефінітивного перемиря.“

Тепер Державний Секретаріат знов поручив Начальній Команді зробити Полякам пропозицію спинення боїв у такій формі, як се получала радіодепеша. 9. мая українська Начальна Команда передала польській стороні заяву, що готова спинити бої, коли Поляки зроблять те саме, назначуючи реченєнь на польську відповідь на день 14. мая.

На сю українську заяву відповіли Поляки 14. мая о ф е н з и в о ю на цілім фронті.

Польська офензива була вже до останніх подробиць підготовлена, коли прем'єр Падеревський приїхав з Парижа і заявив, що він обв'язався не вести офензиви і ждати на заключення польсько-українського перемиря. В соїмі і пресі піднялася буря проти зобов'язання Падеревського і проти Мирової Конференції, яка хоче позбавити Польщу овочів певної побіди. Падеревський загрозив димісією. Вихід з сього положення знайшов начальник держави Пілсудський. Він не прийняв димісії Падеревського і заявив, що як начальний командант бере відповідальність за военну акцію, бо не є се ніяка офензива, тільки контр-офензива, спровокована офензивою Українців.

Так Пілсудський і відповів Мировій Конференції, коли та від нього зажадала в'яснення, чому Польща не додержала слова, даного Падеревським. І Мирова Конференція удала, що йому вірить.

Підготовляючи офензиву, Польща запевнила собі також поміч Румунії. І тепер, коли польська офензива робила поступи, Румунія завдала нам удар в плечі.

23. мая, в 6 годині по полудни, Державний Секретаріат в Станиславові одержав депешу, яку українська команда в Коломиї одержала від румунського команданта буковинського фронту. Депеша звучала:

„Найвища команда в Коломиї. Примушені кінечністю установити зв'язок між буковинським фронтом і фронтом північної Трансільванії і тому, що сей зв'язок може бути забезпечений тільки через посідання лінії Коломия—Мармарош Сигот, наші війська, які заняли Буковину, одержали приказ 24. мая рано вирушити в похід і заняти комунікаційні лінії. Рівночасно Начальна Команда румунської армії приказує, щоби при виконанню сеї задачі, яка має чисто військову ціль, ми уникнули конфліктів з Вашими відділами. Я маю честь довести се до Вашої відомости і просити Вас видати зарядження, щоби українські відділи, які в сій хвилі знаходяться між давнюою границею Буковини і залізничою лінією Станиславів-Надвірна, негайно уступили за ту лінію. Командант фронту Буковина-Хотин, генерал дивізії Н. Петале. 22. мая 1919.“

Делегат, висланий для переговорів з румунською командою, не осягнув нічого. В заповідженім часі, 24. мая, зі сходом сонця почався румунський похід.

Всі українські військові сили були на польським фронті і ставити оружий опір румунському наїздові було неможливо.

Треба було як найшвидше евакуувати Станиславів.

Настрій в Станиславові найліпше характеризує отся повнова́сть, виставлена Виділом Української Національної Ради і Радою Державних Секретарів:

ч. 1526, 19.

Станиславів, 24. мая 1919.

Повнова́сть.

Виділ Української Національної Ради і Рада Державних Секретарів надають отсим Державним Секретарям: Осипови Бурачинському, Михайлови Мартинцеві, а також в разі потреби д-ру Агенорови Артимовичеві, Маріянови Козаневичеві, д-ру Василеві Панейкови і д-ру Михайлови Лозинському повнова́сть заступати правительство Західної Области Української Народньої Республіки, ділати від імени сього правительства і сповняти урядові правні акти.

За Виділ Української Національної Ради:

(підпис).¹⁾

За Раду Державних Секретарів:

(підпис).¹⁾

Що говорить ся повнова́сть?

В Станиславові думали, що може статися так, що Виділ Національної Ради і Рада Державних Секретарів можуть попасти в польськый або румунськый полон і держава остане без законного правительства. На сей випадок видано сю повнова́сть паведеним Державним Секретарям. Панейко і Лозинськый були в Парижі, а Бурачинськый, Мартинець,²⁾ Артимович і Козаневич мали через Карпати старатися дістатися до Відня. Коли б правительство дісталося в полон, вони в такім складі, в яким знайдуться за границею, мають заступати правительство.

26. мая президент Української Національної Ради Петрушевич з правительством опустили Станиславів.

Місто зайняла зараз місцева польська міліція, яка вже перед тим тайно зорганізувалася.

З Станиславова правительство подалося до Бучача, звідси до Заліщик, звідси до Чорткова.

Відворот української армії ставав щораз трагічійший. Жовнір, який після невдачі здобуття Львова оставав тільки в дефензиві і ждав перемиря, побачивши з двох сторін переважаючі сили ворогів, утратив віру в побіду. До того, наслідком внутрішньої політичної боротьби, захиталося в нім довіре до правительства.

Армії грозив розвал, а перед правительством стояло питання: що робити?

Одинокий вивід, який впливав з проголошення з'єдинення, був: іти на Велику Україну, коли б прийшлося втратити всю галицьку територію.

¹⁾ В мене є тільки копія сеї повнова́сти, на якій не зазначено, хто підписаний.

²⁾ Мартинець попався в Карпатах в руки польського відділу і був — разом з кількома иншими інтеліґентами — розстріляний без суду.

Одначе ту невелику територію, на яку ще розгягалася влада Директорії, могли кожної хвилині захопити більшовики, а крім того між Директорією і правительством Західної Области відносини що-раз більше посувалися.

Серед вагань в кругах правительства виринула думка, щоби перейти до Румунії і капітулювати перед антантою. Виславо навіть делегатів до Румунії. Але справа не наладжувалася. Сей плян викликав тільки велике обурення серед армії, яка хотіла йти на Велику Україну.

Тимчасом почала кристалізуватися думка диктатури президента Української Національної Ради Петрушевича.

Дотеперішня Рада Державних Секретарів, наслідком невдач, що-раз більше втрачала популярність. Творити новий Державний Секретаріат, коли втрачалося територію, не мало цілі. І як звичайно в таких хвилях, ласуцувалася думка утворення диктатури в особі Петрушевича.

Сю думку здійснено актом з 9. червня 1919., який постановляв ¹⁾:

„З огляду на вагу хвилині й на небезпеку грозячу вітчизні, для скріплення й одностайности державної влади, — президія Виділу Української Національної Ради Західної Области Української Народньої Республіки і Державний Секретаріат постановили надати право виконувати всю військову й цивільну владу, яку виконував доси на основі конституції Виділ Української Національної Ради і Державний Секретаріат, уповновласненому Диктаторови.“

Так перестали виконувати владу установлені конституцією установи і вона перейшла на одну особу, уповновласненого Диктатора.

Акт 9. червня 1919. назвав Диктатора уповновласненим, бо він не оголосився Диктатором сам, шляхом державного перевороту, а одержав диктаторську владу волею Президії Виділу Української Національної Ради і Державного Секретаріату.

Зі становища права можна би поставити питання, чи Президія Виділу Української Національної Ради і Державний Секретаріат мали право установляти владу уповновласненого Диктатора. На основі конституції не можна їм такого права признати. Але наука державного права признає стан найвищої державної конечности, в якім той, хто має владу, має моральне право вийти по-за межі закона, коли сього вимагає оборона держави.

Через те, що диктатуру установлену шляхом перенесення влади, влада Української Національної Ради і Державного Секретаріату не вигасла, тільки стала завішена. Коли б настали нормальні відносини, Диктатор має обовязок зложити владу, яку вони йому передали, знов у їх руки. Оцінка, коли се має статися, залежить від Диктатора.

Для виконання державної влади Диктатор утворив уряд Головноуповажнених Диктатора. Головноуповажені виконували функції міністрів, однак без міністерської самостійности і відповідальности, тільки як урядовці Диктатора.

Головноуповажненим для всіх справ, що відносяться до внутрішньої управи держави, став дотеперішній президент Ради Державних

¹⁾ Не маючи повного тексту сього акту, мушу обмежитися випискою, яку знайшов у часописі „Галицький Голос“, ч. 3 з 4. вересня 1919.

Секретарів Голубович, головноуповаженим для шляхів — дотеперішній Державний Секретар шляхів Мирон, головноуповаженим для закордонних справ д-р Степан Витвицький, директором військової канцелярії Диктатора отаман Долежалъ.

В тім самім часі, коли дозрівала думка про диктатуру, воєнне положення де-що поправилося. Польська офензива ослабла і українська армія встигла перевести дух.

Диктатор перевів зміни в начальній команді армії, призначуючи на місце ген. Павленка начальником командантом ген. Грекова, і зарядив контр-офензиву.

Ще підчас перебування правительства в Бучачі приїхала сюди делегація кабінету Директорії з пропозицією, що вона від імені Петлюри готова виступити як посередник для переговорів з Поляками. Правительство згодилося під умовою, що задача тої делегації буде чисто інформаційна. Для інформації приділено до делегації галицьких офіцерів.

Делегація поїхала до Львова і тут заключила договір про завішення оружя¹⁾.

Договір, якого повний титул звучить: „Договір в справі спинення воєнних операцій, заключений у Львові 16. червня 1919. між делегацією Великої Головної Кватири Польської Армії і Делегацією Великої Головної Кватири Української Армії“, — в першій розділі постановляє:

„Польська делегація приймає пропозицію української делегації спинити ворожі кроки на основі лінії фронту з 1. червня 1919.

Ся лінія йде через Залізці (здвож Серету) до Чистилова, який остане польським боєм, — далі через причілок Тернополя (місто остане при Поляках), — тригонометрична точка 379 Волова Долина, — тригонометрична точка 368 Шур, — тригонометрична точка 370 Загіре. На південь здвож дороги Тернопіль—Микулиці до Острова, який остане при Поляках. Від Острова на південь від залізничного шляху Острів—Козова до Литятина (остає при Поляках). Від Литятина здвож залізничного шляху до Заставчика над Золотою Липою. Польські передні сторожі йтимуть 1 кілометр на схід зглядно на південь від залізничного шляху. Від Заставчика здвож Золотої Липи до її устя до Дністра, далі здвож Дністра з причілком Нижнів до румунської границі коло Незвиск.“

Спинення боїв мало початися 21. червня 1919. в 6 годині рано. Договір передбачував дальші переговори в Варшаві.

З того, що між заключенням договору і реченням спинення боїв було 5 днів, треба вносити, що договір мав бути ратифікований. Що з ним сталося далі, я не міг вияснити. Певне тільки те, що Диктатор його не признавав. Підчас розвитку офензиви, зарядженої Диктатором, польська команда через парламентаря покликувалася на той договір, домагаючися спинення боїв.

¹⁾ Сей договір польське правительство поспішилося післати до Парижа на доказ, що між Польшею й Україною наладжуються мирні відносини, яким тільки мішають „віроломні Галичани“. В моїх руках є власне копія французького перекладу тексту договору. Був се початок тої польської гри, в яку що-раз більше втягався Петлюра, аж доки не дійшов до признання справи Східної Галичини „внутрішньою справою Польщі.“

Українська офензива розвивалася знаменито. Поляки не були приготовані на таке геройство української армії і відступали.

Офензива мала за ціль здобути через Стрий полученне з Чехо-Словаччиною. Сю ціль масковано походом на Львів. Українські стежі доходили до Бібрки, Ходорова, Миколаїва.

Одначе сили української армії показалися заслабі супроти переважаючих сил ворога. При тім українській армії кінчилася муліція. При кінці червня почався знов відворот.

Вислід війни був поки-що рішений. Українська армія відступала в напрямі Збруча, щоб перейти на Велику Україну.

В сім часі¹⁾ київське большевицьке правительство звернулося до Петрушевича з предложенням союзу. Одначе він рішився держатися далі дотеперішнього курсу, себ-то вважати владою України Директорію й орієнтуватися на антанту.

Сей епізод представляє Назарук, який тоді стояв близько Петрушевича, ось як²⁾:

„Умови большевиків були такі: 1) Галицький уряд зриває з Петлюрою і відкидає всіх Галичан від нього; 2) оповіщує се прилюдно, як також союз з українським большевицьким урядом; 3) заключає з ним союз проти Польщі й Румунії; 4) творить з українськими большевиками сильну армію в тім розумінню, що буде одна команда; 5) в організаційні частини Галицької Армії посилає український большевицький уряд з Київа своїх комісарів; 6) у внутрішні справи Галичини київський уряд не мішається.

„Ви иншого виходу не маєте, тільки або піти з нами або героїчно погинути“, переказував київський уряд галицькому.

Відповіді не одержав, хоч з заходу вже прийшли вісті, що справа Галичини погребана. Така міцна була гіпноза сили антанти.

Ділав і опір Петлюри та його „лівого“ правительства, зложеного з с.-д. і с.-р. Першу скрипку в руках мали с.-д. Дійсно трудно дивуватися, що галицький уряд, який був у руках націоналдемократів, не зважився йти з большевикими, коли не робили сього такі революційні партії як українські с.-д. і с.-р. В тім часі Гол. От. Петлюра і по два рази в добу приїздив до Диктатора з просьбою о допомогу проти большевиків, приїздили і його міністри, прирікаючи все, чого Диктатор хотів . . .

Петрушевич не міг зрозуміти, як се можливо, щоб Союз Народів, який виграв війну під справедливим гаслом освободження поневолених націй, мав тепер, коли Європа порядкується на нових основах, віддати таку стару українську землю як Галичина її споконвічним ворогам Полякам. Уважав се хвилием маневром антанти, яка зле поінформована в нашій справі Поляками. Словом, в нім було заглибоко вкорінене почуття права і справедливости, щоб міг повірити в те, що діялося. Провідників великих народів заходу, як Вільсона, Лойда Джорджа і ин. не міг уважати аж так нестійкими в слові. Твердо вірив, що наша справа невдовзі поліпшиться (я кілька разів звертав йому увагу на те, що він оптиміст) і що ми в короткім часі повернемо в свою Галичину як її правні хазяїни. Як повернемо? Зі зброєю, з італійськими полоненими.

В силу большевиків Диктатор не вірив. Уважав большевиків хвилием полумем, яке довго горіти не може.

Чи мимо того не був би дав себе наклонити піти з большевиками для ратування українського народу в Галичині від мук? Думаю, що так. І що Петлюра перешкодив розвиткови внутрішнього бою Диктатора в тім напрямі. „Ціла Україна проти большевиків“, говорив йому Петлюра, як мені оповідав Диктатор. „Се озна-

¹⁾ Себ-то в першій половині липня; докладної дати не міг я установити.

²⁾ „Рік на Великій Україні“, стор. 178—181.

чало би зраду проти українського народу. Се був для Петрушевича сильний аргумент, бо він сильно відчував свою відповідальність перед історією.“

Виясняючи причини, які заставили Петрушевича відмовитися від союзу з большевиками, Назарук не входить в саму суть большевицьких умов. Вони були такі, що коли б Петрушевич був їх прийняв, то за короткий час не було би уряду Петрушевича ані взагалі ніякого самостійного галицького уряду. Точка про „невмішування кнївського уряду у внутрішні галицькі справи“ є пустим звуком, коли взяти під увагу, що галицька армія стала би частию большевицької армії та що організаційні частини галицької армії оставали би під доглядом большевицьких комісарів.

Чи і на скільки сей мотив мав також вплив на рішення Петрушевича, годі сказати.

Нарешті 11. липня прийшла до української армії, відрізаної від світа, знесленої в нерівній боротьбі з ворогом, який всупереч усім поняттям права і справедливости напав на її землю, так довго ждана відомість від Найвисшої Ради, від того найвисшого міжнароднього трибуналу, який телеграмою з 19. марта взяв на себе обовязок справедливо розсудити польсько-український спір і на якого справедливий суд українське правительтво поклало всі надії.

Того дня польська команда передала українській рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919., яким Найвисша Рада уповажила Польщу „продовжати свої операції аж по Збруч“, себ-то заняти цілу Східну Галичину.¹⁾

На се рішення відповів Петрушевич отсею радіодепешою²⁾:

„До Найвисшої Ради союзних і прийятих до союзу держав у Парижі.

Відповідь на ноту з 25. червня 1919.

11. липня 1919. в 8 годині 15 минут вечером польська воююча сторона передала нам урядово рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919. в такім тексті:

„До Президента Української Республіки!

Щоби охоронити особисту безпечність і маєток мирного населення Східної Галичини перед звірствами большевицьких банд, Найвисша Рада антанти і її союзників порішила уповажнити провідників польської республіки продовжати свої операції аж по Збруч. Се уповажнення ніяк не торкається рішень, які Найвисша Рада думає видати в справі політичного становища Галичини.“

Ся нота містить, що правда, признание, що Східна Галичина не належить до Польської Республіки, одначе в дійсности є вона страшним засудом на знищення для мільонів мешканців мирного українського і жидівського населення Східної Галичини.

Передовсім стверджуємо з найбільшою рішучістю, що в Східній Галичині большевицьких банд не було досі і нема тепер, тільки навпаки, що тут є дисциплінована українська армія, яка охороняє мирне населення Східної Галичини на два фронти, а саме проти большевиків і проти Поляків, які звірством, в яким вони забулися супроти мирного українського і жидівського населення, багато разів перейшли большевицькі банди.

Про слушність сього твердження могли би делегати Найвисшої Ради легко переконатися, коли б тільки в самім Львові в товаристві українських провідників

¹⁾ Про се докладно в III. часті.

²⁾ Перекладаю з німецького комунікату Українського Пресового Бюро в Відні, ч. 165 з 9. серпня 1919.

відвідали ті льохи і погребі, де Поляки мучать голодом і важкими тілесними карами тисячі українських священників і учителів, також жінок без ріжниць віку, без ніякої вини, все те, очевидно, в тій цілі, щоби винищити українське населення; далі коли б ті делегати в товаристві жидівських перекладачів оглянули жидівську дільницю, в якій польське військо устроїло страшний погром. Майже вся українська інтелігенція Львова є заарештована, між тим також два урядові представники нашої республіки: д-р Студинський і д-р Охримович. Переслідування стають з кожним днем острійші. 24. червня Поляки зарубували всі мотори з української Ставропільської друкарні, так що через се перестала існувати остання українська друкарня. Того самого дня арештовано в кавярні українського посла Вячеслава Будзинського. У Львові заборонено всі українські часописи, а в Перемишлі завішено часописи 'Український Голос' і 'Наш Голос'. Друкарню Василя в Жовкві зареквіровано, а бібліотеки й архіви монастиря Василя в Крехові забрано. Господарські і просвітні товариства 'Сільський Господар', 'Союз господарсько-торговельних спілок', 'Просвіта', 'Бесіда' і український театр у Львові замкнено. Грошеві депозити і склади насіння тов-а 'Сільський Господар' zaseквестровано. Всім львівським банкам заборонено виплачувати українським клієнтам і фінансовим інститутам по більше як 4000 корон. Поляки зареквірували українську гімназію, український 'Народний Дім', український духовний семінар, українську народню школу ім. Шашкевича і бурсу 'Народного Дому'. Реквізиції українських публичних будинків ведуться далі. Тюрми переповнені Українцями, які терплять не тільки голод, але також найбільші муки. Арештованих б'ють і мучать, полонених обрабовують. На залізничім двірці побито нелюдським способом інтернованого залізничого інженера Малішевського. В громадським життю Українці позбавлені найпримітивніших прав, українська мова усунена з усіх шкіл і урядів, навіть слово 'Україна' є в дійсності заборонене. З університету усунено всіх професорів і доцентів, які відмовилися від присяги польській державі, така сама доля постигла всіх урядовців судових, залізничих, поштових, фінансових і політичних.

Одначе все те, що Поляки витворяють у столиці, хоч яке воно страшне, зникає в порівнянню з польськими звірствами на провінції, прим. в селі Черчі рогатинського повіту, яке польські лейоністи підпалили з трьох сторін і ловили малі діти та кидали в палаючі доми.

Дрожить рука при описі тих подій, які можно доказати, тих злочинів, яких допускаються на мирнім населенню Східної Галичини ті, яким Найвисша Рада дала мандат зробити зі Східної Галичини Македонію. Найвисша Рада дала той страшний мандат, не розслідивши перед тим відносин, не запитавши нас, корінних мешканців краю, ані представників жидівського населення, які мусять терпіти майже такі самі муки і-звірства від Поляків, що не жахаються обливати живих людей бензиною і живцем палити.

Протоколи тих польських звірств посилаємо окремими кур'ерами, при чім завважимо, що в наших руках знаходяться орибінали приказів польських команд, де польським жовнірам приказується вбивати без пардону українських полонених.

Поляки систематично винищують усе українське. Вони палять або вивозять усі українські старинності і цінні документи. Між Жовквою і Креховом ваялися на дорозі в болоті цінні книги з Василівської бібліотеки. На приказ польських інспекторів мусіли ученики приносити всі шкільні книжки в українській мові до громадського уряду, де їх окрема комісія палила. За укйванне української мови б'ють Поляки всіх, навіть високо поставлені особи. Польські лейоністи обходяться по звірськи з українськими родинами, особливо з дівчатами. Були випадки, як прим. в Винниках, де вони домагалися 5000 корон окупу від одной української родини, щоб охоронити її перед звірствами своїх товаришів.

Як верх усіх наведених злочинів польська воююча сторона повідомила нас урядово, що вона інтернувала всю українську інтелігенцію.

А Найвисша Рада дала воюючій з нами стороні мандат до паціфікації краю, що є рівнозначне з його зруйнуванням.

Завважимо, що Польща є наш історичний ворог, з яким боремося від століть, що Польща як держава не має функціонуючого апарату й означених границь, отже не може вважатися впорядкованою державою. А однак Польщі

дано мандат руйнувати наш бідний край, який останніми силами своїх синів захищав Європу перед большевизмом.

На основі принципу „audiatur et altera pars“ просимо, щоби бодай після проголошення присуду негайно вислано комісію, яка в товаристві наших делегатів мала би ствердити польські жорстокости, яких в такій мірі не могли би допуститися навіть большевицькі банди.

В кождім разі маю честь заявити, що український нарід і його армія до останньої людини вестимуть боротьбу за свою державу проти польських наїздників. при чім закладаю протест проти мандату, даного польським розбійникам на знищення українського краю, стверджуючи, що відповідальність за наслідки того страшного присуду, виданого без переслухання обох воюючих сторін, впаде не на мене.

В постою Начальної Команди Галицької Армії, дня 15. липня 1919.

Уповновашений Диктатор Західної Области
Української Народньої Республіки

Д-р Евген Петрушевич.“

Дня 16. липня 1919. в само полудне, почала галицька армія переходити Збруч.

„Були то страшні дні. З одного боку напирали Поляки, з другого большевики. Територія обох українських держав займала вже тільки дуже малий простір по обох боках Збруча. На тім просторі чути було гук гармат і від сходу й від заходу...“

Нескінчені ряди галицьких обозів тягнулися...

Здалека долігав глухий гук гармат: то галицька артилерія здержувала дійсно безприкладним героїством польський напір, щоб мали час вицофатися наші обози з хорими й раненими, з майном. Артилерія мала ще трохи муніції. А піхота вже ні. Вона білою зброєю помагала, де могла, нашій артилерії здержувати напір Ляхів. І своїми трупами вкривала останні поля галицької землі...“¹⁾

Перехід галицької армії через Збруч на Велику Україну тягнувся три дні.

З війском ішло також багато цивільного населення, особливо інтелігенції, яка служила в українських державних установах. Хто міг, спасався перед польською пімстою.

Так на території Східної Галичини перестала існувати українська державна влада.

Український край попав у ярмо найстрашнішої сваволі польської окупаційної влади.

¹⁾ Назарук, Рік на Великій Україні, стор. 182 і 184.

III. Часть.

На Мировій Конференції.

Розділ XII.

Делегація Української Народньої Республіки.

Перше всего кілька пояснень про саму Мирову Конференцію.

Коли вона збиралася, українське громадянство уявляло собі її як збір рівноправних делегацій усіх тих дотеперішніх і нових держав, які заінтересовані в заключенні мира і впорядкуванню міжнародніх відносин. Тимчасом був се трибунал, зложений в першій мірі з делегацій т. зв. „головних держав антанті“, себ-то Англії, Франції, Америки, Італії й Японії; далі з делегацій цілого ряду менших держав, які або дійсно вели війну по стороні головних держав антанті, або формально прилучилися до них, не маючи нагоди вести війни; в кінці з делегацій тих нових держав, які повстали наслідком побіди головних держав антанті та які антанта признала своїми союзниками (Чехо-Словаччина і Польща). В сім трибуналі побідних держав рішачий голос мали тільки делегації головних держав антанті; рівноправність делегацій усіх інших держав була тільки формальна.

Другою групою делегацій на Мирову Конференцію були делегації побіджених держав: Німеччини, Німецької Австрії, Угорщини, Болгарії і Туреччини. Сі делегації були покликані до Парижа тільки на те, щоб одержати від трибуналу побідних держав мировий договір і підписати його. Вони були інтерновані в назначених на се поміщеннях місцевостей (німецька в Версаю, австрійська в Сеп-Жермен і т. д.), від яких носять назву також заключені з ними мирові договори. Мирову Конференцію не входила з ними в ніякі особисті зносини, не відбувала з ними засідань, не вела дискусії, тільки передавала їм на письмі свої пропозиції, на які вони письменно відповідали, — з малими і незначними виїмками без успіху. Одиною особистою стрічею між сими делегаціями і Мировсю Конференцією був акт підписання мирового договору.

В кінці третю групу делегацій творили делегації нових держав, які повстали на території російської держави. Сих держав не вважали головні держави антанті своїми ворогами, але не вважали їх також державами в розумінні міжнароднього права. Відповідно до сього делегації сих держав уважала Мирову Конференцію не дипломатичними заступництвами держав в розумінні міжнароднього права, а політичними комітетами, що заступають інтереси територій і народів, яких державне положення не є вяснене. Сі делегації містилися в приватних поміщеннях, які самі собі повинні мали, мали свободу рухів, але не мали привілеїв дипломатичних заступництв. Їх зносини з Мировою

Конференцією полягали на тім, що Генеральний Секретаріат Мирової Конференції приймав ноти, які вони прислали, й іноді прислав їм письмєне потвердження про одержання тих нот. Конференції сих делегацій з представниками держав антант мали переважно неофіційний характер. Офіційні зносини Мирової Конференції з сими делегаціями були виїмкові; сюди належать зносини з Делегацією Української Народньої Республіки в галицькій справі.

До сеї останньої групи делегацій належала також Делегація Української Народньої Республіки ¹⁾.

Ся Делегація, утворена окремим законом Директорії, — наслідком паспортних трудностей, як також інших обставин (прим. занадто великого складу її) прибула до Парижа не вся зразу, а частиами, і не в такім повнім складі, в яким була утворена.

Першим урядовим виступом Делегації була нота з 10. лютого 1919., підписана президентом Делегації Сидоренком, який найшвидше дістався до Парижа. Ся нота, даючи коротквій історичний огляд українського державного життя ²⁾, домагалася визнання Української Народньої Республіки і допущення її делегації на Мирову Конференцію ³⁾.

Якби навіть Директорія була укріпила свою владу на цілій Україні, і тоді не можна було числити на те, що Мирова Конференція зразу визнає Українську Народню Республіку, так, як визнала Чехо-Словаччину і Польщу. Бо в відношенню до території бувшої російської держави мали головні держави антант план відбудування російської держави в передреволюційних границях (за виїмком Польщі і може Фінляндії), а крім того на їх відношенню до України впливав факт заключення берестейського мира між Україною й центральними державами. Маючи се на увазі, треба допускати, що Українській Народній Республіці прийшлося би довший час добиватися визнання Мировою Конференцією, потім якийсь час вдоволитися фактичним визнанням і аж опісля одержати повне міжнародньо-правне визнання.

Та в обставинах, де столиця Української Народньої Республіки знаходилася в руках Совітської Росії, де Директорія з кожним днем тратила територію, акція для досягнення визнання, почата згаданю потою, мала що-раз менші вигляди на успіх.

Не могучи підперти сеї акції вказанням на факт, що Україна є дійсно незалежною державою під владою Директорії, Українська Делегація мусіла від ролі того, що домагається, що-раз більше переходити до ролі того, що просить. Свою акцію аргументувала вона передовсім тім, що тільки Україна може покласти тверду таму большевизмови, який загрожує Європі; треба тільки, щоб антанта допомогла Україні через визнання і потрібну матеріальну допомогу (фінансову, технічну і т. п.)

¹⁾ Дальші виводи про Делегацію УНР не дають, очевидно, вичерпуючого образу ані дипломатичної діяльності Делегації ані її внутрішніх відносин, а тільки те, що потрібне для зрозуміння галицької справи.

²⁾ Згадка про київську і галицьку державу і про козаччину і докладнійший опис подій від утворення Центральної Ради до в'їзду Директорії до Києва.

³⁾ Див. згадану публікацію „Notes...“

стати такою самою. Таким чином національний характер наїзду Світської Росії на Україну відсувано на дальше місце і висувано на перше місце соціально-культурний характер боротьби з большевизмом, як з соціально-культурною небезпекою для Європи.

Коли я, під час моєї участі в працях Делегації, звертав увагу на те, що таке ставлення справи є невірне, що треба акцентувати передовсім національний характер боротьби України проти Світської Росії як боротьби за національне визволення, ті члени Делегації, що мали звязки в кругах Мирової Конференції, відповідали, що коли Мирові Конференції взагалі цікавиться нами, то тільки зі становища боротьби з большевизмом як соціально-культурною небезпекою для Європи, і тому треба висувати на перше місце власне сю сторону справи; коли ж ми будемо говорити тільки про наше національне визволення, то з нами й говорити не захотять. Я мусів поступитися, і тому також ті ноты, що висилалися в справі Галичини при моїй участі, достроювалися до загального тону акції Делегації.

Зі становища відносин між Українською Народною Республікою і Західною Областю УНР Делегація формально була одноцільна. Висланий Державним Секретаріатом Західної Области УНР на Мирову Конференцію Державний Секретар закордонних справ д-р Василь Панейко був віцепрезидентом Делегації; висланий на його домагання Державним Секретаріатом до Парижа д-р Степан Томашівський був радником Делегації. Окрема Делегація Державного Секретаріату для погагодження спірних питань між Польщею й Західною Областю УНР, в першій мірі для польсько-українського перемир'я¹⁾, яка приїхала до Парижа 7. мая 1919., ввійшла так само в склад Делегації²⁾.

Одначе ся формальна одноцільність не була висловом дійсних відносин. Приїхавши до Парижа, я застав між членами Делегації, висланими Директорією, і делегатами Державного Секретаріату різкий внутрішній розлім. Для Панейки і Томашівського проголошення з'єднання неначе не існувало; вони стояли на тім, що Галичина є окрема держава³⁾, яку тільки вони мають право заступати на Мировій Конференції і якої справу треба трактувати окремо від справи Української Народної Республіки. Формально вони зберігали одноцільність Делегації, але в дійсности старалися свою діяльність у галицькій справі як найбільше держати в тайні від Делегації, для чого устроїли своє окреме бюро, якого акти велися окремо від актів Делегації.

З нашим приїздом сей розлім ще погіршився. Ми з Вітовським стояли на тім, що Делегація повинна бути справді одноцільна, значать, всі наради й рішення Делегації і її виступи перед Мировою Конференцією повинні бути ділом спільної праці цілої Делегації. Тимчасова само-

¹⁾ Див. ухвалу Державного Секретаріату з 30. марта 1919.

²⁾ Вітовський і Лозинський на правах делегатів, Кульчицький як урядовець.

³⁾ Побачивши на наших повновластях назву „Західна Область УНР“, Томашівський з гнівом сказав: Ми тут докладаємо всіх сил, щоби переконати Мирову Конференцію, що ми є окрема держава, а Ви тут приходите з тим ідіотизмом!“

стійність Західної Области УНР повинна знаходити вислів у внутрішнім процесі діяльності, а саме в тім, що в галицькій справі Делегація повинна числитися з голосом делегатів Державного Секретаріату і не піти проти їх думки, — але не в тім, що Делегації нема до галицької справи і до діяльності делегатів Державного Секретаріату ніякого діла. Зокрема виступи перед Міровою Конференцією в галицькій справі повинні робитися на основі рішень цілої Делегації, щоб не виходило так, що делегати Державного Секретаріату роблять одно, а Делегація друге, і від імені Делегації, щоб галицька справа мала за собою авторитет цілої України.

Панейко і Томашівський були сьому нашому становищу противні і заманіфестували се тим, що від першої хвилі відсунули нас від усякої участі в їх діяльності, держачи її перед нами ще в більшій тайні ніж перед иншими членами Делегації. Коли перед де-якими з них, зокрема перед Сидоренком, Панейко все-таки відкривав де-що з своєї діяльності, то нас уважав за неістнующих, зазначаючи се з особливим натиском перед ними. Наслідком сього ми знали тільки те, що Панейко з конечности вважав за потрібне подати до відомости на засіданнях Делегації¹⁾. Так само унеможливлено нам зносити з галицьким правительством²⁾.

Оставалося або помиритися з тою тактикою Панейка або розпочати діяльність на свою руку. Не хотячи компромітувати справи тим, що різні групи Української Делегації ведуть кожда свою окрему політику, ми з Вітовським рішили обмежитися до діяльності в розмірах можливих при зберіганню одноцілности Делегації.

В сім відношенню Панейка й Томашівського до нас грала роллю також справа особистого пресіжю. Панейко не бажав собі приїзду нових делегатів Державного Секретаріату з дипломатичними повноваженнями, які робили їх рівнорядними з ним, а його тільки першим між рівними; сього не бажав він як з огляду на себе, так і з огляду на Томашівського, якому обіцяв, що Державний Секретаріат не вишле до Парижа нікого, хто урядовим становищем був би висший від Томашівського³⁾.

Одначе, стоячи на тім, що Делегації нема ніякого діла до галицької справи, Панейко рівночасно зовсім не стояв на тім, що йому нема ніякого діла до справи України, тільки, користуючися авторитетом

¹⁾ Через те низше буде мова тільки про діяльність Делегації в галицькій справі, а з окремої діяльності Панейка і Томашівського буде згадане тільки те, що так чи инакше стало відоме.

²⁾ Томашівський, ідучи до Відня, оставив наше звітження, передане йому для передачі урядови через галицьке посольство в Відні, навіть не сказавши нам, що він його не візьме. Тільки через який тождень знайшов я його принадково між ріжними пакетами, які лежали в секретарській кімнаті Делегації. Потім Томашівський, на запитання Вітовського, відповів, що зробив се по нараді з Панейком, бо вони боялися, що в нашім звітженню може бути „щось компромітующе“, а на французькій границі можуть послыку отворити.

³⁾ З яким настроєм Панейко і Томашівський зустріли наш приїзд, видно з того, що зараз на першій нараді, яка була в день нашого приїзду в Сидоренка, Панейко привитав нас заявою, що наш приїзд, се для нього „удар ножем ззаду“.

віцепрезидента Делегації, розвивав живу діяльність в сім напрямі. В сій справі творив він з членами Делегації Марголіном і Шульгином т. зв. федералістичну групу, яка заступала в Делегації отсю платформу:

Всі заходи Делегації в справі визнання Української Народньої Республіки розбиваються о опір антанті, — яка стоїть за відбудування передреволюційної Росії, допускаючи тільки федеративний устрій у ній, — і нема надії, щоб се становище антанті змінилося. Тому треба звернути увагу антанті на те, що визнання Української Народньої Республіки не пересуджує справи федеративної Росії, бо Установчі Збори Української Народньої Республіки, порозумівшись з Установчими Зборами інших національних держав на території бувшої Росії, можуть заявитися за федерацію. Далі треба звернути увагу на те, що до федерації нема нішого шляху як тільки через визнання самостійних національних держав, які опісля можуть будувати федерацію з долу. Натомість накинення федерації з гори, по пляну Колчака чи Денікіна чи кого нішого, означає тільки дальший пролив крови і є зазджене на невдачу, а рівночасно скріплює большевизм.

З такою платформою треба звернутися рівночасно до російських протибольшевицьких груп і предложити їм, щоб вони, обєднавшись в національне заступництво російського народу, заключили з заступництвами національних держав у Парижі договір, по якому треба спільно домогатися від антанті визнання всіх національних держав, з тим, що про федерацію мають рішити ті національні держави на своїх установчих зборах. Парижські заступництва, які заключають сей договір, обов'язуються кожде на своїх Установчих Зборах заступати ідею федерації.

Таку платформу предложили Делегації Марголін і Шульгин в другій половині мая 1919. Сидоренко і більшість Делегації були їй противні, однак згодилися на те, щоби в необов'язуючих розмовах з кругами антанті і російськими групами в'яснити, на скільки така платформа мала би вигляди на успіх.

На засіданню Делегації 4. червня 1919. Марголін повідомив, що російські групи до такої платформи не прихилиються, тільки стоять на становищі скликання всеросійських Установчих Зборів, які одні мають право рішати про долю цілої території передреволюційної Росії.

Розмови, які велися ще опісля, не принесли ніякої зміни.

На тім самім становищі, що російські групи, стоячи також держави антанті. Телеграма Найвисшої Ради до Колчака з 27. мая признавала його уряд центром для будування федеративної Росії. Французький міністр закордонних справ Пішон в промові в палаті послів 17. червня 1919. заявився від імени держав антанті за відбудуванням „єдиної, неділимої, федеративної Росії“.

В кінці Українська Делегація почула з уст американського державного секретаря Лянсінга, який 30. червня 1919. прийняв Марголіна, Окуневського і Білика¹⁾, що Мирова Конференція не згодиться на

¹⁾ Д-р Теофіль Окуневський приїхав до Парижа 7. червня 1919. з інформаціями про Галичину і пробув тут до кінця червня, ведучи політичні розмови з російськими і чеськими політиками.

самостійність народів бувшої Росії, з виїмком Польщі й Фінляндії, та що Українці мають тільки одну дорогу: порозумітися з Колчаком.

Швидко після цього Марголін і Шульгин уступили з Делегації. Як свідчить їх дальша діяльність від імени правительства Петлюри, вони покинули федералістичну платформу.

Панейко, навязавши разом з Марголіном і Шульгином зносини з російськими протибольшевицькими групами, не тільки не зірвав їх, але що-раз більше затісняв, про що свідчать його листи до Диктатора Петрушевича і віденського посла Західної Области УНР Сінганевича з жовтня 1919. і його роля в заложенню „Українського Національного Комітету в Парижі в грудні 1919“).

Рівночасно з Делегацією Панейко що-раз більше розходився.

В другій половині серпня, коли в проводі Делегації наступила зміна²⁾, а з делегатів Державного Секретаріату тільки Панейко і Томашівський були присутні в Парижі³⁾, — Панейко, зовсім не повідомлюючи про се Делегацію, подав на Мирову Конференцію заяву, що тільки він і Томашівський мають право заступати Галичину.

З цього часу між Панейком і Томашівським і Делегацією запанував повний розрив.

Серед таких відносин Делегація ніяких виступів перед Мировою Конференцією в галицькій справі не робила.

В кінці, після розриву між Диктатором Петрушевичем і Головним Отаманом Петлюрою, Панейко і Томашівський з урядовцями Олександром Кульчицьким і Антоном Петрушевичем формально виступили з Делегації Української Народньої Республіки і заклали самостійну Делегацію Західно-Української Народньої Республіки⁴⁾.

Про се виступлення повідомив Панейко президента Делегації УНР Тишкевича отсею заявою:

„Париж, 16. грудня 1919.

Високоповажаний Пане Президент!

На основі уповажнення Шефа Західно-Української Республіки з дня 10. с. м. маю честь в імени уповажнених Державним Секретаріатом членів Делегації подати Вам до відомости отсею заяву:

Стоячи на становищі єдності всіх українських земель як найважнішого політичного принципу сучасної політики українського народу, і бачучи будучність української нації тільки в організації всіх позитивних культурних і соціальних

Д-р Кирило Білик, висланий американським „Українським Народнім Комітетом“ для участі в працях Делегації, виступав як перекладач англійської мови.

¹⁾ Про се докладно в IV. і V. часті.

²⁾ Сидоренка покликала Директорія до Камінця дати звіт про діяльність Делегації і на його місце прислала гр. Михайла Тишкевича.

³⁾ Вітовський виїхав з Парижа 7. липня 1919. Хотів як найшвидче дістатися до Камінця, щоби представити внутрішні відносини в Делегації і домогатися змін. Вибрався туди літаком з Берліна і згинув 4. серпня наслідком упадку літака.

Я виїхав з Парижа 12. серпня 1919. як представник Делегації на конференцію представників українських закордонних місій в Карльсбаді і наслідком паспортних труднощостей вернув до Парижа аж 7. надоліста 1919.

⁴⁾ Мене Диктатор Петрушевич письмом з 12. грудня 1919. відкликав зі становища делегата Західної Области УНР в Парижі.

сил її, втягуємо з обуренням факт віддання актом з дати: Варшава 2. грудня 1919. західно-українських земель у польську неволю правительством Директорії, яке своїми большевицькими нахиломи і терором супроти творчих сил народу виявило повну політичну нездарність і шкідливість, — та наслідком сього виступаємо зі складу Об'єднаної Делегації.

Прошу Вас, Високоповажаний Пане Президент, прийняти заневваженню глибокої до Вас пошани.

Д-р Василь Панейко.⁴

Швидко після сього перестала існувати в дотеперішній формі й сама Делегація Української Народньої Республіки, в якій від призначення Тишкевича ніяк не могли налагодитися відносини між новим президентом і членами. Сю справу правительство Петлюри полагодило так, що уповажило Тишкевича перевести по своїй волі реорганізацію Делегації. Наслідком сього при кінці грудня 1919. всі члени Делегації уступили і остав тільки Тишкевич з підчиненими собі урядовцями.

Розділ XIII.

Міжсоюзна комісія для заключення перемир'я між Польщею й Україною.

Першим урядовим виступом Делегації Української Народньої Республіки перед Мірною Конференцією в справі Галичини була згадана вже нота з 25. лютого 1919., яка повідомляла про акт з'єдинення українських земель з 3. січня 1919., протестувала як проти польського паїзду на Східну Галичину так проти заняття української частини Буковини Румунією і домагалася від Мірної Конференції заряджень для охорони української державної території.

Далі треба зазначити ноту Панейка до Вільсона, вислану з Берна з приводу рішення комісії Бертелемі, і відповідь секретаря Вільсона з 17. марта 1919.

Наступило рішення Найвисшої Ради з 19. марта 1919. і безуспішні заходи правительства Західної Области УНР заключити на основі того рішення завішення оружя з Поляками, які всі пропозиції української сторони відкидали.

З сього приводу Делегація УНР звернулася до Мірної Конференції знотою з 7. цвітня 1919. Значивши, що Поляки відкинули пропозицію завішення оружя, зроблене Українцями на переговорах в Хирові на основі рішення Найвисшої Ради з 19. марта, і нельовально ведуть далі бої, які їм принесли де-які успіхи, нота домагається, щоби нельовальність польської сторони не принесла їй користи та щоби завішення оружя було заключено на основі лінії фронту з 21. марта, се-бто на основі стану, в яким знаходився фронт в хвилі одержання рішення Найвисшої Ради¹).

Рівночасно робила Делегація заходи, щоби Найвисша Рада заставила Поляків спинити бої Про вислід тих заходів сповіщала Державний Секретаріат радіодепеша Панейка з 19. цвітня 1919.

¹) Див. публікацію „Notes . . .“

В ноті з 18. цвітня 1919. Делегація запротестувала проти рішення Найвисшої Ради про вислання армії Галлера до Польщі. Нота вказує, що армія Галлера скріпить польські воєнні сили проти Західної Области УНР або безпосередно або — коли-б ся армія остала для охорони Познанщини — через уможливлення вислання познанських відділів на галицький фронт ¹⁾.

Отсі заходи Делегації попередили утворення Найвисшою Радою „Міжсоюзної Комісії для заключення перемиря між Польщею й Україною“ („Commission Interalliée pour la conclusion d'un armistice entre la Pologne et l'Ukraine“). Комісія складалася з представників Америки, Англії, Франції й Італії. Президентом Комісії був бурський генерал Бота, член англійської мирової делегації. Комісія мала вислухати обі воюючі сторони, Поляків і Українців, і предложити їм проект перемиря. Засідання Комісії відбувалися в французьким міністерстві закордонних справ.

Перше засідання комісії для вислухання української сторони відбулося 30. цвітня 1919.

Наради вів від імени комісії Бота; інші члени комісії майже не мішалися до нарад, тільки прислухувалися їм. Бота говорив по англійськи. Його слова перекладав урядовий перекладач по французьки, опісля український перекладач по українськи. Заяви українських делегатів перекладав український перекладач по англійськи, опісля урядовий перекладач по французьки.

Звідомлення з першого засідання подане на основі записок Шульгина, з усіх дальших засідань на основі протоколу, який списувала наша делегація після кожного засідання.

1. Засідання Комісії 30. цвітня. На се засідання явилися від Української Делегації Сидоренко й Шульгин з Іваном Петрушевичем як перекладачем англійської мови ²⁾.

Відкривши засідання, президент комісії ген. Бота питає: Чи Українці хотять завішення оружя з Поляками?

Шульгин відповідає: Так, Українці бажають завішення оружя. Одначе перед дальшою дискусією було би корисним вислухати заяву голови Делегації УНР Сидоренка, яку він хоче зложити в сій справі.

Бота: Ніяка заява не може бути вислухала, заки Ви виразно не заявите, що Українці хочуть завішення оружя.

Шульгин: Я вже сказав і формально повторяю, що ми годимося на завішення оружя з Поляками. Полішається погодити тільки технічне питання, а саме, щоб завішення оружя було взаємне. Бо вже був випадок, що коли Українці завісили оружя, противна сторона скористала з того, щоб віднести військові успіхи.

Бота: Яких основ бажаєте для установлення перемиря?

¹⁾ В першій випуску публікації „Notes...“ ся нота подана з датою 18. цвітня, в другім випуску — з датою 23. цвітня 1919.

²⁾ Панейко був як-раз годі виїхав до Швейцарії.

Іван Петрушевич був присланий Українцями з Канади для участі в праці Делегації.

Шульгин: Тут я прошу перше всего вислухати нашу заяву. Щоб уникнути непорозумінь, я повідомляю, що в вій говориться про те, що ми ждемо української делегації з Галичини, яка має привести свіжі матеріяли, та що перед її приїздом ми не в стані вповні відповісти на ставлені нам тут питання.

Бота повідомляє, що комісія є готова вислухати українську заяву Сидоренко складає отсю заяву:

„Пане Президенте!

В імени Делегації УНР позволяю собі висловити найживішу радість з приводу можности брати участь в комісії Мирової Конференції, якій поручено вести переговори про заключенне перемиря між Україною і Польщею. Нашим найбільшим бажаннем є вдержати добрі відносини з Поляками, яких інтереси сходяться з нашими.

Страшна загроза з півночи, завзята боротьба, яку наш і їх парід мають вдержати проти російського большевизму, кажуть нам надіятися, що наші переговори швидко доведуть до щасливого висліду. Я довожу до Вашої відомости, що на основі рішень мого правительства, згідно з предложенням Мирової Конференції, переговори для українсько-польського перемиря мають вестися тільки в Парижі. Отже через недостачу правильних зписин з українським правительством неможливо мати всі потрібні документи й віомости про теперішнє воєнне положенне. Тому Українська Делегація в Парижі просила вже українське правительство вислати окрему комісію, якої членів, на основі наших останніх зідомостей, дожидаємо з дня на день в Парижі. Сміємо вірити, що наш спір з Поляками буде швидко полагоджений згідно з інтересами наших народів і на основі принципів, які святочно проголосили держави антанти.“

Бота: Що розумієте під „браннем участи в комісії“? Чи хочете сказати, що будете вислухані комісією?

Сидоренко і Шульгин поясняють, що бути вислуханим комісією, се вже значить брати участь в комісії.

Бота: Чи всі українські війська слухають приказів правительства? Чи сі війська піддадуться під умови підписаного перемиря?

Шульгин: Приймаючи рішення комісії і підписуючи перемире, ми заявляємо, що війська однодушно сього послухають. Українські війська в Галичині є в цілости зложені з відділів вірних і відданих правительству.

Бота: Ваша відповідь каже допускати, що на Україні є також неправильні війська?

Шульгин: Україна веде війну не тільки з Польщею. Ся війна на щасте, здається, наближається до кінця. Одначе инша війна, завзята війна проти російських большевиків тягнеться далі, і в околицях, занятих большевиками, були селянські повстання. Бади сих селян приходять з допомогою правильним військам Республіки. Одначе ще раз кажу — в Галичині існують тільки війська правильні і здисциplinовані.

Бота: Чи в українській армії є пімецькі офіцери?

Шульгин: В українській армії, яка бореться проти большевиків, є тільки українські офіцери. В українській армії в Галичині побіч офіцерів чисто українських, які є в більшості, знаходяться офіцери, які служили в австрійській армії; не є виключене, що де-які з них походять з німецької Австрії. Їх прийнято тільки тому, що офіцерські кадри не були відповідно заповнені. Наша делегація кілька разів просила держави антанти, особливо Францію, дати нам офіцерів-інструкторів, яких прибуття в нас нетерпеливо дожидають і які уможливили би усунення неукраїнських елементів з нашої армії. Додаю, що неможливо, щоб українська армія заключала в собі німецькі елементи, бо Німці, допустившись злочинів на Україні, заслужили собі на загальну ненависть нашого населення.

Ген. Дільон, французький член комісії, каже, що зрозумів се так, що в українській армії в Галичині знаходяться офіцери Австрійці і Німці.

Шульгин поясняє, що Австрія складається з різних народів, також і з Німців, отже він говорив про офіцерів Австрійців німецької народності. Ще раз заявляю — каже він — що в українській армії нема німецьких офіцерів. П. Сидоренко і я ніколи про се не чули. Коли хочеться почути більш категоричні відомости, треба подождати, аж з Галичини прибуде окрема делегація.

Бота: Чи перед 11. падолиста ¹⁾ існували вже теперішні кадри офіцерів в українській армії?

Шульгин: Перед перемирем Східна Галичина не творила части Української Республіки. Ся остання мала вже армію, якої офіцерами були або Українці або Росіяни. Галичина творила часть Австрії і не мала своєї окремої армії. Аж після розпаду Австро-Угорщини Галичина проголосила свою самостійність під назвою Західно-Української Республіки, яка 3. січня 1919. злучилася з Великою Україною. Українська армія Галичини утворилася після проголошення Республіки, отже аж після перемир'я з 11. падолиста. Аж тоді прийнято услуги офіцерів давньої Австрії, які були без заняття. Я ще раз повторюю, що Українська Республіка добивалася прислання офіцерів французьких і союзних. Голова Директорії Петлюра, який є відомим антантофілом, більше ніж коли бажає собі, щоб на Україну вислано союзних інструкторів.

Бота дякує українським представникам за вияснення і закінчує засідання.

2. Засідання комісії 8. мая. Голова Делегації УНР Сидоренко представляє голові комісії Боті делегацію Державного Секретаріату Західної Области УНР: Голову делегації д-ра Михайла Лозинського, товариша державного секретаря закордонних справ, члена делегації полковника Дмитра Вітовського і секретаря делегації Кульчицького, додаючи, що Кульчицький буде виступати як перекладач для французької мови, а Іван Петрушевич як перекладач для англійської мови.

¹⁾ Себ-то перед перемирем між Німеччиною й антантою.

Коли всі заняли місця, Бота просить Сидоренка вяснити характер делегації. Сидоренко поясняє, що се є спеціальна делегація Державного Секретаріату Західної Области УНР для польсько-українського перемиря; він як голова Делегації УНР прийшов її представити.

Бота висловляє бажання, щоб Сидоренко був присутній на засіданню.

Після сього приступлено до нарад. На загальні і політичні питання давав пояснення Лозинський, на військові питання Вітовський.

Бота: Які ставите умови перемиря?

Лозинський: Першою умовою вважаємо завішення зброї; другою — визначення демаркаційної лінії між Українцями й Поляками.

Бота: Що розумієте під демаркаційною лінією?

Вітовський: Найдалі висунену проти неприятеля лінію, по-якою розтягалася би власть українських цивільних і військових властей.

Бота: Прошу не давати загальних відповідей, тільки докладно означені.

Вітовський: Під демаркаційною лінією розуміємо тимчасову границю між українською і польською державною територією. Сю границю повинна творити лінія ріки Сяну з продовженням на північ. Докладно означимо се на карті.

Бота: Чи ваше правительство має на стільки сили й авторитету, щоби підписане Вами перемире додержати? В вас є військо правильне і неправильне, — отже чи се військо послухає заряджень правительства?

Вітовський: У нас війська неправильного нема, є тільки правильна армія, утворена на основі загальної мобілізації в віці 18—35 літ і зорганізована як кожда правильна армія з офіцерами і підофіцерами. Ся армія є вповні дисциплінована, так що правительство може нею розпоряджати кождої хвили проти кожного і вповні за неї ручить.

Лозинський: До сих слів мого військового товариша маю честь як член Державного Секретаріату додати, що Державний Секретаріат користується в нашій державі повним авторитетом і підписане перемире зможе додержати.

Бота: Чи думаєте, що польське правительство має стільки авторитету, щоб заключене перемиря додержати?

Вітовський: Чи польське правительство має відповідний авторитет, сього не знаємо і про се не можемо говорити. Інша річ, чи в нього буде добра воля, щоб заключене перемире хотіти додержати. Доси маємо докази, що тої доброї волі в нього не було. Делеша Найвисшої Ради з 19. марта відносилася однаково до Українців і Поляків. Українці зараз заявили волю заключити завішення зброї, та Поляки доси сього не зробили.

Бота: Яка була причина зірвання перемиря?

Лозинський: Щоб відповісти на се питання, треба представити наші змагання до перемиря від хвили одержання делеші Найвисшої Ради.

Бота: Перше перемире заключено 24. лютого. Чому се перемире зірвано?

Лозинський: 24. лютого на домагання комісії Бертелемі за-ключено завішення оружя з правом виповідження на 24 години, в тій цілі, щоби вести переговори в справі перемиря. Сі переговори почалися 25. лютого у Львові. 28. лютого комісія Бертелемі пред-ложила обом сторонам проєкт перемиря, на який вони мали дати від-повідь до 5. марта. Сей проєкт означав демаркаційну лінію так, що віддавав Полякам не тільки ті часті української землі разом зі Львовом, які вони були заняли оружною силою, але також значні простори, які українська армія держить в своїх руках, разом з нафтовими багатствами в околицях Дрогобича. З сих причин Державний Секретаріят не міг прийняти тої лінії, про що повідомив Найвисшу Раду, заявляючи рівно-часно, що божає перемиря і просить о справедливе рішення. Рівно-часно наша начальна команда з військових причин виповіла завішення оружя. Коли Державний Секретаріят одержав депешу Найвисшої Ради з 19. марта, уважав се заповідю справедливого рішення і зарядив предложити Полякам завішення оружя. Одначе Поляки на се не згодилися.

Бота: Але чому зірвано перемире з 24. лютого?

Вітовський: Причини були такі: В умовах завішення оружя був дозвіл довозу поживи до Львова. Користаючи з сього, Поляки довозили муніцію. Далі Поляки використовували завішення оружя для переґрупування своїх війск і скріплення свого фронту. В кінці треба ствердити, що завішення оружя не було зірване, тільки формально виповіджене.

Бота: Чи можете на се предложити докази?

Вітовський: Тут доказових документів не маємо. Але має іх наша начальна команда і вони нагадені в письмі, яке вона вислала до комісії Бертелемі, виповідаючи завішення оружя.

Бота: Чи тепер ведуться бої?

Лозинський: Так, — але сю справу треба ширше пояснити.

Бота: Ми хочемо знати тільки сам факт: чи бої ведуться чи ні?

Вітовський: Так.

Бота: Чи ваше правительство здає собі справу з відповідаль-ности за дальше ведення війни на випадок, коли-б Поляки згодилися віддати справу на рішення Мирової Конференції, а Ваше правительство проти волі конференції далі вело війну?

Лозинський: Ми вповні свідомі сеї відповідальности і тому прибули сюди, щоб заявити нашу згоду на рішення Мирової Кон-ференції.

Бота: Які маєте докази, що армія Галлера йде проти вас?

Вітовський: 26. цвітня виїхав зі Львова український діяч д-р Баран, який між Перемишлем і Львовом зустрів кільканайцять транспортів армії Галлера. Сам Галлер виголосив у Львові 30. цвітня промову, в якій між ин. сказав: „Як птахи прилетіли ми з чужини сюди, щоб у сім місті звяти гніздо, з якого полинемо далі на схід, щоби здобути для нашої вітчизни такі граніці, які їй мусять бути признаї.“

Бота: Які маєте докази, що се була як-раз армія Галлера?

Вітовський: Д-р Баран чув, що офіцери тих транспортів розмовляли по французьки. В розмові з ними і з мужвою довідався, що се є транспорти армії Галлера, яка їде „зробити Українцям другі Горлиці“, — натяк на австро-німецьку офензиву проти Росії.

Ген. Дільон: Як д-р Баран міг свобідно порушатися?

Вітовський: Д-р Баран є цивільним чоловіком. В останніх часах Поляки переводили у Львові масові арештування української інтелігенції. Д-р Баран, який перед тим укривався у Львові, щоб уникнути арештовання, виїхав на чужий паспорт зі Львова.

Бота: Зваживши, що перемире в нічім не пересуджує справи границь, які устанowitz Мирова Конференція, звертаюся до Вас з питанням, яка є найдалі на схід висунена лінія, на основі якої Ви могли би згодитися на перемире?

Лозинський і Вітовський порозуміваються між собою, після чого Вітовський заявляє: Лінія нашого фронту в дні 20. марта, се-то в дні одержання депеші Найвисшої Ради, з включенням коридора між Перемишлем і Львовом і самого Львова до нашої області. Коли-б се останне було неможливе, домагаємося неутралізації Львова під охороною антанті. Для українського населення, яке остало би по тім боці демаркаційної лінії під польською адміністрацією, домагаємося забезпечення прав під охороною антанті.

Бота: (на внесення американського військового делегата): Поляки закидають Вам, що Ви їх атакуете, а вони постійно знаходяться тільки в дефензіві.

Вітовський: Хоч мені як військовому прикро до сього признатися, одначе мушу заявити, що ми від хвилі одержання депеші Найвисшої Ради з 19. марта не робили ніяких офензивних кроків проти Поляків, а знаходимося виключно в дефензіві. За те всі наші резерви кинули ми проти большевиків під Проскуровом і Підволочисками.

Бота: Які ще бажання маєте?

Лозинський: Ми бажаємо: 1) негайного припинення боїв, 2) установаження демаркаційної лінії що найменше на основі стану фронту з 20. марта з висше поданими поправками, 3) таких умов перемиря, які уможливили би існування й розвиток нашої держави до часу дефінітивного полагодження справи границь, 4) в кінці ми просили би, щоб комісія прийняла від нас устне або письмєнне представлення цілості нашої справи, в тій цілі, щоб мала потрібні дані для рішення справи перемиря.

Бота: Меморіял про вашу справу, як взагалі всякі документи, Ви маєте право предложити. Одначе звертаю Вашу увагу, що задачею сеї комісії є тільки довести до військового перемиря. Аж після закінчення перемиря прийде черга на рішення дальших питань. Найвисша Рада стоїть на тім, що доки не буде заключене перемире, вона не приступить до рішення польсько-українського питання.

Лозинський: Справа перемиря знаходиться в руках комісії, бо ми від хвилі одержання депеші Найвисшої Ради з 19. марта є все готові заключити перемире.

На сім засіданне скінчилося.

Предложенне меморіялу, про який була мова на засіданню, зажадав секретар комісії ще того самого дня. Предложений меморіал мистив коротке представлення українських прав до Східної Галичини, утворення Західної Области УНР і польсько-української війни.

3. Засідання комісії 12. мая. В запрошенню па се засідання було зазначено, що нас запрошують на нього в цілі прийяття проєкту договору про перемире.

В ждальні ми вже застали польських делегатів Джовського і Ген. Розвадовського, яких покликано на засідання перших. Через пів години вони вийшли і покликано нас.

Ми явилися в такім самім складі, як попереднього разу, тільки замість Сидоренка був Панейко.

Засідання розпочав Бота промовою, в якій сказав, що вручає нам проєкт перемиря з картою, де означена демаркаційна лінія. Такий сам проєкт одержали Поляки; додаткова клявуля в справі німецьких офіцерів знаходиться тільки в проєкті для Українців. Нашу відповідь на проєкт маємо дати до 10. години рано слідуєчого дня. Опісля в 4. годині по пол. того ж дня буде засідання комісії, на яким маємо явитися для устних пояснень.

По скінченню промови передав Бота проєкт в руки Лозинського.

Лозинський: В імені української делегації маю честь прийняти проєкт і заявити, що відповідь на нього дамо в означенім часі. На сім засідання скінчилося.

4. Проєкт перемиря. Текст проєкту перемиря в дословнім перекладі звучить:

„Договір перемиря

між силами польськими й силами українськими

заключений за посередництвом Злучених Держав Америки, Бритійської Імперії, Франції й Італії.

Арт. 1. Негайно будуть дані інструкції для спинення всякої військової акції між силами польськими й силами українськими, почавши дня . . . 6. год. рано.

Арт. 2. Вієськовою демаркаційною лінією, яка ділитиме узброєні польські й українські сили підчас перемиря, буде лінія означена в додатку А і зазначена на долученій карті.

Арт. 3. Протягом 5 днів після спинення ворожих кроків всі польські відділи на схід від висше зазначеної лінії будуть взяті на захід від тої лінії, а всі українські відділи на захід від тої лінії будуть взяті на схід від тої лінії.

Арт. 4. Число відділів польських і відділів українських, себ-то в Східній Галичині по обох сторонах демаркаційної лінії буде протягом 15 днів від спинення ворожих кроків зведене на 20.000 людей. Комісія перемиря, передвиджена в арт. 5., матиме рішати, чи опісля буде можливо зменшити ті сили. Привіз воєної муніції до Східної Галичини підчас перемиря буде обмежений до кількості, дозволеної Комісією перемиря.

Арт. 5. Міжсоюзна Комісія перемиря, зложена з представників посередникаючих держав, буде дбати про виконання умов сього перемиря. Ся комісія зможе передавати підкомісіям управильненне особливих або окремих справ.

Комісія перемиря матиме обовязок установити дефінітивно становища відділів обох сторін таким способом:

а) щоб усунути всякі тертя між Поляками й Українцями,

б) щоб запевнити збереження порядку в цілій області.

Польські й українські власті в Східній Галичині обов'язуються прийняти всі зарядження Комісії і робити їй всякі улекшення для виконання її задач.

А р т. 6. Всі воєнні полонені польські й українські, які знаходяться в руках обох сторін, будуть випущені на основі умови, яка має бути заключена в 7 днів після спинення ворожих кроків.

А р т. 7. Будуть негайно випущені на волю всі особи Поляки й Українці арештовані або інтерновані українськими і польськими властями від 11. падолиста 1918. з політичних причин.

Так само не будуть роблені ніякі перешкоди їх поворотови до їх первісного місця осідку ані уживанню повних прав і свободи сими особами, як також особами належними до держав союзних і прийятих до союзу, навіть хоч вони брали участь у війні.

Всі skonфісковані посілости, належні особам на областях підданих під окупацію польських і українських сил, будуть віддані їх правним власникам, а коли-б се було неможливо, буде заплачена індемнізація.

А р т. 8. Ніхто не буде переслідуваний і непокоєний що-до своїх прав або своєї свободи з приводу своєї народности або участі в війні.

А р т. 9. На території, підданій під окупацію польських і українських сил згідно з арт. 2., обі сторони будуть точно придержуватися принципів установлених в правилах доданих до конвенції з 1907. про війну на суші (Гагська конвенція) і особлива увага буде звернена на бажання населення нішої народности ніж окупуюча сила. Місцеві власті, які представляють більшість населення більшости інтересованих округів, заслуговуватимуть на як найбільші полекші.

А р т. 10. Половина продукції нафтових теренів буде віддавана щомісяця залізницею польським властям за заплату готівкою або в натурі. Ціна буде установлена комісією перемиря на основі коштів продукції з дочисленням коштів експлоатації і транспорту.

А р т. 11. Всі трансакції що-до дібр, прав і інтересів, належних громадянам держав, ворожих державам союзним і прийатим до союзу, на територіях, підданих під контролю обох сторін, є на час сього перемиря заборонені і будуть уважатися неважними і неіснуючими. Одначе се зарядження не перешкоджає трансакціям, потрібним для експлоатації тих дібр.

А р т. 12. Підчас сього перемиря не будуть давані концесії на права експлоатації на нафтових теренах належних до публичних домен положених на територіях обох сторін.

А р т. 13. Постанови сього перемиря не будуть ніяким чином уважатися рішаючими про дефінітивний статут території Східної Галичини, який у відповіднім часі буде управильнений союзними і прийатими до союзу державами в договорах і конвенціях, які мають заключити сі держави в пізнішій часі. Се перемире скінчиться, коли дефінітивний статут буде таким чином уновлений."

"Зобовязанне заключене українськими представниками як додаток до договору перемиря заключеного між силами польськими і силами українськими.

Підписуючи договір перемиря з нинішньої дати, підписаний є уповажнений прийняти зобовязанне в імені українських властей, які фактично держать тепер владу в Східній Галичині, що ті власті пороблять усі зарядження, щоб українські сили, які будуть стояти в Східній Галичині, не мали ніякого офіцера, який належав до армії німецької або австро-угорської або належить до армії німецької, австрійської або угорської, з виїмком офіцирів уроджених в Галичині."

„Додаток А.

Лінія перемиря покидає Буг там, де він спливається з Козловницьким потоком і йде горі течвою сього потоку аж до устя в нього річки Варяжанки (йдучи на захід від Угринова). Далі йде в загальнім напрямі на південь через означені точки (коти): 246, 258, 203, 210 і через точку над потоком Болотнюк безпосередно на північ від коти 207 (йдучи на схід від Лубова, Ванева, і на захід від Себечова і Жабча). Звідси лінія йде до місця, де сшиваються Рата і Желдець. Далі йде горі течвою Желдця аж до виступу 252 (на північ від Дзібулків). Тут

звертається на південний схід через коти 240, 238 (на південь від Жовтанців). Опісля звертається на схід в напрямі точки адміністраційної границі між повітами львівським і камінецьким безпосередно на захід від коти 262. Йде сею границею, як також адміністраційною границею між повітами львівським і перемишлянським аж до точки, віддаленої 1500 метрів на південний захід від точки 276 (на північ від Печені). Звертається на південний захід, переходить через коти 302, 280, 440, 370, 366, 413; опісля доходить до південної границі львівського повіта в віддаленню 1 км. на південь від останньої коти (йлучи на схід від Коцурова, Гринєва, Суходолу, на захід від Миколаїва). Йде південною границею львівського повіта аж до місця, де вона зустрічається з Дністром. Іде горі течвою Дністра і Бистриці аж до Мокрян, де зустрічається з західною границею Дрогобицького повіта. Йде сею границею на південь аж до точки 1001 (Буківсько); далі лінією хребта на південний захід аж до точки 1132 (Шимонець); далі на південний захід здовж потока, який іде до Радича, аж до місця, де він спливається з Завадкою, потім доли Завадкою до місця, де вона впадає до Стрия; далі горі Стриєм до місця, де на північний захід від Маткова впадає до нього потік, який іде з Кривки; далі горі течвою сього потока, на південь, аж до точки 831 Ясєнова, на давній границі між Угорщиною й Галичиною.

5. Заява Делеґації УНР. Вручений нам проект перемиря був з територіяльного і господарського погляду значно корисвіший для нас ніж проект комісії Бертелемі, бо лишав нам Дрогобицький повіт з бориславською нафтою.

Зате з військового погляду був він менше корисний, бо обмежував нашу армію в Галичині до 20.000. Правда, се обмеженне накладав він і на Поляків у їх части Східної Галичини. Та поминувши те, що та їх часть була значно менша від нашої, отже формальна рівноправність обох сторін була в дійсности покривдженнем для нас, — Польща кожної хвили, як би захотіла на нас напасти, могла спровадити військо з цілої Польщі. Натомість ми не могли сподіватися такої самої помочи з-за Збруча, бо військо Директорії знаходилося в що-раз важчій боротьбі з Совітською Росією.

На нараді, в якій взяли участь: Сидоренко, Панейко, Лозинський, Вітовський, Томашівський і Кульчицький, ми рішили проект прийняти.

В нашій заяві на проект рішили ми домагатися цілого ряду змін в нашу користь, одначе прийняти проект рішили ми й тоді, як би комісія на сі зміни не згодилася.

Таке становище диктувала нам оцінка нашого військового й міжнародного положення.

Редакцію нашої заяви поручено Томашівському.

Наша заява звучала:

З а я в а

про проект договору перемиря між силами польськими й силами українськими, який має бути заключений за посередництвом Заучених Держав Америки, Бритійської Імперії, Франції й Італії, предложений українським делеґатам 12. мая 1919.

Проект договору перемиря, вручений нам, делеґатам Західної України (українська територія бувшої Австро-Угорщини), накладає на Українців великі жертви. Він не тільки жертвує принци самовизначення народів у користь Поляків, але примушує Українців уступити часть земель, які від початку українсько-польського конфлікту остають під властю українського правительства і його армії. Сей проект віддає Полякам взагалі 18.000 квадратних кілометрів землі, якої населення (2.000.000 на основі спису з 1910.) є в безмірній більшости українське. Не числячи Жидів, які дали безперечний доказ своєї волі, що не хотять бути громадянами польської держави через погроми, які на них упали, і замані-

фестували своє бажання входити в склад української держави, — українське населення творить на основі рідної мови 70% населення цілої території, при чім є воно населенням споконвіку осілим і працюючим. Навпаки Поляки творять елемент захожий, движимий і бюрократичний, сконцентрований передовсім у Львові (де процент Поляків є найбільше 50%). Перевага цього польського населення аж до падоліста 1918. опиралася виключно на тайних договорах з років 1865. і 1867. між польською аристократією і династією Габсбургів, з яких виїшов німецько-мадярсько-польський трійлізм в цілій монархії і польський абсолютизм в українській Галичині. Тому українське населення так радо повитало упадок австро-угорського цесарства, що дало йому змогу визволитися з польської бюрократичної неволі.

В імя принципу самовизначення народів України утворили національну державу під назвою Західно-Української Республіки, оперту на демократичних принципах, які не мають нічого спільного з соціальними утопіями. Вони запоручили свободу особи й маєтку, дали автономію всім національним меншостям, утворили волею народу правительство (Державний Секретаріят), сформувавши національну армію.

Недостача офіцерів примусила штаб прийняти до армії в незначній кількості офіцерів не-Українців: Чехів, Хорватів, Румунів, громадян давньої Австрії, як також де-яких Австрійців німецької мови. Сі офіцери всі належали до давних галицьких полків, рекрутованих на українській території. При сій нагоді заявляємо категорично, що ніякий німецький офіцер не вступив до нашої армії.

Ся армія, числом 100.000 людей, від початку ворожих кроків мусіла ставити чоло неприятелям на двох фронтах:

1. на фронті західнім проти Поляків, які, хочаки закриті на українській землі своє панування, дане їм австрійським правительством, рішили за всяку ціну знищити українську суверенність. В сій цілі почали вони 2. падоліста організовану боротьбу, не без участі офіцерів давньої австрійської армії, не-Поляків;

2. на фронті східнім проти большевиків, які великими силами напали на територію Української Республіки, проголошеної на українських землях давньої російської імперії, і таким чином заставили Державний Секретаріят Західно-Української Республіки дати номіч правительству Східно-Української Республіки, з якою галицька Україна утворила федеративний союз.

Скрипляючи постійно противольшевицький фронт, від границь Румунії до прийнятих болот, правительство Західно-Української Республіки сповізе частю тої історичної місії, яку накладає йому історія його країни. Коли Українці під давнім царським абсолютистичним режимом були позбавлені умов, які їх підготували би до соціального й політичного життя, їх брати з Галичини й Буковини, дякуючи їх праці в австрійських конституційних установах, мали, почавши від половини 19. віку, де-яку змогу витворити в масах цілу суму соціального досвіду й духа ініціативи, — прикмети такі необхідні для життя незалежної держави. Тому Західна Україна і її правительство, так само як провідні іруни Західної України вірять, що їх найважливіша ціля, яка лежить навіть в інтересі європейської культури, бути Немонтом цілої України, даною їй сили військові і цивільні.

Тільки сі внутрішні творчі сили можуть осягнути нацифікацію й організацію визволеної України. В змаганню до сеї цілі першою задачею є боротьба проти імперіалістичного большевизму, проти цього символа громадянської і політичної недосвідності.

Коли ся задача ще несповнена як слід, коли часть української землі піддана большевицьким розбоям, коли українська армія не могла їх викинути з своєї землі і покласти основи правного стану, то се тому, що ся армія мусить боронити свою територію проти польської інвазії. Таким чином Поляки в дійсности працюють разом з червоною армією, щоби знищити сей український Немонт, коли Українці перешкодили злуці большевиків російських з мадярськими, що спричинило упадок останніх.

Доказом, що українське правительство не має імперіалістичних змагань та що воно веде війну проти Поляків тільки під примусом, є те, що воно обмежилося дипломатичним протестом проти частинної окупації української Буковини Румунами і території угорської України Чехо-Словаками, вірячи, що Мирова Конференція управить сі ріжницї в дуї національної слухності.

Так само, щоб дати доказ нашого поміркування і нашого довіря до союзних держав, заявляємо в імені нашого правительства, що в принципі приймаємо пропозиції нам проект, однак думаємо, що не тільки в наших, але в загальних інтересі є конечно поробити в де-яких артикулах проекту слідуєчі зміни, які постараємося представити таким способом:

А р т. 1. Принятий без застережень.

А р т. 2. Просимо змінити демаркаційну лінію в двох точках:

1. На півночі лінія повинна починатися від Дніпра, йти здовж Припяти до Пинська, горі бігом ріки Пини, здовж каналу Дніпро-Буг, з рікою Мухавцем до Береста, звідси з рікою Бугом аж до його спливу з Козловицьким потоком — і т. д.

2. На півдні лінія повинна йти від точки, де зустрічаються адміністраційні границі повітів Львів, Перемишляни і Бібрка (село Печенія) і йти адміністраційною границею між повітами Львів і Бібрка до точки 375, звідси границею між судовими повітами Львів і Щирець до адміністраційної границі повіту Городок коло стації Ставчани, далі адміністраційною границею між повітами Городок і Львів, Городок і Рудка, Мостиска і Самбір, Перемишль і Старий Самбір, Добромиль і Старий Самбір, Ліско і Старий Самбір, Ліско і Гурка до давньої угорської границі (див. лінію означену на карті).

М о т и в и :

До 1. Коли-б демаркаційна лінія кінчилася над Бугом на давній австро-російській границі, Західно-Українська Республіка, яка обнімає тільки території давньої Австрії, знайшлася би в прикрім стратегічнім положенню в хвилі, коли-б польська армія появилася з півночі або зі сходу.

До 2. — а) Зміна, яку ми пропонуємо в сій точці, ліше відповідає теперішньому військовому положенню. При тім наша лінія дає навіть великі користи Полякам в порівнанню з положенням в хвилі зазиву Найвисшої Ради з 19. марта. — б) Однак найповажніша причина сеї зміни полягає в тім, що, передвизжуючи перемире на довгий час, ми Українці були-б тільки одною вузкою залізничною лінією Стрий-Лавочне-Мункач¹⁾ злучені з Чехо-Словацщиною, Угорщиною, Югославією, Італією й Австрією, з більшістю яких наше правительство позаключувало вже торговельні договори. Було би се важко для господарського життя України в хвилі, коли Поляки для звязку з висше названими державами мали би шість залізничних ліній, з того дві подвійні. Отже не видається надмірним, коли ми домагаємося для себе лінії Самбір—Сінки.

А р т. 3. Що-до реченця усунення українських військ по-за демаркаційну лінію, який практично буде відноситися тільки до Українців, пропонуємо продовжити його де-що з огляду на невідгідну для нас залізничу сіль і на злий стан нашого парку вагонів і локомотив, тим більше, що арт. 6. накладає вже на нашу залізничу адміністрацію дуже важкі обовязки.

А р т. 4. Найвисша скількість українського війська, приписана сям аргукулом, видається нам некорисною з сих причин:

1. Під українською адміністрацією остане більше ніж вдвое стільки території й населення як під польською, отже відношене обох територій вимагало би для українського контингенту два рази стільки, скільки пропонує проект.

2. Як уже зазначено на вступі, наш перший національний обовязок полягає в організації наших сил проти завойовників Східної України большевиків. Ся організація можлива тільки на території, де розтягається правна влада уряду Західно-Української Республіки, себ-то в Східній Галичині. Коли контингент не перевищить числа 20.000, яке ледви вистане для вдержання порядку в нутрі краю, таке підготовленне буде зовсім неможливе. А рівночасно Поляки матимуть усяку змогу організувати й держати своє військо в Західній Галичині, в бувшій російській Польщі, в Познанщині і т. д.

3. Тому ми пропонуємо змінити арт. 4. в тім дусі, щоб на схід від демаркаційної лінії утворити полосу менше більше рівну тій часті Східної Галичини, яка положена на захід від демаркаційної лінії. Тільки в сій полосі Укра-

¹⁾ Лінія Станіславів—Ясінь—Сигот позбавлена всякого торговельного інтересу; при тім вона веде на територію заняту Румунією, до якої ми маємо вигідніші шляхи через Буковину.

інці не могли б держати більшого військового контингенту ніж цифра, означена для Поляків у Східній Галичині (в сім випадку числу 20.000 занадто велике).

На схід по-за сею полозою повинно бути дозволено Українцям організувати свої сили проти большевиків.

А р т. 5. Принятий без застережень.

А р т. 6. Дива арт. 3.

А р т. 7 і 8. Приняті без застережень.

А р т. 9. Було би справедливо, щоб часть Східної Галичини, занята Поляками, мала окрему юрисдикцію військову і адміністраційну, так само, як територія, занята нашою армією.

А р т. 10. Тому, що нафтова продукція творить майже одинокий предмет вивозу для Східної Галичини, з другого ж боку Поляки мають багаті нафтові поклади в Західній Галичині, вповні достаточні для заспокоєння всіх їх потреб, думаємо, що часть нафти для Польщі повинна бути обмежена її внутрішніми потребами, а не стати предметом вивозу. Тому предкладаємо обмежити часть, призначену для Польщі, на одну третину цілої продукції.

А р т. 11. Тому, що перемирє може тягнутися довгий час, предкладаємо доповнити сей артикул в тім дусі, щоби поставлена там заборона не обовязувала довше ніж обовязуватимуть подібні заборони в державах союзних і принятих до союзу.

А р т. 12 і 13. Приняті без застережень.

Додаткове зобовязанне предкладаємо змінити в тім дусі, щоб усунути тільки офіцирів німецької мови, які не є з Галичини й Буковини, а саме в міру того, як вони будуть заступлені офіцирами союзними або нейтральними.

Не випадок, коли будуть потрібні докладніші пояснення, ми готові дати устний виклад що-до предложених нами змін.

Париж, 12. мая 1919.

Д-р П а н е й к о, державний секретар закордонних справ. Д-р М и х а й л о Л о з и н с ь к и й, товариш державного секретаря закордонних справ, перший надзвичайний делегат. Полковник Д м и т р о В і т о в с ь к и й, надзвичайний делегат.

6. Засідання комісії 13. мая. Українська делегація приймає проєкт перемир'я. На се засідання українська делегація явилася в тім самім складі, що попереднього дня. В хвилі нашого приходу комісія відбувала вже конференцію з польськими делегатами. Після їх виходу розпочалася конференція з нами, яку отворив президент комісії Бота.

Бота: Комісія прийняла до відомости Вашу заяву і повідомляє Вас, що Ваші бажання що-до продовження часу евакуації і що-до військової справи візьме під розвагу. Зате демаркаційна лінія не може бути змінена, бо се рішення Комісія прийняла одноголосно. Так само не може бути змінена постанова що-до нафти. Прошу заявити, чи Ви готові на сих основах заключити перемирє.

Лозинський: Заки зложимо відповідну заяву, хотіли б ми знати, як сгавиться комісія до наших бажань 1) в справі числа нашого війська, 2) в справі продовження демаркаційної лінії на північ від Галичини.

Бота: Справу війська комісія візьме під розвагу. Що-до продовження демаркаційної лінії по-за Галичину комісія не є компетентна. Ся справа належить до Найвисшої Ради.

Вітовський: Ми домагаємося продовження демаркаційної лінії по-за границі Галичини тому, що наш фронт, звернений одною стороною проти Поляків, другою проти большевиків, тягнеться аж по Сарни. Коли отже перемирє відноситиметься тільки до Галичини, Поляки по-за границями Галичини готові посунутися на схід і зайти нас ззаду.

Бота: Продовження демаркаційної лінії по-за Галичину не підлягає — як сказано — нашій компетенції. Однак коли буде заключене перемир'я, то обі сторони тим самим обов'язуються ніде не воювати проти себе. Справу фронту по-за Галичиною комісія розгляне і постареться про відповідні зарядження.

Лозинський: В імені Української Делегації маю честь заявити, що ми предложений нам проект перемир'я принципіально приймаємо. При сім просимо взяти під розвагу і порішити по думці наших бажань отсі справи: 1) справу числа нашого війська, 2) справу продовження демаркаційної лінії зглядно припинення боїв на північ від Галичини, 3) справу неутралізації залізничного шляху Самбір—Сінки, до якого ми мали б доступ зі Сґрия. Сю останню справу підносимо тому: Ми домагалися пересунення демаркаційної лінії так, щоби шлях Самбір—Сінки був у наших руках. Сей шлях важний для нас для зв'язку з Чехо-Словаччиною і взагалі з заходом. Коли ж демаркаційна лінія має остати незмінена, то нам остає тільки шлях Стрий—Лавочне. Щоб не бути обмеженим тільки до сього одного шляху, домагаємося неутралізації шляху Самбір—Сінки.

Бота: В імені комісії дякую Вам за згоду на перемир'я. Ваші бажання Комісія візьме під розвагу. Про час, коли маєте явитися підписати перемир'я, будете повідомлені. Прошу тоді принести папери, які Вас уповажняють до підписання.

На сім засідання скінчилося.

Через відкинення проекту перемир'я Поляками було се останнє засідання Комісії, на яким ми були.

Комісія передала справу Найвисшій Раді і на сім її мандат скінчився.

На закінчення хочу присвятити кілька слів особі президента Комісії, ген. Боти, який, виїхавши після підписання Версайського договору до дому, швидко (в серні 1919.) помер.

Дивлячися, як Бота і Вітовський сидять проти себе, прийшло мені на думку, що перед 20 роками Бота був у таким положенню, в яким тепер Вітовський: тоді він обороняв рідний край перед британським імперіалізмом. І не був тоді багато старший від Вітовського, якого де-хто в нас уважав завадто молодим і замало поважним для сих переговорів.

Здавалося мені, що Бота, який зі своїм народом перейшов таку трагедію, яку ми тепер переходимо, не може поставитися неприхильно до нашої справи. Його поведіння під час нарад робило корисне вражіння. Се вражіння потвердив до певної міри проект перемир'я. Дякуючи нам за прийняття проекту, він зазначив сим нашу примирність. Може хотів сим перед членами Комісії вказати на різницю між нашим становищем і становищем Поляків. Вражіння прихильности робить також його лист до мене, який подаю далі.

Та, здається, більшим доказом прихильности Боти до нашої справи, ніж сі вражіння, треба вважати напади польської преси на

нього за його становище як президента Комісії. Польська преса, дякуючи французько-польській приязни, мусіла мати добрі інформації.

В кінці вражіння прихильності Боти до нашої справи потверджує те, що він взагалі дуже мало одушевлявся ділом Мірової Конференції. Про се розказує п-ні Асквіт в своїх недавно виданих записках. Бота, вертаючи до дому, гостив у Лондоні в домі бувшого англійського премера Асквіта. П-ні Асквіт пише, що Бота був прибитий, уважав мировий договір злим і жорстоким і передавав свої вражіння з акту підписання договору в Версайській палаті отсими словами:

„Я сказав до Смутса¹⁾, який сидів коло мене: Я є найгірший бесідник в сій салі, але при сій нагоді міг би я виголосити добру промову. Коля-б я був Ранцав²⁾ і стояв би перед тими грамотами, я сказав би моїм ворогам в очи: „Війна скінчилася. Ви виграли, ми програли. Ви дістали наші кораблі. Ви дістали наші гармати. Але мій нарід голодує. . . Я не дивлюся на сі грамоти, я їх підписую.“ — Се мало би таке вражіння, що ми цілі роки мусіли би почуватися винними за умови, які ми подиктували, і се було би зворушило серце кожної матери в Європі.“

Розділ XIV.

Українська акція перед Найвисшою Радою.

Тепер ми кожного дня ждали заповідженого запрошення на засідання комісії для підписання перемиря.

Та замість сього почали ходити про справу перемиря всякі тривожні вісти.

Після того, як ми вже прийняли проект комісії, Шульгин на засіданню Делегації 15. мая подав до відомости, що Фрайденберґ³⁾ каже, що в французьких кругах переконані, що Українці не хотять перемиря, і тому радить подати до Комісії заяву про нашу готовість до заключення перемиря.

¹⁾ Другий делегат південно-африканської республіки.

²⁾ Президент німецької мирової делегації.

³⁾ Ще перед тим засіданням комісії, на якім нам предложено проект перемиря, виїшла в сій справі цікава розмова з французьким полковником Фрайденберґом, тим самим, що він переговори з делегацією Директорії в Одесі, поводячись проти неї крайнє вороже й образливо.

Тепер, в Парижі, Марголін, Шульгин і Панейко стояли в близьких зносинах з Фрайденберґом і старалися, щоби французьке правительство як-раз під його проводом вислало свою місію на Україну. Говорили, що Фрайденберґ основно змінився і є тепер великим приятелем України, дає французькому правительству як найприхильніший для української справи звідомлення і т. д.

В се наглі „навернення“ Фрайденберґа мені не хотілося вірити, і я викликав навіть раз на засіданню Делегації довгу дискусію на сю тему. Одначе віруючі у Фрайденберґа остали віруючими — бодай тоді.

10. мая Панейко й Шульгин предложили мені піти разом з ними до Фрайденберґа. Коли розмова зійшла на справу перемиря з Поляками, Фрайденберґ почав нас переконувати, що ми не повинні бути вимагаючи, бо Поляки знаходяться в такім положенню, що перемиря не потребують. Добре було би, як би вони

Таку заяву подано 16. мая. Я був сьому противний, бо не бачив потреби ще раз заявляти те саме, що ми перед трьома днями заявили на засіданню Комісії. Одначе Панейко настоював на потребі такої заяви і її подано.

Очевидно, причиною незаключування перемиря були не ми, а Поляки. Про їх опір приходили відомости з кругів Мирової Конференції. Такі самі відомости приносила преса з Варшави. Та ми числили на те, що Найвисша Рада не допустить, щоб Поляки відкинули її власний проект, і заставить їх його прийняти.

Одначе минав день за днем, а запрошення до підписання перемиря не приходило. Зате з кругів Мирової Конференції приходили поголоски, що з перемиря взагалі нічого не буде. А рівночасно преса приносила польські военні комунікати, які доносили про все нові успіхи „польської контр-офензиви, спровокованої українською офензивою.“

І. Нота з 21. мая. Серед таких обставин Делегація УНР на повнім засіданню 20. мая рішила для вяснення справи звернутися до Мирової Конференції з отсею нотою :

П а р и ж, 21. м а я 1919.

До Його Ексцеленції Пана Президента Мирової Конференції

в Парижі.

Ексцеленціє !

Делегація Української Республіки, післана до Парижа на Мирову Конференцію Директорією і правительствами обох частий Української Республіки (Україна Східна і Україна Західна) має честь переслати вам отсю декларацію :

Побіч головної задачі, яку нам доручено : осягнути визнання Української Республіки державами антанті, ми мали місію : дипломатичним шляхом спинити імперіалістичну інвазію Поляків, заключити українсько-польське перемире, щоб кинути всі наші сили проти російського большевизму, який напав на наші східні границі. Від чотирох місяців працюємо в сім дусі і стверджуємо з жалем, що наші зусилля були безуспішні. На Україну, яка змагає в боротьбі з большевиками, нападають Поляки, які під покриншкою боротьби з большевиками дістали від держав антанті матеріальну й моральну поміч. Ясною цілю польської інвазії є окупація української землі взагалі і в першій мірі Східної Галичини, Пемонту відродження і найповажнішої операційної підстави проти російського большевизму.

Щоб осягнути сю цілю, Поляки знехтували зазив Найвисшої Ради з 19. марта, який закликав їх спинити ворожі кроки проти Українців; — зазив, який наше правительство прийняло ; знехтували далі рішення комісії для українсько-польського перемиря, виложене в проекті з 12. мая, на який Українці так само згодилися.

Замість приступити до заключення перемиря, Поляки розпочали дуже енергічну офензиву проти Українців. Своім поведенням Поляки, які належать до союзних націй і з сеї причини тішається особливою опікою великих держав антанті, дали ясный доказ не тільки свого легковаження для принципів проголошених антантою, але навіть для формальних рішень Мирової Конференції.

Таким чином Делегація Української Республіки в Парижі знаходиться перед конечністю поставити собі питання : Чи держави антанті мають волю і змогу спинити польську офензиву ? Чи вони не є байдужі до українського народу, який

хотіли згодитися хоч на ось яку лінію. І приступив до мапи й показав нам менше більше таку лінію, яку описія прийнято в львівськім договорі з 16. червня 1919. між Поляками й делегатами Петлюри. Можливо, що таку лінію мали предложити комісії Поляки і Фрайденберґ хотів на нас вплинути, щоби й ми предложили таку лінію.

напружує останні сили проти своїх неприятелів, що грозять йому зі всіх боків, і проти анархії?

Не знаходячи в держах антанті реальної й успішної помочи, якої ми все сподівалися для нашої окривавленої вітчизни, ми доводимо до Вашої відомости, що в таких обставинах вважаємо безцільним оставати довше в Парижі.

Г. Сидоренко, президент Делегації Української Республіки. Д-р В. Панейко, віцепрезидент. Олександр Шульгин, Арнольд Марголін — делегати. Д-р Михайло Лозинський, Полковник Дмитро Вітовський, надзвичайні делегати для українсько-польського перемир'я.

Над сею нотою була в Делегації жива дискусія. Панейко, який виступив з ініціативою вислання ноти, домагався, щоб нота була ультимативна: коли Найвисша Рада не спинить польської офензиви, то Делегація виїздить з Парижа. Придніпрянці заявили проти такого ставлення справи. В кінці прийшло до компромісу, який знайшов вислів в останнім устуні ноти.

2. На Найвисшій Раді 21. мая. Висше подану ноту вислано 21. мая рано.

Того самого дня коло 2. години по полудни Делегація дістала з бюро Вільсона телефонічне запрошення на конференцію, яка мала відбутися в урядовім будинку Вільсона в 4. годині по полудни.

Ще перед висланням висше поданої ноти Делегація робила заходи одержати прийатте у Вільсона. Чи се прийатте було вже перед тим рішене, чи приспішила його нота, годі ствердити.

Делегація пішла на се прийатте в такім складі, в яким підписала ноту, — з ввійком Марголіна, якого не можна було на час повідомити. Як перекладач англійської мови пішов Білик.

Аж на місці переконалися ми, що нас запрошено на засідання Найвисшої Ради, яку тоді за для її складу називали Радою Чотирох. На засідання явилися: Вільзон, Лойд Джордж, Клемансо і Сонніно (як заступник неприємного в Парижі Орлянда). Явилася також комісія для українсько-польського перемир'я під проводом Боти.

Наради велися по англійськи через нашого перекладача. Отворив їх Вільзон, а опісля вів їх весь час Лойд Джордж.

Вільзон: Ми покликали Вас, щоб почути від Вас вясненне положення в Галичині, яке прибрало дуже острі форми. Нам се спричиняє великий біль і ми хочемо сю справу полагодити. Сподіємося, що Ви нам поможете. Прошу Вас, щоби хтось з Вашої делегації пояснив справу і поставив потрібні пропозиції.

Сидоренко дякує антанті за прихильність до України. Український нарід з'єднався і хоче жити у власній державі. Одначе на нього напали з одного боку Поляки, з другого російські большевики. Сподіємося, що антанта поможє нам зберегти самостійність. З Поляками хочемо згоди і наша делегація згодилася на перемир'я. Одначе перемир'я доси не заключено і Поляки руйнують нашу землю. В кінці заявляє, що докладнійше представить справу Панейко.

Панейко говорить про утворенне Західно-Української Народньої Республіки, про польський напад і війну з Поляками, про з'єднання з Великою Україною.

Тут перериває Л о й д Дж о р д ж, який уже весь час ставить питання.

Л о й д Дж о р д ж: Яке є відношення Українців до большевиків?

Панейко: Большевики є ворогами України.

Л о й д Дж о р д ж: Отже ви маєте проги себе з одної сторони Поляків, з другої большевиків?

Панейко: Так.

Л о й д Дж о р д ж: Яка є різниця між польською й українською мовою?

Панейко поясняє й опісля переходить до різниць між російською й українською мовою.

Л о й д Дж о р д ж: Я власне хотів про се запитати. — А які є релігійні відносини на Україні?

Панейко поясняє.

Л о й д Дж о р д ж: Я не висловлюю своєї думки ані нічого не передрішаю, але допустім, що Україна не була би самостійною державою, то з ким ви хотіли би бути: з Польщею, чи з Росією?

Панейко: На се питання важко відповісти. Ми, як кождий нарід 20. століття, змагаємо до повної державної самостійности.

Л о й д Дж о р д ж ще раз повторяє те саме питання, застерігаючися, що він сим нічого не хоче передрішати, і просить о конкретну відповідь.

Сидоренко: Говорити про приєднання України до Польщі просто смішно, бо Поляки числять 20 мільонів, а Українці 40 мільонів. Отже як може великий нарід бути приєднаний до малого? Що-до Росіян, то вони не хотять союзу з нами, тільки хотять по трупах нашого народу відбудувати давню Росію.

Л о й д Дж о р д ж: Незалежно від того, що станеться в Україною, чи Галичина за всяку ціну хоче бути з'єдинена з Україною?

Всі українські делегати: Так.

Л о й д Дж о р д ж: Чи є між Вами делегати з Галичини?

Білик вказує на Панейка, Лозинського і Вітовського.

Л о й д Дж о р д ж, звертаючися до членів Ради Чотирох: Отже вони не хотять мати нічого спільного з Польщею.

Л о й д Дж о р д ж: Чи ви бажаєте спинити бої з Поляками?

Панейко: Так. Ми хочемо всі свої сили звернути проти большевиків.

Л о й д Дж о р д ж: Одначе чи військо вас послухає? Чи воно, коли-б Поляки спинили бої, не використає сього для офензиви проти Поляків?

Панейко: Наша армія, утворена на основі правильної мобілізації, є вповні здисциплінована і слухає правительства.

Л о й д Дж о р д ж: Отже коли-б з Поляками не було війни Ваша армія успішніше билася би проти большевиків?

Панейко: Очевидно.

Л о й д Дж о р д ж, звертаючися з усмішкою до інших членів Ради Чотирох: На се повинен би звернути увагу Клемансо.

Л о й д Дж о р д ж: Чи ви добре обходитеся з Поляками?

Панейко оповідає про автономію для національних меншостей і зокрема стверджує, що українське правительство в Галичині само закликало Поляків до участі в Національній Раді.

Лоїд Джордж до Вільсона: Я хотів би ще запитати про воєнні жорстокости.

Вільсон: Ті обвинувачення такі загальні, що не можна їм надавати особливої ваги.

Лоїд Джордж: Що ще маєте сказати?

Панейко просить про як найшвидше спинення боїв і заключення перемиря.

Вільсон дякує українським делегатам за участь і замикає засідання.

3. Принятте у Клемансо 22. мая. На Найвисшій Раді Клемансо, який сидів поруч Панейка, вдався з ним в розмову, підчас якої Панейко попросив, щоби Клемансо його прийняв. Клемансо назначив прийятте на слідуючий день в 2:30 год. по пол. в своїм міністерстві війни. Коли ж після конференції Сидоренко звернувся до Клемансо з просьбою назначити прийятте для Делегації, Клемансо попросив на висше означений час Делегацію.

Делегація вибралася в тім самім складі, що на Найвисшу Раду, також з Марголіном.

Розмова почалася запитанням Панейка, що зарядила Найвисша Рада в справі спинення боїв у Галичині. Клемансо відповів, що Найвисша Рада зажадала від Пилсудського пояснення, чому він веде далі війну, а також пригадала, що армія Галлера була післана до Польщі під умовою, що не піде на галицький фронт. Найвисша Рада — закінчив Клемансо — рішила довести до спинення боїв.

Шульгин почав розмову про потребу визнання Директорії і підмоги для неї. Клемансо завважив між иншим, що Петлюра „майже большевик“, на що Шульгин реагував широким поясненням.

Марголін представив положення Жидів в українській державі, збиваючи обвинувачення уряду Петлюри в погромах.

В кінці Панейко ще раз вернув до польської справи, вказуючи, що „велика Польща“ в конценції антанти й особливо Франції буде слабою Польщею, і просив дозволу передати в сій справі меморіал, на що Клемансо очевидно згодився.

4. Лист до Боти і його відповідь. Коли сам факт прийаття на Найвисшій Раді і хід конференції наповнили нас де-якими надіями, то прийятте у Клемансо ті надії знов розвіяло. Ми знали, що се значить „жадати вияснення“ там, де тільки рішучий приказ з загрозою репресій міг би допомгти. Було ясно, що Найвисша Рада не думає про рішучий виступ проти Поляків.

Тепер ходило про се, щоб автентично вияснити, як стоїть справа перемиря. В сій цілі я й Вітовський звернулися через секретаря нашої делегації до Боти з просьбою про прийятте. На се дістали відповідь, що треба просьбу письменно умотивувати, бо можливо, що покажеться потреба скликання Комісії. Тоді ми вислали 24. мая до Боти лист,

в яким, представивши коротко наші змагання до перемир'я і польську офензиву, заявили, що хочемо особисто представити йому вагу справи і довідатися, як стоїть справа з перемир'ем.

На сей лист прислав Бота на моє ім'я таку відповідь :

British Delegation.

Пане !

Paris, 26. мая 1919.

Маю честь потвердити одержання Вашого листа з 24. мая і в відповідь на нього повідомити, що справа установаження перемир'я на польсько-українським фронті є тепер в руках Ради головних союзних держав. Тому, що проєкту перемир'я, предложеного Комісією для перемир'я, Поляки не прийняли, мандат Комісії скінчився і справа перейшла до Ради для такого рішення, яке вона в даних обставинах уважатиме відповідним.

З огляду на вище сказане я не можу бачити користи з розмови, ані не думаю, щоб така розмова в теперішній хвилі була вказана.

Я, очевидно, роблю, що можу, щоб досягнути так дуже бажане спинення боїв.

Ваш повний пошани Louis Botha.

5. Нота з 27. мая. Тепер ми вже мали автентичне в'яснення : Поляки відкинули проєкт перемир'я, мандат Комісії для перемир'я скінчився і справа перейшла на рішення Найвисшої Ради.

З огляду на се Делегація поручила мені й Вітовському звернутися до Найвисшої Ради з отсею нотою :

Париж, 27. мая 1919.

До Його Ексцеленції

Пана Президента Мирової Конференції

в Парижі.

Ексцеленціє !

Державний Секретаріат Західної України, опираючися на депешу Найвисшої Ради з 19. марта, вислав нас переговорювати про умови українсько-польського перемир'я при помочи Союзників і заключити його на основі згоди.

Що-до нас, ми зробили все можливе, щоб заключити перемир'е. Перед Комісією ми заявили, що приймаємо предложенний нам проєкт. Хоч сей проєкт третину нашої території віддає під польське панування, ми згодилися на нього, думаючи, що Мирова Конференція при дефінітивнім визначенню українсько-польських границь учинить нам справедливість і з'єдинить усі українські землі в одну незалежу державу. Одначе наша згідливість нічого не помогла.

Ведучи з нами переговори, Поляки рівночасно розпочали проти нашої армії офензиву, яка продовжається з успіхом для них.

Бачучи, що справа заключення перемир'я, не вважаючи на те, що ми проєкт прийняли, затягається, ми звернулися 24. с. м. з письмом до п. генерала Боти, просячи в нього прийняти для в'яснення справи. На се ми одержали від нього відповідь з 26. с. м., де він каже, що Поляки не згодилися на проєкт Комісії, через що її мандат вигас і тепер справа перемир'я знаходиться в руках Найвисшої Ради.

З огляду на се маємо честь звернутися до Найвисшої Ради з отсим представленням :

Польська офензива проти нашої армії розпочалася на основі ухвали польського союму як відповідь на проєкт перемир'я, предложенний комісією. Се стверджують всі відомости з польських жерел.

Коли польські повідомлення додають, що се Українці попередили польську офензиву і тим викликали її, то се тільки викрут для оправдання перед Мировою Конференцією.

Так само неправдиве є твердження Падеревського, що Поляки побили большевиків на галицькій території. Невжеж Поляки розпочали офензиву проти української армії, щоб тим легше побити большевиків? Українська армія стоїть

на дорозі з Галичини до большевиків. Знищити українську армію чи се значить боротися проти большевиків чи йти з большевиками, — на се нехай відповість Найвишша Рада.

Дальша заява Падеревського, що польська армія знайшла в нашім краю розбійницькі банди, а не армію, — се вже не викрут, а негідна клевета. Се клевета проти армії, яка від шести місяців серед найбільших недостач бореться героїчно на два фронти, обороняючи вітчизну з одного боку від Поляків, з другого від большевиків, не є ділом чесного противника. Благородний побідник не стане так зневажати побідженого неприятеля.

Проти сеї заяви Падеревського покликаємося на всі комісії антанти, які, звиджуючи наш край, були повні признання для дисципліни нашої патріотичної армії.

Що ся армія подалася під натиском чисельно сильнішої польської армії, се нічого дивного. Польща одержала від антанти все: моральну поміч через прийняте Польщі до союзних держав, воєнний матеріал і навіть військо: армію Галлера, яка скріпила польські сили не для боротьби з большевиками, а для окупації української землі. Навпаки український нарід не дістав від антанти ніякої помочи, ні моральної ні матеріальної. Отже не можна дивуватися, що після шести місяців завзятої боротьби на два фронти, коли всі засоби вичерпалися, українська армія уступає перед Поляками, заосмотреними в усе антантою.

Ми не хотіли війни проти Поляків. Ми проголосили наше право національного самовизначення і почали його здійснювати на землі безсумнівно українській.

Ми були й є переконані, що поступаємо згідно з великими принципами національної справедливости, проголошеними від імені антанти президентом Вільсоном: що народи, позбавлені національної незалежності і поділені між більше держав, повинні дістати змогу свobodно рішати про себе, з'єдинитися й означити свою долю, що народами не можна торгувати як предметами і поневолювати їх.

Ми не наставали на права Польщі. Згідно з принципами, проголошеними президентом Вільсоном, ми вповні признали права польського народу до незалежності і відискання всіх земель безсумнівно польських.

Се Поляки вчинили замах на права нашого народу і нанали на нашу землю, до якої не мають ніякого права, бо факт завоювання якоїсь землі перед століттями і панування над нею силою не творить права перед Міровою Конференцією, яка проголосила принципи національної справедливости. Те, що Поляки творять тепер у Галичині, суперечить тим принципам. Польська армія руйнує нашу землю. Нашу інтелігенцію й селян польські власти масами розстрілюють. Нашу національну культуру систематично нищать. Навіть релігії нашого народу завойовники не шанують: церкви замикають, духовенство арештують. Президент Падеревський оправдує ті факти тим, що — мовляв — польські власти не виступають проти безборонного населення, а проти бунтівників і бандитів. Се правда, що польські власти від давна привикли вважати бунтівником кожного Українца, який противиться польському пануванню. А що в українським народі ніхто — від дитини до старця — не годиться на польське ярмо, то польські власти хотять насильством вицїпити в них любов і привязанне до Польщі. Рівночасно польський сойм ухвалює дефінітивну анексію Східної Галичини до Польщі. А ухвалюючи анексію, сей сойм має смілість твердити, що його політика не є імперіалістична.

Се факти, які без сумніву стверджують, що польська політика знаходиться в суперечности не тільки з основними провідними принципами антанти, але також з її заявами. Держави антанти проголосили для всіх народів право самовизначення, — Поляки хотять завоювати і анектувати українську землю. Комісії держав антанти для польсько-українського спору (комісія Бертелемі, комісія Боті) заявили, що антанта зовсім не буде числитися з мілітарними фактами, довершеними одною чи другою стороною без уповажнення антанти, — польський сойм використовує завоюванне Східної Галичини для анексії. Комісія для перемир'я вказала на велику відповідальність за продовження війни стороною, яка не згодиться на перемир'я, — Поляки зовсім не злякалися сеї відповідальности і на проєкт Комісії для перемир'я відповіли інвазією на нашу землю.

Ми прибули до Парижа в переконанню, що Найвисша Рада вчинить нам справедливість, спинить польську інвазію і таким чином уможливить нам оборонити нашу державу від російських большевиків.

Поведення Поляків заставляє нас звернутися до Найвисшої Ради з проською про прийняття. Свідомі нашої відповідальности перед нашим правительством і нашим урядом, хочемо знати, чи можемо на основі уповаження Найвисшої Ради запевнити наш нарід, що він буде оборонений перед польською інвазією та що Поляки дістануть приказ відступити за лінію, означену Комісією, і направити всі шкоди і втрати, спричинені польською інвазією.

Надзвичайна Делегація Державного Секретаріату Західньої України для українсько-польського перемир'я: Д-р Михайло Лозинський, товариш державного секретаря закордонних справ. Полковник Дмитро Вітовський.

6. Нота з 29. мая. Далі мала переконати Найвисшу Раду про слушність нашої справи отся нота:

П а р и ж, 29. мая 1919.

До Його Ексцеленції
Папа Президента Мирової Конференції

в Парижі.

Не вважаючи на повторювані заходи, Українська Делегація в Парижі доси не одержала змоги безпосередних і правильних зносин з правительством, яке заступає, в цілі одержування інструкцій. Її зносини з правительством мусять послугуватися випадковими кур'єрами.

Маючи в руках документи, яких автентичність не може бути подана в сумнів, користаю з сього, щоб установити певні факти, які відносяться до українсько-польського конфлікту. Сі факти, як се можете ствердити, доповнюють і потверджують усе те, що Українська Делегація в Парижі вважала за обовязок подати Вам устно й писменно до відомости, а навпаки показують, як мало довіря треба мати до польських заяв.

Сі факти, які знаходимо в залученім листі, виказують:

1. Тверде бажання Українців заключити угоду з Поляками, виявлене від 19. марта до 11. мая 1919. чотирма конкретними пропозиціями перемир'я;

2. Мовчанку Поляків супроти трьох перших пропозицій і офензиву на всім галицькім фронті в відповідь на четверте пропозиція;

3. Неактивність української армії на українсько-польськім фронті аж до дня (половина мая), коли почалася польська офензива;

4. Активність тої самої української армії на большевицькім фронті, на яким вона приготувляла широку офензиву в області Поділя. Сю офензиву мали вести на півночі (Волинь) частини генерала Осецького, на півдні (на Проскув) галицько-українські частини;

5. Неможливість офензиви проти большеків для українських частин, бо і галицькі частини і частини Осецького були здесятковані польською офензивою;

6. Тільки інтервенція галицько-української армії перешкодила злоці большевицької армії російської з угорською.

З сих фактів виходить, що українське правительсто не тільки словами, але й ділами доказало, що воно веде завзяту боротьбу проти большевизму, і навпаки, що Поляки, під видом боротьби проти большевиків, реалізують свої імперіалістичні наміри на чисто українській території і десаткуючи українську армію, працюють мимовільно для большевицьких планів.

Г. Сидоренко, президент Делегації Української Республіки.

7. „Пояснення“ Пилсудського й українська відповідь. Цотішив нас Клемансо, що Найвисша Рада зажадала від Пилсудського пояснення, чому Польща веде офензиву проти Українців. 5. червня парижська преса принесла відомість, що Найвисша Рада одержала вже пояснення Пилсудського. Пояснення було дуже просте: се, мовляв, Українці почали офензиву, а Поляки тільки обороняються.

У відповідь на се пояснення ми з Вітовським з поручення Делегації вислали отсю ноту:

П а р и ж, 6. червня 1919.

До Його Ексцеленції
Пана Президента Мирової Конференції

в Парижі.

Ексцеленціе!

22. мая 1919., підчас послухання у президента Мирової Конференції, Українська Делегація була повідомлена, що Найвисша Рада зажадала від генерала Пілсудського пояснення причин польської офензиви проти армії Західної України.

Часописи з 5. червня оголосили отсю відповідь генерала Пілсудського: „Генерал Пілсудський, начальний командант польських сил, відповів Мировій Конференції, яка зажадала від нього пояснень про нову офензиву польської армії проти України, що се була в дійсности контр офензива, бо українська армія заатакувала перша“.

На основі інформацій, одержаних від Державного Секретаріату Західної України, стверджуємо, що твердження генерала Пілсудського не є згідне з дійсністю.

Не тільки армія Західної України від 19. марта не зачиняла ніякої офензиви, але ще більше, Державний Секретаріат більше разів предкладав спинити бої. Сі пропозиції, роблені в марті цвітня й маю 1919., остали без відповіді з боку Поляків.

Текст радіотелеграми державного секретаря закордонних справ Панейка, післаної з Парижа 17. цвітня 1919. за посередництвом американської делегації, з повідомленням, що президент Падеревський обіцяв не починати офензиви, і з порученням, щоб Державний Секретаріат предложив Полякам спинити бої, прибув до Станіслава 25. цвітня в дуже затемненім виді. Допускаючи, що ходить про перемирє, Державний Секретаріат 1. мая вислав на польський фронт парламентарів, щоб предложити переговори. Делегати Державного Секретаріату ждали даром 4 дні на польську відповідь.

7. мая Державний Секретаріат одержав повний текст згаданої депеші. Тоді українська Головна Кватіра на порученне Державного Секретаріату звернулася 9. мая до польської команди з предложенням, що спинить бої, під умовою, що Поляки спинять їх так само. Поляки мали відповісти 14. мая.

Та замість відповіді Поляки розпочали 14. мая загальну офензиву.

Генерал Пілсудський називає сю офензиву контр офензивою, твердячи, що Українці заатакували перші.

Се твердження не є згідне з дійсністю. Те, що генерал Пілсудський хоче представити як українську офензиву, було тільки дуже підрядною місцевою операцією, виконаною трьома українськими батальонами коло Устрик для незначного поправлення фронту.

Сею операцією, наскрізь місцевою, Українці зовсім не зломали своїх зобовязань, бо вони обовязалися спинити бої тільки 15. мая під умовою, що Поляки зроблять те саме.

Як доносять польські комунікати з того часу, місцеві операції вели обі сторони.

Найліпший доказ, що польська офензива була рішена і приготовлена задалегідь, а не була вислідом українських операцій, дають дебати й ухвали польського союму від 11. до 15. мая, коли сойм не признав зобовязань Падеревського і рішив почати офензиву проти української армії.

Сі факти потверджує польська преса, яка славить польський генеральний штаб за підготовлення і переведення офензиви. Ся преса зазначає, що польська офензива була порішена і всі потрібні зарядження були видані перед згаданою українською місцевою операцією; вона висловляє радість, що Українці тою операцією дали на часе потрібний аргумент, щоб оправдати польську офензиву перед Мировою Конференцією.

Сей стан річий достаточо стверджує, що пояснення генерала Пілсудського не відповідають дійсности та що відповідальність за польську офензиву в Галичині паде тільки на Поляків.

Надзвичайна Делегація для українсько-польського перемиря: Д-р Михайло Лозинський, товариш Державного Секретаря закордонних справ Західної України. Полковник Дмитро Вітовський.

8. Надія на неутралізацію Східної Галичини. Минав день за днем, тиждень за тижнем, з галицького фронту приносила парижська преса що-раз чорнійші вісти, а Мiroва Конференція все відкладала рішення. Тільки приношено інформації про різні пляни рішення, інформації, які то підносили настрої то прибивали його.

Серед такого настрою Панейко повідомив мене 22. червня, що треба як найшвидше зладити меморіал про польсько-українські відносини в Галичині за останні десятиліття. Поляки вказують на те, що ці відносини були що-раз гарнійші, що теперішня війна є тільки прикрим епізодом та що після заняття Галичини Поляками сей епізод швидко забудеться і українське населення з польським пануванням легко помиряться. Сій польській аргументації треба протиставити дійсний стан річий. Треба зладити меморіал, який Панейко передасть тим кругам Мiroвої Конференції, з якими має звязки і які звернули його увагу на потребу такого меморіалу. Я негайно зладив такий меморіал ¹⁾ і 25. червня він уже стояв до розпорядимости Панейка.

23. червня приніс Панейко таку відомість: Про те, щоби Мiroва Конференція признала дотеперішнє українське правительство Східної Галичини, нема мови. Найбільше виглядів має плян неутралізації Східної Галичини під протекторатом антанті. Член делегації одної з антантських держав, який має голос в сій справі, хотів би мати від нас для своєї особистої інформації проєкт конституції для знеутралізованої Східної Галичини; маючи конкретний проєкт, він зможе успішнійше заступати справу. Ми зараз обмірковували такий проєкт і зладили його.

Другого дня Панейко міг уже вручити його згаданому прихильному нам членови делегації одної з антантських держав.²⁾ Очевидно, проєкт роблений з таким успіхом, не міг бути нічим особливим, тільки подавав загальний плян державного устрою Східної Галичини. Яким способом антанта мала би виконувати свій протекторат, сього питання проєкт не торкався.

Як показалося, всі ті наші „прихильники“ грали чисту комедію. В хвилі, коли Панейко доставляв їм згадані матеріали, справа вже була передрішена.

¹⁾ Сей меморіал видало парижське українське пресове бюро п. н. „Notes sur les relations ukraino-polonaises en Galicie pendant les 25 dernières années (1895—1919).“

²⁾ Опісля, коли підкомісія для польських справ радаła вже над статутом для Східної Галичини і вислухувала різні інтересовані круги, між ин. також делегацію галицьких москвофілів, Панейко, який, як уже зазначено, оставав у зносинах з російськими кругами, дав сей проєкт д-ру Дмитрови Маркову, бувшому галицько-москвофільському послови до австрійського парламенту, щоби він заступав його в підкомісії. З сього приводу Марков написав в одній з москвофільських газет в Америці глаузливу статтю про українську політику.

Для характеристики внутрішніх відносин в Делегації зазначу, що Панейко не тільки відмовився дати мені один примірник проєкту, але навіть не віддав мені жого власного рукопису.

Розділ XV.

Рішення Найвисшої Ради в справі Східної Галичини.

1. Рішення Найвисшої Ради з 25. червня. В кінці Найвисша Рада заговорила. 27. червня одержала Делегація УНР від Генерального Секретаріату Мирової Конференції отсе повідомлення:

Париж, 26. червня 1919.

Генеральний Секретаріат Мирової Конференції має честь переслати Українській Делегації в задученню текст рішення, прийнятого 25. червня Найвисшою Радою союзних і прийнятих до союзу держав.

Се рішення зателеграфовано того самого дня до Варшави, щоби міністер Франції повідомив про нього польське правительство, а військові представники союзників у Польщі українське правительство.

25. червня 1919.

Щоби забезпечити особи й маєток мирного населення Східної Галичини проти небезпек, які їм грозять від большевицьких банд, Найвисша Рада союзних і прийнятих до союзу держав рішила уповажнити сили Польської Республіки вести свої операції аж по ріку Збруч.

Се уповажненне в нічім не пересуджує рішень, які Найвисша Рада прийме опісля, щоб управилити політичний статут Галичини.

2. Протест Делегації УНР. Проти сього рішення Делегація УНР на повнім засіданню ухвалила запротестувати отсею ногою:

Париж, 2. липня 1919.

До Його Ексселенції Пана Президента Мирової Конференції

в Парижі.

Ексселенціє!

Делегація Української Республіки на Мирову Конференцію в Парижі одержала повідомлення про рішення, приняте 25. червня Найвисшою Радою союзних і прийнятих до союзу держав в справі Східної Галичини. З приводу сього рішення, яке уповажняє сили Польської Республіки вести свої операції аж по ріку Збруч, Делегація має честь зложити Вам отсю заяву:

Рішення Найвисшої Ради не означає побіди Справедливости і Права.

Український нарід Східної Галичини, який творить дуже поважну більшість на сій споконвічній українській землі, міг, безперечно, не тільки на основі Права і Справедливости, але також на основі принципів держав антанті, проголосити, після розпаду Австро-Угорщини, свою незалежність і з'єднання з Українською Республікою, утвореною цілим українським народом.

Польська Республіка, підносячи свої нічим неоправдані претенсії до Східної Галичини і йдучи війною на Українську Республіку для зреалізування тих претенсій, нарушила право українського народу.

Українське правительство, довіряючи принципам проголошеним державами антанті, сподівалося, що ті держави, беручи на себе задачу безсторонного судді в сій війні Поляків проти Українців, заявляться проти польського анексіонізму і стануть в обороні права самовизначення українського народу.

Українська Делегація стверджує, що так не сталося.

Комісія генерала Бертелемі заставила Українців 24. лютого заключити завішення оружя в хвилі, коли польська армія, обложена у Львові Українцями, знаходилася в великій небезпеці.

Та сама комісія предложила 28. лютого проект перемиря, який не тільки оставляв Полякам части української землі, заняті польською армією, включно зі Львовом, але також віддавав їм великі області з нафтовими багатствами в околиці Дрогобича, які знаходилися в українських руках.

Ясна річ, що таке сторонниче рішення не могло бути приняте українським правительством. Та все таки воно далі вірить в справедливост антанті і жадає слушнішого рішення.

Другою інтервенцією антанти в польсько-українській війні було рішення Найвищої Ради з 19. марта, яке взивало обі сторони як найшвидче заключити завішення зброї.

Українське правительство послухало зазиву Найвищої Ради і заявило готовість заключити завішення зброї. Однак Поляки не пішли за його прижіром і продовжали операції.

Тепер вияснюється причина їх поведіння. З одного боку їх військовоє положення поправлялося наслідком заключення перемиря з Чехами і з Німцями і наслідком близького прибуття армії Галлера до Польщі. Отже вони могли сподіватися завоювання цілої Галичини. З другого боку вони були певні, що їх непослух Найвищій Раді нічого їм не пошкодить та що досягнені здобутки остануть при них, бо Найвища Рада їх затвердить. Так і сталося.

Українське правительство даром поновляло свої пропозиції завішення зброї, — Поляки їх відкидали.

Назначення комісії для польсько-українського перемиря не мало ніякого впливу на хід подій. Комісія пропозила обом сторонам проект перемиря, який Україні прийняли, однак Поляки відкинули.

В усіх заявах представників антанти Українцям усе говорено, що рішення антанти опиратиметься на принципах справедливості і не числитиметься з довершеними фактами.

Президент Комісії для українсько-польського перемиря, генерал Бота, звернув увагу обох сторін на особливу відповідальність, яку стягнула би на себе та сторона, яка не прийняла би перемиря і вела би далі війну проти волі антанти.

Отже Поляки не прийняли перемиря і вела далі війну. Однак Найвища Рада в своїм рішенні з 25. чирвня зовсім не потягнула їх до відповідальності. Вона не тільки прийняла довершений факт їх окупації, але ще уважила Поляків вести операції аж по ріку Збруч, себ-то зайняти цілу Східну Галичину.

Найвища Рада пояснює своє рішення тим, що польська окупація має за цілю „забезпечити особи й маєток мирного населення Східної Галичини проти небезпек, які їм грозять від большевицьких банд.“

Українська Делегація твердить, що українське правительство все забезпечувало особи й маєток мирного населення на території Східної Галичини, на якій розтягалася його власть.

Українська Делегація твердить, що на території Східної Галичини, на якій розтягалася власть українського правительства, не було ніколи ніяких большевицьких банд, тільки все панував повний порядок.

Українська Делегація твердить, що Директорія Української Республіки, при дуже визначній помочи Державного Секретаріату Західної України, була єдиною загорою для російських большевиків у їх поході на захід.

Українська Делегація твердить, що власне армія Західної України, побивши большевиків над Збручем, перешкодила їх звязкові з большевиками Угорщини.

Українська делегація твердить, що українське правительство вже тоді, коли Поляки розпочали офензиву проти Східної Галичини, відкинувши проект перемиря, — відкинуло запрошення большевицького правительства з пропозицією завішення зброї.

Всі ці факти показують, що власне українське правительство і армія й особливо українське правительство і армія Східної Галичини творили єдину заперу проти большевизму, та що Поляки, атакуючи західно-українську армію тоді, коли вона була занята боротьбою з большевиками, показалися союзниками большевиків.

Ми твердимо, що навіть тепер, коли-б Поляки дістали від Найвищої Ради приказ уступити зі Східної Галичини, яку займають, українська армія змогла би вдержати порядок в краю.

Ми твердимо в кінці, що „большевицькі банди“ зовсім не загрожують Східній Галичині, бо українська армія відносить поважні успіхи в боротьбі з большевиками і випирає їх що-раз далі на схід.

Коли є яка небезпека для осіб і маєтку мирного населення Східної Галичини, то тільки зі сторони польської окупації.

Польсько-українська боротьба за Східну Галичину має кількасотлітню історію. Польща, завоювавши сей український край, весь час проявляла і про-

являє доси змагання спольщити його, придавляючи український елемент. З другої сторони український нарід за весь час польського панування старався відзискати незалежність.

Поділ Польщі і заняття Галичини Австрією не поклали кінця сій польсько-українській боротьбі, особливо, що австрійське правительтво стало протектором Поляків проти Українців. Підчас останніх 50 літ польсько-українська боротьба зростала в міру того, як наближуємося до найновіших часів.

Галицькі вибори, де на приказ польських властей лилася кров українських селян; великі аграрні страйки українських селян проти польських великих земельних власників; боротьба за загальне виборче право до австрійського парламенту і галицького сойму, яка з українського боку проявлялася широкими масовими рухами і обструкцією в соймі, з польського — кривавими репресіями; боротьба за заложення українського університету, де так само лилася кров; убиство помісника Галичини, польського графа Андрія Потоцького, Українським студентом Мирославом Січинським; вкінці страшні переслідування Українців, священників, інтелігенції, селян, по вказівкам польських властей підчас останньої війни між Австрією й Росією, — всі ці факти достаточо вияснюють характер польсько-українських відносин.

Нові докази принесла теперішня війна між Поляками й Українцями.

Поляки голосять цілому світові про жорстокости українських вояків. Делегація Української Республіки як найенергічніше протестує проти тих тверджень. Одначе треба зазначити, що обвинувачення Поляків проти українських вояків свідчили би про ненависть, яку має український нарід проти Поляків і яка доводила би його до тих жорстокостей.

З другої сторони Поляки не скривають, що їх поведіння супроти українського населення Східної Галичини не знає милосердя. Чи не на се винайшли вони „большевицькі банди“ в Східній Галичині, щоб оправдати свої жорстокости?

Для польської окупації всі способи є добрі, щоби знищити український елемент. Українські організації, товариства, школи, церкви замкнені. Українська преса здалена. Українських селян, священників, інтелігенцію масами розстрілюють або кидають до в'язниць або замикають в таборах для інтернованих. Коротко кажучи, все українське життя знищено. Чи се так Поляки охороняють особи й майно мирного населення Східної Галичини?

Делегація Української Республіки стверджує, що Найвища Рада своїм рішенням з 25. червня віддала українське населення українського краю під панування його найбільшого ворога, який має тільки одну ціль: винищити український елемент, щоби сей край став дійсно польським.

„Се уповажненне — говорить Найвища Рада при кінці свого рішення — в нічім не пересуджує рішень, які найвища Рада прийме опісля, щоб управити політичний статут Галичини“.

Ся обіцянка ніяк не може вдоволити українського народу. Вона не охороняє його перед терористичним режимом, який завели тепер польські власти, ані не дає йому ніякої запоруки на будуче.

Маючи на увазі теперішнє рішення Найвищої Ради, яке виходить зовсім на користь Поляків, український нарід має всі причини думати, що й дальші рішення Найвищої Ради йтимуть в тім самім напрямі.

Одначе якби Найвища Рада і змінила в будучности своє становище, хто направить моральні й матеріяльні шкоди, нанесені українському народови польською окупацією?

Допустім, що Найвища Рада зарядить опісля плебісцит. Попереджений довгим періодом польської окупації і польського режиму, який диме тільки терором і бажаннем знищити український елемент всіма способами военного стану, — чи сей плебісцит дав би всі запоруки і висловив би дійсну волю населення?

На основі всего вище сказаного Делегація Української Республіки заявляє ось-що:

Рішення Найвищої Ради в справі Східної Галичини порушує територіяльну суверенність Української Республіки, віддаючи часть її території під польську окупацію.

Се рішення порушує право самовизначення українського народу і санкціонує довершений факт польської окупації.

Се рішення віддає український народ в руки його історичного ворога і засуджує українську землю на польонізацію.

Се рішення важко образжує національні почування українського народу, бо нема важчої образи для гідности народу як віддати його під вороже чужинецьке панування.

Се рішення засуджує населення Східної Галичини, без різниці народности й релігії, на найбільшу недолу, бо під польською окупацією край не зможе успокоїтися, тільки стане полем що-раз завзятійшої боротьби, яка мусить його довести до повної руїни й анархії.

Проти сього рішення Делегація Української Республіки підносить в імя Права і Справедливости перед Найвисшою Радою союзних і прийнятих до союзу держав і перед Мировою Конференцією найторжественніший і найршучійший протест.

Делегація Української Республіки, яка мала за ціль досягнути на Мировій Конференції визнання суверенности й незалежности Української Республіки, обнімаючої всі українські землі, заявляє, що український народ не може прийняти того рішення та що він усіма способами оборонятиме незалежність і цілість своєї держави. Тому Делегація Української Республіки не бере ніякої відповідальности за події, які можуть наступити.

Г. Сидоренко, президент Делегації Української Республіки. Надзвичайні делегати для українсько-польського перемир'я: Д-р М. Лозинський, товариш державного секретаря закордонних справ Західної України. Полковник Дмитро Вітовський.

На сім місци вважаю за потрібне пояснити справу підписання сеї ноти. Через те, що на засіданню Найвисшої Ради так уважали на те, чи від імени Галичини говорять Галичани, — Сидоренко, Вітовський і я вважаємо за потрібне, щоб сю ноту, яка являлася відповіддю Делегації на таке важне рішення Найвисшої Ради в справі Галичини, побіч Сидоренка підписав також Панейко. Підпис Панейка вважаємо ми тим потрібнішим, бо було відомо, що він висилає також сам різні ноти в галицькій справі. Отже ми хотіли, щоби з підписів на ноті було ясно видно, що вона є висловом становища цілої Української Делегації, себ-то також її галицьких членів. Одначе Панейко рішуче відмовився, подаючи за причину, що се смішно виглядає, коли на ноті є більше підписів. Сей аргумент не переконував нас, тим більше, що Панейко підписував уже де-які попередні ноти то з Сидоренком то також і з иншими членами Делегації. Не могучи заставити Панейка підписати ноту і не хотючи, щоб недостача підпису галицьких делегатів на ноті могла дати привід до толків, що галицькі члени Делегації не протестують проти рішення Найвисшої Ради, Сидоренко, Вітовський і я рішили всі три підписати ноту.

3. Повідомлення з 11. липня про дальші рішення Найвисшої Ради.
12. липня Делегація УНР дістала від Генерального Секретаріату отсе повідомлення:

„Париж, 11. липня 1919.

Пан Президент Української Делегації

в Парижі.

Продовжуючи своє повідомлення з 26. червня в справі Східної Галичини, Генеральний Секретаріат Мирової Конференції має честь довести до відомости Пана Президента Української Делегації, що Найвисша Рада союзних і прийнятих до союзу держав прийняла отсі рішення:

Польське правительство буде уповажнене утворити в Східній Галичині цивільну управу, після того, як заключить з союзними і прийнятими до союзу

державами договір, якого постанови мають по змові забезпечити автономію території, як також політичні, релігійні й особисті свободи її мешканців.

Сей договір опиратиметься на праві самовизначення, яке виконають в кінці мешканці Східної Галичини що-до своєї політичної приналежності; час, в яким се право буде виконане, буде означений союзними і прийнятими до союзу державами або органом, на який вони можуть перенести ту владу⁴.

4. Протест Делегації УНР. Проти сього рішення Найвисшої Ради запротестувала Делегація УНР отсею потою:

Париж, 15. липня 1919.

До Його Ексселенції

Папа Президента Мирової Конференції

в Парижі.

Ексселенціє!

Делегація Української Республіки на Мирову Конференцію в Парижі має честь потвердити одержане повідомлення з 11. с. м. про рішення Найвисшої Ради, а саме, що „польське правительство буде уважене утворити в Східній Галичині цивільну управу“.

Покликуючися на всі свої попередні заяви в справі Східної Галичини, зокрема на декларацію з 2. с. м., зложену з приводу рішення Найвисшої Ради, яким „сили Польської Республіки уважене вести свої операції аж по ріку Збруч“, — Делегація Української Республіки має честь зложити отсею заяву:

I. Український нарід Східної Галичини, який творить більше ніж 70% населення сього краю, проголосив 19. жовтня 1918., в згоді з українським народом Буковини й Угорщини, через свою Національну Раду, зложену з послів до австрійського парламенту і до галицького та буковинського союму, вибраних на основі загального виборчого права, і з делегатів українських політичних партій, свою волю відділитися від усіх інших країв Австро-Угорщини.

1. падолиста 1918. Українська Національна Рада обняла владу в Східній Галичині і в інших вище означених українських землях і утворила з сих земель Західно-Українську Республіку.

3. січня 1919. Українська Національна Рада рішила одногослоно з'єдиненне Західно-Української Республіки з Українською Республікою, утвореною на руїнах давньої Росії, в одну державу.

22. січня 1919. на площі св. Софії в Києві, столиці Української Республіки, торжественно проголошено з'єдиненне обох Республік.

Таким чином Східна Галичина волею свого населення стала частию Української Республіки.

II. Польська Республіка, виступивши війною проти Української Республіки з цілю завоювати Східну Галичину, де пануванне польської бюрократії за часів австро-угорської монархії установлено тільки дякуючи династії Габсбургів і австрійському правительству, — проявила нічим неоправдані імперіалістичні змагання, суперечні принципам, проголошеним державами антанті, і тому заслугоючі на як найстрогіший осуд.

III. Найвисша Рада, запрошуючи своїм рішенням з 19. марта 1919. обі сторони заключити завіщення оружя, заявила, що вона „є готова:

а) вислухати представлення територіяльних бажань обох сторін в сій справі;

б) посередничити в Парижі при делегаціях українській і польській або через таке уважене представництво, яке сторони уважатимуть за потрібне вибрати, щоб завіщення оружя перемінити в перемирє.“

IV. Заклученне завіщення оружя не наступило, бо польське правительство відкинуло предложения українського правительства, а Найвисша Рада не застала польського правительства виконати рішення, яке сама ухвалила.

Заклученне перемиря не наступило, бо польське правительство відкинуло проєкт перемиря, предложений обом сторонам міжсоюзною комісією і прийнятий Українцями, а Найвисша Рада не застала поляків прийняти проєкт.

Представлення територіальних бажань Українців що-до Східної Галичини Найвисша Рада не вислухала. Президент міжсоюзної Комісії для українсько-польського перемир'я, генерал Бота, заявив українській делегації підчас засідання Комісії 8. мая 1919., що Найвисша Рада рішила приступити до вислухання представлення територіальних претенсій обох сторін тільки після заключення перемир'я.

V. Рішення Найвисшої Ради з 19. марта 1919. відносилося однаково до обох сторін. Отже з сього можна було вносити, що Найвисша Рада держатиме з тою стороною, яка підчиниться тому рішенню, а потягне до відповідальности ту сторону, яка йому не підчиниться.

Одначе Найвисша Рада зсолідаризувалася з стороною, яка не підчинилася її рішенню з 19. марта 1919., і опираючися виключно на переговорах з Поляками, уповажнила польське правительство зайати Східну Галичину й утворити в ній цивільну управу.

VI. Відданне Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республіки насилує волю українського народу Східної Галичини, який проявив бажання бути частию Української Республіки, і є замахом на цілість Української Республіки, якої автономною провінцією є Східна Галичина.

Відданне Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республіки суперечить рішенню з 19. марта 1919., яке обіцувало українському народови вислухання представлення його територіальних бажань в Східній Галичині і заключення перемир'я між Україною й Польщею.

Відданне Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республіки суперечить принципам самовизначення народів, проголошеним антантою, бо про долю краю рішено не згідно з волею української більшости краю, але в інтересі польської меншости, віддаючи український край і нарід під панування польської олігархії.

Відданне Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республіки видає одну воюючу сторону, Українців, на поталу другій воюючій стороні, Поляків. Поляки користають своєю властю, щоби по змозі знищити український елемент і забезпечити собі посідання краю. Польській практики в Східній Галичині аж до нинішнього дня, — як їх Делегація Української Республіки мала честь представити Мировій Конференції в ноті з 2. с. м., — ілюструють достаточо, хоч неповно, польське поведіння.

Відданне Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республіки унеможливає українському народови виконання права самовизначення, передвигнене на будуче в останнім рішенню Найвисшої Ради, бо польське правительство, маючи власть в Східній Галичині, уже всіх способів, щоби перешкодити самовизначенню українського народу. Під пануванням завойовника годі говорити про вільну волю завойованого.

VII. Делегація Української Республіки підносить тому в імені Української Республіки й українського народу найторжественніший протест проти віддання Східної Галичини під окупацію й адміністрацію Польської Республіки.

Делегація Української Республіки має честь заявити, що нема иншого способу рішити справу Східної Галичини, згідно з принципом самовизначення, народів, проголошеним державами антанти, і згідно з обітницями Найвисшої Ради, зробленими в рішенню з 19. марта 1919., як тільки: визволити Східну Галичину з-під польської окупації і дати українському народови сього краю змогу виявити свобідно свою волю, себ-то змогу бути частию Української Республіки, яка забезпечить найповніші гарантії національним меншостям.

I. Сидоренко, президент Делегації Української Республіки.

5. Автентичний текст рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919.

В справі висше наведених рішень Найвисшої Ради, поданих до відомости Української Делегації в Парижі урядовими письмами Генерального Секретаріату Мировій Конференції з 26. червня і 11. липня 1919., приніс „Український Пранор“, орган Уряду преси і пропаганди Західно-Української Народньої Республіки, в ч. 11 з 19. марта 1921., важну

відомість, а саме, що ті рішення в такій формі, в якій Генеральний Секретаріят Мирової Конференції подав їх до відомости Української Делегації, не є автентичні. З донесення „Українського Прапора“ виходить, що повідомлення Генерального Секретаріату Мирової Конференції містять у собі дві часті одного й того самого рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919. та що Генеральний Секретаріят Мирової Конференції в тих повідомленнях відступив від автентичного тексту рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919. Се донесення „Українського Прапора“ кидає характеристичне світло на відносини на Мировій Конференції.

Автентичний текст рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919. — на основі інформації, одержаної правительством Західно-Української Народньої Республіки — звучить :

„Найвисша Рада Мирової Конференції постановляє :

1. Що польське правительство уповажнюється окупувати своїми військовими силами Східну Галичину аж по ріку Збруч;

2. Що польському правительству дається уповажнення ужити всі свої військові сили включно з армією генерала Галлера в цілі переведення сеї окупації;

3. Що польське правительство буде уповажене завести цивільну адміністрацію в Східній Галичині, як заключить з головними союзними і прийнятими до союзу державами умову, яка мусить запоручити по змозі автономію сеї території, як також політичну, релігійну й особисту населення;

4. Що та умова буде в останній інстанції опиратися на праві самовизначення населення Східної Галичини що-до його державної приналежності; час сього вирішення буде означений головними союзними і прийнятими до союзу державами або тим органом, який вони до сього уповажнять;

5. Що проект тої умови має бути предложений польській комісії, але він буде підданий ревізії Редакційного Комітету.

6. Що польське правительство має бути повідомлене про висше наведені постанови і про уповажнення до негайного ділання відповідно точкам 1) і 2).

7. Що військові представництва головних союзних і прийятих до союзу держав у Польщі мають бути повідомлені про висше подані точки постанови.“

Порівнявши сеї автентичний текст з повідомленнями Генерального Секретаріату Мирової Конференції, побачимо, що текст, поданий в тих повідомленнях є неповний, інакше стилізований і містить різкі вислови (фраза про „большевицькі банди“).

6. Правне положення Східної Галичини зі становища міжнародного права. Договором в Сен-Жермен (арт. 91) Австрія зреклася свого права суверенности над Східною Галичиною в користь держав антанті.

Доси одним правотворчим актом виконання права суверенности над Східною Галичиною державами антанті є рішення Найвисшої Ради Мирової Конференції з 25. червня 1919.

Правотворчу силу має тільки перша точка сього рішення, яка містить уповажнення для польського правительства окупувати своїми військовими силами Східну Галичину; друга точка відноситься до способу виконання першої.

Третя і четверта точки цього рішення, які заповідають заключення договору між головними державами антанти і Польщею в справі Східної Галичини, не набрали доси правотворчої сили, бо такого договору доси не заключено.

Таким чином сувереном Східної Галичини являються держави антанти, а Польща являється тільки окупантом цього краю.

Дальші заяви органів держав антанти в справі Східної Галичини, а саме: т. зв. лінія Керзона, яка означає східні границі польської держави; договір між головними державами антанти й Польщею, заключений в Спа 10. липня 1920.; рішення Ради Союзу Націй у справі Східної Галичини з 23. лютого 1921. і заява Лойда Джорджа в англійській палаті громад 6. липня 1921.¹⁾ — тільки потверджують сей правний стан.

Розділ XVI.

Проект статута для Східної Галичини.

1. Віддання справи статута для Східної Галичини Підкомісії для польських справ. Між одним і другим повідомленням про рішення Найвисшої Ради в справі Східної Галичини, 3. липня, в саме полудне, Сидоренко одержав від Генерального Секретаріату Мирової Конференції отсе письмо:

„Париж, 3. липня 1919.

До Пана Сидоренка
Президента Української Делегації.

В доповненню свого повідомлення з 2. с. м. Генеральний Секретаріат Мирової Конференції має честь довести до відомости Української Делегації, що се не є українське питання, тільки внутрішній статут Східної Галичини, яким має зайнятися сьогодні Підкомісія польських справ. Тому просить Делегацію заступити себе сьогодні в 4. годині в міністерстві закордонних справ делегатами, приналежними до Східної Галичини, себ-то уродженими і мешкальцями в сій провінції.⁴

Перше, що при одержанню цього письма звернуло увагу, було те, що воно покликалося на попереднє письмо з 2. с. м., якого одначе ані сам Сидоренко ані секретаріат Делегації не одержав.

Збентежений сею справою, — бо ходило о засідання, яке мало відбутися того самого дня в 4 години по полудни, — Сидоренко попросив на нараду Панейка, мене, Вітовського і секретаря Автона Петрушевича.

Перше всего — де могло подітися письмо Генерального Секретаріату Мирової Конференції з попереднього дня? Сидоренко питає Панейка, чи він, як віцепрезидент Делегації, не відібрав припадково того письма.

¹⁾ Про сі справи докладно далі.

Панейко відповідає: „Ні. Одначе я знаю про сю справу, бо мені вчора сказали про се устно в міністерстві. Я заявив, що ми в нарадах Підкомісії не візьмемо участи. Опісля, прийшовши до дому, я написав таку саму заяву і вислав“.

Після сього почалася нарада про саму справу. Загальна думка була, що Делегація не може взяти участи в нарадах Підкомісії з отсих причин:

Приділенням справи Східної Галичини до Підкомісії для польських справ Найвисша Рада зазначувала, що вона справу Східної Галичини вважає належною до комплексу польських справ. Натомість заперечувала Найвисша Рада державну належність Східної Галичини до Української Народньої Республіки і взагалі звязок між справою Східної Галичини і українським питанням — і тим що зазначувала се виразно словами („се не є українське питання, тільки внутрішній статут Східної Галичини“), і тим, що допускала на засідання тільки членів Делегації — Галичан. Се значило, що Найвисша Рада відмовляє Делегації УНР як заступниці Української Народньої Республіки права заступати Східну Галичину, а тільки признає членам Делегації — Галичанам право представляти українське населення Східної Галичини¹⁾.

Тільки що-до тактики Вітовський висловив думку, що шкода, що Панейко своїми заявами, устно й письменною, передіриши справу, бо чи не ліпше було би явитися на засідання Підкомісії, побачити про що ходить, і устно зазначити й умотивувати становище Делегації²⁾.

Та рішати справу тактики було запізно, бо коли Панейко вислав уже заяву, що Делегація не візьме участи в нарадах Підкомісії, то Сидоренкови, до якого було звернене нинішнє письмо Генерального Секретаріату Мирової Конференції, оставалося тільки дати так само письмєнну відмову.

Панейко обіцяв прислати копію своєї заяви, щоб обі заяви були згідні, одначе не прислав.

Заява, яку вислав Сидоренко, звучала:

„Париж, 3. липня 1919.

Пан Генеральний Секретар Мирової Конференції

в Парижі.

У відповідь на Ваше запрошення з 3. липня взяти участь в засіданні Підкомісії для польських справ в справі внутрішнього статута Східної Галичини Делегація Української Республіки має честь Вас повідомити, що з огляду на те, що Східна Галичина не є частию Польщі, тільки автономною провінцією незалежною

¹⁾ Як представників населення Східної Галичини слухала Підкомісія оліся делегатів польських, жидівських і москвофільських. Очевидно, крім того польську державу заступала Делегація Польської Республіки.

²⁾ На сей закид передіришення справи Панейко, показуючи на мене й Вітовського, відповів: „Сі панове взагалі не мають тут нічого до говорення і я радив би їм бути скромнішими, бо я маю уваження мого правительства, на якого основі могу їх кожної хвилі викинути з Парижа.“ — Такого уваження він, очевидно, не мав і не міг мати.

і суверенної Української Республіки, Делегація бачить себе приневоленою здержатися від участі в нарадах згаданої Підкомісії.

Г. Сидоренко, Президент Делегації Української Республіки“.

2. Акція Панейка й Томашівського. Письмо Генерального Секретаряту Мирової Конференції з 2. липня 1919. не пропало, тільки опинилося в актах окремого бюро Панейка і Томашівського, — як се видно з публікації про Східну Галичину, виданої париською Делегацією Західно-Української Народньої Республіки¹⁾.

Се письмо звучить:

„Париж, 2. липня 1919.

Генеральний Секретарят Мирової Конференції має честь повідомити Українську Делегацію, що Підкомісія для польських справ студіює тепер гіпотезу прилучення Східної Галичини, з провізоричного титулу, до Польщі, при чім Східна Галичина мала би мати як найширшу автономію і її мешканці мали би описля право рішити про свою долю.

Підкомісія була би щаслива знати погляди Української Делегації на се питання і вислухати її завтра, в четвер, 3. липня, в 4 години по полудні в міністерстві закордонних справ.“²⁾

Та сама публікація повідомляє також про акцію Панейка й Томашівського, як представників галицького правительства, перед Підкомісією в справі статута для Східної Галичини. Звідси довідуємося ось-що:

„Українська Делегація Галичини повідомила Конференцію, що в принципі готова взяти участь в працях над провізоричним статутом і просила дати їй змогу попередньої комунікації між Делегацією й національним правительством, як також відложити наради над статутом в Комісії аж до хвилі, коли наступить ся виміна думок між Делегацією і правительством.

На нещасте шеф Делегації, який був рішив особисто порозумітися з правительством, зустрів стільки формальних перешкод, що не міг вибратися в дорогу, як тільки дуже пізно, а тимчасом Комісія для польських справ, яка дістала поручення виробити проект статута, з як найбільшим успіхом скінчила працю в тіснім співробітництві з польською Делегацією, заки ще могли прийти докладні інструкції для Української Делегації. Коли представники українського населення явилися 21. серпня перед сею Комісією і предложили національні бажання в справі статута, президент Комісії заявив: „Сі панове приходять запізно, статут уже викінчений і ми не можемо в нім нічого суцного змінити“.

Просьби українських делегатів познакомитися з текстом проекту не узгляднено, коли рівночасно Поляки мали змогу вливати на різні партії статута, Що більше, аж 20. падолиста Найвисша Рада установила дефінітивний текст статута, після чого його подано до відомости

¹⁾ L'Ukraine Occidentale. Annexe: Documents choisis (Західна Україна. Додаток: Вибрані документи). — Публікація вийшла при кінці 1920. під редакцією виконуючого обовязки голови Делегації д-ра С. Томашівського.

²⁾ Annexe, стор. 14.

польського правительства і задержано в тайні перед Українською Делегацією. Вона довідалася про статут аж з польських часописів, які оголосили його в цілости.“¹⁾

В тій самій публікації подана „заява галицько-українських делегатів в справі провізоричного статута Галичнин“ з 23. серпня. Вона звучить:

„Являючися, згідно з бажанням Генерального Секретаріату Мирової Конференції, перед Комісією, якій поручено вироблення провізоричного статута для Східної Галичини, ми підносимо в імені народу Західної України торжественний протест проти кривдячого трактування нашого краю Мировою Конференцією.

Проти всякого принципіу справедливості і самовизначення України, одні між народами Австро-Угорщини, не дістали ніякого задоволення з національного й політичного становища; крім того поділені між три сусідні держави, без питання їх про се, ідуть вони на зустріч ще темнійшій будучности ніж було їх положення перед війною.

Всупереч формальним обітницям, що ніякий довершений факт не впливе на рішення Конференції, польська й румунська окупації української території знайшли у Союзників не тільки апробату, але й дійсну поміч, а терористичний режим, виконуваний особливо в Галичині над українським населенням, користується повною толеранцією.

Серед таких обставин, щоби скоротити муки нещасного українського народу, ми годимося, в конечній обороні, взяти участь в нарадах над провізоричним реґулямієм для Східної Галичини, на основі рішення найвисшої Ради з 25. червня, долучаючи отсю заяву: що не можемо взяти моральної і політичної відповідальности за вислід кооперації, як тільки під отсими умовами:

1. Статут не повинен ніяким способом, ані формою, ані духом, нарушити основних принципів рішення Найвисшої Ради, себ-то провізоричного характеру реґуляміну, самовизначення народу і автономії краю в переходовім періоді.

2. Повинна бути збережена територіяльна інтегральність українських частин Галичини і Буковини.

3. Власне право громадянства (indigenat) повинно бути взяте за підставу всіх політичних прав.

4. Дата й умови публікації повинні бути означені в самім статуті.

5. Ріжниця між Галичиною й Польшею підчас обовязуючої сили статута повинна бути означена на-зверх.

6. Корінне населення краю не повинно бути обовязане служити в польській армії.

7. Евентуальна компетенція влади Польщі в деяких областях публичного життя Галичини повинна бути ясно означена в статуті.

8. Губернатор Галичини має бути української народности і Соєм буде мати весь вплив на його призначення.

9. Оголошення статута буде зроблене разом з гарантійним актом для забезпечення повного виконання статута“.²⁾

І так Панейко і Томашівський вже в справі участі Української Делегації в нарадах Підкомісії для польських справ над статутом для Східної Галичини рішили піти своїм власним шляхом і відсунути від сеї справи всіх інших членів Делегації УНР, як Придніпрянців так і Галичан.

Тому письмо Генерального Секретаріату Мирової Конференції з 2. липня 1919. не дійшло до рук президента Делегації УНР, а опи-

¹⁾ L'Ukraine Occidentale, стор. 60—61.

²⁾ Annexe, стор. 14—15.

нилося в окремім бюрі Панейка і Томашівського; тому Панейко на нараді Делегації з 3. липня 1919. сказав, що дав уже відмовну відповідь, щоби таку саму відповідь дав також президент Делегації УНР і сею відповідю відсунув Делегацію від всякої дальшої участі в сій справі; тому Панейко не прислав Сидоренкови своєї заяви, яку обіцяв прислати, щоби обі заяви були однозгідні.

А при тім усім не мав відваги сказати: „Я думаю, що тільки я маю право рішати сю справу і тому зроблю те, що вважаю за відповідне, а Вам до сього нема ніякого діла“, — тільки все затаював, говорячи неправду, — він, віцепрезидент одноцільної Делегації Української Народньої Республіки і член Державного Секретаріату Західної Области УНР, якого обов'язував акт з'єдинення з 3. січня 1919.

Коли стало відомо, що Делегація УНР відмовилася від участі в нарадах над статутом для Східної Галичини, в українських політичних і урядових кругах уважали се помилкою, за яку обвиняли Делегацію УНР і передовсім президента Сидоренка.

Тепер, на основі документів, оголошених Делегацією Західно-Української Народньої Республіки, треба ствердити, що та вина паде передовсім на того, хто затаїв перед президентом Делегації УНР і цілою Делегацією письмо Генерального Секретаріату Мирової Конференції з 2. липня і передрішив рішення Делегації, заявляючи, що він уже дав відмовну відповідь.

Якби затаєне письмо було відоме Делегації і якби справу обмірковано на основі того письма, спокійно, без напруження, викликаного пропажею письма, маючи на обміркування доволі часу, — Делегація по всій правдоподібності була би рішила піти на раду. Адже в письмі говорилося, що Підкомісія тільки „студіює гіпотезу“ провізоричного прилучення Східної Галичини до Польщі і хоче „знати погляди Делегації на се питання“. По всій правдоподібності Делегація була би рішила піти висловити свої погляди, — як се і пропонував Вітовський, хоч він знав тільки друге письмо, яке без першого робило вражінне різкої обиди української єдності і державности.

Думаю, що й тоді річевий успіх не був би більший від того, який досягнули Панейко і Томашівський своєю акцією. Але моральний успіх був би в кожнім разі ліпший. Делегацію УНР Підкомісія певне не була би „викинула за двері“, як се зробила з ними („сі панове приходять запізно“), і була би урядово повідомляла її про всі рішення.

Що-до річевого успіху, здається мені, українська участь в Підкомісії не була би змінила справи. Вже історія перемиря доказала, що Найвища Рада слухала тільки Польщі. Те саме доказала описана історія статута для Східної Галичини. Хоч він був вироблений без нашої участі, а при участі Поляків, отже як вислів волі Мирової Конференції, на яку впливали тільки польські бажання, Найвища Рада взяла його назад, як тільки польське правительство запротестувало проти нього.

3. Проект статута для Східної Галичини. Після підготовчих праць Підкомісії для польських справ Найвисша Рада на засіданню 20. листопада 1919. прийняла проект договору, який мав бути заключений між союзними і прийнятими до союзу державами і Польщею в справі Східної Галичини. Сей проект звучить :

„Проект договору між союзними і прийнятими до союзу державами й Польщею в справі Східної Галичини.

Головні союзні і прийняті до союзу держави, а саме: Злучені Держави Америки, Бритійська імперія, Франція, Італія й Японія,

бажаючи покласти кінець нещасному конфліктові, який від довшого часу нищить Східну Галичину, та бажаючи завести в сій краю правління, яке заporučало би по змозі автономію краю і забезпечувало би особисті, політичні й релігійні свободи його населення,

думаючи, що Польща, на думку головних союзних і прийятих до союзу держав, є тепер найліпше кваліфікована, щоб завести свобідне і правильне правління в Східній Галичині, та бажаючи в сій цілі заключити договір,

назначили своїх уповноважених: (тут мали би прийти імена)

які, після виміни своїх повноважених, признаних за добрі і формальні, уложили отсі умови:

Розділ I.

Статут для Східної Галичини.

Артикул 1. Головні союзні і прийняті до союзу держави дають Польщі — а вона приймає — мандат організувати й адмініструвати підчас 25 літ низше означену часть давних австрійських провінцій Галичини й Буковини, яка творить автономну територію Східної Галичини.

Комітет, який матиме за задачу зайнятися розграниченням, збереться за п'ятнадцять днів після того, як сей договір увійде в силу. Сей комітет складатиметься з 6 членів. П'ятеро назначать союзні і прийняті до союзу держави й одного Польща. Рішення прийматимуться більшістю голосів; в крайнім випадку рішатиме президент. Обі договірні сторони обов'язані прийняти те рішення.

Додаток: Границі Східної Галичини.

А) На Заході: Від точки, де давня границя між Австро-Угорщиною й Росією сходиться зі східною адміністраційною границею громади Белзця, і в напрямі на південний захід, та сама адміністраційна границя. Далі адміністраційна границя між політичними повітами Чесановом на заході і Равою Руською на сході. Далі, в напрямі на південний захід, адміністраційна границя між політичними повітами Чесановом і Яворовом, перетинаючи кут, утворений коло села Липовця, лінією, яка має бути означена на терені в віддаленню коло 2 кілометрів на північ від сеї місцевости. Далі, в напрямі на південь, адміністраційна границя між повітами Ярославом і Перемишлем на заході і Явором, Самбором, Старим Самбором на сході. Далі, в напрямі на південь аж до вигнення в віддаленню одного кілометра в напрямі на південний схід від точки 519 (Радич), адміністраційна границя між політичними повітами Добромилом і Старим Самбором. Звідси, в напрямі на південний захід аж до вигнення сеї границі коло 15 кілометрів на південний захід від Хирова і в віддаленню коло... від Хирова і 2 кілометри на південний схід від точки 733, лінія має бути означена на терені, перетинаючи залізничий шлях Хирів—Самбір в околиці 2 кілометрів на схід від Хирова. Звідси здовж лінії водного ділу між басенами Стрв'яжа і Дністра. Далі, в напрямі на південь аж до точки зустрічі з чесько-словацькою границею в околиці коло 2 кілометрів на південь від точки 1355 (Галич), адміністраційна границя між політичними повітами Добромиль і Ліско на заході і Старий Самбір і Турка на сході; одначе ся границя відхиляеть ся від названих розграничень в двох точках, які мають бути означені на терені, а саме: а) там, де адміністраційна границя звертається на захід від дороги з Хирова до Лютовиск, так, щоби ся дорога остала в цілости на польській території, б) коло місцевости Бібрки, так, щоби ся місцевість остала на польській території.

В) На південнім заході: Від висше означеної точки до точки зустрічі з границею Буковини давня границя між Галичиною й Угорщиною, точка 1655, яка в Карпатах є спільною точкою між басенами рік Віссо й Черемош і спільна точка трьох границь: Галичини, чесько-словацької держави й Румунії.

В) На південнім сході: Від висше означеної точки, в напрямі на північний схід, аж до точки зустрічі границь політичних повітів Городенки і Снятина, коло 11 кілометрів на південний схід від Городенки, давня границя між Галичиною й Буковиною. Звідси, в напрямі на північний схід, аж до точки, яка має бути вибрана на березі Дністра, коло 2 кілометри від Заліщик, лінія, яка має бути означена на терені і яка йде через точки 239, 312. Звідси, аж до точки, де давня границя між Австро-Угорщиною й Росією звертається на північ, коло 3 кілометри на захід від Жванця, головний біг Дністра в низ ріки.

Г) На сході й півночі: Від висше означеної точки над Дністром аж до точки зустрічі зі східною адміністраційною границею громади Белця давня границя між Австро-Угорщиною й Росією.

Артикул 2. Польща обов'язується виконувати мандат під контролею Союзу Націй і на умовах, означених в сім договорі.

Рада Союзу Націй матиме після 25 літ право задержати, зревідувати або змінити статут означений в сім договорі.

Артикул 3. На час правління, устанвленого сим договором, міжнародні договори й конвенції, які є заключені або мають бути заключені з Польщею, будуть примінені так само до Галичини.

Артикул 4. Дипломатичні і конзулярні агенти Польщі заступатимуть за границею інтереси громадян Східної Галичини.

Артикул 5. Всі свободи приватного й публичного характеру, всі політичні права і права застережені для меншостей, забезпечені в Польщі польськими законами, будуть забезпечені в Східній Галичині. Зокрема буде запоручена як найповніша релігійна свобода. Греко-католицький обряд користуватиметься тими самими правами що римо-католицький.

Артикул 6. Польща обов'язується, що закони, примінювані в Східній Галичині про свободу зборів, товариств, слова і преси числитимуться з особливим правлінням території і забезпечуватимуть населенню як найширші свободи, згідні з удержанням порядку і зі збереженням постанов сього договору.

Артикул 7. Польська й українська (ruthène) мова будуть признані в рівній мірі урядовими мовами в Галичині і матимуть ті самі права.

Не пересуджуючи гарантій, забезпечених меншостям артикулом 8-им, кожда громада чи муніципальність матиме право рішати, чи в публичних заведеннях початкової школи мають учити польської чи української мови, чи обох.

В області публичної науки в середніх і висших заведеннях і з застереженням постанови артикулу 13-го законодатна власть належатиме до Союму Східної Галичини, передвидженого в артикулі 10-ім.

При призначуванню публичних фондів для трьох ступнів школи буде переведений справедливий поділ між школи з польською викладавкою мовою і школи з українською викладавкою мовою.

Артикул 8. Постанови договору заключеного 28. червня 1919. між Високими Договірними Сторонами примінюються в Східній Галичині і будуть інтерпретовані таким способом: 1. обов'язки, які сей договір накладає на Польщу, будуть обов'язувати також власті Східної Галичини, в міру їх компетенції; 2. запоруки, які проголошує сей договір у користь етнічних меншостей проти польської більшости, обов'язують також у випадку, коли більшість є українська.

Артикул 9. Не буде вільно переводити в Східній Галичині ніякої систематичної колонізації колоністами сировадженими з по-за границь краю.

Розділ II.

Союм Східної Галичини.

Артикул 10. В Східній Галичині буде союм, який буде зложений з одної палати, вибраної загальним тайним голосуванням з пропорційальною репрезентацією. Право голосування будуть мати без ріжницї оба поли.

Загальні вибори будуть що-пять років. В випадку розв'язання Союму вибори будуть в реченці трьох місяців після розв'язання.
Польські виборчі закони будуть приміювані при виборах до Союму Галичини, при збереженню висше поданих постанов.

А р т и к у л 11. Сойм буде скликати губернатор, передвиджений в артикулі 19-тім; губернатор могтине так само відложити сойм, проголосити замкненне сесії або розв'язати сойм.

Сойм матиме що-року дві звичайні сесії.

А р т и к у л 12. Сойм Східної Галичини буде видавати закони в отсих справах:

1. Виконуванне публичного культу.
2. Публична освіта.
3. Публична опіка.
4. Публична гігієна.
5. Шляхи регіональні, комунальні і віціпальні, разом з залізничними шляхами, які мають місцевий інтерес.
6. Всі заохоти до хліборобства, торгівлі і промислу, разом з зарядженнями для улекшення кредиту, закупна і продажі, для розвитку уживання нових технічних засобів, для підпирання винаходів і дослідів.
7. Приміюванне загальних законів про уживанне вод на ірригацію або для добуття моторової сили.
8. Приміюванне загальних законів про організацію й адміністрацію громад, міст і повітів.
9. Податки на власний рахунок Східної Галичини.
10. Земельні питання.
11. Всі інші справи, що-до яких Сойм Польщі признає йому компетенцію.

Сойм Галичини що-року ухвалить на предложенне губернатора бюджет урядів, відповідаючих справам, які належать до його компетенції.

А р т и к у л 13. Кождий закон ухвалений Соймом, президент Союму передасть губернаторови, який силою своєї власної власти може в одномісячнім реченці від передачі наложити на нього ‚veto‘. Се право ‚veto‘ погасне, коли в реченці одного року після його виконання Сойм на ново ухвалить той сам закон більшістю двох третин.

При законах про публичну науку в середніх і висших школах ‚veto‘ губернатора буде абсолютне.

Коли одначе законоподатне рішення в земельній справі, спинене через ‚veto‘ губернатора, буде в реченці одного року наново ухвалене Соймом більшістю двох третин, сю справу польське правительство негайно предложит Раді Союзу Націй. Вона більшістю голосів рішить про дальшу акцію і зарядження відповідно то того, що вважатиме корисним і вказаним в даних обставинах.

А р т и к у л 14. Член Союму не може бути ніяким способом переслідуваний або пошукуваний з приводу промов, поглядів або голосування в Соїмі або в комісіях.

Член Союму підчас сесії не може бути арештований або переслідуваний перед карними трибуналами, як тільки за дозволом Союму, з виїмком випадку горячого вчинку.

Арештуванне члена Союму або слідство проти нього буде завішене на час цілої сесії, коли Сойм сього зажадає.

А р т и к у л 15. Сойм установець свій регулямін. Він вибиратиме свого президента і своє бюро.

Найвисший трибунал у Львові, передвиджений в артикулі 27-ім, рішатиме про реклямації, звернені проти важности виборів до Союму.

Розділ III.

Представництво Східної Галичини в Соїмі Польщі
і в польськїм правительстві.

А р т и к у л 16. Виборці Східної Галичини братимуть участь у виборах до Союму Польщі. Для сього польські закони про вибори до сього Союму роз-

тягатимуться на Східну Галичину з тим застереженням, що на сій території має бути задержане пропорціональне представництво.

Посли, вибрані в Східній Галичині, не будуть брати участі в Сеймі Польщі в нарадах над законодавчими справами того рода, в яких має компетенцію Сейм Східної Галичини.

Постанови сього артикулу зможуть бути піддані ревізії на основі спільної згоди польського правительства і міністерства Східної Галичини.

Артикул 17. Сейм Польщі матиме право законодавчої власти для Східної Галичини в усіх справах, які не підлягають компетенції Сейму Східної Галичини.

Артикул 18. До Ради Міністрів Польщі належатиме один міністер без портфелю, назначений шефом польської держави з-поміж мешканців Східної Галичини, і він буде представляти сей край.

В кождім польськім міністерстві будуть зорганізовані окремі бюра для справ Східної Галичини з компетенцією займатися сими справами.

До польської Ради Міністрів буде приділений високий український (ruthène) урядовець, щоби служити їй радою в справах, які відносяться спеціально до Українців (les Ruthènes) і до греко-католицького обряду.

Розділ IV.

Адміністрація Східної Галичини.

Артикул 19. Виконуюча власть в Східній Галичині буде віддана губернаторови, якого буде назначати і відкликати шеф польської держави.

Артикул 20. Губернатор дбатиме про вдержання порядку і публичної безпечности. Він забезпечуватиме виконуваннє законів, ухвалених Сеймом Польщі і Сеймом Східної Галичини.

Артикул 21. З застереженням права *veto*’, передвидженого в артикулі 13-ім, губернатор оголошуватиме закони, ухвалені Сеймом Східної Галичини, в реченні одного місяця від передачі йому ухваленого закона президентом Сейму.

Артикул 22. Справами приналежними до Сейму Східної Галичини згідно з артикулом 12-тим управлитимуть міністри, назначені губернатором і відповідальні в сих справах перед Сеймом. Сейм означить число, функції і плати сих міністрів.

Артикул 23. Справами, які не належать до Сейму Східної Галичини, управлитимуть шефи урядів підчинені губернаторови.

Артикул 24. Акти губернатора, які відносяться до справ, передвиджених в артикулі 12-тим, мають бути контрастиновані відповідальним міністром, за виїмком декрета *veto*’.

Артикул 25. Губернатор назначатиме публичних урядовців. Одначе закон польський або галицький, відповідно до випадку, зможе приписати инший спосіб назначування низших урядовців. Такий закон зможе також означити умови, вимагані для допущення до сього чи иншого уряду.

Урядовці для урядів, які відповідають справам, передвиженим в артикулі 12-тим, будуть назначувані на предложеннє відповідального міністра.

Артикул 26. Здібність до публичних урядів не може бути в принципі залежна, ні правно ні фактично, від раси, релігії чи мови.

Урядовці, з кінечними виїмками, мають бути рекрутовані зі Східної Галичини. Зарядженнями губернатора, виданими на предложеннє шефа даного уряду або відповідального міністра, відповідно до випадку, можуть бути означені уряди, які будуть зарезервовані виключно для кандидатів, що походять зі Східної Галичини або відповідають умовам, означеним в тих зарядженнях.

При виборі урядовців, при рівних даних, треба числитися з чисельною важністю ріжних національних груп.

Розділ V.

Судова організація Східної Галичини.

Артикул 27. Трибунал у Львові творитиме найвисший трибунал для цілої території Східної Галичини.

Артикул 28. Судді Східної Галичини, з виїмком тих, для яких буде принята виборна система, будуть назначувати шефом польської держави на предложенне губернера. Вони будуть неусувальні і не можуть бути усунені як на слідком рішення трибуналу у Львові, який буде урядувати як найвисша дисциплінарна Рада маїстратури.

Артикул 29. Кари проголошені трибуналами Східної Галичини будуть виконані в Східній Галичині.

Артикул 30. Шеф польської держави матиме право помилування осіб, засуджених трибуналами Східної Галичини.

Розділ VI.

Фінансовий лад Східної Галичини.

Артикул 31. Особливий фінансовий лад для Східної Галичини буде установлений польським законом згідним з постановами сього договору.

Артикул 32. Маєтки, положені в Східній Галичині і приналежні давніше до австрійського правительства, до коронного краю Галичини або до австрійської корони, як також маєтки, положені на сій території і приналежні з титулу приватного права до давньої суверенної родини Австро-Угорщини, передаються Польщі під умовами, передвиженими в артикулі 204-тім мирового договору між Високими Договірними Сторонами й Австрією, і Польща забезпечить їх адміністрацію.

Артикул 33. Маєтки вже тепер призначені для публичної установи, збережуть се призначенне. В будучности їх не можна буде відняти від сього призначення як тільки в правних формах і за згодою власти, яка управляє тою установою.

Підчас правління, установленого сим договором, маєтки, передвижені в артикулі 32-ім, не можуть бути продані ані обтяжені тягарями, які розтягалися би по-за час сього правління. В випадку, коли б згідно з артикулом 2-им установлено новий статут, умови, які розтягалися би по-за той час, утратять правну силу в три роки після установлення нового статута, коли підчас сього реченця не будуть виразно подтвержені. Одначе ся постанова не буде ніякою перешкодою розпоряджати сими маєтками з огляду на переведенне земельної реформи або праць признаних загально-користими.

Постанови сього розділу не пересуджують в нічім заряджень союзних і принятих до союзу держав що-до сих маєтків на випадок, коли б Східна Галичина в цілости чи в часті була відділена від Польщі.

Артикул 34. Приналежности до домен і маєтків призначених для публичних установ будуть адміністровані згідно з постановами артикулів 32-ого і 33-ого; що-до них заведеться рахунок, який має бути управильнений на випадок і в хвилі, коли б згідно з артикулом 2-им установлено новий статут Східної Галичини.

Артикул 35. В випадку, коли б де-які публичні установи, яких тягар спадав би на Галичину, обтяжували в Польщі державний бюджет, польська закондатна влада означить відповідну часть доходів з загальних податків, побираних в Східній Галичині, і передасть її до бюджету Східної Галичини.

Артикул 36. Бюджет Східної Галичини обниматиме:

1. В видатках: Видатки на справи, передвижені в артикулі 12-тім.
2. В доходах: а) часть доходів з загальних податків означену згідно з артикулом 35-тим; б) дохід з додатків до загальних податків, яких висоту означить Соїм Східної Галичини.

Артикул 37. Польське правительство забезпечить сплату довгів, які на основі артикулів 199-ого і 200-ого мирового договору між Високими Договірними Сторонами і Австрією мають обтяжити територію Східної Галичини. На випадок, коли б ся територія в цілости або в часті була відділена від Польщі, припадаюча на неї часть тих довгів буде означена згідно з принципами висловленим в артикулі 199-ім згаданого договору.

Розділ VII.

Військова організація.

Артикул 38. Законодавство про військову службу, обов'язує в Польщі, Польща зможе приміняти в Східній Галичині, з застереженням, що так утворений контингент творитиме окремі одиниці, які в часі миру стоятимуть у гарнізонах Східної Галичини, а в часі війни будуть до розпорядимости польського правительства для оборони національної території.

Розділ VIII.

Переходові постанови.

Артикул 39. Аж до зібрання Союму губернатор Східної Галичини буде управляти територією, держачися постанов сього договору.

В справах, які на основі сього договору належать до компетенції польського Союму, польські закони будуть заведені в Східній Галичині проголошенням губернатора. В справах, які належать до компетенції Союму Східної Галичини, будуть приміювані без нового проголошення закони й розпорядки, які обов'язували 28. липня 1914.

Губернатор видасть потрібні зарядження для заведення адміністрації. Він означить число міністрів і їх функції і так остане аж до відмінної постанови Союму.

Губернатор видасть потрібні зарядження, щоби Сойм Східної Галичини, під умовами, передвидженими в артикулі 10-тім, був вибраний як найшвидше і таким способом, щоб міг зібратися найпізніше в реченці 9 місяців після введення в життя сього договору. Губернатор має забезпечити свободу виборів, держачися постанов артикулу 6-ого, і приступити до негайного скликання Союму.

Цілий лад, установлений розділами I—VI сього договору, функціонуватиме від хвилі зібрання першого Союму. Обов'язкова військова служба не може бути заведена в Східній Галичині перед сею датою.

Артикул 40. Ніхто з мешканців Східної Галичини не може бути непокошений чи переслідуваний з приводу свого політичного становища від 28. липня 1914. до введення в життя сього договору.

Сей договір, зредагований французькою, англійською й італійською мовою, якого французький текст буде обов'язуючий на випадок ріжниць думок, буде ратифікований. Він увійде в законну силу рівночасно з мировим договором з Австрією. Місцем зложення ратифікацій буде Париж. Держави, яких правительства мають осідок по-за Європою, могутись обмежитись повідомленням правительства Французької Республіки через свого дипломатичного представника в Парижі, що їх ратифікація довершена, і в сім випадку зможуть передати ратифікаційну грамоту, коли се буде можливе. Французьке правительство вручить усім підписуючим державам копію протоколу про зложення ратифікацій.

Дано в Парижі, дня 1919., в однім примірнику, який остане зложений в архівах правительства Французької Республіки і якого автентичні експедиції будуть вручені кожій з підписуючих держав."

Як уже було зазначено, Найвисша Рада не подала навіть сього проекту до відомости Делегації Західно-Української Народньої Республіки. Ся делегація запротестувала проти нього тільки на основі часописних відомостей.

Приступаючи до оцінки проекту статута для Східної Галичини, треба перше всего установити становище, з якого має виходити ся оцінка.

Зі становища незалежності Східної Галичини як Західно-Української Народньої Республіки і її з'єднання з Великою Україною проект статута — незалежно від його змісту — треба осудити як насильство

над волею українського народу її відкинути, не входячи в оцінку окремих постанов.

Тому оцінка проекту статута мусить виходити зі становища, з якого виходила Найвища Рада при укладанню статута. А саме виходила вона з свого рішення з 25. червня 1919., в яким обіцяла Східній Галичині на перехідний час „автономію території“ і „політичні, особисті й релігійні свободи мешканців“ при Польщі, а опісля „виконання права самовизначення“.

Погляньмо, як Найвища Рада додержала своєї обітвиці.

Пічнемо з означення території Східної Галичини. Означуючи границю Східної Галичини від Польщі, Найвища Рада не держалася етнографічного принципу, тільки якихсь блізде невідомих мотивів вигоди для Польщі.

Українська національна територія тягнеться далеко на захід на лівім березі Сяну. Тимчасом Найвища Рада повела границю Східної Галичини від Польщі так, що значна полоса української землі на схід від Сяну, на його правім березі, має належати до польської держави (повіти Чесанів, Ярослав, Перемишль, Ліско). Сю українську землю проект статута віддавав раз на все під Польщу, не питаючи волі українського населення⁴⁾.

З рішення Найвищої Ради з 25. червня 1919. можна було вносити, що Східна Галичина тільки на якийсь короткий перехідний час одержить автономію при Польщі, після чого матиме змогу виконати право самовизначення.

Тимчасом проект статута віддавав Східну Галичину під управу Польщі аж на 25 літ. а при тем відбирав їй право самовизначення. Після 25-літньої польської управи на основі мандату Найвищої Ради під контролею Союзу Націй не населення Східної Галичини мало би рішати про дальшу долю краю, тільки Рада Союзу Націй мала би право „задержати, зревідувати або змінити статут“. Коли ж взяти на увагу, що голі передвидіти, що ставеться за чверть століття, то проект статута для Східної Галичини віддавав властиво сей край Польщі.

І так територію Східної Галичини проект статута обкраював, право самовизначення їй видбирав. Погляньмо, яку давав він їй автономію.

⁴⁾ Границя між Польщею і Східною Галичиною, установлена Найвищою Радою, творить часть т. зв. лінії Керзона, названої так від того, що про неї говориться в телеграмі лорда Керзона до народного комісара закордонних справ Совітської Росії Чічеріна, висланій зі Спа 11. липня 1920. в справі перемир'я між Польщею й Совітською Росією. По словам телеграми є се „лінія установлена провізорично минулого року Мирвою Конференцією як східна границя, внутрі якої Польща була би уповажнена завести польську адміністрацію. Ся лінія йде приблизно через отсі точки: Гродно, Вашівка, Немирів, Бересте Литовське, Дороговськ, Устилуг, на схід від Грубешова, Крилів, далі на захід від Рави Руської, на схід від Перемишля аж до Карпат. На північ від Гродна лінія, яку будуть держати Литовці, йтиме залізничим шляхом з Гродна до Вильні і звідси до Двинська“.

Сю східну границю Польщі установила Найвища Рада 8. грудня 1919. Одначе доси ніякий акт міжнародного права не надав сій границі обовязуючої сили.

Тоді ж, 8. грудня 1919., Найвища Рада рішила признати Польщі часть бувшої австрійської провінції Галичини, положену на захід від сеї лінії.

Законодатну власть в автономній Східній Галичині проект статута ділив між автономічний галицький сойм і державний польський сойм.

Галицький сойм мав бути однопалатний, вибраний „загальним тайним голосуванням з пропорціональною репрезентацією“. По-за тим польські виборчі закони мали б приміюватися також при виборах до галицького сойму.

Сі неясні постанови про основи виборчого права до галицького сойму треба вважати дуже небезпечними. Автори проекту розуміли під „suffrage universel“ безперечно загальне, рівне і безпосереднє виборче право. Та через те, що рівність і безпосередність виборчого права не зазначені в проекті „expressis verbis“, польське правительство могло би ухилитися від обовязку завести не тільки загальне, але також рівне і безпосереднє виборче право. Сього треба боятися особливо тоді, коли б реакція в Польщі знесла рівність і безпосередність виборчого права до польського сойму. Тоді польське правительство могло би покликатися на те, що при виборах до галицького сойму мають приміюватися польські виборчі закони.

Функціонування галицького сойму мало би бути залежне від губернатора, який скликає сойм, відкладає його наради, замикає сесію і має право сойм розв'язати. Сі постанови суперечать сучасним поняттям про потребу незалежнення законодатної влади від виконуючої. В галицьких відносинах дали би вони польському правительству змогу насильства над галицьким соймом.

Компетенцію галицького сойму означував артикул 12-ий. Вистане переглянути тих 11 точок сього артикулу, щоб переконатися, що вона дуже незначна. Тільки точки: 1) виконувание публичного культу, 2) публична освіта і 10) земельні справи — мають справді державне значінне. Все инше, се справи, які належать звичайно до нижших самоуправних установ. Важна ще точка 9) побір податків на властний рахунок Східної Галичини, та вона при автономії є конечна, отже самозрозуміла.

Одначе те, що артикул 12-ий давав в висше наведених справах державного значіння, відбирав артикул 13-ий, який містить постанови про „veto“ губернатора Східної Галичини проти законів ухвалених галицьким соймом. В справах публичної освіти „veto“ губернатора є абсолютне, значить, воно уневажнює закон, ухвалений соймом. А в земельних справах „veto“ губернатора має той наслідок, що хоч сойм ухвалив би вдруге той сам закон приписаною більшістю двох третин, то ся ухвала не стає законом, тільки справа йде на розгляд Ради Союзу Націй, яка має повну свободу рухів, отже не тільки може ухвалений закон затвердити або відкинути, але взагалі видати всякі зарядження в сій справі.

Таким чином в двох справах, шкільній і земельній, які мають державне значінне і при тім особливо важкі для збереження і скріплення українського характеру краю проти польонізаційних змагань польської держави, галицький сойм у своїй законодатній діяльності був би спаралізований.

За винятком справ, вичислених в артикулі 12-тім, всі інші справи на території Східної Галичини належали б до компетенції польського сойму.

Участь Східної Галичини в полагоджуванню сих справ проявлялася б тим способом, що населення Східної Галичини брало б участь в загальнодержавних виборах до польського сойму. Так вибрані східно-галицькі послы не брали б участи в нарадах і ухвалах польського сойму в справах, які для Східної Галичини полагоджував би галицький сойм. Значить, Східна Галичина брала б участь в польськїм соймї не як окрема автономїчна територія (прим. через делегацію галицького сойму), тільки як часть польської держави.

Таким чином всі справи справді державного значіння, як законодавство про права і обовязки громадян, законодавство цивільне і карне, комунікація, промисл, торговля, фінанси, організація держави, закордонна політика і т. д. — мав би полагоджувати для Східної Галичини польський сойм. В тих усіх справах Східна Галич на не мала би автономїї, тільки являлася би частью польської держави.

Коли законодавчу власть в Східній Галичинї все таки подїлено між автономїчний галицький сойм і державний польський сойм, то виконуюча власть в Східній Галичинї належала би в цілості до польської держави, яка виконувала би її через губернатора, якого призначає начальник польської держави. Як урядовець польської держави губернатор Східної Галичини був би відповідальний на основі польської конституції. Супроти конституції Східної Галичини він являвся би абсолютним, невідповідальним виконавцем волї польської держави.

Тільки незначні обмеження сього абсолютизму губернатора містили артикули 22-ий, 24-ий і 25-ий. А саме справами, які по думці артикула 12-ого належали до компетенції галицького сойму, мали кермувати галицькі міністри, відповідальні перед соймом, який рішає про їх число, функції і плату, одначе призначувани губернатором. Але найвисша виконуюча власть в справах, в яких законодавна власть належала до галицького сойму, не належала би до галицьких міністрів, тільки до губернатора, а міністри мали би тільки контрасїгнувати акти губернатора. Урядовців для своїх ресортів також не призначували би галицькі міністри, тільки губернатор на предложенне міністра.

Правда, коли брати відповідальність галицьких міністрів перед соймом у новочасному роумінню, то виконуюча власть губернатора в справах, які належать до компетенції галицьких міністрів, являлася би тільки формальністю, бо кожний акт губернатора потребує для правної важности контрасїгнатури міністра. Одначе в галицьких відносинах, з огляду на те, що в ияших, багато важнійших справах виконуюча власть належала в повноті губернаторови, роля галицьких міністрів була би тільки пірядна.

Крім губернатора ще два особливі урядовці польської держави оставалися би в звязку з виконуючою властю в Східній Галичинї: 1) В Раді міністрів польської держави мав представляти

Східну Галичину міністр без портфелю, призначений начальником польської держави з-поміж мешканців Східної Галичини. 2) Крім того до ради міністрів польської держави мав бути приділений „високий український урядовець“ як дорадник в справах, що відносяться до української народности і гр.-кат. обряду.

На призначення губернатора Східної Галичини, міністра для Східної Галичини в польській Раді міністрів і „високого українського урядовця“ при польській Раді міністрів Східна Галичина як автономічна територія не мала би ніякого правного впливу. Отже два перші були би по правилу Поляки, а третій — такий Українець, який принав би до вподоби польському правительству.

Окрему увагу треба звернути на ролю згаданих обох представників Східної Галичини в польській Раді міністрів. Отже Східну Галичину як автономну провінцію заступав би міністр без портфелю, який — як уже зазначено — був би, очевидно, Поляк, бо проект статута не постановляє про його народність нічого, оставляючи вільну руку голові польської держави. А український нарід, отже переважуючу більшість населення Східної Галичини мав би заступати в польській Раді міністрів тільки „високий український урядовець“, який мав би тільки дорадний голос.

Справа військової організації полагоджена на стільки корисно для краю, що контингент, рекрутований в Східній Галичині, мав творити окремі одиниці, які в часі миру мали стояти гарнізоном в краю. Зате некорисна була постанова, що військо Східної Галичини мало оставати в розпорядимости польського правительства без ніякого автономічного впливу краю та на випадок війни польське правительство може його ужити для оборони „національної території“. Неясно означене поняття „національної території“ польське правительство інтерпретувало би, очевидно, так, що тут ходить про територію польської держави, і примушувало би галицьке військо проливати кров в інтересах Польщі.

Судейська власть в Східній Галичині належала би так само, як і виконуюча, до польської держави. Східна Галичина творить, що правда, під оглядом судівництва окрему провінцію з Найвисшим Трибуналом у Львові, одначе законодавство про організацію суду сеї провінції не належало би до компетенції галицького сойму. Тим самим належало би воно до компетенції польського сойму. Суддів Східної Галичини назначував би на пропозицію губернатора начальник польської держави.

Йдучи за рішенням Найвищої Ради з 25. червня 1919., треба окремо згадати про політичні, релігійні й особисті свободи, які повинен би запоручити населенню Східної Галичини проект статута. Найліпшою запорукою тих свобод було би, коли б край мав таку повну автономію, що міг би сам про них рішати. Одначе так не є. Про сі свободи говорив проект статута передовсім в артикулах 5—9, далі в артикулах 10-ім (виборче право до галицького сойму), 16-ім (виборче право до польського сойму) і 26-ім (здібність до публичних урядів). Всі ці артикули мали переважно характер рам, які мали виповнити польське законодавство і адміністрацію. Стилізовані

вони так, що на їх основі польська держава могла оточити особливою опікою польську меншість і давити українську більшість.

Артикул 7-ий виразно постановляв в користь польської меншости, що польська мова як урядова є рівноядна з українською.

Корисним для української більшости був тільки артикул 9-ий, який забороняв колонізацію Східної Галичини позакраєвим елементом.

До всіх висше вказаних хиб проекту статута для Східної Галичини долучається основна хіба недостачі гарантій перед нарушенням автономії краю польським правительством.

Контрагентами договору, яким Польща зобов'язується управляти Східною Галичиною на основі статута, були з одної сторони союзні і прийняті до союзу держави, з другої Польща. Органом союзних і прийнятих до союзу держав, який мав контролювати, чи Польща зберігає статут, був Союз Націй. Одначе щоби та контроля була дійсна й успішна, треба, щоби Східна Галичина могла сама виступати перед Союзом Націй в обороні своєї автономії. Тому, хоч статут не признавав Східній Галичині в області закордонної політики ніякої автономії і віддавав дипломатичне і конзулярне заступництво Східної Галичини Польщі, — то все таке повинен би був зробити бодай сей один виїмок і признати Східній Галичині заступництво при Союзі Націй для береження своєї автономії перед нарушенням з боку польського правительства.

Через те, що такого заступництва проект статута Східній Галичині не признав, в практиці було би так, що Польща як повноправний член Союзу Націй своїм впливом паралізувала би всяку контролю, яка мала би за ціль оберігати автономію Східної Галичини. А що Східна Галичина не могла би сама виступати перед Союзом Націй в обороні своєї автономії і та оборона залежала би виключно від ініціативи самого Союзу Націй, то при відповіднім укладі сил і настрою в Союзі Націй Польща могла би в Східній Галичині правити як сама захоче.

Се — в нормальних обставинах, се-то, коли Союз Націй справді стане органом, здатним до виповнювання тих задач міжнародної політики, для яких його покликано до життя.

Але може статися й так, що за якийсь час не буде ні союзу „союзних і прийнятих до союзу держав“, які виступали як співконтрагенти Польщі в проекті договору про Східну Галичину, ні Союзу Націй. Тоді Польща могла би просто закритися тим, що нема співконтрагента, проти якого вона зобов'язана додержувати договір, — і анексувала би Східну Галичину.

Щоби сьому запобігти, треба би, щоби Східна Галичина була при договорі співконтрагентом, без якого волі договору не можна змінити.

В кінці насувається питання, що сталося би після 25-літнього періоду польської управи, коли б тоді не було Союзу Народів. Справа була би ясна тільки тоді, коли б Польща супроти Східної Галичини як співконтрагента зобов'язалася зарядити виконання права самовизначення.

Словом, гарантії автономії Східної Галичини на час під управою Польщі вимагали би, щоби Східну Галичину признано бодай в обмеженій мірі підметом міжнародного права (становище співконтрагента при заключуванні договору з Польщею і заступництво перед Союзом Націй).

Розглянувши проект статута для Східної Галичини, треба ствердити, що автономія, яку їй хотіла признати Найвисша Рада, така обмежена, що зовсім не відповідає тому становищу, яке повинна би мати Східна Галичина, коли вона має задержати свою окремішність і в кінці виволитися з-під залежності від Польщі. З правним становищем швайцарських кантонів, німецьких держав, американських чи австралійських стейтів навіть нема що тої автономії порівнювати. А одначе Східній Галичині належалося би становище більше незалежне, відповідно до тимчасового характеру її залежності від Польщі!

Положення Східної Галичини на основі проекту статута представиться ще некорисніше, коли візьмемо на увагу політичний бік справи, а саме що між Польщею і Східною Галичиною велася би національна боротьба, в якій Польща змагала би до сполющення і анектування Східної Галичини, а українська більшість Східної Галичини до вдержання і скріплення українського характеру краю і до незалежнення від Польщі. В сій боротьбі Польща, маючи такі широкі управління в статуті для Східної Галичини й оперте в польській меншості краю, мала би позицію дуже корисну; зате така обмежена автономія не була би для українського народу Східної Галичини майже ніякою охороною.

Таким чном Найвисша Рада, укладаючи проект статута для Східної Галичини, не сповнила зобовязань, які взяла на себе що до Східної Галичини рішенням з 25. червня 1919. Віддаючи Східну Галичину аж на чверть століття під управу Польщі при дуже обмеженій і нічим не загарантованій автономії і складаючи опісля дальшу долю сього краю не в руки населення, тільки в руки Союзу націй, Найвисша Рада творила якраз корисні умови для підготовлення і переведення анексії Східної Галичини Польщею.

4. Протест Польщі і нове рішення Найвисшої Ради. Одначе й такий проект статута Східної Галичини викликав різкий протест Польщі. Посипалися протестуючі ухвали зборів, товариств, організацій, корпорацій, міських рад і самого польського сойму і — як завершенне всіх тих протестів — відмова польського правительства підписати договір.

Польща домагалася, щоб Найвисша Рада признала Східну Галичину частию Польщі та щоб автономія Східної Галичини як польської провінції була внутрішньою справою польської держави.

Найвисша Рада, як усе перед тим так і сим разом, не мала рішучости переперти проти Польщі навіть свою власну волю і уступила перед польським протестом. Правда не настільки, щоби сповнити польське домагання і прилучити Східну Галичину міжнародно-правним актом до Польщі, — тільки оставила справу договору з Польщею що до Східної Галичини в завішенню.

Про се рішення, прийняте на засіданню Найвисшої Ради 22. грудня 1919., повідомив президент Найвисшої Ради Клемансо, тодішній французький президент міністрів, французьку палату послів на засіданню 23. грудня 1919.

Вказавши на те, що мирова конференція, маючи вирішати трудні справи, нераз приймала рішення, які оцісля треба було змінити, Клемансо сказав, що до таких рішень належить також рішення про Східну Галичину. Се рішення викликало в Польщі невдоволення, що правда, не з Франції, але з антанти. В сам день від'їзду Клемансо до Лондона був у нього польський міністр закордонних справ Пате́к, який просив його старатися, щоб Найвисша Рада змінила своє рішення про Східну Галичину в дусі польських бажань. Клемансо обіцяв се зробити.

„Я — говорив Клемансо далі — поїхав до Лондона. Лойда Джордж вважає де-хто ворогом Поляків. Ніщо не є дельше від правди. Він приятеля Поляків, але він признає, що в Східній Галичині є багато Українців, і думає, що їх треба забезпечити. Ми довго дискутували. Та в день мого від'їзду я осягнув полагодження сеї справи, яка може видається малою, але є дуже важна, щоби кругом границь, які ми означили для Німеччини, установити точки опертя, потрібні для нашого супокою. Я був щасливий, що в останній хвилі Лойд Джордж мені сказав: ‚Я годжуся на Ваше пропозиція, можете пропозиція його конференції‘. Я вернув на конференцію. Я пропозиція текст, але не хотів, щоби він був ухвалений, не будиши перед тим післанний до Лондона. Лойд Джордж, на мою велику радість, відповів мені, присилаючи текст, ще ліпший від мого. Се й текст ухвалено вчєра. Рішено, що артикул, яким Східну Галичину віддано Польщі титулом мандату, має бути ‚тимчасово завішений‘ (‚provisoirement suspendu‘) — се слова Лойда Джорджа, він їх сам написав — і пізнійше порішений.“

Через те, що проєкт статута для Східної Галичини Найвисша Рада рішила завісити, міжнародньо-правне положення Галичини остало янадалі таке, як се виходить з рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919.

IV. Часть. 1)

На Великій Україні.

Розділ XVII.

Відношення між обома правительствами. Між орієнтаціями на Польщу і Москву.

Переїшовши Збруч, галицьке правительство осіло в Камянці, осідку правительства Директорії. Галицьке правительство привело на Велику Україну 100.000-ну армію, з того 40.000 війська здатного до бою, яке зараз пішло у бій з большевиками.

Тепер, коли галицьке правительство й армія перейшли на територію Великої України, яка була під владою правительства Директорії, перед обома правительствами стало ще в більшій остроті ніж доси питання про їх взаїмне відношення.

Акт з'єднання оставляв галицькому правительству повну незалежність, так, що спільна діяльність обох правительств не мала для себе постанов закона й опиралася тільки на порозумінню між ними. Факт утрати території галицьким правительством не вносив у се відношення ніякої законної зміни, тільки, ставлячи правительство Директорії в положення господаря, а галицьке правительство в положення гостя, вимагав від обох сторін у їх відношенню більше обережності, такту

¹⁾ Матеріяли до IV. части:

Д-р Осип Назарук, Рік на Великій Україні. — Осип Левицький, Галицька армія на Великій Україні. — Д-р Лука Мишуга, Похід українських військ на Київ (серпень 1919). — Кам'янецькі часописи з часу вересень-жовтень-надоліст 1919. (з кожного з вичислених часописів мав я по кілька чисел): „Україна“ орган штабу наддніпрянської дієвої армії; „Український Козак“, фронтова газета Української Народньої Армії; „Робітнича Газета“, центральний орган української соціально-демократичної робітничої партії; „Трудова Громада“, орган Центрального Комітету української партії соціалістів-революціонерів; „Народня Воля“ орган Центрального Комітету Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів; „Галицький Голос“, орган міністерства галицьких справ; „Боротьба“, орган українських соціальних демократів Галичини й Буковини; „Стрілець“, орган Начальної Команди Галицької Армії. Всі ці часописи, крім останньої, заступали становище правительства Директорії.

Крім поданих матеріялів користувався я також матеріялами в еміграційній пресі, оповіданнями учасників і т. п.

Період перебування галицького правительства на Великій Україні, се дуже важка сторінка сучасної історії України. Тому подаю матеріяли, на основі яких представляю сей період, щоб читач знав, на чім опера моя праця. Сих матеріялів, очевидно, замало, щоби сказати „останнє слово“ про сей період.

В оцінці діяльності осіб цього періоду треба мати на увазі ті страшні обставини, в яких ішов розпад нашої держави. В тім „чотирикутнику смерті“ який творили: большевики, Денікін, Польща і Румунія, не тільки ті, котрих косив тиф, були недужі. Ще більш недужі були ті відповідальні особи і групи, які бачили неминучий розпад держави, безсилінь спинити його. Вони жили і працювали немов у горячці, — в горячці безсилности й розпуки. Вчинків недужих не можна оцінювати мірою, якою оцінюється вчинки здорових...

й делікатности ніж доси, коли кожде з обох правительств мало свою територію.

Хто були оба правительства і на які громадські групи вони опиралися ?

Галицьке правительство представляв Уповновласнений Диктатор д-р Евген Петрушевич, при яким з функціями ради міністрів, одначе без самостійности і відповідальности ради міністрів, а тільки як орган дорадний і виконуючий рішення Диктатора, була Рада головноуповажених Диктатора.

Диктатура опиралася на трудову (перед тим національно-демократичну) партію, яка в даних обставинах була за Диктатуру безумовно, і на радикальну партію, яка підпирала Диктатуру, не бачучи змоги в даних обставинах заступити її кориснішою формою влади. Рішучими противниками як Диктатури так і всякого окремого галицького правительства була соціально-демократична партія і „Селянсько-Робітничий Союз“. Значить, поділ партійних груп був такий, як на останній сесії Української Національної Ради. Ріжниця була тільки в тім, що тут не було Української Національної Ради, тільки представники партійних груп, і не було народньої маси, до якої могли би відкликатися чи партії через партійні з'їзди чи правительство і партії через вибори. Противенства між сими обома групами, які вже були ярко зарисувалися на останній сесії Української Національної Ради, в Кам'янці що-раз більше загострювалися. Міжпартійні наради, які відбувалися кілька разів у Кам'янці для усунення противенств і винайдення спільної плятформи, до нічого не довели.

Директорія після уступлення Винниченка складалася з Петлюри, Швеця, Макаренка, Андрієвського й Петрушевича. Після державного замаху огамана Оскілка, в який була замішана партія самостійників, Андрієвський уступив; Швець і Макаренко ставали що-раз більше декоративними фігурами, з якими Петлюра не числився; Петрушевич в тім часі, як його проголошено Диктатором, через непорозуміння з Петлюрою виступив з Директорії. Таким чином Директорію в тім часі творив уже властиво один Петлюра.

Зокрема що до Петрушевича Директорія повідомила його, що його уступлення не приймає до відомости. Наслідком сього остало невиясненим, чи він є членом Директорії чи ні. Відповідно до політичної потреби раз говоралося, що він є членом Директорії, другий раз, що — ні. В дійсности до участі в праці Директорії його не запрошувано ¹⁾).

Правительство Директорії складалося з представників української соціально-демократичної робітничої партії і партії українських соціалістів-революціонерів. Перевагу в Раді Міністрів мали соціальні демократи і прем'єром був спершу соц.-дем. Маргос, опісля соц.-дем. Мазепа. Представники названих партій у Раді Міністрів були залежні від Центральних Комітетів своїх партій. З українських соціальних демократів Західної Области УНР входили в склад Ради Міністрів:

¹⁾ Рік на Великій Україні, стор. 208—9.

Осип Безпалко як міністр праці, Семен Вітик як міністр галицьких справ, Володимир Темницький як міністр закордонних справ (який одначе сидів у Відні і не мав впливу на політику правительства) і д-р Володимир Старосольський як товариш міністра закордонних справ; з радикалів д-р Іван Макух як товариш міністра внутрішніх справ.

Таким чином в Західній Области УНР „праві“ були при владі, а „ліві“ в опозиції, яка поборювала саму ідею окремого галицького правительства. Навпаки на Великій Україні при владі були „ліві“, а „праві“ в опозиції. „Праві“ з Великої України шукали підпори в галицькім правительстві, „ліві“ з Західної Области УНР у правительстві Директорії. Так було ще тоді, коли галицьке правительство мало свою територію; тепер сі відносини ще загострилися. Ціле правительство Директорії займало супроти галицького правительства принципіально те негати́вне становище, яке займала соціална демократія й „Селянсько-Робітничий Союз“ Західної Области УНР. З другого боку наддніпрянські „праві“ підсували Петрушевичеві навіть думку державного замаху проти Директорії, яку одначе Петрушевич рішучо відкинув¹⁾.

Законним висловом становища правительства Директорії до Диктатури був закон з 4. липня 1919. про утворення міністерства по справах Західної Области (Вістник державних законів 1919, випуск 28, число 386). Перший уступ сього закона звучить:

„Відповідно до актів 3. і 22. січня 1919. року про злуку Української Народньої Республіки з Галичиною, в складі Міністерства Української Народньої Республіки утворити Міністерство Західної Области Республіки (Галичини), через яке відбуваються всі урядові зносини з Галичиною“.

Міністром по справах Західної Области (або коротше: міністром галицьких справ) призначено соц.-дем. Семена Вітика.

Волю законодавця при утворенні сього міністерства поясняє орган міністерства „Галицький Голос“²⁾ ось як: На основі акту з'єднання суверенна влада на землях Західно-Української Народньої Республіки перейшла до Директорії, тільки виконування влади на час до Установчих Зборів остало при Українській Національній Раді. Через проголошення Диктатури Українська Національна Рада перестала виконувати владу. Диктатура не є правним наслідником Української Національної Ради, бо для утворення її конституція Західної Области УНР не дає законних основ. Коли ж Українська Національна Рада перестала виконувати владу, а Диктатура правно не існує, то виконування влади переходить на Директорію, яка виконує її через міністерство галицьких справ.

Таким чином відповідю Директорії на проголошення Диктатури було утворення міністерства галицьких справ. Директорія не признавала Диктатури правною установою і виявила свою волю переняти те виконування влади, яке на основі акту з'єднання прислугувало Україн-

¹⁾ Рік на Великій Україні, стор. 204—5.

²⁾ Стаття д-ра Стефана Стебельського п. н. „Критичні уваги до акту злуки з 3. січня 1919.“

ській Національній Раді, та виконувати її через міністерство галицьких справ.

Таке відношення між Диктатурою і Директорією утворилося ще до переходу галицького правительства й армії на Велику Україну.

Та рівночасно большевики на стільки загрожували Камянцєви, що Петлюра звернувся до Петрушевича за підмогою. Тоді була заключена між ними умова, яка мала управити відношення між обома правительствами і їх спільну акцію.¹⁾ Ся умова обнімала справу найвищої спільної команди; далі зобов'язанне Петлюри змінити політичний курс на більш уміркований і прийняти в склад правительства Директорії галицьких діячів; в кінці зобов'язанне Петлюри скасувати міністерство галицьких справ.

Що до справи найвищої спільної команди, то її полагоджено так: Обі армії, галицька і придніпряньська, зберігали свою окремішність. Галицька армія підлягала Начальній Команді Галицької Армії, якої командантом був генерал-четар Тарнавський. Придніпряньська армія підлягала Штабови Придніпряньської Дієвої Армії під командою отамана Тютюника, а опісля отамана Сальського, пізнішого міністра війни. Для об'єднання операцій обох армій утворено на основі порозуміння між обома правительствами Штаб Головного Отамана, якому підлягали обі армії в оперативних справах. Шефом Штабу призначено отамана Юнакова, бувшого професора військової академії в Петербурзі, а генералом-квартирмейстром генерала-четаря Віктора Курмановича, бувшого державного секретаря військових справ і шефа генерального штабу західної області УНР. Старшини, приділені до Штабу Головного Отамана, походили по половині з придніпряньської й галицької армій. Штаб Головного Отамана розпочав діяльність 11. серпня 1919.

Справа політичного курсу і складу правительства Директорії тяглась весь час перебування обох правительств у Камянці, викликаючи що-раз гострійші непорозуміння.

Закон про скасування міністерства галицьких справ видано аж 29. вересня 1919. В дійсности ж міністерство існувало, в стані ліквідації, аж до кінця побуту обох правительств у Камянці.

Таким чином огляд на ту реальну силу, яку представляла галицька армія, заставив Директорію до „фактичного визнання“ Диктатури, якої вона, — як свідчить закон про утворення міністерства галицьких справ — правно не визнавала. Одначе противенства між обома правительствами були такі великі, що їх спільна діяльність не тільки не зменшала їх, але навпаки збільшала.

Один з галицьких діячів схарактеризував мені отсі противенства ось як:

Примушене уступити перед Польщею й антантою з Галичини, галицьке правительство пішло з армією на Велику Україну під кличем: „Через Київ до Львова“. Побити большевиків і укріпити українську державність на Великій Україні, а тоді звернути всі сили української

¹⁾ Ся умова не була оголошена і її зміст подаю на основі газетних і мемуарних відомостей.

держави проти Польщі за визволення Галичини. А може перемога над більшовиками й укріплення української державності заставить антанту визнати українську державу й віддати їй Галичину при урегулюванні відносин між Польщею й Україною.

Коли галицьке правління хотіло воювати з більшовиками й укріплювати українську державність для визволення Галичини, то правління Директорії — на думку мого інформатора — думало так само воювати з більшовиками й укріплювати українську державність коштом Галичини. А саме думало воно коштом Галичини замиритися з Польщею, через Польщу добути визнання антанти і так удержатися проти більшовиків. Для війни з більшовиками воно конче потребувало галицької армії, однак для замирення з Польщею коштом Галичини йому заважало галицьке правління. Тому правління Директорії при помозі лівих галицьких груп повело завзату боротьбу проти існування окремого галицького правління, за переведення повного з'єднання під одну владу. Коли б закиди проти галицького правління, як перешкоди для повного здійснення ідеї з'єднання, були досягнули успіху, коли б галицьке правління втратило довіру своїй армії й мусіло уступити, віддаючи всю владу Директорії, тоді Директорія з одного боку одержала би галицьку армію в свою повну розпорядимість, з другого ж боку мала би вільні руки щодо Галичини в переговорах з Польщею.

Сей погляд мого інформатора установився під впливом подій, які розвинулися в тім напрямі, що правління Директорії справді заключило союз з Польщею не тільки коштом Галичини, але також інших західних українських земель.

Чи воно мало такий ясний план щодо галицького правління, галицької армії й союзу з Польщею вже підчас переходу Галичан на Велику Україну, важко ствердити. Швидше треба прийняти, що той план дозрівав поволі.

Я вже згадував про невизначене становище Петлюри в розмові з генералом Бертелемі.

Назарук, зазначуючи, що є зв'язаний словом і не може говорити докладно, стверджує, що „Петлюра мав зв'язок з Пилсудским уже тоді, коли про се нікому не спалося“¹⁾.

Курдиновський, який ще з початком 1919. р. попав у Варшаву з якимись повноваженнями, які уповажняли його виступати від імені Директорії, підписав у Варшаві 16. мая 1919. якесь „desinteressement“ в справі Галичини.²⁾

В серпні 1919. правління Директорії вислало до Варшави політичну місію під проводом б. міністра шляхів Ф. Пилипчука. Місія прибула до Варшави 15. серпня 1919. В зв'язку з перебуванням її в Варшаві в польських часописах з 26. серпня 1919. появилася

¹⁾ Рік на Великій Україні, стор. 228.

²⁾ В серпні 1919. Курдиновський приїхав з Варшави до Парижа і розказував про се на засіданні Делегації УНР. Мене тоді в Парижі не було. Однак на засіданні Делегації 10. падоліста 1919. Панейко говорив про факт і день підписання „desinteressement“ Курдиновським, як про справу стверджену й відому Делегації.

відомість Польської Телеграфічної Агенції, що місія „у вступній декларації зголосила повне „desinteressement“ в справі Східної Галичини“. Голова місії Пилипчук мав розмову зі співробітником щоденного часопису „Kurjer Polski“. Основний тон розмови, яку подав „Стрілець“ (ч. 67 з 11. вересня 1919.) п. н. „Союз з Польщею за ціну Галичини?“ — був той, що „уряд, відповідальне представництво і цілий український нарід прагнуть сердечно приятельського співжиття з братньою Польщею“, та що „Польща й Україна повинні получитися нерозривними звязками“. На запитання, „які відносини українського уряду до галицького“, Пилипчук відповів: „Ніякі, бо уряд і військо галицьке перестали існувати. Павленко і Петрушевич вже давно не беруть участі в політичній життю.“ На запитання про становище українського уряду в справі Галичини, Пилипчук дав таке пояснення: „Докладної відповіді на се питання не можу дати, бо в сій справі ведуться власне переговори, про яких вислід міністерство закордонних справ не занедає без сумніву видати урядове повідомлення. Зрештою се справа вже, очевидно, пересуджена в Парижі, коли Начальна Команда польських військ одержала уповажнення дійти до лінії Збруча. А український нарід зі своєї сторони так щиро змагає до приязни з Польщею, що не схоче робити в сім напрямі яких-небудь трудностей.“

Сі відомости польської преси, зрозуміла річ, занепокоїли Галичан. Пилипчук помістив у „Стрільці“ (ч. 70 з 18. вересня 1919.) спростування, в яким, зазначивши, що „Kurjer Polski“ переповів його слова невірно та що він з того приводу писав був спростування до редакції, — про суть справи заявив ось що:

„В розмові зі співробітником газети „Kurjer Polski“ мною було сказано відносно Галичини слідуюче:

Русинського війська як такого в нас не маєтся, а існує українська армія під одним командуванням, яка складається з придніпрянських та придністрянських військових частин. Уряд Західної Области УНР перебуває в Кам'янці, але в справі України придніпрянської не втручається.

Що ж до відношення нашого уряду до Східної Галичини, то ні в яким разі його не можна означити словом „desinteressement“, але по сьому питанню подати більш докладні відомости я тепер не можу. На запитання про окупацію Галичини я сказав, що очевидно на се була згода держав антанті, коли війська польські обсадили Збруч.

Місія стояла на тому становищі, що відносно питання про Східну Галичину вона не уповноважена робити ніяких заяв.“

Спростування Пилипчука не розвіяло сумнівів Галичан і — на мою думку — не могло розвіяти. При тім треба мати на увазі, що відомости польської преси про місію Пилипчука могли бути використані польським правительством у міжнародній політиці. Спростування Пилипчука в українській пресі не могло сьому перешкодити.

Взагалі ж уся преса Придніпрянщини з більшим або меншим натиском виказувала потребу згоди з Польщею. Прим. „Україна“, орган штабу придніпрянської Дієвої Армії, в статті п. н. „Історичний крок“ (ч. 58 з 22. жовтня 1919.), написаній з приводу вислання місії до Польщі під проводом Андрія Левицького, виказувала, що тепер, коли в Польщі перемогла демократія, згода між Польщею й Україною являється природним і легким ділом.

Весь той дух польсько-української угоди, який уносився в політичній атмосфері Директорії. — при тих відносинах недовіря, підозрівання й побороювання, які панували між обома правительствами і громадськими групами, що стояли за ними, — причинявся до що-раз більшої ворожнечі.

Коли Галичани підозрівали правительство Директорії в змаганню до угоди з Польщею коштом Галичини, то знов Придніпрянці підозрівали Диктатуру в змаганню до угоди з реакційною Москвою коштом державної самостійности України. Від воєнних подій під Києвом при кінці серпня 1919., де галицька армія, занявши Київ після большевиків, уступила з нього перед Денікіном, аж до заключення перемиря між галицькою армією й Денікіном з початком листопада 1919., ці підозріння що-раз більше зростали, аж в кінці, після заключення згаданого перемиря, вибухли великим обвиненням: „Галичани зрадили!“

Про згадані воєнні події буде мова далі. На сім місци прослідимо політичний бік справи.

Орієнтація на реакційну Москву, на плятформі федерації, зродилася — як уже зазначено — в Парижі в Панейка і Томашівського під впливом переговорів з російськими протибольшевицькими групами.

В серпні 1919. Панейко був у Відні і тут видно прихилив до своєї орієнтації впливові круги трудової партії, які опинилися тут на еміграції після заняття Галичини Польщею.

Се твердження опираю на тім, що безпосередно після побуту Панейка в Відні появилася в „Українським Прапорі“ (ч. 4.), офіційні галицького посольства в Відні, який виходив під редакцією д-ра Степана Барана, стаття д-ра Костя Левицького п. н. „Куди дорога?“, де виложені основи орієнтації на протибольшевицьку Москву таким способом, який дуже виразно вказує на згадані парижські впливи.

В сій статті, після представлення тодішнього стану українських земель, а саме боротьби проти Поляків, проти большевиків і проти протибольшевицької Росії, — говориться:

„Коли власні сили знемагають, треба шукати союзників.

Тому виринуло питання, чи ми самі власними силами вдержимо той великий боевий фронт та перемо наших ворогів, — чи не належало би стратегічно сей фронт скоротити і дипломатично шукати союзника, що мав би дійсно свій інтерес у тім, щоби жити в союзі з Україною, бо з самих симпатій не покладаємо української держави.

В останніх днях висувається комбінація союзу румунсько-польського з Україною, що мав би стати заборолом на схід проти Росії та на захід проти Німеччини, союзу, що нині бореться проти большевиків, та в нім знайде свою розв'язку українське державне питання. Отся комбінація не перша і не остання, але в своїх наслідках незвичайно небезпечна.

Вступною умовою цього союзу являється передовсім нажива Румунії і Польщі українськими землями. Румунія хоче мати забезпечені для себе області цілої Бесарабії і цілої Буковини та часті української країни закарпатської, а тоді жити в добрих сусідських відносинах з Україною, щоби з нею боротися проти Росії. Польща знов хоче на все посісти Східну Галичину, Холмщину і взагалі Волинь, а про Правобережну Україну дається говорити на основі ягайлонської ідеї, щоби спільно на Германця стати і західну культуру ратувати.

Значить, нас обідруть з усіх боків та обідрану Україну будуть захищати своїм союзом. А другою й головною умовою буде унія України з Польщею, яку Румунія має благословити.

Та яка доля жде український нарід у злуці з Польщею, на се маємо три докази: панування старої Польщі на основі всяких уній над українським народом, панування Поляків над Українцями під Австрією та теперішнє володіння Поляків над Українцями у Львові, Перемишлі, Вадовицях, Домбю, Модліні, Берестю та інших місцях, супроти чого російська інвазія — колись така страшна — тепер ціниться українським народом неначе добродійство, — так, що з одної сторони досвід і розум політичний, а з другої сторони почування чи там політичний інстинкт українських народніх мас вказують нам усякі можливі комбінації політичні з безоглядним виключенням якої-небудь злуки з Поляками.

Отсей вислід мучеництва українського народу під Польщею від часів найдавніших до найновіших мусимо приймати за вихідну точку нашої орієнтації політичної, коли хочемо вести справді українську народню політику. Та можна сказати, що на сім становищі стоїть весь український нарід, не виключаючи навіть галицьких русофілів.

З іншої сторони виступає в теперішніх обставинах поважне питання про відношення України до нової Росії, що має стати на руїнах деспотичної царської Росії по знищенню большевицької пошести.

Тут ставляємо за вступну умову, що нова Росія як велика держава мусить зорганізуватися без огляду на те, чи відновить її Колчак, Денікін, чи хто инший, та що нова Росія не може стати царсько-деспотичною імперією, але мусить збудуватися на основах конституційно-демократичних. Ступивши на се становище, не може нова Росія не признати в першій ряді самостійності українського народу та його державного права. Тому мілітарне перемире української армії з російськими протибольшевицькими арміями виринає з сучасної ситуації, щоби скоротити боевий фронт, себе не поборювати на полі війни, а спільними силами знищити большевицьку язу. Поклавши отсе за основу, мають дипломатичні чинники обох сторін, України і Росії, підготовити другу і головну умову, якою має бути конфедерація (союз) обох держав, України й Росії, що стануть дійсним природним забором сходу супроти всякого посягання Поляків, Румунів чи кого-небудь другого. Проти такого союзу не годні устоятися ні Поляки ні Румуни з їх імперіалістичними посяганнями на чужі землі, та проти сього не стануть і держави антанти, бо лиш така розв'язка питання двох найбільших народів на сході сотворить лад і спокій на великим просторі сходу Європи.

Такою дорогою зберемо руські землі українського народу для України та руські землі російського народу для Росії.

Польща завше загрожувала нам у наших життєвих естві: винищуванням українського народу, злобним підриванням економічних основ життя українських народніх мас та загладою всякого культурного і політичного розвою українського народу. Росія ніколи не загрожувала нам у такій мірі ні в першій ні в другій, а в третій мусить тепер, по стількі важких досвідах, покинути свої 'сепаратистичеські' і 'мазеницькі' міркування та раз на все признати у своїм інтересі державнім та в імя правди і міжнароднього права, що український нарід був, є і має право самостійного життя державного.

Тоді зійдуться інтереси обох сих найближчих собі народів славянських і сі інтереси зв'яже союз обох їх держав: України і Росії.

Ми, Українці з галицького Пемонту, поборювали досі і будемо поборювати національне русофільство як національну зраду, якої нема у ніякого славянського народу, та її не буде і в нас з хвилею державного союзу між Україною і Росією. Але ж що иншого є політичне русофільство і політичне українофільство як сполука двох державних інтересів для спільної цілі, а що иншого є народне відступництво.

До здійснення висказаної тут політичної думки прийшов тепер найпригідніший час, коли покликани російські чинники мають як-раз приступити до організації правильної російської держави, коли всяка поміч і полєкша на полі бою є пожадані і цінні та коли держави антанти не можуть покінчити нарад мирового конгресу, не вирішивши східно-європейського питання."

Читач сам бачить, як неоднаково в сій статті розділені світла і тіні між Польщу й Москву.

Що до Польщі автор є реаліст, при тім реаліст аж занадто песимістичний, якому Польща видається токою всесильною, що в яку комбінацію Україна з Польщею не ввійшла би, Польща все магіме силу нищити і знищити Україну.

Зате що до Москви автор виступає як ідеаліст-фантаст чистої води. В минувості „винищування українського народу“ і „злбне підривання економічних основ життя українських народніх мас“ видається йому з боку Москви значно менше ніж з боку Польщі, — хоч історія руйнування української державности Московією говорить страшними словами, — а про змагання до „заглади всякого культурного і політичного розвою українського народу“ говорить він також перше всего під адресою Польщі, коли що до Москви старається неначе кинути заслону на сю справу що до минувості і переходить до будучности.

Ту будучність малює він як найбільш ясними красками. І на якій основі? Чи наводить на се які реальні дані? Ні! Замість реальних даних конструує він тезу, що „нова Росія не може не признати в першій ряді самостійности українського народа та його державного права“, — і робить усі дальші виводи так, неначе б ся його теза була реальним фактом.

Статтю д-ра Костя Левицького передрукував „Стрілець“, орган Начальної Команди Галицької Армії, в числі 71. з 20. вересня 1919.. додаючи до неї отсю редакційну увагу:

„В ч. 4. „Українського Прапора“, що виходить у Відні, появилася интересна стаття одного з найстарших діячів Галичини, який усе старався налагодити якось наше життя з Ляхами. Уважаємо вказаним подати його голос до відома галицьких утікачів, бо буде се вислів поглядів більшости Галичан на захід від Збруча і на еміграції західній. На наших очах повторяється історія часів Хмельницького, викликана так само страшною польською політикою. Поляків не навчила історія нічого. Вони вдруге готовлять Переяслав. Але нехай не забувають, що завершенням Переяслава були Мацейовіце. Наше становище вияснимо в найблисших числах“.

Як на поміщення статті д-ра Костя Левицького в органі Начальної Команди Галицької армії зареагували Придніпрянці, для приміру наведемо голос „Українського Козака“, фронтової газети Української Народньої Армії¹⁾. В числі 56. з 25. вересня 1919. поміщена в сього приводу передовиця п. н. „Небезпечна гра“, в якій пишеться:

„Ворог, котрий одверто й нахабно заявляє про „возстановленіє єдиної недѣлимой Великой Россіи въ довоєннихъ границахъ включая сюда и Галицію, которая является чисто русскимъ (читай: московским) краємъ“, ворог, котрий по своїй реакційній суті і з боку соціального і національного є смертю для України і котрому найменше не можна довірити, сим політикам здається чимсь иншим, і сі безвідповідальні перед многострадальним українським народом Галичини політики можуть говорити про можливість з сим ворогом якогось порозуміння, можливість федерації, і се в той час, як ворог, посівши країни, що борються за своє самостійне життя і не хотять старої „недѣлимой“ — Дон, Кубань, Україна,

¹⁾ Інших часописів з того часу не маємо.

в той час, як ворог, що досі не має своєї території, а опирається на ті країни, що ведуть з ним боротьбу, — без нас, — хіба можна говорити про якусь федерацію?

Се гірше, як би братам Галичанам запропонувати федерацію з Поляками, котрі зараз займають Галичину і не мали би з неї вийти!⁴

Рівночасно появилася „Стрілець“ (ч. 74 з 25. вересня 1919.) з заповідженими редакційними увагами до статті д-ра Костя Левицького. Вони містилися в передовиці п. н. „На роздоріжжі“, підписаній редактором д-ром Осипом Назаруком.

Автор, відсунувши на бік справу Румунії, з якою, на його думку, Україна легко може помиритися, розглядає тільки справу відношення України до Польщі й Москви.

На його думку, до якої з сих держав прихилиться Україна, та буде мати перевагу на Сході Європи. Докази: зріст могутости Польщі після недобровільної з боку України Люблинської унії і зріст могутости Москви після добровільного з боку України Переяславського договору. Отже рішачим чинником у боротьбі між Польщею й Москвою була й буде Україна.

Далі звертає автор увагу на те, що „під природним напором Польщі на схід ми тратили свою національну територію.“ Зате „під Москвою ми не тільки що не втратили нічого з своєї території, але зискали так багато, що зі становища етнографічного стали великим народом. Около 40 проц. нашої національної території зискали ми під Москвою в напрямі на полудне і на схід“... „Напір Росії на Царгород, той ключ до Чорного Моря, роблений був фактично більше в інтересі України чим Московщини. При всій своїй неохоті і всім оправданім жалю до Москви треба признати, що вона мимохіть була добрим виконавцем політичного заповіту українських князів.“

„Однак — лише автор далі — ці факти потребують освітлення. Коли викинемо з душі зрештою оправдану ненависть до Польщі, яка особливо під впливом теперішніх знущань над українським народом у Галичині опановує нас, і тільки холодним світлом думки подивимося на творення української нації (як основи держави), то мусимо признати, що в боротьбі з Польщею і тільки з нею одержали ми своє національне лице. Коли в думці відкинути все, що ми здобули собі в сій боротьбі з Польщею, то остане — поминувши княжу добу — мряковинне з їйзерами. Навіть уся козацька традиція з національним змістом, се вислід нашого відношення до Польщі. Від хвилі, коли остаточно перемогла Москва, ми втратили можливість духового розвитку, можливість боротьби. Розвивалося під нею тільки наше тіло (етнографічна маса), росла наша територія, а завмер організаційний змісл і дух. Хто розуміє значінне сих слів, той розуміє і наше вагання.“

Вибір орієнтації в таких обставинах незвичайно важкий. З одного боку не знати, чи на випадок союзу з Росією не затреться знов наше національне лице, і то вже разом з Галичиною. Бо напевне можна сказати, що коли ми раз твердо станемо на плятформі політичного русофільства, то скорше чи пізніше відберемо від Польщі Галичину не тільки по Сян, але по Попрад і Люблин. З другої знов сторони, де маємо яку-небудь запоруку, що Поляки в разі союзу з нами не використають нас виключно на те, щоби проковтнути як найбільше української території.

Кожний союз — як сказав Бісмарк — ліпше робити зі слабшим ніж з міцнішим. Бо тоді користи союзу будуть по наших боці. Вправді кожда з наших сусідок (і Польща і Москва) наразі міцніша від нас, однак Польща слабша ніж Росія. Але де запорука, що Поляки настільки змінять відношення до нас, щоби наш власний нарід не присилував нас подерти всякі договори з Польщею? Чв зібранне всіх наших земель не переважає наразі всяких інших користей?

Все се питання, на які може дати відповідь, і за сю відповідь взяти на себе відповідальність, тільки збір представників нашого народу. Голос тої Галичини, яка остала під польським пануванням, і тої, яка втікла з під нього на захід, маємо в згаданій статті д-ра К. Левицького. Ми розуміємо його, — і він не може бути инакший. Хто в неволі, той не може думати, тільки про убитте

свого кривдника. Ми тут віддыхаємо поки-що на свободі і на своїй землі. Зберімся і разом вирішимо се велике питання, яке так само у весь ріст стояло перед найбільшим нашим державним мужем, Богданом. І він не зважився сам вирішувати його, а запитав широкі круги.

При вирішуванню сього питання все мусимо пам'ятати про наш принцип, якого ніколи не зречемося, — се Самостійна Українська Держава. І тільки з тим можемо увійти в союз, хто нам дасть і може дати більше змоги дійсно побудувати Самостійну Українську Державу.

Вирішити питання орієнтації треба скоро, дуже скоро. Бо події можуть піти по наших головах. І горе нам, коли ми се питання вирішимо запізно, або вирішимо на основі почувань, а не на основі холодного розуму, хоч би він кривавив нам серце як ніж.⁴

Супроти статті д-ра К. Левицького, яка вказувала орієнтацію на протибольшевицьку Москву як на єдиний і найліпший вихід, стаття Назарука являється змаганням об'єктивним обміркувати всі за і проти як що до орієнтації на Польщу так і на Москву.

Одначе Придніпрянцям, в тодішній атмосфері ворожнечі, підозріння їй недовіря, вона, в зв'язку з статтею д-ра К. Левицького, могла видатися і видалася одним з об'явів — тільки більш обережним — пропаганди орієнтації на Москву.

Річевою хибкою статті Назарука було те, що автор, який грав дуже визначну роль в галицьких кругах, сам для себе не знайшов відповіді на поставлене питання.

Стаття д-ра К. Левицького не була одиноким висловом парижської орієнтації на протибольшевицьку Москву, який дістався до Кам'янця.

Рівночасно Диктатор дістав докладне звітання Панейка про положення в Парижі, де — треба допускати — були всі можливі аргументи в користь тої політичної орієнтації, яку Панейко вважав за корисну і вказану.

Далі треба згадати про два листи Панейка, один до Диктатора, другий до галицького посла в Відні Сінгалевича, які оба дійшли до Кам'янця. З сих листів видно, в яким напрямі впливав Панейко на галицьке правительство⁴).

Лист до Диктатора звучить:

„Париж, дня 17. жовтня 1919.

Дякую Вам за телеграму. Ситуація не добра. Так що до Галичини як і Соборної України. 1. Що до Галичини: Поляки, котрі вирости на велику мілітарну силу, абсолютно зі своєї сторони противляться провізорії і статутуви. А що союзники з одної сторони їх потребують, а з другої вже із-за самого сорому не хотять компромітуватися очевидним нездійсненнем нашого права самоозначення, то усунули галицьку справу поки-що зовсім з порядку, лишаючи її в завішено. Очевидно, що користь з того Полякам, котрі є „beati possidentes.“ 2. Що до Соборної України: Видача війни Денікінови викликала тут в союзних кругах, особливо (а се найнебезпечнійше) в англійських кругах просто обурення. Англійці, котрі тепер взялися добре по своїйому до політики в Росії, побачивши, що з нами нема з ким говорити, увійшли в тісну конвенцію з Денікіном і дали йому вільну руку також в справі України. Передвчера я сконстатував те в цілогодичній конференції з компетентним референтом англійської делегації: заявив він мені, що Англія нині абсолютно не може впливати на Денікіна, не то

⁴) Оба листи були оголошені в віденській „Боротьбі“, органі Вітика, ч. 1 з 1. січня 1920. Автентичности їх ніхто не заперечив.

в напрямі федерації, а навіть в напрямі автономії (про самостійність і не говорять). Були часи, коли Англія домагалася від Українців проекту федерації, яку була би накинула тоді ще слабому Денікінови. Петлюра був би дістав зброю і поміч, — тепер се виключене, — хіба що Денікін в переговорах з Петлюрою сам на се згодиться. З газет, які привезено свіжо з Камянця, виходить, що там живуть в рожевім оптимізмі що до міжнароднього становища. Поляки грають подвійну гру: підкожують Петлюру на Денікіна, а Денікінови пропонують союз проти українського сепаратизму. А наші — як діти йдуть на тім польським шнурочку. Боюся, що ліквідація прийде скорше ніж хто думає. Стискаю Вашу руку. — Панейко.“

Лист до Сінгалевича звучить:

„Париж, 20. жовтня 1919.

Одержав нині дві телеграми від Вас. Дуже дякую. В справі ліквідації пішло ноту і буду особисто інтервенювати, одначе маю дуже мало надії на успіх. Наслідком засліпленої політики Камянця Подільського (делікатно вона називається польсько-румунською орієнтацією) становище українства перед антантою стає що-раз гіршим. А добрим воно ніколи не було. Божевільний помисл, щоби Румунією і Польщею шахувати політику Англії в російській справі, дає вже свої овочі. В останній картці писав я Вам висліді своєї конференції в Анлічан в справі Соборної України. Нині доповняю сі вістки донесенням, що Румунія і Польща одержали довірочний зазив від антанти (Антліа), щоби Україну Петлюри бойкотувати на рівні з Росією большевицькою. Прошу передумати собі, що таке рішення означає. Не могу Вам, Дорогий Пане После, сказати, як мене серце болить, що Петрушевич не знайшов у собі рішучости доволі, щоби здержати Петлюру від авантюристичних підсентів. Тоді, як я писав йому, ще був час останній, нині вже пізно, щоби бодай тепер ще, замість утікати до Румунії на безвиглядну еміграцію (до сього мусить прийти), порозумівся з Денікіном і зискав вплив у нього. Одначе не маю надії, що станеться так. Фрази мають у нас більше значіння, а кров не коштує нічого. Відси з Парижа робиться де-що, щоби знеутралізувати в оточенню Денікіна вплив реакціоністів і націоналістів. Поїхав туди з тим наміром Маклаков, навіть Крамарж буде в тім дусі працювати. Петрушевич міг би багато допомогти, як би знав, як стоїть справа, і мав цивільну відвагу. А так... стискаю Вашу руку, falsus utinam vates sim. — Панейко.“

В кінці треба згадати, що в тім часі приїхав до Камянця з Парижа штабовий офіцер галицької армії Ерле, який за час свого півгорамісячного побуту в Парижі оставав під виключним політичним впливом Панейка і Томашівського. Зазначую се тому, бо в віденській „Боротьбі“ були натяки на те, що Ерле мав відіграти визначну роль в орієнтуванні Начальної Команди Галицької Армії в напрямі угоди з Денікіном. На скільки се правда, то очевидно через нього говорили впливи парижської орієнтації.

Так з одного боку правительство Директорії, щоби дістатися під опіку антанти, шукало порозуміння з Польщею; з другого боку галицьке правительство діставало з Парижа вказівки, що дорога до антанти веде через союз з Денікіном на основі федерації.

І як Галичани, хоч бажали позискати антанту для справи української державности і зокрема для рішення спору з Польщею за Галичину в користь України, одначе не могли згодитися на те, щоби се сталося через союз з Польщею коштом Галичини, — так і Придніпрянці, хоч усі свої зусилля звертали на те, щоби антанта взяла українську державність під свою опіку, одначе не могли згодитися на те, щоби се сталося через союз з Денікіном, куплений ціною державної самостійности.

Так стояли оба правительства і ті громадські групи, на які вони опиралися, супроти себе неначе два ворожі табори, в хвили, коли треба було знайти спільну мову — не для того, щоби спільними силами перемогти, бо се було по-над їх сили, а для того, щоби спільно впасти і полишити тим, що далі будуть вести боротьбу за українську державність, ясну історичну традицію.

Замість того преса обох таборів дишала взаємною ворожнечею, стараючися як найбільше зогидити противника. На основі тих часописів, які попали в мої руки, треба ствердити, що преса, яка стояла за правительством Директорії, представляється під сим оглядом багато гірше, ніж преса, яка стояла за Диктатуру. Прим. „Україна“, орґан штабу Придніпрянської Дієвої Армії, отже урядовий орґан Головного Отамана, отверто виступала проти існування Диктатури, називаючи її „недорічністю“ та домагаючися її усунення. А „Боротьба“, орґан українських соціяльних демократів Галичини й Буковини, в дійсности ж орґан членів Ради Народніх Міністрів Безпалка й Вітика, в боротьбі проти Диктатури переходила всякі межі в тенденційнім освітлюванню подій і особистих нападах. Супроти того „Стрілець“ держався більше оборонного становища і приличних форм полеміки.

В такій атмосфері спільні виступи обох правительств були тільки хвилевим закриваннем рани, яка очевидно далі ятрилася.

✓ Таким спільним виступом був маніфест з 24. вересня 1919. до Народу України з зазивом до війни проти Денікіна. Маніфест підписали: Голова Директорії Головний Отаман С. Петлюра, члени Директорії: Проф. Ф. Швець і А. Макаренко, Президент Української Національної Ради д-р Е. Петрушевич¹⁾, голова Ради Народніх Міністрів і міністр внутрішніх справ І. Мазепа і всі міністри.

Другим спільним виступом обох правительств була державна нарада 25. жовтня 1919., в якій взяли участь члени обох правительств і представники партійних та громадських організацій¹⁾.

В промовах представників обох правительств стверджено їх одностійність.

Головний Отаман Петлюра у вступній промові сказав:

„Як у Верховній Владі, Диктатора Західної Области, Уряду Наддніпряниці і в обох арміях панує гармонія, згода, одна воля, один національний могучий дух, так і в усіх політичних та громадянських організаціях, в цілм народі мусить повстати також один великий порив, одна воля, один дух, спільне всім бажання посвятити всі свої фізичні й духові сили, всі матеріяльні засоби, всю енергію творчого всенароднього ієнія для єдиної найсвятійшої нашої мети — виборення нашої незалежності.“

Диктатор Петрушевич заявив, що

„в галицького уряду, в галицькім громадянстві та армії панує повна згода поглядів і єдність діл у всіх основних питаннях державного життя з Верховною

¹⁾ Треба звернути увагу на те, що Петрушевич не виступав в сім маніфесті ані як член Директорії ані як Уповновласнений Диктатор.

¹⁾ Відомости про державну нараду взяті зі звітлення, яке було поміщене в „Україні“ (чч. 63 і 64 з 28. і 29. жовтня 1919) і яке має, до певної міри, урядовий характер. Звітлення в інших часописах також взято під увагу.

Владою й Урядом Наддніпрянської України. Непорозуміння і сепаратних виступів у важних проблемах внутрішньої і закордонної політики ні один уряд не робив без порозуміння з другим і через те всі нерозумні чутки й підозріння, що в останніх часах оббігли навіть частину нашої преси, являються плодом інтриг наших ворогів, котрі всіма способами намагаються ослабити відпорну силу нашого народу. Галицьке громадянство лелеє ті самі національні ідеали, що й Наддніпрянська Україна, а наддністрянська армія своєю кров'ю від Збруча аж по Київ позначила хрестну дорогу любови до Соборної України. Вона піддається одному Головному Командуванню і спільно з наддніпрянськими лицарями прямує до одної високої мети. Для досягнення тіснішого зверхнього і внутрішнього об'єднання буде утворений один спільний військовий орган (головне командування і військове міністерство). Галицький уряд, громадянство та армія стоять твердо й непохитно на становищі акту Національної Ради з 3. січня 1919. й акту Трудового Конгресу з 22. січня 1919. про об'єднання обох областей України й утворення Соборної України. Згідно з конституцією Національної Ради, аж до ратифікації акту злуки Українськими Установчими Зборами, Західна Область УНР мусить мати своє територіальне правління. Через те і з огляду на інтереси армії та закордонну ситуацію Диктатор не сміє зложити своїх повноважень, аж доки галицьке громадянство не зможе виявити своєї збірної волі з сього приводу. В усіх справах нашого державного життя Диктатор думає і творить одну волю з урядом Наддніпрянщини, а його армія освячує сю святую єдину волю своєю цінною кров'ю“.

Премєр Мазєпа сказав:

„Серйозних непорозуміння на ґрунті внутрішньої і закордонної політики в уряді Наддніпрянщини й Наддністріянщини не було й не може бути. Наддністріянці борються за ті самі високі ідеали, що й Наддніпрянці, і коли вони так само переймуться глибокою вірою в кінцеву перемогу нашої національної справи, так між двома рідними братами знайдеться все і всюди спільна мова, воля й чин. Справу де-яких непорозуміння у Диктатурі треба вважати внутрішнім питанням галицького громадянства, яке в свій час розв'яже його згідно з своєю волею та конституцією“.

В другій, кінцевій промові Мазєпа сказав про порозуміння з Польщею і про відношення до галицького правління ось-що:

„Рахуючися з реальними фактами міжнародного життя, уряд УНР в своїй закордонній політиці вступив на дорогу порозуміння з тими державами й народами, які або безпосередно заінтересовані в визнанні самостійного існування української держави, або вважають таке визнання кінцевим актом міжнародної справедливости та європейської рівноваги. Наше порозуміння з найближчими нашими сусідами — Польщею і Румунією — впливає іменню з отсих реальних міжнародних відносин“.

„Становище нашого уряду в справах взаємовідносин з урядом Західної Области УНР ясні. В обох урядів панує цілковите порозуміння і згода що до найвищої мети нашої національної політики, а малі різниці поглядів на деталі тактики абсолютно не можуть бути причиною яких-небудь небажаних наслідків. Форма крайового уряду Західної Области УНР належить до компетенції збірної волі галицького громадянства, і коли прийде пора на її вселюдний вияв, так воно зуміє се хатне питання розв'язати звичайним парламентарним шляхом. Коли ж дивитися на Галичину зі становища закордонної політики, так уряд розглядає се питання тільки зі становища цілості й єдности етніографічних земель Соборної України“.

В кінці Петлюра в своїй кінцевій промові сказав:

„В об'єктивній критиці взаємовідносин обох урядів — Наддніпрянщини й Наддністріянщини — він бачить у принципі ту ж саму волю всего громадянства, яку оба уряди здійснили вже на практиці, се-то тісне порозуміння й об'єднання всіх діл на користь цілого українського народу, на спільне добро Соборної України. Ще більше радує його щире бажання нашого народу в справі органічного об'єднання обох наших армій. Перші кроки до такого об'єднання зроблені вже Штабом Головного Отамана. Складена спеціальна комісія з представників

обох армій для вироблення статутів однородної організації, утворення одного командування та одного керуючого центра — Військового Міністерства“.

Так говорили представники обох правительств. Одначе партії говорили инакше.

Представник галицької трудової партії Гр. Тимошук зложив отсю заяву:

„Українська трудова партія:

1. Стоїть на ґрунті конституційних актів Національної Ради з 3. січня 1919. та Трудового Конгресу з 22. січня 1919. в справі злуки Наддністрянської й Наддніпрянської України, себ-то, що ці акти мають бути затверджені Установчими Зборами, а до того часу мусить остатися непорушним територіяльний уряд Наддністрянщини.

2. Зміну територіяльної влади Західної Области УНР вважає неможливою через те, що галицький нарід не має в сей час змоги виявити свою волю в сій справі, а також закордонне становище і добро та цілість наддністрянської армії не оправдують непотрібних експериментів.

3. Причини дрібних непорозумінь між наддністрянським і наддніпрянським урядом добачує в різницях світогляду й громадського виховання сих частин українського народу, що сотні літ жили в двох відмінних від себе державах.

4. Орієнтацію на схід, як що вона була в окремих одиниць, пояснює критичним становищем армії, котра задалегідь повинна знайти можливий вихід з неможливого положення. Про щось серйозніше й мови не може бути“.

Представник галицької р а д и к а л ь н о ї партії А. Крушельницький так само

„з огляду на міжнародню політику, внутрішнє положення і добро армії обстоє незмінність галицького територіяльного уряду“.

Зате Безпалко і Вітик від імени галицьких і буковинських соціяльних демократів виступили дуже різко проти Диктатури, домагаючися утворення одного правительства для цілої Української Народної Республіки. Коли взяти на увагу, що оба вони були членами Ради Народніх Міністрів УНР, то їх промови перекреслювали те, що від імени Директорії і її правительства говорили про однозгідність з галицьким правительством Головний Огаман Петлюра і премер Мазєпа.

В промові представника української соціяльно-демократичної робітничої партії нема нічого про відношення між обома правительствами. Чи се тому, що про сю справу мали говорити соціяльні демократи Безпалко і Вітик, чи з інших причин, — годі вияснити.

Зате представник партії українських соціялістів-революціонерів М. Любинський поставив у сій справі домагання, які покривалися зі становищем Безпалка і Вітика.

Так говорили представники партій.

„А на дворі — пише Назарук — відбувалося ще краще ‚єднання‘. Площу перед губернаторською палатою, де відбувалося ‚єднання‘ політиків, обсадили наддніпрянським війском. Коли про се довідалася галицька залога, прийшла також на ту площу, і то з двома кулеметами, щоби в потребі боронити Диктатора. Як Наддніпрянці побачили, що Галичани привезли ‚техніку‘ (так називають там машини)

криси і т. п.), післили по свою „техніку“. І так скріплялися майже цілу ніч“¹⁾).

Державна нарада була властиво зборами, скликаними на те, щоби представники партій і громадських організацій вислухали звітлення правительства, а правительство вислухало бажання представників партій і громадських організацій. Ніяких рішень вона не приймала.

На дальший хід подій вона нічим не вплинула. Ані не скріпила сил держави, щоби відвернути катастрофу втрати території. Ані не витворила моральної атмосфери, щоби серед катастрофи, яка прийшла, не потерпіла ідея, за яку гинуло військо з усіх українських земель, — ідея з'єдинення всіх українських земель в незалежну державу.

Розділ XVIII.

Розпад.

I. Похід на Київ²⁾. Перейшовши Збруч, галицьке військо пішло зараз проти большевиків, які стояли коло Ярмолинець і загрожували Кам'янцєви. Большевиків відкинено, територію, на яку розтягалася влада Директорії УНР, розширено й забезпечено.

Тепер прийшла черга подумати про плян дальшої воєнної акції. Військова канцелярія Диктатора Західної Области УНР виробила і предложила Головному Отаманови плян, який передбачав три можливості: 1) похід на Галичину, 2) похід на Київ, 3) похід на Одесу або Миколаїв і Херсон.

Плян походу на Галичину — на мою думку — військова канцелярія виробила більше для спокою совісти ніж з надією на здійснення. Похід на Галичину означав би не тільки війну з Польщею, але і з антантою, бо звертався би проти її рішення з 25. червня 1919. в справі Галичини. Коли б галицьке правительство було навіть зважилося на се, то Директорії ані війна з Польщею ані тим більше конфлікт з антантою був під сю хвилю зовсім небажаний.

Плян походу на Київ подобався Головному Отаманови з огляду на політичне значінне здобуття Києва армією УНР. Зате галицьке правительство було проти походу на Київ, подаючи отсі причини: В поході на Київ може статися так, що прийдеться битися не тільки з большевиками, але і з Денікіном. Київ важко вдержати, бо на саму залогу треба би оставити половину галицької або дві треті придніпрянської армії. Здобутте Києва не змінило би некорисного положення української армії, яка далі була би з усіх сторін окружена ворогами й відрізана від світа. Заосмотренне армії було би дуже важке.

Замість того галицьке правительство було за похід на Одесу або на Миколаїв і Херсон. На його думку воєнні труднощі сього походу були значно менші. Лагідніший клімат і багатші околиці давали

¹⁾ Рік на Великій Україні, стор. 255.

²⁾ Фактичні дані для сього уступу взяті з публікації Мишуги, Похід українських військ на Київ (серпень 1919).

ліпші вигляди для перезимування війська. І найважніше, що через море можна було мати зв'язок зі світом, наладити товарообмін і взагалі скріпити своє становище як внутрі так і в міжнародній політиці.

На парадах, на яких обмірковувано справу, більшість політиків і військових як Наддніпрянців так і Галичан була проти походу на Київ. Одначе Головний Отаман рішив іти на Київ, наказуючи вести акцію як найшвидшим темпом.

Похід на Київ, ведений на основі плану, виробленого Начальною Командою Галицької Армії, увінчався успіхом. В суботу, 30. серпня 1919., ввійшли до Київа передні відділи української армії, які належали до галицької групи генерала-четаря Кравса. На неділю, 31. серпня 1919., на бажанне Головного Отамана назначено святочний вїзд української армії до Київа.

Одначе замість святочного вїзду наступило уступлення з Київа перед війском Денікіна.

Ще в початках походу на Київ Начальна Команда Галицької Армії звернулася до Штабу Головного Отамана з запитанням, як поставитися до армії Денікіна, з якою українська армія може зустрітися підчас походу на Київ. Се запитання Штаб Головного Отамана переслав Головному Отаманови, який одначе не дав відповіді. Коли прийшли вісти, що військо Денікіна посувається мабуть на Київ, Начальна Команда Галицької Армії повторила своє запитання. Тоді, на припорушення Головного Отамана, Штаб Головного Отамана вислав до Штабу Придніпрянської Дієвої Армії і до Начальної Команди Галицької Армії строго довірочний приказ, що в випадку зустрічі з армією Денікіна треба уникати сутичок і ждати дальших директив.

Українські відділи, які ввійшли до Київа, були чисельно слабкі і втомлені. Вони, що правда, обсадили всі важніші точки, але тільки слабкими силами. Тільки слабу обсаду дістали також два мости на Дніпрі, які з карти були відомі команді групи. Та на Дніпрі був ще третій міст, деревляний, який не був зазначений навіть на спеціальній карті, і тому його не обсаджено.

Рано 31. серпня до моста коло Печерської Лаври надїхав кінний відділ армії Денікіна. На заяву команданта галицької обсади моста, що Київ знаходиться в руках армії УНР, яка ніякого иншого війська до Київа не впустить, відділ відїхав назад. Рівночасно до другого моста, обсадженого придніпрянським відділом, надїхав Денікінський панцирний поїзд, одначе на заяву команданта обсади, що міст є підмінований і буде висаджений у воздух, як поїзд на нього вїде, — також відїхав назад.

Та коло полудня Денікінський відділ перейшов незамітно через необсаджений деревляний міст, зайшов ззаду обсаду моста, до якого рано підїздив панцирний поїзд, і заняв міст. Придніпрянський відділ, який беріг моста, тоді якраз відпочивав і варив їду.

До другого моста, який берегла галицька сотня, підїшов рівночасно відділ Денікінської піхоти і — не зважаючи на протест команданта обсади, перейшов міст. Командант обсади казав стріляти з машинного кріса, одначе не на Денікінський відділ, тільки в воду, —

мабуть тому, що він знав про приказ не входити в сутички з Денікінською армією і стріляв тільки для постраху.

Так усіми трьома мостами хлинула до Київа з лівого берега Дніпра Денікінська армія власне в хвили, коли українська армія починала святочний вїзд до Київа. Команда ґрупи Кравса вислала до команди денікінських відділів делегацію з домаганням уступитися з Київа. Денікінський командант відповів, що не може сього зробити на власну руку, тільки мусить звернутися до команданта ґрупи генерала Бредова, який за кілька годин буде в Київі. Покищо стало на тім, що обі армії не будуть виступати проти себе. Означено демаркаційну лінію. Українська сторона згодилася при сім на домагання Денікінців, щоб на знак неворожого відношення між обома сторонами виставлено на Городській Думі, яка була в українській часті міста, побіч українських також російський прапор.

Тимчасом почався святочний вїзд української армії до Київа. Відділ придніпрянських козаків, який їхав під проводом отамана Сальського, Команданта Придніпрянської Армії, переїздячи попри Городську Думу, почав протестувати проти російського прапора. Часть публики, настроєна по російськи, почала знов протестувати в обороні російського прапора. Один козацький сотник зняв з балкона російський прапор і кинув під ноги коневі отамана Сальського. Почалася метушня, серед якої появилися денікінські козаки і почали стріляти. Вистріли счинили дальше замішання, серед якого денікінці переступили демаркаційну лінію, заняли більшу часть міста і почали розоружувати і брати в полон українські відділи.

В таких обставинах генерал Кравс вибрався ввечері на переговори з генералом Бредовом. Бредов поставив домагання, щоб українська армія таки негайно вночі вийшла з Київа і протягом дня відступила на лінію Хвостова. На сю важку умову генерал Кравс уважав себе примушеним згодитися.

Справу дальших відносин між обома арміями відложено до окремих переговорів.

Так представляється здобутте і втрата Київа. В справі втрати Київа окрема комісія під проводом генерала Гембачева (Наддніпрянца) перевела дуже точні доходження.

Серед напружених відносин, які були між обома правительствами, придніпрянська публична опінія склала вину за втрату Київа на генерала Кравса і взагалі на галицьку команду. Так почалася мова про „зраду Галичан“. На основі више поданого представлення подій сей страшний закид треба признати безосновним.

На підперте сього погляду наведемо ще свідоцтво отамана Сальського, який в статті „Східне питання. Аналіз стратегічно-політичного становища на Україні в 1919. році“¹⁾ ось що пише про київські події:

„На другий день несподівано ввійшли до Київа денікінські відділи, яких українське військо ні в яким разі не рахувало за ворогів,

¹⁾ Віденська „Воля“, т. I, ч. 8 з 21. лютого 1920.

на стільки безглузду та непотрібно уявлялася взаємна боротьба на очах у спільного ворога. Українське військо було до сього підготовлене попередніми наказами командування і населенням звільняємих від большевиків місцевости. Скрізь, куди наше військо приходило, передавалися прощальні слова большевиків: „Українці і денікінці між собою поб'ються і ми не пізнаєм як через два місяці повернемося“, — і до сього завжди додавалося: „Але Бог дасть, ви між собою битися не будете“. Почалися перотрактації з добровольцьким командуванням про встановлення демаркаційної лінії, а тимчасом де-які українські частини (3 курні і батарея), які, повторюю, ні в яким разі не рахували денікінців за ворогів, були денікінським військом оточені і обеззброєні. Характерно, що оточення переводилося мирно і спокійно на очах нічого невідозрівавших оточуємих українських частин“.

Після уступлення з Київа правительство УНР вислало до Денікіна до Київа місію отамана Омеляновича-Павленка, прокладаючи згоду на отсих умовах: 1) звільнення правого берега Дніпра з Київом; 2) визнання права за Українськими Установчими Зборами, скликаними на демократичнім принципі (по чотирохчленній формулі), остаточно вирішити долю України і її відносин до Росії; 3) військова згода проти большевиків. Одначе денікінські делегати відкинули ці умови, домагаючися, щоби правительство УНР або признало „єдиную нед'їлимую Росію“, або зложило зброю¹⁾.

Тоді правительство УНР рішилося виповісти війну Денікінови.

2. Перемирє з Польщею. Коли війна проти большевиків і Денікіна займала всі сили української армії, рівночасно треба було боятися воєнної акції зі сторони Польщі, з якою відносини, після заняття Галичини, зовсім не були вяснені. Се заставило оба українські правительства шукати військового перемир'я з Польщею, яке заключено в Варшаві 1. вересня 1919. З української сторони перемирє підписала делегація, зложена з військових представників обох правительств. Текст перемир'я звучить²⁾:

„Делегація польська, яка складається з ген.-пор. Тшаска-Дуського як голови, капітана Генерального Штабу Відмана, поручника Бернацького, поручника Голадника, поручника Вельштейського, — Делегація українська, яка складається з полковника Генерального Штабу Ліпка як голови, сотника Мшанецького (галицького війська), сотника Рудського, сотника Луцького і сотника Магальяса (галицького війська), — годиться на заключення завішення зброї на отсих умовах:

1. Всяка боева акція буде припинена з хвилию підписання умови.

2. Польське військо затримує боеву акцію на теперішній занятій лінії річки Збруча і тактично забезпеченій лінії на східнім березі.

В цілях уникнення можливих сутичок між військом польським й українським і в цілях доказу, що з боку Головної Команди українського війська немає яких би то не було афривних намірів, установляється між річкою Збручем та потоком Жвачиком неутральна зона. Головна команда українських військ застерігає собі вільну руку для тактичного забезпечення східного кордону сеї зони. На неутральній зоні невідно ні українській ні польській армії тримати жадних військових частин. Утримання ладу й порядку на неутральній території належить до теперішніх українських місцевих автономних влад. Перехід кордону неутральної зони військовим особам, як польським так і українським, рішуче забороняється, за вийком уповноважених на се на підставі міжнароднього права. Для переходу неутральної зони або кордону сеї зони особами до того уповноваженими на підставі міжнароднього права чи на підставі взаємної згоди військових влад поль-

¹⁾ Ці відомости взяті зі статті Сальського.

²⁾ „Галицький Голос“, ч. 4 з 12. вересня 1919. Редакція покликується на „Україну“.

ської й української призначаються де-які місця як з боку польського так і з боку українського. (Точний зміст цього пункту по оперативним умовам не може бути переданий). Цивільні особи, котрі свавільно перейшли нейтральну зону, або в незазначених умовами пропускних пунктах, будуть рахуватися по переході нейтральної зони з тою владою, польською чи українською, якої інтереси ся особа порушила. Козаки, як польські так і українські, котрі без уповноважень перейдуть кордон нейтральної зони, повинні бути зараз затримані і передані під охорону до найближшого пропускного пункту.

4. Умова що до завішення зброї є обовязкова на 30 днів від хвилі підписання. У випадку продовження умови слід за п'ять днів до скінчення терміну підписати нові умови. Скасування сух умов до скінчення 30 днів може статися не инакше, як лише за попереднім повідомленням противної сторони на п'ять днів перед наміченим скасуванням умов. На випадок входу большевиків у нейтральну зону надається начальній команді польського війська право посування польського війська на схід або на південний схід з тим, щоб було попереджено й повідомлено, на скільки се буде можливо. Головну Команду українського війська. Большевиками належить розуміти тільки регулярні відділи совітської армії, а не місцеві банди большевицькі.

5. Пятнацять днів після підписання умов повинен розпочатися взаємний обмін всіх військово-полонених, як польських, так і українських, котрі походять з України Наддніпрянської. Технічне переведення цього в жите передається особливій комісії. Справи обміну військово-полонених, які походять зі Східної Галичини, залишаються до перегляду спеціальної військово-політичної комісії.

6. Справа, яка торкається повороту страт Полякам, котрі живуть постійно на Україні, які тепер повертаються, передається до перегляду спеціальної військово-політичної комісії. Обі сторони забезпечують жите і майно особам, які легально перейшли нейтральну зону і перебуватимуть на території Наддніпрянської України або Східної Галичини.

7. Польський старшина для звязку зі своїми помічниками буде прийнятй Головною Командою Отамана Петлюри як уповноважений команди польського війська, яка зі свого боку прийме українського старшину для звязку з помічниками.

8. Всі точки сеї умови не мають жадного значіння і впливу на пізнійший хід політичних і територіальних відносин як для Польщі так і для України.

9. Що торкається спільної акції проти большевиків, то докладне обговорення сеї справи залишається особливій комісії, котра по підписанні умови приступить до вироблення відповідних планів.

10. Призначена тимчасова лінія розмежування військових операцій слідує: в українських руках Волочиск з мостовим причілком і Корець, в польських руках Олевськ і Мозир, в Шепетівці спільна команда залізничного двірця. Транспорт польського війська через територію українського війська забезпечить команда останнього на кождоразове бажання Головної Польської Команди. Згадану висше лінію визначить на місці в деталях спеціальна взаємна підкомісія на протазі п'ятнадцяти днів. До скінчення праці сеї підкомісії залишається status quo, що значить: Шепетівка в руках українського війська, Славута в руках польського війська."

Отсе перемире, хоч назване тільки „завішенням зброї“ і заклучене тільки на 30 днів, містить постанови, які говорять про те, що обі сторони готовляться до що-раз тійснійшого порозуміння.

Після 30 днів перемире продовжувано окремими умовами, за кожним разом на 10 днів, аж доки Головний Отаман Петлюра не віддався в опіку Польщі.

3. Дипломатична місія до Польщі. Після заклучення перемиря оба правительства рішили вислати до Польщі дипломатичну місію для переговорів над дальшим уладнанням відносин між Україною й Польщею. Сю місію зложено ось як: Голова — Андрій Лвицький, міністр судівництва і керуючий міністерством закордонних справ УНР, перший заступник голови — Леонід Михайлів (Придніпрянець), другий заступник

голови — д-р Степан Витвицький (Галичанин), члени — Прокіп Мшанецький, Прокіп Понятенко, Борис Ржепецький (Придніпрянці), д-р Антін Горбачевський, д-р Михайло Новаковський (Галичани). Чи і в яких розмірах місія може переговорювати в справі Галичини, се мали рішати галицькі члени місії. Місія виїхала до Варшави 3. жовтня 1919.

З якими настроями проводили її урядові придніпрянські круги, свідчить згадана вже стаття „Історичний крок“ в „Україні“ (ч. 58 в 22. жовтня 1919.), органі Штабу Дієвої Армії. Стаття, давши історичний огляд польсько-українських відносин, в яким боротьбу між Польщею й Україною освітлює як боротьбу шляхетчини проти демократизму, — кінчиться:

„Змінилися не тільки ми, але здається нам, а воно так таки й є, зміняється радикально і польський нарід. Се не випадкове явище, що польський нарід, якому не брак рідної численної аристократії і шляхти, поставив на чоло своєї воєнної державної організації улюбленого свого вожда Пілсудського, якого вся Європа знає як щирого, культурного демократа. Тут маємо яркий доказ, що польський нарід глибоко еволюціонує в напрямі модерного демократизму. Можемо бути певні, що ранше чи пізніше польська демократія стане фактичним господарем землі польської. З тим повинні і мусять числитися нинішні верховники долі польського народу. І се дає нам повну надію, що демократичний український нарід знайде щире співчуття в серцях і розумі польських мас. Тоді що-йно ми повіримо в високі ідеали національного самовизначення і міжнародного єднання, коли два історичні сусіди проведуть ці ідеали на практиці в житті.

Віримо також, що ці великі питання будуть полагожені безпосередньо двома зацікавленими народами, без ніякого стороннього вмішування...“

4. Договір галицької армії з Денікіном. Після втрати Києва воєнне положення і внутрішній стан української армії швидким темпом наближалися до катастрофи. Вона не мала не тільки одіжи, обуви, ліків, отже річий, яких не було на території української влади і яких ся влада, відрізана від світа, не могла дістати. Дякуючи неналаджености державного апарату і боротьби між обома правительствами вона, на хлібородній українській землі, не мала навіть що їсти. А тут надходила холодна осінь і наближалася зима.

По свідoctвy Галичан галицька армія знаходилася ще в гірших умовах ніж придніпрянська. Правительство Директорії, яке мало давати гроші на галицьку армію, навмисно не давало грошей, щоб сим викликати в галицькій армії невдоволення і змагання до злиття обох армій. Особливо нарікають Галичани на премера і міністра фінансів Мартоса, як на головного виконника такого поведення правительства Директорії супроти галицької армії.

Обдерта, боса, голодна українська армія конала від тифу. Галицька армія, яка прийшла на Велику Україну в стані 40.000 багнетів, мала в жовтні ледви 4000 багнетів; надніпрянська — 2000 багнетів. Решта розбіглася, вимерла або лежала хора, ждучи безпомічно смерті.

В такім фізичнім стані армію роз'їдала морально зневіра, боротьба між обома українськими правительствами, денікінська і большевицька агітація.

А на фронті що-раз сильніше натискала добре озброєна й заосмотрена денікінська армія, перед якою українська армія все відступала й відступала.

При сім треба зазначити, що головний натиск денікінської армії видержувала власне галицька армія.

Серед таких відносин зродився і дозрів у Начальній Команди Галицької Армії розпучливий плян ратунку армії через перехід до Денікіна.

Обставини, в яких сей перехід відбувся, стверджують, що заставила до нього галицьку армію страшна конечність ратунку перед неминучою загибілю. Одначе, маючи се на увазі, треба також те тямити, що улєкшили сей перехід галицькій армії, даючи їй відповідну ідеологію, ті міркування про орієнтацію на протибольшевицьку Росію, які зазначені в попереднім розділі.

Хронологічний хід подій представляється так ¹⁾:

Перед 20. жовтня 1919. Начальна Команда Галицької Армії представила Диктатурі катастрофальне положення армії і просила телеграфічно прислати д-ра Назарука і д-ра Давидяка для вислання їх до команди денікінського війська в цілі навязання переговорів про завішення зброї. На се прийшла з Диктатури телеграфічна відповідь, що нема причини до навязування переговорів. На другу, більш рішучу телеграму Диктатура відповіла, що всякі переговори рішуче забороняється.

Тепер начальний командант галицької армії генерал Тарнавський рішився на власну руку розпочати вступні переговори. В сій цілі вислав він 25. жовтня до денікінської армії делегацію, зложену з отамана Омеляна Лисняка, сотника Осипа Левицького і сотника Григорія Куріци, з офіційальним порученням вести переговори в справі виміни полонених і з неофіційальним порученням розвідати, на яких умовах денікінська команда готова заключити завішення оружя з цілою українською армією.

В часі, коли ся делегація робила заходи, щоб перейти фронт, в Винниці, осідку Начальної Команди Галицької Армії, була 28. жовтня нарада над положенням, при участі Головного Отамана, команданта придніпрянської армії отамана Сальського, Диктатора Західної Области УНР, команданта галицької армії генерала Тарнавського і його шефа штабу полковника Шаманека. На нараді не прийнято ніяких важних рішень²⁾.

Делегація перейшла фронт аж 31. жовтня ввечері і 1. листопада зустрілася в Зятківцях з генералом-майором Слащовом, який прийняв її в імени денікінської команди.

Після офіційної часті переговорів у справі полонених отаман Лисняк почав неофіційальну часть отсею заявою:

„Я маю крім сього неофіційальне доручення моєї команди просити Вас про вясненне, під якими умовами могло би між нашими арміями

¹⁾ Фактичні дані взяті з публікації Осипа Левицького, Галицька армія на Великій Україні. Автор брав участь у перших двох стадіях переговорів галицької армії з армією Денікіна.

²⁾ В матеріялах, які маю, нема докладного звідомлення про сю нараду. На основі відомих даних треба прийняти, що Тарнавський на нараді нічого не згадував про вислання делегації.

бути заключене завішення оружя, — і то не тільки що до галицької армії, але що до цілого фронту, значить, і армії придніпрянської.“

На се генерал Слащов відповів:

„Коли переговорювати хоче галицька армія, то ми на переговори з нею готові; от є і телеграма ген. Денікіна на запитання Вашого парламентаря, щоби галицькі делегації без перешкоди й у всякій порі приймати. Та що до переговорів цілої армії або придніпрянської окремо, то можу Вас впевнити, — тому, що над такою можливістю ми застановлялися від хвили стрічі з Вашим фронтом і я про се особисто говорив з ген. Шілінгом¹⁾, — що такі переговори є, заявляю категорично, неможливі. Ми стоїмо на твердїм становищі, що галицька армія є армією екстериторіяльною, яка під примусом обставин перейшла на територію Правобережа. Зате армія придніпрянська, се громадяни бувшої російської держави і як такі підлягають законам сеї держави, яку ми тільки реституємо. З Вами готові ми говорити як з кожною заграничною армією. Для придніпрянської армії умови одні: зложити зброю й розійтися по домах. Прийде мобілізаційний приказ нашої головної команди для Поділя чи Волині, тоді вони будуть мусіти відбувати військову повинність на рівні з иншими громадянами Росії. Які умови будуть для Вашої армії, сього я тепер сказати не можу, тому, що я некомпетентний. Можу Вас тільки впевнити, що умови будуть відповідно до моменту корисні. Я мусів би від'їхати до Христинівки і тут говорити по прямому дротови з ген. Шілінгом, а сей знов з ген. Денікіном. Коли Ви уповажняйте мене зробити се, я се ще сьогодня зроблю.“

Після сього отаман Лисняк зазначив, що коли б прийшло до переговорів тільки з галицькою армією, то вона настоювала би на отсих точках: „запевнення повної автономії та цілоти армії; далі, що галицька армія не буде вжита проти иншого українського війська; далі, що їй буде уділений кількамісячний відпочинок та всяка матеріальна підмога; в кінці, що Галицька Диктатура остане далі сувереном армії та однимоким заступником справ Східної Галичини“.

На се ген. Слащов заявив, що не може дати ніяких обовязуючих запевнень, тільки предложить ті бажання ген. Шілінгови.

Тепер отаман Лисняк вернув ще раз до справи переговорів з цілою українською армією, зазначаючи, що також в інтересі Денікінської армії лежить вяснити відносини на цілій часті фронту.

На се ген. Слащов відповів:

„Повторяю, що галицьку армію ми вважаємо армією екстериторіяльною, зате армію Петлюри за групу повстанців, подібну групі Волинця, Махна та инших, яка існує тільки своїм опертем на числом і організацією далеко сильнішу галицьку армію. Вам може й невідомо, що бандам Махна тільки тому вдалося з Правобережа перейти в Катеринославщину, що дістали від Петлюри муніцію та що стояли з ним у порозумінню й союзі. Як ми ставимося до армії Петлюри, про се

¹⁾ Командант т. зв. „Новоросійської області“ в армії Денікіна.

нехай Вам посвідчить отсей наказ¹⁾, який я дістав від моєї команди для передання команді придніпрянської армії.“

Стало на тім, що ген. Слащов порозуміється з ген. Шілінгом, а той з ген. Денікіном.

Денікін відповів Шілінгови телеграмою, яка зачиналася словами:

„Я щирим серцем витаю рідну нам по крові галицьку армію при її бажанню покінчити боротьбу та перейти на сторону добровольчеської армії“. Далі в телеграмі говорилося, що цілість галицької армії буде задержана, при чім команда добровольчеської армії застерігає собі де-які переміни в складі команди, та що галицька армія не буде вжита проти армії Петлюри.

Разом з сею телеграмою подав ген. Слащов делегації галицької армії проект договору, який містив отсі головні точки:

„Галицька армія переходить в повнім складі разом з етапними установами, своїм майном та залізнодорожним матеріалом на сторону добровольчеської армії і входить в повне розпорядження головнокомандуючого збройними силами південної Росії через командуючого військами Новоросійської області.

Галицьке правительство через недостачу території спиняє тимчасово свою діяльність та удається до Одеси під охорону та опіку головнокомандуючого збройними силами південної Росії.

Проти війська Петлюри на фронті галицька армія не буде вжита.

Галицька армія буде переведена в область Гайсин — Балта — Ольгопіль (начальна команда в Умань), при чім се перегрупування належить починати зараз зосереджуванням армії в районі Погребище — Липовець.

Галицька армія задержить свою цілість, тільки при висших штабах будуть установлені від добровольчеської армії висші штабові офіцери як контрольні органи, також для вирішення усіх спірних питань на місці.

Начальна Команда Галицької Армії має негайно получитися прямим проводом з іруною ген. Слащова, який передаватиме їй дальші доручення команди добровольчеської армії.“

Відповіді на сі умови домагалася команда добровольчеської армії до 3. падолиста у вечері; сю відповідь мала привезти делегація, уповажнена до дальших переговорів.

Сі умови привезла делегація до Начальної Команди Галицької Армії 2. падолиста.

Через те, що на 4. падолиста Головний Отаман скликав війскову нараду до Жмеринки, Начальна Команда Галицької Армії рішила пождати з висланнем нової делегації до добровольчеської армії на вислід тої наради.

Тимчасом дала вона 3. падолиста добровольчеській армії таку телеграфічну відповідь:

„Начальна Команда Галицької Армії на загал згідна на дальше веденне переговорів на умовах, предложених командою добровольчеської армії. Одначе, з огляду на конечність порозуміння з власним правительством, що вимагає часу, делегація з відповідю на предложения добровольчеської армії виїде з Винниці аж 5. падолиста.“

¹⁾ Був се наказ штабу „Новоросійської області“, підписаний ген. Шілінгом, який звертався до придніпрянської армії, щоби зібралася в означених місцях для зложення зброї, після чого вояки мають розійтися до дому, офіцери перейти в склад денікінської армії, а офіцери генерального штабу піддатися реабілітаційному процесови. За невиконанне сього наказу грожено відповідною карою.

Так закінчилася перша стадія переговорів Начальної Команди Галицької Армії з Денікіном.

Що до форми, треба ствердити, що генерал Тарнарський розпочав їх на власну руку і весь час держав їх у тайні; на скільки можна ствердити на основі матеріалів, на яких опирається ця праця, про факт ведення переговорів не знали ані учасники наради в Винниці 28. жовтня ані учасники наради в Жмеринці 4. листопада.

Що до змісту, то предложення, зроблене ген. Слащову отаманом Лисняком від імени Начальної Команди Галицької Армії, не підходило ані під поняття завішення зброї ані перемир'я між двома самостійними арміями, тільки містило проект переходу галицької армії, при збереженні певної автономії, до добровольчеської армії для дальшої спільної акції під загальною командою добровольчеської армії.

Тепер перейдемо до наради в Жмеринці 4. листопада. Взяли в ній участь члени Директорії УНР Головний Отаман Петлюра і Макаренко, премер Ради Народніх Міністрів УНР Мазепа, Начальний Командант Придніпрянської Армії отаман Сальський, Диктатор Західної Области УНР Петрушевич, Начальник Військової Канцелярії Диктатора підполковник Долежалъ, представники всіх груп придніпрянської армії (сюди зачислявся також корпус Січових Стрільців під командою отамана Коновальця) і представники галицької армії (Начальної Команди, Команди етапу, галицьких корпусів і Українських Січових Стрільців). Начальну Команду Галицької Армії представляли: отаман д-р Степан Шухевич, отаман Омелян Лисняк, отаман генерального штабу Альфонс Ерле і четар Дмитро Паліїв. Сам ген. Тарнарський не взяв у нараді участі.

Хід наради в Жмеринці був такий:

Найперше представники придніпрянської й галицької армії склали звіт про стан армії. Сей стан характеризувала заява отамана Сальського, що „війна властиво скінчилася“ та що тепер діло правительства шукати виходу.

Після цього Диктатор мав окрему нараду з представниками галицької армії.

Підчас сеї наради одержав він від ген. Тарнарського телеграму з заявою, що коли нарада в Жмеринці не прийме дефінітивного рішення, Начальна Команда буде примушена повести акцію на власну руку. Одержавши сю заяву, Диктатор сказав, що витягне з неї що до ген. Тарнарського і шефу штабу полк. Шаманека як найширші консеквенції.

Вернувши до Кам'янця, Диктатор приказом з 5. листопада усунув ген. Тарнарського і полк. Шаманека з їх становищ і призначив начальним командантом генерала-четаря Микитку і шефом штабу генерала-четаря Ціріца. Сей приказ наспів до Винниці 6. листопада у вечері.

Закінчила нараду в Жмеринці конференція між Головним Отаманом і Диктатором. На ній Головний Отаман принципіально згодився на ведення переговорів від імени цілої української армії з Денікіном, з тим, щоб почати їх тільки через два дні, бо посол Мацієвич з Букареншу повідомляв, що має приїхати місія антанті для посередництва

в справі перемиря між українською армією й Денікіном, отже треба заждати на ту місію.

Треба зазначити, що заповіджена місія не приїхала.

Довідавшись про вислід паради в Жмеринці, ген. Тарнавський рішив негайно вступити в дальші переговори з Денікіном. В сій ціли вислав він 5. падолиста делегацію, зложену з отамана генерального штабу Ерле, отамана Лисняка і сотника Осипа Левицького, даючи їй повноважність „для ведення переговорів що до завішення зброї“ й отсі інструкції:

„Галицька Армія задержує як цілість свою повну автономію, — значить : устрій, склад команд, мову, герб, гимн і ин.

Зі сторони Денікіньської Команди можуть бути призначені офіцери не як контрольні органи, а як старшини звязку для вирішення на місці спірних питавь усякого рода.

Правительство Західної Области УНР (Диктатура) задержує свою повну суверенність над Галицькою Армією. Тільки галицьке правительство має право переводити іменування на командні місця та підвиснення у степені.

Правительство переходить в Одесу, де йому буде дана змога навязати свободні зносини з представниками європейських держав.

Галицька Армія переведеться в область вільну від помести з тим, що перед її дальшим ужиттем, яке наступить після порозуміння обох команд (Добровольчеської і Галицької), буде їй уделений кількामीсячний відпочинок.

Галицькій Армії буде забезпечене матеріальне заосмотренне під кожним оглядом.

Хорим Галицької Армії буде забезпечена як найдальше йдуча санітарна підмога.

Для доповнення Галицької Армії будуть ужиті заходи через спровадження до неї українських полонених з Італії та української бригади з Чехії¹⁾.

Проти армії Петлюри Галицька Армія не буде вжита.

Старшини і стрільці бувшої російської служби, які тепер повнять службу в Галицькій Армії, мають при ній остатися.

Корпус Січових Стрільців (Коновальця) належить уважати галицькою частиною.

Для переведення Галицької Армії в нову область Добровольчеська Команда в порозумінню з Галицькою доставить відповідну скількість санітарних поздів та транспортних середників.“

Так почалася друга стадія переговорів Начальної Команди Галицької Армії з добровольчеською армією. Ся стадія закінчилася заключенням договору про перехід галицької армії до добровольчеської армії. Сей договір заключено в Зятківнях 6. падолиста 1919. Протокол договору, списаний російською мовою²⁾, звучить :

„Протокол перемиря, заключеного між представниками Добровольчеської Армії з одного і представниками Галицької Армії з другого боку.

24. ст. ст. жовтня 1919. Стація Зятківці.

Голова Комісії : полковник російського генерального штабу Дубяго. Члени : від Добровольчеської Армії полковники генерального штабу Коновалов і Саборський і від Галицької Армії отаман генерального штабу Альфонс Ерле, отаман Омелян Лисняк і сотник Осип Левицький.

¹⁾ Ся бригада перейшла на територію Чехії підчас поліської офензиви на Східну Галичину весною 1919.

²⁾ Російський текст подає „Україна“, вечірній випуск, понеділок, 10. падолиста 1919.

При провіренню повновластий стверджується:

1. Повновласть представників Добровольчеської Армії установлена особистим повідомленням команданта війська Новоросійської Области генерал-лейтнанта Шіліна.

2. Повновласть представників Галицької Армії дав Начальний Командант Галицької Армії ген.-чет. Тарнавський під датою 5. листопада н. ст. 1919. ч. 6897.

Рішено:

1. Галицька Армія переходить у повнім складі з етапними установами складами і залізнодорожним майном на сторону російської Добровольчеської Армії і віддається в повне розпорядження Головного Команданта узброєних сил Півдня Росії¹⁾, в теперішній час через команданта війська Новоросійської Области²⁾.

2. Галицька Армія, підчас перебування в висше вказанім підчиненню, не буде вжита до боротьби з армією Петлюри, яка ділає на фронті, і до одержання окремої задачі відводиться в запілле.

3. Галицьке правительство через недостачу території спиноє тимчасово свою діяльність і переходить під опіку російської Добровольчеської Команди. До часу вказання місця осідку воно поселяється в Одесі, куди негайно переїздить.

4. При головнім штабі галицького війська знаходяться представники російської Добровольчеської Команди для вирішення на місці всіх біжучих питань оперативного, адміністраційного і господарського характеру.

Головний галицький штаб висилає до штабу Новоросійського війська офіцирів для звязку в числі, яке буде вказане командантом війська Новоросії.

5. Сей протокол входить в жите з днем його підписання. Від того дня Галицька Армія сповняє всі зарядження Добровольчеської Команди.

6. Галицька Армія, починаючи 25. ст. ст. жовтня, приступає до засередження в районі Погребище—Липовець.

7. Питання, підняті галицькими представниками про внутрішнє жите Галицької Армії і про право зносин галицького правительства з чужими державами, оставляється нерішеними до одержання поясень від генерала Денікіна.

Для сього галицька делегація, призначивши одного представника для негайного вручення сього протоколу Галицькій Начальній Команді, в складі двох других представників переїздить в Одесу в штаб війська Новоросійської Области.

8. Для выгоди зносин обі сторони обовязуються зараз установити телеграфічний звязок на апаратах Морзе, при чім включно до Липовця роблять се добровольці, а далі до Винниці Галичани.

Голова З'єдиленої Комісії полковник генерального штабу Дубяго. Члени: полковник генерального штабу Коновалов, полковник генерального штабу Саборський, отаман генерального штабу А. Ерле, отаман О. Лисняк, сотник Осип Левицький.

На основі уповажнення Головного Команданта узброєних сил Півдня Росії ген. Денікіна потверджую сей протокол.

Стація Зятківці, 24 ст. ст. жовтня 1919.

Командант війська Новоросійської Области генерал-лейтнант Шілінт.⁴⁾

Після заключення сього договору Ерле і Лисняк виїхали таки того самого дня до Одеси для ведення справ, згадаших в 7. точці договору, а Осип Левицький з трьома представникам добровольчеської армії (під проводом полковника генерального штабу Саборського) до Начальної Команди Галицької Армії до Винниці.

Договір входив у жите з хвилию підписання і від тої хвили галицька армія підлягала добровольчеській команді. Отже делегація Добровольчеської Армії їхала, очевидно, до Винниці для виконування власти добровольчеської команди над галицькою армією.

Прїїхавши 7. листопада до Винниці, добровольчеська делегація застала змінені відносини. Начальна Команда, в якій імени галицька

¹⁾ Титул генерала Денікіна (осідок в Таганрозі).

²⁾ Генерал Шілінт (осідок в Одесі).

делегація підписала 6. листопада договір, була приказом диктатора з 5. листопада усунена. Від пової Начальної Команди залежало, чи прийняти зобов'язання, заключені на основі повноважності попередньої Начальної Команди.

Новий начальний командант ген. Микитка і шеф штабу ген. Ціріц, на принципіальне запитання полк. Саборського, заявили, що в основі признають дотеперішні переговори, однак сам договір можуть затвердити тільки після порозуміння зі своїм правительством. Добровольчеська делегація згодилася на це й остала в Винниці ждати вирішення справи.

Аж тепер переговори Начальної Команди Галицької Армії з добровольчеською армією і їх вислід стали відомі обом правительством у Кам'янці. Врештине, яке вони викликали в придніпрянських кругах, містилося в однім страшнім слові: „зрада“.

„Україна“ орган штабу Придніпрянської Дієвої Армії, в вечірнім випуску з 10. листопада принесла відомости про події під назвою: „Як готувалася зрада“, а текст договору під назвою: „Зрадницький акт“. В редакційній статті п. н. „Державна зрада“ читаємо:

„За останній час українське військо залишило цілий ряд стратегічних пунктів, уступаючи їх добровольцям. В військових колах здивовано дивилися на відступ українського війська в той час, коли добровольці були і слабші і займали самі невигідні для себе стратегічні пункти. Наддністрянське військо крім того в останні дні було навісмі розташоване так, що коли б добровольці насунули на Винницю, то армії українські були б розрізнені і попали або в полон, або були розбиті. Відразу було видно, що переводиться якийсь зрадницький план.“

В иншій місці в кореспонденції з Винниці говориться:

„Починаючи від Києва наше військо залишало такі стратегічні пункти, де добровольці були би напевне розбиті, а в дійсності ми були примушені до відступу.“

Як бачимо, тут закидається Начальній Команді Галицької Армії свідома зрада, підготовлювана ще від уступлення з Києва.

Про підготовлювання зради говорить також отаман Сальський, пишучи про ті події в висше згаданій статті в „Волі“:

„В той же час праве крило армії Шилінга мало успіх проти більшої численно галицької армії. Рекошет дійшло до того, що не виконувало навіть наказів вищого командування, скриваючи про се в своїх донесеннях. Тут вже дала себе знати денікінська агітація, яка використала антипольські настрої галицької армії і тяжке матеріальне становище, в якому знаходилася вся українська армія. Врешті Денікін, обіцяючи Галичанам повернути від Польщі Галичину, довів галицьке командування до чорної зради: таємно для всіх 5. (в дійсності 6.) листопада галицьким командуванням було підписано договір, по котрому вся галицька армія переходила до розпорядимости Денікіна. Командування наддніпрянської армії було раптово поставлене перед доконаним фактом зради...“

„Україна“ обвиняла в зраді не тільки Начальну Команду Галицької Армії, але також Диктатуру. В статті п. н. „Диктатура нас губить“ (ч. 89 з 13. листопада) читаємо ось які обвинення:

„Мене сестриця зі світу згубила,
Ніж у серденьку тай устромила.“
(Народня пісня).

„Чи можемо ми инакше сказати про тих, хто в нас офіційно представляв рідну нам Галичину...“

Чи можемо ми сказати инакше про ту Диктатуру, котра погубила наш національний Пемонт — Галичину і котра до нас прийшла тільки за тим, щоби своїми власними руками зруйнувати те, чого не могли доконати ні большевицькі ні денікіньські армії?

Сталося те, в що повірити вважалося би найбільшим святотатством кожного Українця, від чого на саму думку кров застигає в жилах. Нас зрадив не тільки галицький генерал Тарнавський і його військові однодумці, — сю зраду підготували, виконали і даліше підтримують галицькі верховоди, що на наших злібі-солі приютилися в Диктатурі і Секретаріаті Західної Области УНР . . .

Український нарід вірив у свою національну єдність від Кубані аж по Сян, а Диктатура своєю чорною зрадою оплюгавила сей ідеал . . .

Диктатура ограбувала виснажене населення Галичини і віддала його на поталу Польщі. Так сама Диктатура і виконавець її воли — Начальна Команда Галицької Армії — пограбувала наше майно, довела до жебрачої торби нашу наддніпрянську армію, опустошила нашу военну скарбницю і все се, щоб більше нас опозорити, передала нашому найстрашнішому ворогові . . .

Та невимовно страшніше те, що ще нас чекає в найближій будучности. Ми боїмося навіть подумати про ту долю, яка може зустрінути невинне, геройське наддніпрянське козацтво. Чорну зраду Диктатури народні маси легко можуть перенести на нещасну „мужву“ і ми можемо в короткім часі стати свідками страшної братерської різни, помсти брата-наддніпрянца над невинним братом-наддніпрянцем . . .

Через невиконання наказів головного командування, через пасивність на всім фронті галицьких частин супроти наступаючого ворога Начальна Команда Галицької Армії приготувала невимовно важке становище своїм братам по зброї Наддніпрянцям. Зрадливою передачею серця артерії українських залізниць, Жмеринки, в руки Денікінови ся команда перерізала нам усі шляхи на Україну. В той час коли дні Денікіна на Україні вже пораховані, на шляху до Києва стоїть у нас тільки одна перешкода — багнети галицької армії, повернені проти нас Диктатурою. Ті нещасливі Козаки-Наддністрянци, що своїми трупами і кровю вистелявали шлях до вимряного Києва, нині по зрадницькім акті Диктатури мусять охороняти сей же святий Київ перед наступом армії Петлюри.“

Про те, чи і на скільки Диктатура винна в заключенню договору між Начальною Командою Галицької Армії і Денікіном, прийдеться ще говорити. Поки-що вистане вказати на те, що стаття „України“ служить показником настроїв придніпрянських кругів і зокрема Директорії та її правительства. І як показчик тих настроїв вона свідчить про велику ненависть і злобу тих кругів до Диктатури. Бо тільки ненависть і злоба могли подиктувати такі очевидно несправедливі закиди, що Диктатура „погубила Галичину“, що вона „ограбувавши Галичину і віддавши її на поталу Польщі“, тепер „ограбувала“ Велику Україну, або таке неправдиве, тенденційне представлення справи, ніби то армії Петлюри шлях до Києва загороджують тільки багнети галицької армії, коли в дійсности ціла українська армія в ту хвилю представляла табор смерти, а в Києві вже від місяця сиділи знов большевики. І тільки ненависть і злоба могла подиктувати редакції офіційного органу в таку хвилю піддавати думку про пімсту над Галичанами.

Сама редакція спам'яталася і вже зараз другого дня в передовиці п. н. „Історичний момент“ (ч. 90 з 14. падолиста) старалася ослабити свої закиди, пишучи:

„В нашій вчорашній статті велику частину вини сього нещастя, яке на нас упало так несподівано, ми приписували також і галицькому урядові; не окремим його

людям, не скремим навіть ґрунам галицьких впливових кол, але сій безконтрольній системі, при якій командуючий армією може зраджувати державу, рідний парід. В сім розумінню ми стояли і стоати будемо далі при погляді, що Диктатура завинила; сього історія ніколи Диктатурі не пробичить.

Констатуючи сей болючий і нещасливий у нашій боротьбі факт, ми всіми силами наших національних почувань, всею глибиною нашої віри в високий національний патріотизм синів Західної України заявляємо голосно і прилюдно, що галицьке громадянство, галицька армія в своїй цілості в тім нашім національнім спільнім нещастю нічим не провинилися. Вони впади такоюж жалісливою жертвою скрито обдуманой зради, як і ми Наддніпрянці. І обвинувачення наших братів-Галичан, нашої братерської галицької армії було би не тільки страшною кривдою, гіркою, незаслуженою образою їх високого, чистого й ідейного патріотизму; — воно кинуло би між нас страшну пошесть недовіря, братерської ненависти, незгоди . . .“

Від настроїв вернім до подій.

На відомість про заключенне договору між Начальною Командою Галицької Армії і Денікіном відбулася 8. падолиста в Деражні нарада, в якій взяли участь: Петлюра, Макаренко, Мазепа і Сальський, Петрушевич, Микитка, Ціріц і Долежалъ. Вислідом наради було: 1. приказ Головного Отамана і Диктатора арештувати й поставити перед воєнний суд ініціаторів і учасників переговорів з добровольчеською армією: Тарнавського, Шаманека, Ерле, Лисняка й Левицького; 2. вести далі переговори з добровольчеською армією в імені цілої української армії.

Тарнавського і тов. арештовано 9. падолиста. Суд над ними відбувся в днях 11.—13. падолиста. Їх обвиняли за злочин зради, сповнений першою стадією переговорів (перед нарадою в Жмеринці). Суд, взявши на увагу обставини, які заставили Начальну Команду навязити переговори, увільнив їх.

Начальна Команда Галицької Армії 9. падолиста уневажила договір з 6. падолиста і заключила з командою добровольчеської армії завішення оружя на 48 годин ¹⁾.

Рівночасно вислала до Одеси делегацію, зложеноу з отамана генерального штабу Ціммермана, сотника Турчина і поручника Давида, для переговорів про перемирє. Від придніпряньського правительства й армії поїхав до Одеси полковник Каменський ²⁾. Так почалася третя стадія переговорів.

В Одесі ген. Шілінґ знов відмовився переговорювати з наддніпряньською армією. Про се доносив з Одеси от. Ціммерман телеґрамою з 11. падолиста: „В Одесі ген. Шілінґ прийав делегацію. Полковникови Каменському як представникови наддніпряньської армії побаченне було категорично відмовлене. Ген. Шілінґ допускає переговори тільки з представниками галицької армії.“ На се донесенне начальний командант ген. Микитка телеґрафічно відповів: „Ще раз

¹⁾ В дійсности боїв між обома арміями не було від 1. падолиста. Завішення оружя з 9. падолиста тяглося автоматично аж до заключення договору з 17. падолиста.

²⁾ Перед тим, після наради в Жмеринці, коли надія на приїзд місії антанті показалаь марною, 7. падолиста була вислана до добровольчеської армії делегація від наддніпряньської армії, одначе її не прийнято.

повторяється, що переговори вести можна тільки для обох армій разом і для них разом може бути заключене перемир'я.“

Коли однак добровольчеська команда далі стояла при своїм, Начальна Команда Галицької Армії на припоручення Диктатури ¹⁾ рішилася вести переговори тільки для галицької армії.

Зрештою в Кам'янці довершувався повний розпад і 15. падолиста і Головний Отаман і Диктатор евакуювали свою дотеперішню столицю. Диктатор виїхав через Румунію до Відня і галицька армія, заключаючи договір в Одесі, не мала вже звязку з своїм правительством.

Сей договір заключено 17. падолиста. Його текст звучить :

„Протокол засідання військової комісії, зложеної з представників Добровольчеської й Галицької Команди.

Одеса 4./17. падолиста 1919.

Представники від Добровольчеської Армії: полковники генерального штабу Даровський, Коновалов, Саборський; від Галицької Армії: отаман генерального штабу Ціммерман, сотник Турчин і поручник д-р Давид.

Повновласти представників Добровольчеської Армії стверджує особисто командуючий військом Новоросії ген.-лейтн. Шліпін, а повновласти галицьких представників являються видними з предложених ними телеграм команданта Галицької Армії чч. 6828 і 7852.

Провід обняв як найстарший ступнем полк. ген. шт. Даровський.

Постановлено :

1. Галицька Армія переходить в повнім складі разом з тилловими установами, складами і движимим залізнодорожним матеріалом на сторону російської Добровольчеської Армії і входить у повне розпорядження Головнокомандуючого військом Новоросійської Области.

2. Галицька Армія задержує свою організацію, командний збір, мову, уставу й ціле військове майно. Частина мають існувати в складі не менше 75 % своїх штатних складів по штатам Галицької Армії, які обовязують по 4./17. падолиста 1919.

Корпус Коновальця не вважається галицькою частиною.

3. Російська Добровольчеська Команда допоможе Галицькій Армії в доповненню її рядів уроженцями Галичини, що знаходяться як у чужих державах так і на території Росії.

4. При висних штабах, як також установах і всіх самостійних частинах Галицької Армії будуть приділені російські старшини, лікарі й урядовці після вибору Добровольчеською Командою для звязку і вирішення на місці вириняючих питань.

5. Політичних питань про взаємні відносини галицького правительства до правительства Добровольчеської Армії, як також про будущу долю Галичини, не розглядається й полишається до вирішення на політичних переговорах. Аж до вирішення сих питань в постю генерала Денікіна задержує Диктатор Галичини право керування й контролю внутрішнього життя Галицької Армії.

6. Галицька Армія не буде воювати проти Армії Петлюри, яка знаходиться на фронті.

7. Галицька Армія зосередиться не пізнійше 17./30. падолиста 1919. в районі Козятин — Винниця — Ізниця — Оратово — Погребище.

8. Для забезпечення сеї концентрації Галицька Армія займає негайно та держить район Бердичева.

9. Штаб Галицької Армії переходить найпізнійше до 17./30. падолиста 1919. до Уманя.

10. Всі тиллові військові установи, етап, склади і ин. пересувається поступенно і розташовується на лінії Христинівка — Ольгопіль — Вознесенськ — Миколаїв.

¹⁾ Се виразно стверджує Осип Левицький, Галицька Армія на Великій Україні, стор. 161.

Санітарні установи, в яких знаходяться хорі та реконвалесценти, остають на місці.

11. Хорі та ранені Галицької Армії, які не знайдуть місця в галицьких лічницях, будуть прийняті в шпиталі збройних сил Південної Росії на рівних правах з російськими, а після видужання вертають в Галицьку Армію.

12. Для звязку зі штабом команданта війська Новоросійської Области вишлеться зі штабу Галицької Армії окремого старшину.

13. Сей договір входить в силу з хвилию ратифікації його з одної сторони командангом війська Новоросійської Области, з другої сторони командангом Галицької Армії.

14. Ворожі кроки між Добровольчеською й Галицькою Армією спинюються з ухвалою підписання сього протоколу представниками обох сторін, не ждучи ратифікації його, як се сказано в точці 13.

Голова комісії Даровський. Коновалов. Саборський. Ціммерман. Лука Турчин. Д-р Гр. Давид.

Стверджую :

Командант війська Новоросійської Области генерал-лейтнант Шілінг.

Одеса, 17. падолиста 1919.

Стверджую :

Начальний вожд Галицької Армії генерал-четар Микитка.

Винниця, 19. падолиста 1919.“

Як бачимо з сього протоколу, ген. Шілінг ратифікував його таки того самого дня, а ген. Микитка через два дні.

Так галицька армія, яку від початку світової війни одушевляв ідеал визволення і з'єдинення України, наслідком трагічних обставин віддалася в розпорядження Денікіна, представника змагань до відбудування „єдиної, неподільної Росії“, — Росії, яка означає могилу української державности.

5. Евакуація Камянця. Хоч у Деражні Головний Отаман і Диктатор видали спільні зарядження, одначе розпад між обома правительствами довершувався з неминучою конечністю. Так само, як розпад цілої української армії і розпад між її обома частинами.

12. падолиста була в Диктатурі нарада ⁴⁾, в якій з придніпрянських урядових кругів взяли участь член Директорії Макаренко, військовий міністр Сальський і товариш міністра закордонних справ Старосольський. Радил, як разом падати. З галицької сторони ставили дотеперішні домагання: прийатте Галичанна в склад Директорії, усунення Головного Отамана як нефаховця від оперативних справ, зміна кабінету. З придніпрянської сторони Макаренко сказав тільки, що ті домагання слухні, а Старосольський заявив, що „Директорія може їх виконає“.

Сальський так представив положення: „Війна для нас скінчена. Поконала нас не мілітарна сила ворогів, а тиф. Наддніпрянська армія не має заспокоєних навіть елементарних вимог, вона опору ставити не може. Галицька армія в таким самим стані. Вона в більшости вже окружена . . .“ Нарада не дала ніякого позитивного висліду і в даних обставинах не могла дати.

Камянець кожної хвили могли зайняти або Денікінці або Поляки. Головний Отаман, щоб не віддати його Денікінцям, запросив Поляків

⁴⁾ Назарук, Рік на Великій Україні, стор. 295 і дальші.

заняти його. Про се повідомив 15. падолиста Диктатора член Директорії Макаренко.

Диктатор вагався, чи їхати до армії і з нею поїхати в залежність від Денікіна, чи виїхати до Європи на політичну еміграцію.

15. падолиста скликав Диктатор старшин галицької армії, які були в Камянці, щоб повідомити їх про положення. Пояснив справу переходу армії до Денікіна. Відчитав також висше подані листи Панейка. Сам стояв на тім, що перехід до Денікіна є конечність і визнавав усіх старшин до солідарности¹⁾.

Після його промови, коли він виїшов, командант українських Січових Стрільців Букшований зажадав отворення дискусії, заявляючи, що має документи, на яких основі справа представляється инакше ніж говорив Диктатор. Начальник військової канцелярії Диктатора Долежал заявив на се, що старшини були скликані для вислухання повідомлення Диктатора, а не для дискусії. Зі становища того законного порядку, який представляла Диктатура, мав слухність.

Вночі з 15. на 16. падолиста Диктатор з урядовцями й найблизшим оточенням виїхав з Камянця і 16. падолиста перед полуднем переправився коло Жванця через Дністер на румунський бік, звідки виїхав до Відня.

Рівночасно виїхав з Камянця Головний Отаман Петлюра з урядовими установами УНР. Евакуований державний апарат і армія опинилися 29. падолиста в Любарі повгородського повіту на Волині. 4. грудня в Новій Чарторії (12 верст від Любара) була нарада правительства з представниками війська. 5. грудня Головний Отаман Петлюра в порозумінню з радою міністрів виїхав до Польщі²⁾.

6. Договір Головного Отамана з Польщею. Дипломатична місія УНР, яку оба українські правительства вислали до Варшави, зустрілася у вступних переговорах з польським правительством з домаганнем, що основною умовою наладження приязних відносин між Україною й Польщею мусить бути заява, якою українське правительство зречеться в користь Польщі Галичини і тих західних земель Великої України, які лежать на північ від Галичини. На засіданню місії 30. падолиста 1919. зложенню такої заяви спротивилися всі галицькі члени місії (Витвицький, Горбачевський, Новаковський) і з Придніпрянців Мшанецький. Не вважаючи на се, голова місії Андрій Ливицький і три члени Придніпрянці (Михайлів, Появченко, Ржепецький) рішили зложити таку заяву. Наслідком того галицькі члени виступили з місії.

Ту заяву зложив голова місії УНР на спільнім засіданню місії і представників польського правительства 2. грудня 1919., відчитуючи документ підписаний ним і згаданими трьома членами місії і віддаючи його в руки представників польського правительства. Часть заяви, яка

¹⁾ В матеріалах, які маю, докладного звідомлення про зміст виводів Диктатора нема. Є коротка згадка в Назарука і довшя (подава з polemічною цілю) в віденській „Боротьбі“ (ч. 1 з 1. січня 1920.).

²⁾ П. Феденко, Фермент нації (Соц.-дем. журнал „Вільна Україна“, ч. 1—2, січень—лютий 1921, Львів—Київ).

відносяться до Галичини і взагалі до територіяльних уступок у користь Польщі, звучить :

„1. Територія Української Народньої Республіки має бути установлена з такими кордонами: починаючи від Чорного Моря по ріці Дністрі і від Дністра між Польщею й Україною по ріці Збручі. Далі кордон Української Народньої Республіки на території бувшої російської імперії має пройти на західно-північній Волині і остаточне вирішення тут кордону залежатиме від вирішення Мирової Конференції в Парижі . . .“

„2. Національно-культурні права, які Уряд Української Народньої Республіки забезпечує на території України громадянам польської національності і на відворот. Політичне становище Східної Галичини розв'язується польським урядом в порозумінню з представниками українського народу, який заселяє ту провінцію . . .“

Сею декларацією місія УНР зрікалася Галичини в користь Польщі і признавала справу Галичини внутрішньою справою Польщі, яку має розв'язати польське правительство.

Територіяльні уступки в користь Польщі, зроблені в заяві з 2. грудня 1919., закріпив договір між Польщею й правительством Головного Отамана Петлюри, заключений у Варшаві 22. цвітня 1920., на передодні польсько-української офензиви проти совітської Росії й радянської України. В сім договорі про границі між Польщею й Україною і права українського населення під Польщею говориться :

„II. Границі між Річю Посполитою Польською й Українською Народньою Республікою означається таким способом : на північ від ріки Дністра здовж ріки Збруча й оісля здовж бувшої границі між Австро-Угорщиною й Росією до Вишгородка, а від Вишгородка на північ через Кременецькі узгір'я, далі по лінії на схід від Здолбунова, далі здовж східних адміністраційних границь рівенського повіту, далі на північ здовж адміністраційної границі бувшої Минської губ. до місця, де її перетинає ріка Припять, далі припятью до її устя . . .“

„V. Національно-культурні права, які польський уряд zapewнить громадянам української народности на території Річи Посполитої Польської, будуть в рівній мірі признані громадянам польської народности в границях Української Народньої Республіки.“

Відступаючи величезні простори української землі, з корінним українським населенням, під Польщу, правительство Петлюри поставило сі українські землі шо до прав у польській державі нарівні з тими зникаючими, серед українського населення розкиненими польськими меншостями, які оставали на території української держави.

Побоювання Галичан шо до політики Петлюри супроти Польщі сповнилися в розмірах далеко більших ніж можна було сподіватися.

7. Дальша доля галицької армії. Коли галицька армія переходила до Денікіна, він наближався вже до свого упадку. Ті, шо виправдують сей перехід, так і кажуть : „Ми знали, шо Денікін — труп, але, на жаль, сей труп мав ще стільки сили, шо міг нас роздати. Отже ми ратувати себе, знаючи, шо Денікін швидко впаде і ми, виратувавши себе, зможемо ще послужити українській справі“.

І справді, Денікінови не судилося розпоряджати галицькою армією для досягнення своїх воєнно-політичних цілей.

Після упадку Денікіна галицька армія, щоб далі ратувати себе й оставати як боева одиниця на українській землі, ввійшла в порозу-

мінне з більшовиками. Під більшовиками стало їй важче ніж під Денікіном. Більшовики були сила і ся сила хотіла повернути галицьку армію на службу своїм цілям. Почалося перегрупування, зміна старшин, відзнак, словом акція в цілі втягнення галицької армії в організм червоної армії. Хоч ся акція відбувалася в зверхніх українських формах, одначе організм галицької армії не піддавався їй без опору.

Серед таких напружених відносин почалася весною 1920. польсько-петлюрівська дефензива проти совітської Росії й радянської України. Тоді часть галицької армії отворила більшовицький фронт і перейшла на сторону Головного Отамана Петлюри.

Для польсько-петлюрівської дефензиви мало се той наслідок, що вона могла з такою легкістю посунутися аж до Києва.

Та для тої части галицької армії, яка уможливила сю легкість, наслідок її переходу на сторону Головного Отамана Петлюри був такий, що польська армія ввела її в полон і розмістила по таборах для полонених. Старшин окремо уміщено в однім з найгірших польських таборів, у Тухолі на бувшій пруській території.

В галицько-українській пресі зазначено, без ніякого спростування з боку уряду Головного Отамана, що така була воля Петлюри. Поляки, розуміється, виконали ту волю з приємністю.

А одначе треба сказати, що і в Поляків і в Петлюри ділав вірний інстинкт: Галицька армія, діти тої країни, яка знаходиться в найстрашнійшій польській неволі, не могли бути союзниками польського оружя.

Справдилось се на групі ген. Кравса, яку після упадку Денікіна доля злучила з частинами УНР і яка, як часть армії Павленка, була поставлена на галицький фронт захищати Галичину від більшовиків—для Польщі. Ся група не видержала в такій ролі і перебилася на чеську територію, де зложила оружя.

Колиб замість сеї групи була на тім місци поважна сила галицької армії, її багнети певне були б повернулися проти Поляків, для визволення рідної землі з їх ярма.

Перехід до Денікіна був початком кінця галицької армії.

Корпус Січових Стрільців, сформований за Центральної Ради в своїй основі з Галичан, що попали були в російський полон, — який відіграв визначну ролю в будуванню Української Народньої Республіки як оборонець Центральної Ради підчас першої більшовицької інвазії і як носитель повстання проти гетьмана Скоропадського, — був поставлений переходом галицьком армії до Денікіна в такі важкі умови, що рішив здемокобілізуватися, щоб не попасти як боева одиниця в ворожі руки.

Часть галицької армії остала в червоній армії.

Часть, та, що весною 1920. попала в польський полон, перестала існувати.

В кінці часть, а саме група, яка підчас польської офензиви весною 1919. перейшла на чеську територію, і група, яка в літі 1920. відділилася від армії Павленка і перейшла на чеську територію, знаходиться в окремих таборах в Чехії, зберігаючи звязок з Диктатурою.

V. Часть.

Правительство Західно-Української Народної Республіки на еміграції.

Розділ XIX.

Орієнтація на протибольшевицьку Росію і відречення від неї.

I. Збори членів Української Національної Ради у Відні. Приїхавши до Відня, Диктатор Західної Области УНР скликав збори тих членів Української Національної Ради, які перебували на еміграції в Відні, щоби обговорити політичне положення, витворене подіями на Великій Україні. Рівночасно приїхав до Відня з Парижа заступник голови Делегації Української Народної Республіки на Мирову Конференцію, державний секретар закордонних справ Західної Области УНР д-р Василь Панейко. Таким чином члени Української Національної Ради мали змогу оцінити положення на основі звідомлень з одного боку з Великої України, з другого боку з Парижа. Треба зазначити, що збори членів Української Національної Ради не були реактивуванням Ради як законодавчого органу, а тільки принагідною нарадою, скликаною Диктатором в дорадних цілях.

Про хід нарад оголошено тільки отсей офіційний комунікат¹⁾:

„По причині приїзду до Відня Президента Української Національної Ради д-ра Евгена Петрушевича і державного секретаря д-ра Василя Панейка, відбулися наради збору членів Української Національної Ради, пробуваючих у Відні, під проводом Президента д-ра Евгена Петрушевича в днях від 9. до 17. грудня 1919.

Наради розпочав Президент д-р Евген Петрушевич своїм звітом, по чім д-р Василь Панейко представив справу статута для Східної Галичини. Відтак на підставі отсих звітів переведено дебат про наше теперішнє державно-правне становище та в сій дебаті всі бесідники згідно ствердили, що однодушним змаганням всего українського народу, без ріжниць партій і областей, є: сполучення всіх українських земель в одній самостійній і суверенній українській державі: — що натомість всяке розділювання українських земель та прилучування їх частин до інших держав уважають шкідним для українського державного права, як також взагалі для будучности українського народу. — та що Українці Західної Области хочуть ділити долю з Придніпрянською Україною і з нею разом злучитися в тій державно-правній формаді, яку вибере собі український парід в отсій світовій війні.

Супроти послідних подій постановлено заложити рішучий протест проти декларації ш. Андрія Лівницького і тов. у Варшаві в справі зречення Східної Галичини в користь Польщі. Далше вирішено внести державно-правне застереження проти предложеного Найвищою Радою Мирової Конференції в Парижі статута для Східної Галичини.“

Згаданий протест проти варшавської декларації місії УНР з 2. грудня 1919. внесено з датою „Відень, 11. грудня 1919.“ і з підписом

¹⁾ „Український Прапор“, ч. 1 з 6. січня 1920.

д-ра Евгена Петрушевича як Президента Української Національної Ради ¹⁾. Провідною думкою протесту є твердження, що місія УНР у Варшаві, проти волі її галицьких членів і після виходу їх з місії, не має права складати заяв що до Східної Галичини. Основна точка протесту звучить:

„Іменем Західної Области Української Народньої Республіки, себ-то Східної Галичини та Північної Буковини має право заявлятися правосильно тільки її власне легальне представництво та її власна легальна власть, які існують до сьогодні та своїх прав у нічию користь ніколи не зрікалися, зваживши, що постановою репрезентаційно-законодатного тіла Західно-Української Народньої Республіки, а іменно Національної Ради з дня 3. січня 1919., як і постановою Директорії Української Народньої Республіки з дня 19. січня 1919. тільки заповіджено евентуальну злуку обох українських Республік, застерігаючи рівночасно сими актами виразно, що „аж до часу скликання всеукраїнських установчих зборів законодатну власть на території Західно-Української Народньої Республіки, себ-то на території Східної Галичини та Північної Буковини виконує Національна Рада, а екзекутивну власть правительство тої ж Республіки, установлене Національною Радою та перед нею відповідальне“. Згідно з сим може правосильно заявлятися що до території Західно-Української Народньої Республіки та що до її відносин, а зокрема що до границь супроти Польщі тільки згадана Національна Рада та установлене нею правительство Західно-Української Народньої Республіки.

Становище повисше відповідає теж принципіально дотеперішньому становищу Найвисшої Ради Аліянтів у Парижі, яке так названу Східну Галичину вважає як окрему державно-правну одиницю⁴⁾.

Коли в справі вречення Галичини місією УНР в користь Польщі збори членів Української Національної Ради заняли таке ясне становище, то становище зборів у справі переходу галицької армії до Денікіна офіційльний комунікат покрив тайною.

В дійсности за тою тайною крилася орієнтація більшости національно-демократичних політиків на той шлях, який промостила галицька армія. Свідчать про се самі наради ²⁾, свідчить політичний напрям „Українського Прапора“ ³⁾ і свідчить передовсім дальша акція Панейка в Парижі, до якої він, очевидно, мусів дістати уваження в Відді.

2. Український Національний Комітет у Парижі. Діяльність Панейка після приїзду з Відня до Парижа зазначилася на зверх двома актами: 1) виступлення з Делегації Української Народньої Республіки і заложення окремої Делегації Західно-Української Народньої Республіки як заступництва Галичини перед Мировою Конференцією ⁴⁾);

¹⁾ „Український Прапор“, ч. 36 з 16. грудня 1919.

²⁾ Віденська „Боротьба“ (ч. 6 з 12. марта і ч. 7—8 з 3. цвітня 1920.) подала про наради звітлення, яке, хоч очевидно тенденційне, одначе не оставляє сумніву що до основної думки нарад: зневіри в самостійницьку ідею і орієнтації на протибольшевицьку Росію на платформі федерації.

³⁾ Статті д-ра О. Назарука (ч. 3 з 13. січня 1920.), д-ра Е. Левницького (ч. 4 з 16. січня 1920.), д-ра Л. Цегельського (ч. 5 з 20. січня 1920.), передруки з „Козацького Голосу“, орґану галицької армії, де ріжними способами доказується політична нешкідливість або навіть користність переходу галицької армії до Денікіна й анальогічної політичної орієнтації; далі підпирання париської акції Панейка.

⁴⁾ Див. висше стор. 118—119.

2) участь в zaloженню „Українського Національного Комітету“ як „представника й оборонця національних інтересів України перед міжнародним політичним світом“¹⁾.

Сам Панейко представляє справу zaloження „Українського Національного Комітету“ ось як²⁾:

„Коли на склоні 1919. року, після кількох разів (почавши від мая 1919.) заяв представників Петлюри про ‚desinteressement‘ в справі Східної Галичини, було ясно, що нічого Галичанам робити в петлюрівській делегації; коли крім того всім стало очевидним, що наша тісніша вітчизна Галичина, як і інші західні українські землі, єдино тільки тоді може числитися на ратунок від загину в польській армії, коли повстане мотуца східно-європейська федерація; коли стало й певним, що хоч би й повстав тай якийсь час вирвався з польської ласки якийсь український вазальний ‚буфер‘ коло Виниці чи Бердичева, то він своєю безсмертністю тільки припечатав би нашу безнадійність; коли, одним словом, нашим обов'язком було вибрати з двох лих менше, — тоді зголосився до одного з членів тутешньої галицької української делегації бувший секретар гетьмана п. Моркотун, людина певне не більше ‚реакційна‘ від переважної частини представників ‚соціалістичного‘ уряду Петлюри і не більше ‚обмосковлена‘ ніж добра половина т. зв. свідомих Українців. П. Моркотун мав широкий план: з усіх проти-петлюрівських і невольшевицьких українських елементів zorganizувати загально-українську політичну організацію на засаді з'єднання цілої української етнографічної території в українську державу, сфедералізовану з Московщиною й іншими державами, які виникли на розвалинах царської Росії. Нашій делегації предложив п. Моркотун вступити в склад пропонованої ним загально-української національної ради. Предложенню сьому я рішуче спротивився з мотивів не засадничо-політичних, а з тактичних і з особистих. Тільки по довгій опорі згодився я, щоб засновано — не якусь національну раду, а скромний приготувчий комітет, тай щоб у склад його вступила не делегація, а хіба поодинокі її члени. Все те під категоричною умовою, що ініціатор придбає для справи в часі найкоротшим придірянських українських діячів відомих українських партій, з відомими в українстві іменами. Поки се не станеться, комітет мав остатися неуконституованим (назначено тільки секретаря) та виявляти з себе незвані сходини чи наради, а не дійсну організацію. Таких нарад було всего кілька на початку сього (себ-то 1920.) року — переважно без моєї участі. Згодом Галичани здержалися від тих нарад взагалі, а незабаром, не хочачи далі піддержувати фікції, ми всі формально з комітету виступили.“

Першим політичним виступом „Українського Національного Комітету“ було повідомлення французького правительства, представництв усіх держав у Парижі і визначних політичних груп і осіб про своє zaloження і своє ідейне обличчя. Се повідомлення, зроблене в формі листа й долучених до нього документів, звучало:

¹⁾ Про „Український Національний Комітет“ у Парижі оголосив я отєї статті: „Куди ідете? Відкритий лист до членів Української Національної Ради і Ради Державних Секретарів Західної Области УНР і до Українського Народнього Комітету в Злучених Державах Північної Америки“ (віденська „Воля“, т. I, ч. 7 з 14. лютого 1920.). — „Програма париського Українського Національного Комітету“ (львівський „Вперед“, ч. 127 з 3. червня 1920.). — „До характеристики політики Уряду Західної Области УНР“ (львівська „Громадська Дума“ ч. 135 з 11. червня 1920.). — „Делегація Уряду Західної Области УНР і Український Національний Комітет в Парижі“ (львівський „Вперед“, чч. 178, 179 і 180 з 4., 5. і 6. серпня 1920.). — „Український Національний Комітет у Парижі і галицьке правительство“ (львівський „Вперед“, чч. 128 і 129 з 5. і 6. серпня 1921.).

²⁾ „Лист до Редакції“, — „Український Пралор“ ч. 39 з 11. липня 1920.

„Париж, 5 січня 1920.

Ексцеленціє!

Маю честь переслати Вам при сім декларацію Українського Національного Комітету, який утворився в Парижі 19 грудня 1919., як також витяг з декларації, зложеної Галицькою Делегацією гр. Тишкевичеви, президентови з'єдиненої Української Делегації.

Будьте ласкаві, Ексцеленціє, прийняти вислови мого високого поважання.

За Президію: Томашівський.“

Долучена до сього листа декларація Українського Національного Комітету звучить:

„Париж, 19 грудня 1919.

Політична криза, яку переходить тепер Україна, покликана до життя по-за границями краю новий орган української ідеї: Український Національний Комітет. Його утворення є льобичним вислідом отсих фактів: по-перше теперішня Українська Делегація, після виходу делегатів галицьких і де-яких делегатів російської України, перестала репрезентувати правдиві почування і змагання української нації; по-друге Директорія і її правительство, з одного боку нарушивши принцип інтегральности української території і з другого вступивши в союз з російськими большевиками, втратили політичне й моральне право, щоб їх уважати за українську національну владу. До хвилі, коли буде утворене нове правительство Східної України і правильна закордонна українська репрезентація, Український Національний Комітет вважає себе покликаним бути тимчасово представником і оборонцем національних інтересів України перед міжнароднім політичним світом.

Своє віроісповідання бачить Український Національний Комітет у повнім воскресенні України в етнографічних границях, з'єдиненої в федеративній формі змогучою Росією.

Програма Українського Національного Комітету, як також поклик до земляків, будуть оголошені незабаром.

Генеральний Секретаріат Українського Національного Комітету, під дирекцією п. д-ра Кирила Білика, знаходиться в Парижі, 5 bis, rue Henri-Martin.

Білик, генеральний секретар.“

Другим документом була заява Панейка про виступлення з УНР¹⁾. Делегації.

Наведені документи зовсім не відзначаються тою політичною скромністю, яку описав Панейко хотів зробити основною рисою Українського Національного Комітету.

Назва „Український Національний Комітет“ — „Comité National Ukrainien“²⁾ зовсім нічого не говорить про те, що се має бути тільки „скромний приготовчий комітет“. Так само з тих документів не видно, що Комітет остав „неуконституований“, а навпаки, факт, що Комітет мав не тільки президію, але й генеральний секретаріат під дирекцією окремого генерального секретаря, говорив про те, що Комітет представляє викінчену організацію з великим бюрократичним апаратом.

Та й політичні аспірації Комітету, як се видно з його декларації, не були такі скромні. А саме, він відмовляв права Директорії, правительству і париській делегації Української Народньої Республіки

¹⁾ Див. вище стор. 118—119.

²⁾ Польська організація під аналогічною назвою („Comité National Polonais“ — „Polski Komitet Narodowy“) вела підчас світової війни антантофільську політику в імені Польщі і була признана державами антанти законною репрезентацією Польщі.

виступати як влада і репрезентація українського народу і вважав себе покликаним сам вступити в те місце і бути „представником і оборонцем національних інтересів України перед міжнародним політичним світом“.

І справді Комітет через російське посольство (Маклакова) в Парижі робив у французького правительства заходи, щоб його признано офіційним представником України за кордоном¹⁾.

Ініціативу заложення Комітету Панейко приписує Моркотунуви²⁾. Та Моркотун був тільки агентом російського посольства. Отже треба прийняти, що плян заложення Комітету зродився і перейшов підготовчу стадію як вислід переговорів Панейка з російськими протибольшевицькими кругами в часі перед виїздом Панейка на збори членів Української Національної Ради до Відня. Тут він мусів одержати апробату своєї діяльності, коли, приїхавши з Відня, негайно приступив до заложення Комітету. Що заслугу заложення Українського Національного Комітету треба приписати делегації Західно-Української Народної Республіки себ-то Панейкови і тов., се ясно видно зі слів самого Панейка, який признає, що Комітет заложено аж тоді, коли він згодився, щоби в його склад увійшли члени галицької делегації. Їх значіння при заложенню Комітету стане ясно, коли візьмемо на увагу признание Панейка, що між членами Комітету не було ані одного придніпрянського українського діяча відомих українських партій, з відомим в українстві іменем. З Придніпрянців були в Комітеті тільки обмосквлені українські урядовці з часів Скоропадського³⁾. Українську політичну марку давали Комітетови тільки члени галицької делегації; навіть президію Комітету репрезентував Томашівський.

Ідейне обличчя Комітету ясно характеризується заявою, що він „своє віроісповідання бачить у повнім воскресенню України в етнографічних границях, з'єдиненої в федеративній формі з могоучою Росією“.

Як Комітет розумів сю „федеративну форму“, про се говорить оголошена пізнійше його програма⁴⁾:

„1) Хотячи висловити волю широких мас українського народу і пригадуючи боротьбу, яку вів український народий рух проти царського централізму, Комітет змагає до утворення республіканського, демократичного, федеративного режиму в будучій великій могоучій Росії.

2) З'єднання всіх українських земель під спільним місцевим урядом. З'єднана Україна є частю єдиної федеративної Росії. Маючи примір в Америці, Англії й Німеччині, Український Національний Комітет вірить твердо

¹⁾ Варшавська „Українська Трибуна“, ч. 75 з 3. серпня 1921., стаття „Політичні авантюристи“.

²⁾ Моркотун, приватний секретар гетьмана Скоропадського, появився весною 1919. в Парижі і спершу крутився коло української делегації як співробітник члена д-ра Артіма Галіпа, якому ніби-то помагав працювати для української справи в масонських кругах. Восени 1919. оголосив у російським протибольшевицьким органі Бурцева „Cause Commune“ заяву проти Петлюри як „зрадника Росії“ і від тоді став явно виступати як російський агент.

³⁾ Товариш міністра внутрішніх справ Вишневецький, Микола Могилянський, Цитович і ин.

⁴⁾ „Cause Commune“, ч. 95 з 15. мая 1920.

що федерація Росії підпиратиме не ослаблення, але скріплення могутості і повний розвиток всіх місцевих сил Великої Росії.

а) Приймаючи конститутанту цілої Росії і постійний репрезентаційний орган, зложені з представників народностей і автономних провінцій, Комітет обороняє право України мати місцевий сейм.

б) Місцева адміністрація ведена місцевим міністерством.

в) Єдина армія, фльота, політика внутрішня, фінансова й міжнародна, сцентралізована й ведена органами цілої Росії.

г) Знесення всякої митової системи, яка розділяла би федеративні провінції російської держави.

3) Новна рівність всіх народностей, які населяють Україну.

4) Урядова мова в цілій державі російська; для внутрішніх відносин, для судів і для шкіл на Україні російська мова має ті самі права, що українська.

5) Вся земля селянам. Признання довершеного факту підчас аграрної революції і законодавство про означення і поділ землі між селян. Збереження принципів індивідуальної власності (хутори) з означенням максимум земельної власності.

6) Комітет бачить запоруку миру в Східній Європі і єдиний спосіб, щоб уникнути її збольшевичення, в солідарній політиці всіх Славян.

Зі славянського становища германізація України є небезпечною, усуненою тепер, яка одначе на будуче не втратила свого небезпечного характеру.

7) Боротба проти большевизму, так само, як проти сепаратизму, які є рухами деструктивними і протисуспільними."

Ся програма ясно говорить, як Комітет розуміє „федерацію“ України з Росією. Одним словом: „Единая, федеративная т. е. усовершенствованная недѣлимая Россія!“¹⁾

Зараз після заложення Комітету окрема делегація в складі Морткуна, Панейка і Томашівського явилася на засідання російського т. зв. „Совѣщанія федеративныхъ правительствъ“, щоб потифікувати йому заложення Комітету і просити о протекторат. Після зложення заяви делегації, Савінков від імени „Совѣщанія“ дякував їй за те, що вона „в кінці стала на певний політичний шлях і надалі піде поруч з Росіянами в боротьбі зі зрадниками вітчизни — сепаратистами“²⁾.

Яке значіння для російських протекторів „Українського Національного Комітету“ мала участь членів галицької делегації в Комітеті, видно з голосів російської преси.

І так „Cause Commune“ (ч. 78 з 10. січня 1920.) писала, що заложення Комітету є „наслідком переходу галицьких частин до Денікіна“.

„Россія“³⁾ ось як оцінила перехід галицької армії до Денікіна і участь членів галицької делегації в „Українським Національним Комітеті“:

„Тепер і сей останній розділ, який існував між галицько-російським населенням“⁴⁾, треба віднести до історії. Момент переходу галицького війська на сторону

¹⁾ Такою фразою схарактеризував значіння федеративности для відбудови Росії в передреволюційних границях париський російський щоденний часопис „Россія“, один з горячих протекторів „Українського Національного Комітету.“

²⁾ Виснешгадана стаття в „Українській Трибуні“.

³⁾ Ч. 27 з 21. січня 1920., стаття „Голосъ Галичанина“, автор О. М., мабуть Осип Марков.

⁴⁾ Себ-то розділ на Українців, які хотіли з'єдинення Галичини з самостійною українською державою, і москвофілів, які хотіли з'єдинення Галичини з Росією в передреволюційних границях:

добровольчеської армії був моментом кінцевого об'єднання всіх галицьких сил що до політичної орієнтації. Представник галицького війська заявив з приводу сього переходу співробітнички „Одеских Новостей“, що сей перехід „зовсім відповідає настрою і бажанням як вояків і команди галицького війська, так і широких кругів галицького населення, яке давно змагає до зближення з близьким йому по крові й духу російським народом“. Після сього наступив вихід членів галицько-української делегації зі складу місії гр. Тишкевича і заява її представника, яка потверджує змаганне всего галицького населення до злуки з Росією. Для характеристики настрою я міг би навести слова одного з визначних представників українського руху в Галичині, який недавно заявив, що при виборі між Великою Польщею і Великою Росією сторонники українського руху в Галичині без вагання заявляються за Велику Росію навіть в тім випадку, коли б та Росія не була Росією демократичною, а Росією 1876. року (рік видання акту Юзефовича про обмеженне прав малоросійської мови)“.

Коли Папейко і тов. в Парижі з цілим розмахом кинулися в обійми Москалів, у Відні „Український Прапор“ почав обережно підготовляти українське громадянство до нової орієнтації. І так в ч. 38 з 23. грудня 1919. помістив в'н кореспонденцію з Парижа п. в. „Важні перемины у Парижі“, якої автор Т., доносячи про виступленне Галичан з Делегації УНР, заповідає, що також де-які Придніпрянці збираються виступити з Делегації УНР і далі пише: „В звязку з сим утворився тут „Український Національний Комітет“, зложений із заступників усіх українських земель, який репрезентуватиме провізорично цілість української справи перед політичним світом“. В ч. 5 з 20. січня 1920. „Український Прапор“ помістив вище подану програму декларацію „Українського Національного Комітету“, пропускаячи одначе уступ про з'єдиненне України з Росією. Видно, в Відні боялися відкрити правдиве політичне обличчя Комітету.

Представивши історію заложення, особистий склад, політичну програму і протекторів „Українського Національного Комітету“, треба сказати, що участь членів галицької делегації в Комітеті, в яким з Придніпрянців не було ані одного свідомого Українця, тільки обмосковлені агенти російського прогибольшевицького табору, означала удар в ідею державної незалежності України. В хвилі, коли все національно свідоме громадянство Великої України кривавилося в боротьбі за державну незалежність України, члени галицької делегації дали свою політичну марку організації, заложеної російським протибольшевицьким табором для боротьби з „українським сепаратизмом“. При сім треба взяти на увагу, що зробили се представники галицького правительства саме тоді, коли те правительство прогестувало проти якого-небудь вмішування Великої України до справи Галичини. Те, що місія УНР варшавською декларацією зреклася Галичини в користь Польщі, галицьке правительство пятнувало як національний злочин. Як же назвати те, що рівночасно члени галицької делегації в товаристві Моркотуна і тов. зрікалися державної незалежності Великої України в користь „єдиної федеративної Росії“, присягаючися поборювати „український сепаратизм“ як „ворога вітчизни“?!

В січні 1920. приїхав до Парижа Диктатор Західно-Української Народньої Республіки. До його приїзду „Український Національний Комітет“ привязував велику вагу. Сподівалися, що він дасть апробату

дотеперішній діяльності галицької делегації в Комітеті і завершить справу урядовою заявою, що правительство Західно-Української Народньої Республіки змагає до відбудування „единої, федеративної Росії“, до якої повинні бути прилучені й українські землі бувшої Австро-Угорщини.

Одначе замість того наступила кількамісячна мовчанка про „Український Національний Комітет“, а опісля заяви, якими галицьке правительство відхрещувалося від всякої спільности з ним.

При кінці мая 1920. Панейко уступив зі становища голови галицької Делегації в Парижі.

Через місяць „Український Прапор“ (ч. 38 з 4. липня 1920.) приніс офіційальний комунікат з заявою, що „ні галицька делегація як така, ні її поодинокі члени не мають нічого спільного з т. зв. „Українським Національним Комітетом“ у Парижі, який є приватною організацією і складається виключно з Наддніпрянців“.

В слідуючій числі (ч. 39 з 11. липня 1920.) „Український Прапор“ помістив вище згаданий „Лист до Редакції“ Панейка, який, що правда, ослабляв попередню заяву, бо стверджував участь членів галицької Делегації в заложенню „Українського Національного Комітету“, одначе при тім повідомляв, що всі члени галицької делегації вже з Комітету виступили.

В кінці й сам Диктатор уважав за вказане урядово виректися всякої спільности з „Українським Національним Комітетом“.

В відозві „До війська Галицької Землі“ — з датою „В серпні 1920“ і підписом „Диктатор Західної України Д-р Евген Петрушевич“¹⁾ — він, обговоривши справу переходу галицької армії до Денікіна, заявляє:

„В звязку з сим всім підносять різні темні духи, що я вирікся справи самостійности України. Як доказ сього наводять, що де-які представники Галицького Уряду в Парижі (яких я зрештою, обнимаючи владу, вже застав й опісля прийняв їх уступленню) мали разом з російськими кругами організувати в Парижі спілку для злуки України з Московщиною. Правдою є тільки те, що представники Галицького Уряду в Парижі пробували утворити підготовчий Комітет для наладження порозуміння з де-якими російськими кругами, що той Комітет навіть неуконститувався і що по моїм приїзді в Париж ту розпочату справу понехано вже в першій половині січня 1920.“

Чи все те було так, як говориться в наведених урядових заявах, читач має нагоду переконатися з поданих документів. В кождім разі треба ствердити, що правительство Західно-Української Народньої Республіки в кінці виреклося всякої спільности з „Українським Національним Комітетом“²⁾.

Сам Комітет, в складі потяженим ріжними обмосковленими „Малороссами“, під проводом Моркотуна, існує далі й розвиває дуже живу протиукраїнську діяльність по вказівкам російських організацій для відбудови передреволюційної Росії.

¹⁾ „Український Прапор“, ч. 46 з 29. серпня 1920.

²⁾ Одначе з другого боку треба ствердити, що від часу до часу між „Українським Національним Комітетом“ і галицьким правительством усе таки завважаються якісь тайні звязки.

Розділ XX.

Під прапором Незалежної Галицької Республіки.

Вислідом майже піврічного побуту Диктатора в Парижі й Лондоні було дефінітивне установлення напрямку дальшої політики галицького правительства. Воно рішило переслати звязувати справу Галичини зі справою Великої України, усунути від участі у всеукраїнських — як самостійницьких так і федералістичних — комбінаціях і заступати тільки справу Галичини.

Опираючися на тім, що сен-жерменським договором (арт. 91) Австрія зреклася права суверенності над Галичиною в користь держав антанги та що держави антанги рішенням з 25. червня 1919. віддали Галичину під окупацію Польщі, зобов'язуючися пізнійше дати населенню Галичини змогу виконати право самовизначення, — галицьке правительство рішило виступити перед державами антанги з домаганням, щоб вони усунули з Галичини польську окупацію і дали краєви змогу уладити своє життя як Незалежна Галицька Республіка¹⁾.

Приїхавши з Парижа до Відня, Диктатор перевів організацію правительства, яке розвиває діяльність в вище зазначенім напрямі.

Осідком правительства є Відень.

Що до відносин між правительством і краєм, то українське громадянство окупованої Польщею Галичини признає правительство законною владою краю. Тільки українська соціально-демократична партія, яка еволюціонує в напрямі радянської програми, побороє орієнтацію правительства на буржуазну антанту, протиставляючи їй орієнтацію на міжнародну соціальну революцію. Одначе се її становище є настільки невизначне, що не можна рішуче сказати, чи означає воно

¹⁾ Так орган Комітету „La jeune Ukraine“ помістив у ч. 3—4 за падолист — грудень 1920. статтю „La problème de la Galicie Orientale“, про яку редакція зазначила, що одержала її „з урядового жерела“.

Знов „Український Прапор“ (який від ч. 45 з 22. серпня 1920. формально виступає як Орган Уряду Преси і Пропаганди Західно-Української Народньої Республіки) помістив у ч. 27 з 9. липня 1921. комунікат „Український Національний Комітет і його політика“ з підписом Моркотуна. Правда, сей комунікат поміщений в рубриці „Надіслане“ з застереженням, що „за сю рубрику редакція не відповідіає“. Одначе в політичній пресі не водиться, щоб часопис, хоч би в анонсах, містив політичну рекламу політичних організацій, які вважає шкідливими. Отже треба прийняти, що редакція „Українського Прапора“ вважає „Український Національний Комітет“ корисним, коли містить йому рекламу.

¹⁾ Нотою з 30. цвітня 1921. президент Української Національної Ради Д-р Евген Петрушевич предложив державам антанги проект „Оснoв державного устрою Галицької Республіки“, домагаючися усунення польської окупації з Галичини й визнання незалежності краю в формі Галицької Республіки.

Для умотивування сього домагання Президія Української Національної Ради видала в червні 1921. публікацію „Pour l'indépendance de la Galicie. Pourquoi la Galicie ne doit pas faire partie de la Pologne“ (також українською мовою: „За державну незалежність Галичини. Чому українська Галичина не може прийти під Польщу“). В сій публікації поданий також текст вище згаданого проекту. Публікацію зладив автор сеї праці, що й зазначено на українськiм виданню.

негацію правительства як законної влади краю, чи тільки опозицію проти правительства.

І. Організація правительства. Законною основою організації правительства є „розпорядок Диктатора Західно-Української Народньої Республіки з 25. липня 1920. про організацію Уряду для виконання Державної Влади в Західно-Українській Народній Республіці в часі тривання повновластий Диктатора“.

Сим розпорядком утворено „Уряд Диктатора“ (арт. III.), зложений з відділів: 1. для закордонних справ, 2. для фінансів, торгівлі і промислу, 3. для справ преси і пропаганди, 4. для справ внутрішніх, судівництва, просвіти, віроісповдань, рільництва, поcht і телеграфів, шляхів та публичних робіт. На чолі кожного з сих чотирох відділів стоїть „Уповажнений Диктатора“. Його функції відповідають функціям давнішого державного секретаря, одначе без самостійности й відповідальности державного секретаря. „Уповажнений Диктатора“ є урядовцем, який сповняє свої функції по вказівкам і за відповідальністю Диктатора. Далше входить в склад „Уряду Диктатора“ утворена давніше „Військова Канцелярія Диктатора“, яка сповняє функції державного секретаріату військових справ. В кінці належить сюди також президіяльна канцелярія Диктатора¹⁾.

„Розпорядок Диктатора Західно-Української Народньої Республіки з 30. серпня 1920. про виконуванне Уповажненими атрибутів Державної Влади в часі неприсутности Диктатора в осідку Уряду“ покликає на час неприсутности Диктатора Колегію Уповажнених, яка повинна обмірковувати й вирішати всі важніші справи. До участі в парадах Колегії може Диктатор покликати також інші особи з рішаючим або дорадним голосом. Від рішень Колегії виключені справи найвишого військового проводу, справи законодаті і рішення про зміну прийнятого Диктатором політичного напрямку.

Хибою організації Уряду Диктатора треба вважати, що він не опирається на ніякий громадянський орган, а є урядом самодержавним. Очевидно, голі на еміграції творити парламент, але всетаки з політичної еміграції, між якою є чимало членів Української Національної Ради, далося би утворити відповідний громадянський орган для співпраці з урядом.

¹⁾ Розпорядком з 1. серпня 1920. („Український Прапор“, ч. 43 з 8. серпня 1920.) назначив Диктатор: 1. Уповажненим для закордонних справ д-ра Степана Витвицького, 2. для фінансів, торгівлі і промислу Володимира Сінгалевича, 3. для справа преси і пропаганди д-ра Костя Левицького, 4. для справ внутрішніх і т. д. Осипа Ганінчака. Директором військової канцелярії є Ярослав Селезінка, директором президіяльної канцелярії Лев Петрушевич. Протягом 1921. в складі „Уповажнених Диктатора“ наступили такі зміни: Д-р Витвицький став головою місій в Парижі й Лондоні, Уповажненим для закордонних справ став д-р Кость Левицький, Уповажненим для справ преси і пропаганди д-р Осип Назарук, Уповажненим для справ внутрішніх і т. д. — після уступлення Ганінчака — д-р Роман Перфецький. Крім Назарука, одного з провідників радикальної партії, всі Уповажені належать до трудової (нац.-дем.) партії.

Сю хибу, здається, відчуває й сам Диктатор, який у ногах до держав антанті ніколи не виступає як Диктатор, тільки як Президент Української Національної Ради. Видно, Українська Національна Рада є на його думку більшим авторитетом для держав антанті, ніж Диктатура.

Діяльність Уряду Диктатора проявляється перше всего в області закордонної політики. При кожній відповідній нагоді звертається він до держав антанті з нотами й меморіалами, в яких домагається вирішення справи Галичини; крім того подає до відома держав антанті факти насильства польської окупаційної влади над українським населенням Галичини.

В обороні незалежності Галичини Уряд Диктатора може виказатися дипломатичними успіхами, про які нижче.

2. Договір між державами антанті й Польщею в Спа. Лінія Керзона. Що держави антанті уважають справу Галичини невирішеною, про се говорить договір, заключений між державами антанті й Польщею в Спа 10. липня 1920. В сім договорі Польща прийняла умови, під якими держави антанті піднімають посередництва в війні між Польщею й совітською Росією. Про справу Галичини говориться в 2. і 3. точці договору, які наводимо в цілості:

„2. Вислати повновласників на конференцію, яка в можливо найблизшій часі має відбутися в Лондоні і в якій братимуть участь делегати Польщі, совітської Росії, Фінляндії, Литви і Латвії під протекторатом Мирової Конференції, яка буде намагатися до справедливого мира між Польщею та її європейськими сусідами. Представники Східної Галичини будуть також допущені в Лондоні до представлення їх справи на конференції.

3. Приняти рішення Найвищої Ради в справах литовського союзу, будучності Східної Галичини, тешинського питання та договору, який має бути заключений між Данцієм і Польщею“.

В звязку з сім договором англійський міністер закордонних справ лорд Керзон вислав 11. липня 1920. зі Спа до правительства совітської Росії депешу з пропозицією перемир'я, в якій перший раз оголошено східні границі Польщі, установлені Найвищою Радою 8. грудня 1919. Від сього ся гранична лінія одержала назву лінії Керзона¹⁾.

Правительство совітської Росії на англійське пропозиція не згодилося. Конференція в Лондоні не відбулася і справа Галичини остала далі непорішена. Одначе поставлення справи Галичини в договорі в Спа свідчить, що змагання галицького правительства мають міжнародню підстау.

3. Справа Галичини на мирових переговорах в Ризі між Польщею і совітською Росією й радянською Україною. Коли в вересні 1920. в Ризі почалися переговори між Польщею і совітською Росією й радянською Україною про перемир'я і прелімінарний мир, прибула сюди „Уповажена Делегація Української Національної Ради Східної Галичини і її уряду“ в такім складі: голова — д-р Кость Левницький,

¹⁾ Див. висше стор. 161.

члени — Ернест Брайтер, д-р Лука Мишуга, д-р Осип Назарук¹⁾. Задачею делегації було: „не брати участі в конференції з Поляками й більшовиками навіть в разі запросин, тільки на місці слідити хід нарад і в разі потреби внести протест проти вирішування галицької справи“.

Справу Галичини піднесла на сих переговорах делегація совітської Росії й радянської України, яка на засіданню 24. вересня 1920., покликуючися на право самовизначення, поставила як основу мира отсі домагання:

„1. Негайне святочне затвердження незалежності і суверенності Польщі й Росії і визнання незалежності України, Литви, Білоруси і Східної Галичини.“

2. Як Польща так і Росія мусять зараз, відповідно бажанням інтересованого населення, признати ті державні національні заступництва, які існують у кожній з тих держав (сойм, парламент або радянські з'їзди).

Зі свого боку совітські республіки узгадують, що в Східній Галичині ще нема совітської організації, тому вони годяться допустити в сім краю плебісцит не на основі совітських принципів, себ-то голосування тільки робітничого населення, але на основі звичайного міщансько-демократичного принципу.“

На заяву польської делегації, що справа Галичини не належить до переговорів, бо Галичина ніколи не належала до Росії, совітська делегація згодилася на се польське становище і в прелімінарнім договорі, підписавім 12. жовтня 1920., прийняла граничну лінію між Польщею з одного і совітською Росією й радянською Україною з другого боку, означену так, що українська Галичина разом з іншими західними землями України на захід від лінії, яка є продовженням ріки Збруча на північний схід, остали по польським боці.

Галицька делегація ще з дороги (зі Штетіна) вислала 21. вересня 1920. до обох сторін в Ризі телеграфічну заяву, якої головний уступ звучить:

„На підставі принципу самовизначення народів вважаємо нашим правом і обовязком, як Делегація Національної Ради Східної Галичини і її Уряду, застеретися перед Вашою Конференцією проти вирішування державного становища Східної Галичини без нас, бо всяке рішення що до сеї території без згоди населення Східної Галичини згядно Національної Ради як його легальної представниці було би знясуванням права самовизначення, якого наше населення ніколи не стерпить.“

Приїхавши до Риги, галицька делегація вислала 27. вересня 1920. до президії Мирової Конференції в Ризі ноту, в якій представивши утворення Західно-Української Народньої Республіки заявляє:

„З сих причин всяке інше вирішування державної долі Східної Галичини проти виявленої вже волі населення було би ярким потоптанням загальнопризнаного права самовизначення народів.“

Під кінець конференції галицька делегація вислала до неї 7. жовтня 1920. ще одну ноту, в якій, зазначивши, що „вважає

¹⁾ Фактичні дані взяті з публікації: Українська Делегація Східної Галичини в Ризі. Видання Уряду Преси і Пропаганди Зах.-Укр. Нар. Республіки. Відень 1920.

Польщу і совітську Росію й радянську Україну за некомпетентне форум до вирішування державної справи Східної Галичини“, заявляє:

„Коли ж підчас нарад Конференції Делегація совітської Росії й України, визнавши державну незалежність Східної Галичини, піддалася напорови польської Делегації та згодилася прийняти в прелімінарнім мировім договорі таку демаркаційну границю, що Галичина припадає на захід від неї, то вважаємо нашим обовязком, як заступники легальної влади Східної Галичини, заложити отсим найбільш рішучий протест проти всякого, хоч би тільки тимчасового розпоряджування землею Східної Галичини чи зі сторони Польщі чи зі сторони Росії або України, бо всяке рішення в справі східно-галицької території без згоди представників Національної Ради Східної Галичини є ярким насилуванням права самовизначення населення сеї території. І тому таке вирішення не може мати ніякого значіння та його ніколи наш нарід за важке не признасть.“

Дальше нота згадує про становище держав антанти в справі Східної Галичини і заявляє, що „справа державної самостійности Східної Галичини в як найкоротнім часі повинна бути остаточно вирішена світовою конференцією“.

Крім сього делегація Галичини разом з делегацією Білої Руси оголосили 8. жовтня ноту: „До Всіх. Спільний протест делегацій Білої Руси і Східної Галичини проти імперіалістичного захвату їх земель на основі ризького прелімінарного договору“.

4. Справа Галичини перед Союзом Націй. Підчас загальних зборів Союзу Націй в Женеві в падолисті 1920. прибула туди делегація Української Національної Ради, щоб підняти справу Галичини перед сим міжвароднім трибуналом. Делегація відбула ряд конференцій з окремими членами Союзу Націй і предложила свої домагання Союзови Націй в отсій ноті:

„Женва, 28. падолиста 1920.

До Високого Союзу Націй!

В імя ідей справедливости і всесвітнього мира, які лягли в основу міжнароднього договору про установленне Високого Союзу Націй; в імя здійснення змагань до державної самостійности здібних правити собою, колись поневолених народів; в імя ратування життя українського народу Східної Галичини, який вмирає під насильною польською окупацією, — Українська Національна Рада, вибрана на основі загального права голосування переважаючою більшістю населення Східної Галичини, як одинока легальна репрезентація сього краю, звертається до Високого Союзу Націй з представленням отсих своїх домагань:

I. Високий Союз Націй зволить признати Східній Галичині право національного самовизначення відповідно волі українського народу, як переважаючої більшости тамошнього населення, жити самостійним державним життям, волі виявленій і реалізованій на протязі його історії та виконаній після розпаду Австрії реституванням давньої галицько-української держави на своїй національній території, яка має всі умови для державної самостійности. Незломність своїх змагань до свободи доказав український нарід оружною оборонною боротьбою перед заборчими посяганнями Польщі.

II. Високий Союз Націй зволить допомогти до можливо скорого здійснення сього права згідно з принципом мира, проголошеним побідними державами, в цілі збереження життя українського народу на його галицькій землі та в інтересі привернення мирних відносин на сході Європи.

III. До часу вирішення політичного становища Східної Галичини зволить Високий Союз Націй в імя людскости взяти в оборону український нарід Східної Галичини перед постійним вигублюванням, яке там переводить тепер супроти нього завойовницька Польща, і в тій цілі відняти заходи задля негайного

усунення самовільної польської окупації сей країни та відхилення небезпеки, щоби тимчасова адміністрація Східної Галичини була доручена Польщі, відвічному ворогові українського народу, що виявила повну нездібність до тої адміністрації.

IV. Високий Союз Націй зволить спричинити, щоби до того ж самого часу управа Східної Галичини була доручена владі, уконституованій місцевим населенням на основі чисельного відношення національності краю і була ведена під наглядом міждержавної комісії, як се було встановлено що до інших областей, яких дефінітивне політичне становище не було вирішене міжнародньою постановою.

V. Високий Союз Націй зволить допустити репрезентацію Української Національної Ради до заступництва населення Східної Галичини перед Високим Союзом, так, щоби воно мало змогу висловити свою волю в справі політичної долі свого краю.

Українська Національна Рада підносить отсі свої домагання перед Високим Союзом Націй в тім переконанню, що вона буде вислухана перед всяким рішенням в справі Східної Галичини та що буде узгоджена воля українського народу, як переважаючої більшости, заселяючої сей край.

Д-р Євген Петрушевич, президент Української Національної Ради. Д-р Кость Левицький, Ернест Брайтер, Д-р Степан Витвицький, члени делегації до Союзу Націй“.

До сеї ноти додано меморіал з докладним представленням справи Галичини зі становища міжнароднього права і польського окупаційного режиму.

Вислідом сих заходів перед Союзом Націй було те, що Рада Союзу Націй на сесії в Парижі в лютім 1921. розглянула на засіданню 23. лютого справу Галичини і прийняла отсе рішення:

„1. Постанови мирового договору про права національних меншостей в Польщі не можуть бути примінені супроти Галичини, бо вона лежить по-за границями Польщі.

2. Постанови про виконуванне мандатів і контролю Союзу Націй над мандатарем не можуть бути примінені супроти Галичини, бо Польщу не наділено мандатом завести адміністрацію тої країни.

3. Не можна також прикладати до сього випадку принисів габської конвенції, бо в часі, коли була заключена та конвенція, Польща не існувала як держава.

4. Польща являється тільки фактичним мілітарним окупантом Галичини, якої сувереном є держави антанти (арт. 91 договору в Сен-Жермен).

Тому Рада Союзу Націй рішає запровадити їй домагання що до правного становища Галичини і відносин в тім краю відступити Раді Амбасадорів“.

Се рішення Ради Союзу Націй треба вважати великим дипломатичним успіхом в заходах галицького правительства в цілі визволення Галичини з-під окупації Польщі. Воно, від імени держав антанти і неутральних, які складають Союз Націй, стверджує, що зі становища міжнароднього права Польща не має ніяких прав до Галичини, що вона є тільки фактичним мілітарним окупантом сього українського краю та що Галичина знаходиться під суверенністю держав антанти, до яких належить рішення про її долю.

Загальні Збори Союзу Націй в вересні 1921 знов порушили справу Галичини, ухваливши, на внесенне канадійського делегата Ді-черші, 27. вересня 1921 отсю резолюцію:

„Збори Союзу Націй висловляють бажанне, щоб Рада Союзу звернула увагу Головних Союзних і принятих до союзу Держав на користі управління в близькім часі правного положення Східної Галичини“.

5. Англійський прем'єр про правне положення Галичини. В тім самім дусі, що рішення Ради Союзу Націй, означив правне положення Галичини Лойд Джордж на засіданню палати громад 6. липня 1921., відповідаючи на запитання лорда Роберта Сесіля.

Сю заяву Лойда Джорджа попередив дипломатичний крок англійського правительства, яке при кінці червня 1921. через своє посольство в Варшаві звернулося до польського правительства з запитанням, на якій основі Польща заводить свою державну адміністрацію в Галичці, коли рішенням Найвисшої Ради з 25. червня 1919. їй дозволено тільки на мілітарну окупацію сього краю. На се запитання польське міністерство закордонних справ відповіло, що своє поясненне справи подасть пізніше.

Швидко після сього, на засіданню палати громад 6. липня 1921., лорд Роберт Сесіль звернувся до правительства з запитанням в справі Галичини, формулюючи його ось як :

- „1. Який тепер правний стан Східної Галичини ?
2. До якого міжнароднього тіла належить тепер ся справа ?
3. Чи зроблено яку спробу, щоби забезпечити вислів волі населення сього краю в будучім вирішенню його долі, згідно зі становищем занятим 25. червня 1919 ?
4. Чи є правдиві відомости, що Поляки творять там свої колонії ?“

На се запитання Лойд Джордж негайно відповів :

„1. Східна Галичина є тепер під військовою окупацією Польщі, на основі рішення Мирової Конференції з 25. червня 1919.

2. Її дефінітивна приналежність досі не вирішена, одначе арт. 91-им сен-жерменського мирового договору перенесено права Австрії в розпорядимість держав антанті, так, що Найвисша Рада Мирової Конференції є компетентним тілом до того, щоби виконати се рішення.

3. Досі ще не піднято заходів для забезпечення волі населення згідно зі становищем занятим 25. червня 1919.

4. Правдиві є також донесення, що Поляки приміщують свої колонії на території Східної Галичини“.

Сею заявою англійський прем'єр хотів, очевидно, пригадати Польщі, що вона не має ніякої міжнародньо-правної основи вважати українську Галичину частию своєї держави та що доля сього краю залежить від держав антанті.

Та рівночасно заява Лойда Джорджа являється голосним обвиненням держав антанті. Бо коли вони приписують собі право вирішити долю Галичини, то чому її не вирішили, але спокійно приглядаються, як польська окупаційна влада вже два роки веде найстрашкішу політику пімсти й винищення українського народу, щоби таким способом залевнити собі володінне над сим українським краєм ?

VI. Часть.

Кінцеві уваги.

Розділ XXI.

Причини невдачі. Галичина й Велика Україна. Окрема галицька політика.

I.

Чому українська Галичина улягла перемозі Польщі?

Думаю, що ті, що шукають причини у внутрішніх галицьких відносинах, звалюючи вину „праві“ на „лівих“ і „ліві“ на „правих“, помиляються. При всіх внутрішніх недостачах Галичина в боротьбі проти польського наїзду дала такий примір героїства, що ся боротьба остане на все одну з найгарніших сторінок історії боротьби українського народу за волю.

А що до недостач, то треба людські справи оцінювати людською мірою. У Поляків, у Чехів і ин. не було инакше: і в них були недостачі, може ще й гірші. Та в них були инші обставини і дякуючи тим обставинам, вони мають свої держави. В таких обставинах, в яких була Галичина, й вони мабуть улягли би. Зрештою вистане вказати на чеських Німців. Є їх коло 3 мільони багатого, культурного, національно свідомого народу на власній території, а одначе, маючи проти себе побідну антанту і не могучи одержати помочи від великого німецького народу, вони мусіли улягти і стати частию чеської держави.

Проти змагання Галичини до незалежності і злуки з Великою Україною виступила Польща. Так стали проти себе до війни дві сили: Польща й Галичина. Вистане порівняти територію, населення, матеріальні засоби, можливість звязків зі світом у сих двох сил, а про кінцевий вислід війни між ними не могло бути сумніву: Галичина мусіла улягти.

Щоб Галичина у сій війні не улягла, а оборонила своє слушне право, се могли спричинити тільки зовнішні відносини: в данім випадку справедливе становище побідної антанти, коли б та наказала Польщі спинити наїзд на українську землю і підперла свій наказ таким авторитетним виступом, що Польща мусіла би послухати, — або поміч Великої України.

Галичина числила на одно і друге. З одного боку здавалося зовсім певним, що коли держави антанти основою світового мира проголосили самовизначення народів, то вони визнають державну незалежність України в етнографічних границях, отже не допустять, щоб Галичину загарбала Польща. З другого боку, державність Великої України видавалася для Галичини настільки сильна, що й не допускалася думка, щоб Велика Україна віддала Галичину на поталу Польщі. Обі сі надії завели.

Держави антанти в останнім рахунку стали по стороні Польщі й уповажили її завоювати Галичину. Що так сталося, причина сього — здається мені — лежить у великій мірі в українській політиці підчас світової війни. Я вище зазначив, що до революції в Росії така політика, яку вели галицькі Українці, була немнуча. Одначе опісля, й особливо в останніх місяцях світової війни треба було ввійти в порозумінне з антантою й запевнити собі участь в спадщині після Австро-Угорщини. Можливо, що се не було би вдалося. Тоді — годі! Одначе сього зовсім не пробовано, — і в сім лежить великий промах Української Парляментарної Репрезентації. Тоді, коли українська делегація приїхала до Парижа, вже було на се запізно. Тоді можна було примусити антанту числитися з нами й визнати нас тільки через „довершені факти“ — через незломність нашої сили.

З огляду на таке відношення антанти, вратувати Галичину від польського наїзду могла тільки поміч Великої України. Одначе звідси не тільки не приходила поміч, а навпаки, треба було посилати галицькі частини на поміч Директорії в боротьбі з большевиками. Зокрема Січові Стрільці, галицька військова формація на Великій Україні, що утворилася з найдейнішого елемента між галицькими Українцями в російськїм полоні, головна опора Директорії в боротьбі проти гетьмана Скоропадського й опісля в боротьбі з большевиками, просто відмовилася йти на оборону Львова перед польським наїздом, виходячи з того становища, що коли буде укріплена українська державність у Києві, то Галичина буде частю української держави незалежно від хвилих місцевих невдач¹⁾.

Не маючи помочи від Великої України, — що в обставинах, в яких вона сама знаходилася, тої помочи не могла дати, — Гали-

¹⁾ Ті круги, — як галицькі так і придніпрянські, — які основною причиною невдач в українськїм державнім будівництві вважають політику українських соціалістичних партій, вважають се становище Січових Стрільців рішаючим не тільки для уаадку Галичини, але й цілої української державности. Вони кажуть: Не треба було робити повстання проти гетьманщини, тільки укріплати її, а тоді вона була би вдержалася проти большевиків і ми нині мали би українську державу. Рівночасно Січові Стрільці були би рішили боротьбу за Львів в українську користь, що було би рішаюче для цілої війни між Польщею й Галичиною.

На мою думку, ті міркування не мають реальних основ і подиктовані радше партійним зазіпленням, таким самим, як закиди тих „лівих“, які кажуть, що се Українська Національна Рада своєю „правою“ політикою погубила Галичину.

Народне повстання проти гетьманщини було немнуче і коли б його не була повела Директорія, то воно було би піднялося під проводом большевиків. Тоді замість Директорії УНР була би скинула гетьмана большевицька окупаційна влада. Чи на тім виграла би українська державність, се для мене зістається під великим сумнівом.

А Січові Стрільці так були звязані з Великою Україною, що вони не могли відійти на оборону Львова, коли там готовилося повстання проти гетьманщини.

Та як би вони й були очистили Львів від польських повстанців, то ще питання, чи се вплинуло би на кінцевий вислід війни між Польщею й Галичиною.

чина, оставлена своїм власном силам, маючи проти себе Польщу, яка мала не тільки моральне, але й матеріяльне підперте антанти, мусіла в війні з Польщею улягти.

II.

Невдачі оборонної війни — Галичини проти Польщі, Великої України проти совітської Росії — не тільки не дали здійснитися ідеї з'єднання Галичини й Великої України в один національно-державний організм, але ще внесли нові елементи роз'єднання.

Коли хто каже, що сьому винен „галицький сепаратизм“, який не допустив до негайного переведення повного з'єднання, той не хоче бачити, що се домагання являється неможливістю. В сій справі дотеперішні окремішности Галичини й Великої України видаються мені менше важними як те, що на Великій Україні не могла утворитися сильна державна влада, яка своїм авторітетом могла би перевести з'єднання. При тім і сю справу — як усі інші — треба міряти людською мірою. Польща також не могла негайно перевести повного з'єднання. Юго-Славія мусіла майже три роки ждати на державну конституцію, яка перевела повне з'єднання. А сі держави не мали тих внутрішніх і зовнішніх трудностей, які тамували державне будівництво на українських землях.

Зрештою, ті „ліві“ елементи, — як галицькі так і придніпрянські — які в свій час поборювали „галицький сепаратизм“ в імя „негайного повного з'єднання“ опісля одні в Варшаві, другі в Ризі відступили Галичину Польщі. Чи негайне переведення повного з'єднання було би дало инший вислід? Ледви!

Одначе не менше помиляються й ті оборонці „галицького сепаратизму“ (вони є й між Придніпрянцями), які кажуть, ніби-то передчасне з'єднання погубило Галичину. Головний їх аргумент той, що Галичина як спадщина після Австрії мала би була инакшу — яснійшу й вигіднійшу — позицію на Міровій Конференції, коли б виступала як самостійна держава, а не як часть Української Народньої Республіки. На се треба відповісти, що міродатні круги Мірової Конференції ясно здавали собі справу з того, що Галичина є спадщиною після Австрії, чого доказом є їх ціла політика в галицькій справі аж до нинішнього дня. Одначе їх зовсім не одушевляла ідея утворення окремої галицької держави. На засіданню Найвисшої Ради 21. мая 1919. Лойд Джордж питав, чи Галичина хоче належати до Польщі чи до України (зглядно разом з Україною до Росії), отже про можливість самостійности Галичини не було й натяку. Так само рішення Найвисшої Ради з 25. червня 1919., яким Галичину віддано під польську окупацію і заповіжено віддання її під тимчасову польську управу, свідчить, що Найвисша Рада вважала Галичину територією, яка в будучности повинна творити часть більшої державної цілости. В кінці треба з натиском ствердити, що делегація УНР на Мірову Конференцію твердо і непохитно обороняла Галичину від Польщі аж до часу розриву між Директорією й Диктатурою. Отже „передчасне

з'єдиненне“ не принесло під сим оглядом шкоди, хіба тільки користь. Шкоду в тім часі приносила хіба сепаратна політика галицького віцепрезидента делегації УНР. З другого боку треба зважити, що самостійна Галичина не була би проти Польщі сильніша, хіба може слабша. Правда, тоді не треба би було висилати галицьких частин на протибольшевицький фронт (одначе корпус Січових Стрільців певне був би остав на Великій Україні). Але тоді Галичина не була би дістала з Великої України тих матеріяльних засобів (вуголь, збіже, оруже, муниція, валюта), які дуже ставали їй в пригоді. І — що особливо важне — не було би того піднесення духа, яке давала свідомість боротьби за з'єдинену, велику українську державу.

Словом, кішцевий вислід боротьби самостійної Галичини проти Польщі не був би инший.

Вивисити прапор галицької самостійности в хвилі, коли всі — ворожими силами розділені досі — народи з'єдинювалися, було внутрішньою неможливістю, бо все свідоме громадянство в Галичині й на Великій Україні було переняте ідеєю з'єдинення. Крім того було би воно компромітацією української національної свідомости перед міжнароднім політичним світом, — компромітацією, яка могла би помститися перше всего на Галичині. Коли вони, мовляв, не почувують себе за одно з Україною, то нехай остають під Польщею, яка панувала на їх землі і до Австрії і під Австрією.

Та неможливістю — не стільки внутрішньою скільки задля висше зазначених обставин — було також негайне переведення повного з'єдинення. Актови з'єдинення, що правда, треба закнвити одну велику хибу: що він, — хоч би шляхом міжнароднього права, як не шляхом державного права, себ-то шляхом договору, як не шляхом закона, — не установляв спільних справ і спільного органу влади для обох частий Української Народньої Республіки на той переходовий час, доки Установчі Збори не переведуть повного з'єдинення. Тоді може уникнулося би багато тертя, а може й катастрофи.

Одначе коли б державного будівництва на українських землях не унеможливила постійна трата території в війні з Польщею й совітською Росією, з'єдинення було би ставало що-раз сильніше. Що так не сталося, винні ті зовнішні відносини, що довели до упадку ту форму всеукраїнської державности, яку утворив акт з'єдинення, заключений між Директорією УНР і галицьким правительством Української Національної Ради. В сих відносинах моральне почуття з'єдинення не видержало проби. Почалося взаємне звальювання вини за невдачі одною частию на другу, а скінчилося тим, що кожда часть кинулася ратувати саму себе, не оглядаючися на цілість.

Першим заломленням з'єдиненого всеукраїнського фронту була загальна політична лінія Директорії УНР супроти Польщі. Після проголошення акту з'єдинення було ясно, що війна Польщі проти Галичини є війною проти часті Української Народньої Республіки. А одначе Директорія не вважала за вказане виповісти війну Польщі, хоч Польща заняла була також західні землі Великої України. В кругах Директорії думали, що се більше дипломатично не палити

всіх мостів до Польщі. Одначе хто міг поважно числитися з такою державою, якої одна часть воює з Польщею, а агенти другої части роблять рівночасно різні миролюбиві заяви в Варшаві коштом тої воюючої чи опісля завойованої части?!

Після сього прийшов перехід галицької армії до Денікіна.

Всі політичні аргументи, які наводяться на оправданне сього переходу, не видержують критики.

Перше всего треба ствердити, що договір з Денікіном не мав характеру військового перемир'я, тільки був договором про перехід галицької армії під розпорядимість Денікіна. Тим самим упадають всі аргументи про безполітичний, чисто військовий характер договору. Коли армія якоїсь держави, найсильніша підпора державної самостійности і найважніший інструмент державної політики, переходить у розпорядимість ворога держави, то се є найстрашніша політична трагедія, яка може зустрінути державу, — страшніша від розбиття й капітуляції. Така політична трагедія скоїлася як-раз тут: Галицька армія, часть армії незалежної Української Народньої Республіки, віддається в розпорядимість ворога незалежности Української Народньої Республіки. З сею хвилию стає вона інструментом політики Денікіна, політики, яка має за ціль повернути Україну в московську неволю. І се має бути безполітичний, чисто військовий договір?!

Що ся галицька часть армії УНР не мала бути вжита проти придніпрянської части тої ж армії УНР, се могло успокоювати совість Галичан, які не були примушені убивати своїх братів-Придніпрянців, але не мало політичного значіння. Галицькі частини міг післати Денікін на противбольшевицький фронт, а свої частини з сього фронту кинути проти армії УНР. Для армії УНР справи не зміняло, хто її бє; важно було, що сила Денікіна збільшилася.

Тепер про ролю Диктатури в цілій справі. На її оборону наводиться, що вона перший договір Начальної Команди Галицької Армії уневажила і всіх справців договору поставила перед суд. Одначе роля Диктатури при другім договорі не в'яснена. Правда, в хвилі заключення сього договору Диктатури не було вже на українській території і галицька армія не мала з нею звязку. Одначе висше наведено твердження учасника, що третя стадія переговорів, яка довела до заключення другого договору, відбулася з уповажнення Диктатури. В найліпшій разі — Диктатура в сій важній хвилі не виказала твердості й непохитности політичної лінії.

В кінці треба й те тямити, що на психологічну можливість переходу галицької армії до Денікіна не остала без впливу та пропаганда орієнтації на Денікіна, яка йшла до Кам'янця й до галицької армії з Парижа через Відень і за яку політично відповідає Диктатура.

Заслугою Диктатури можна вважати хіба те, що вона в останній хвилі не віддалася в розпорядимість Денікіна, тільки виїхала за границю, де після де-якого часу проголосила розрив з орієнтацією на Денікіна¹⁾.

¹⁾ Се, що Диктатор поїхав не до армії, а за границю, ставлено йому також у вину. На се відповідає він у висше згаданій відозві „До війська Галицької Землі“ з серпня 1920. ось що: „В дійсности опустил я армію як-раз тому, що

Остає ще аргумент, що мовляв, Головний Отамам Петлюра сам годився на перемирє з Денікіном, тільки Денікін не хотів з його делегатами говорити. Чи треба аж доказувати ріжницю між тим станом, коли б ціла армія УНР була заключила перемирє з Денікіном, і тим станом, коли галицька часть армії УНР перейшла в розпорядимість Денікіна, оставляючи придніпрянську часть на поталу Денікінови?

Ні, ані один політичний аргумент, який наводиться на оправданне переходу галицької армії до Денікіна, не оправдує нічого.

Єдиним оправданнем може тут бути тільки страшний стан армії, в яким вона могла вже мати тільки одну думку: ратувати житте.

Мала вона ще й другу думку: ратувати себе як українську армію, перебути зиму, а з весною, в тім вічно зміннім хаосі подій, який панував на землях України, може доведеться знов послужити українській справі. Денікін, мовляв, має ще тільки сили, щоб нас розбити, і тому треба з ним замиритися. Але він живий труп і швидко його не стане. Тоді ми знов будемо мати вільні руки. І ще послужимо Україні. Одначе сим надіям не довелось здійснитися¹⁾.

Коли „Україна“, орган придніпрянської дієвої армії, 13. листопада 1919. писала: „Український нарід вірив у свою національну єдність від Кубані аж по Сян, а Диктатура своєю чорною зрадою оплюгавила сей ідеал“. — чи думала вона, що й три тижні не мине, як можна буде що найменше з таким самим правом її ж словами сказати: „Український нарід, вірив у свою національну єдність від Кубані аж по Сян, а Директорія своєю чорною зрадою оплюгавила сей ідеал!“ Бо варшавська декларація з 2. грудня 1919., віддаючи не тільки Галичину, але й західні землі Великої України в польську неволю, проводила нову державну границю по українській землі, якою краяла живе тіло українського народу.

Над варшавським договором з 22. цвітня 1920. не спляюся, бо він був тільки завершенням згаданої декларації.

Перехід галицької армії до Денікіна і варшавська декларація ісії УНР були тими актами, які своїм змістом уневажили акт з'єдинення. З одного боку галицька армія, за яку політично відно, відала Диктатура, що виводила свою владу від Української Національної Ради, яка заключила акт з'єдинення, — перестала обороняти Українську Народню Республіку й віддалася в розпорядимість її ворога Денікіна. З другого боку Директорія УНР, яка була другою договірною стороною при акті з'єдинення, зреклася Галичини в користь Польщі.

Тут треба ствердити, що акт з'єдинення не давав на се Директорії УНР ніякого права, бо до Українських Установчих Зборів ви-

вона наслідком висше згаданого договору поставилася в залежність Російської Команди, а мій побут серед неї був би вазав мене в мойй політичний діяльності“.

¹⁾ Сими надіями оправдував перехід галицької армії до Денікіна також Диктатор підчас побачення зі мною в Парижі в січні 1920. Його найважійша задача, говорив він, зберегти армію, яка ще зможе заважити на рішення української справи.

конування влади над Галичиною прислужувало виключно найвищому галицькому органу влади.

Очевидно, уневажнити акт з'єдинення можна було також іншим способом. Можна було, — коли стало видно, що кождий мусить себе ратувати окремими шляхами, — розійтися на основі спільного порозуміння, не шкодячи собі взаємно. А саме можна було договір про з'єдинення розв'язати і надалі виступати як дві окремі держави, так, як се було перед заключенням договору.

Тоді перехід галицької армії до Денікіна не мав би того політичного значіння, що галицькі Українці є за відбудування „єдиної, федеративної Росії“, як се була поставила справу в Парижі галицька делегація, творячи „Український Національний Комітет“. Тоді треба б було поставити справу так, що Західно-Українська Народня Республіка до справ Української Народньої Республіки не вміщується.

Так само Директорія УНР тоді повинна би в переговорах з Польщею стати і твердо стояти на тім, що галицька територія, на яку Польща має претенсії, є територією Західно-Української Народньої Республіки і про неї Директорія УНР не може рішати.

Таке розв'язання договору про з'єдинення все таки політично було би користійше, ніж те, що сталося.

Далі треба зазначити, що перехід галицької армії до Денікіна не мусів потягнути за собою відречення від Галичини Директорією УНР в користь Польщі. Директорія УНР могла дуже добре стояти далі на становищі приналежности Галичини до Української Народньої Республіки, в чім була би знайшла опертю не тільки в галицьких івних групах, але серед цілого українського громадянства Галичини.

Тоді, очевидно, вона не могла би була заключити договору з Польщею.

Тепер, коли Полща риським договором з совітською Росією й радянською Україною зломилла варшавський договір з головою Директорії УНР й віроломно оставила сього свого союзника його долі, ясно стало, яку вартість мав той союз з Польщею. Помилка Директорії була в тім, що вона вірила Польщі й думала, що Польща може бути на стільки певним союзником України, що для сього можна і треба пожертвувати частю українських земель. Тимчасом для тих Українців, що знали Поляків не як „товаришів недолі під спільним царським ярмом“, а як елемент, що міг свобідно устанавляти своє відношення до українського народу, ніколи не було сумніву, що Польща вороже відноситься до української державности і що її змагання є: ту частю українських земель, яку вона вважає себе на силах з'єсти, прилучити до Польщі, а решту оставити Росії. Сеж ясна річ, що Росія швидче може помириться з приналежністю часті українських земель до Польщі, ніж Україна, яка як самостійна держава швидче чи пізнійше приступила би до переведення з'єдинення всіх українських земель. Польща стоїть на тім, що її державним сусідом буде Росія, і хоче того. І всі її договори, як з Директорією УНР, так з радянською Україною, мають одну ціль: запевнити собі володіння над як найбільшим простором української землі, щоби в кінці, коли

прийде до дефінітивного установаження границі між Польщею й Росією, покликатися на ті договори і на своє „добре набуте право володіння“.

Яким духом дише Польща до Українців, се видно найліше з її поведення супроти урядовців і армії Директорії УНР, як також збігців з Великої України, які опинилися на вигнанню в Польщі. Ті її союзники, які своїми грудьми захищали її інтереси — навіть на українській землі! — перед большевицькою армією, живуть в найстрашнійшій нужді! Здається, неначе б те її поведення мало свідому ціль: винищити як найбільше свідомого українського елементу.

Трагедія Директорії УНР лежить в тім, що вона всего того не хотіла знати й вірила, що Польща може стати опорою в будуванні української держави.

За Директорією УНР пішли совітська Росія й радянська Україна, які договором в Ризі зреклися в користь Польщі тих самих українських земель, включно з Галичиною, які признавав Польщі варшавський договір з Головним Отаманом Петлюрою. Коли пригадати, що головним агітаційним знаряддем совітської Росії й радянської України проти „Петлюрівщини“ було те, що „Петлюра запродав українські землі й українські маси селянства й робітництва в неволю шляхетської Польщі“, то се дасть найліпшу оцінку рижського договору зі становища інтересів українських мас селянства й робітництва.

Варшавський і рижський договори мають, очевидно, свої об'єктивні причини.

Всі ми мріяли про сильну Україну, про Україну, яка захистить усіх своїх дітей від усіх своїх ворогів.

Про сильну Україну мріяла також Галичина, про Україну, яка визволить її з польської неволі.

Коли революція розвалила Росію і на її руїнах стало сходити молоде життя української державности, з яким захопленням галицькі Українці ловили кожду звістку з Кліва! Хотілося їм почути, що Україна така сильна, що зможе заставити Австро-Угорщину віддати галицьку, буковинську й угорську Україну її Матері, Великій Україні.

Сім надіям берестейський мир приніс розчарування. Галицькі Українці ждали прилучення своєї землі до Української Народньої Республіки, а тимчасом побачили, що вона така слаба, що не тільки не може подиктувати свого домагання центральним державам, але ще мусить просити в них помочи проти совітської Росії.

Однак берестейський мир не вніс роз'єднуючих елементів у психологію галицьких Українців. Вони вірили в добру волю правительства Української Народньої Республіки і мали доказ тої доброї волі в додатковім тайнім договорі, яким Австро-Угорщина обов'язалася перевести поділ Галичини. „Коли б тільки українська держава росла й міцніла, а вона вже про нас не забуде!“ — думали вони і з одушевленням обходили свято берестейського мира.

Підчас розпаду Австро-Угорщини змагання до з'єднання виявилось з новою нестримною силою. Безперечно важним складовим елементом цього змагання була надія, що з'єднана Україна буде така сильна

і на полі бою і на Мировій Конференції, що захистить Галичину перед польським завоюванням.

Дійсність розчарувала сі надії. Україна показалася слаба, дуже слаба. І не тільки Україна! Сопітська Росія й радянська Україна разом показалися також такі слабі супроти Польщі, що мусіли їй віддати стільки українських земель, скільки вона хотіла.

Галичина (так само, як Холмщина, Підляше і почасти й Волинь) є супроти Польщі українське погранячє. А доля погранячя все гірка. Воно переходить з рук до рук, відповідно до того, хто сильніший.

Українська Народня Республіка була слаба, сопітська Росія й радянська Україна були слабі, — і тому годилися відступити сі українські погранячні землі Польщі. І хто б не сидів у Київі, — доки Україна буде слаба, доки не буде мати сили зі зброєю в руках вигнати польських завоювників за межі українських земель, — доки мусить шукати згоди з Польщею, відступаючи їй менший чи більший кусень українського погранячя. Ходить тільки про се, щоб відступлені землі мали віру в добру волю Київа, щоб вони вірили, що він відступає їх тільки з konieczности, на де-який час, і що про них не забуде, коли зросте в силу.

Трагедія Петлюри лежала в тім, що галицьке громадянство в його добру волю віри не мало. Коли ж воно до рижського договору поставилося холодніше, то мабуть тому, що до правительства Раковського і тов. не мало претенсій, щоб вони були оборонцями інтересів України.

Словом, Галичині, щоб оборонитися перед Польщею, було потрібне з'єднання з сильною Україною. З'єднана з слабкою Україною, вона може стати ціною, яку слаба Україна примушена буде заплатити за мир з Польщею.

І тому в такий момент, коли з одного боку Україна не може оборонити Галичини перед Польщею, а з другого є хоч найменші вигляди, що Галичина може оборонитися перед Польщею своєю окремою державною політикою, — окрема державна політика Галичини лежить в інтересі з'єднання українських земель, бо вона обороняє Галичину перед Польщею і зберігає її для України. Треба тільки, щоб ся окрема державна політика Галичини не була цілю сама для себе, тільки засобом до вищої цілі, до збереження українського характеру Галичини до того слушного часу, коли вона без перешкоди зможе з'єднатися з Україною.

III.

Такий момент переживає Галичина власне тепер. Держави антанту які на основі мирового договору з Австрією приписують собі право рішити про долю Галичини, стоять на тім, що вона поки-що знаходиться тільки під окупацією Польщі та що її доля ще має бути вирішена. З другого боку ті самі держави антанту, віддаючи Галичину під окупацію Польщі, власним своїм рішенням обов'язалися перед на-

селенням Галичини дати йому змогу виконати право самовизначення. Так представляється положення Галичини зі становища міжнародного права.

На сій міжнародно-правній основі опирає свою політику Уряд Диктатора Західно-Української Народної Республіки. Уряд Диктатора стоїть на тім, що український народ Галичини вже виявив свою волю, утворюючи Західно-Українську Народну Республіку, що сю його волю знасилувано, віддаючи Галичину під окупацію Польщі, та що держави антанти мають обов'язок направити зло і привернути попередній етап, а саме усунути польську окупацію і дати країні змогу здійснити виявлену ним волю й утворити самостійну державу в формі Галицької Республіки.

Зі становища принципу з'єднання українських земель насувається тут питання: Чому ж в такім разі не домагатися від держав антанти, щоби Галичина могла прилучитися до Великої України, чому творити окрему Галицьку Республіку, чому плекати галицький сепаратизм?

Відповідь на се питання дасть оцінка теперішнього стану української державности. Обі дотеперішні державні формації Великої України — Українська Народна Республіка договором у Варшаві, Українська Соціалістична Радянська Республіка договором у Ризі — зреклися Галичини в користь Польщі. Доки державність Великої України не укріщється настільки, що зможе перейти над тими договорами до денного порядку, доти вони будуть стояти на перешкоді з'єднанню Галичини з Великою Україною. Далі теперішня державна формація Великої України знаходиться і під національним і під політично-соціалістичним оглядом в стадії плинності, з якої, мабуть, ще не швидко перейде в стадію спокійного розвитку укріпленої державности. В кінці визволити Галичину з під окупації Польщі можуть тепер тільки держави антанти. Отже можна ставити їм тільки таке домагання, на яке вони можуть згодитися. А на з'єднання Галичини з Великою Україною в її теперішній державній формації вони, очевидно, не згодилися би.

Таким чином остається: Або домагатися від держав антанти негайного усунення польської окупації з Галичини й утворення окремої Галицької Республіки. — або страждати під ярмом польської окупації доти, доки дальший розвиток української державности не принесе визволення і з'єднання всіх українських земель.

Правда, дотеперішнє поведіння держав антанти в галицькій справі не дає великих надій на негайне здійснення політичної концепції Галицької Республіки. Держави антанти теоретично признають, що Галичина не належить до польської держави та що її доля повинна бути ними вирішена, але при тім оставляють її далі в ярмі польської окупації, відкладаючи своє рішення на не-звати-коли.

Щож робити з огляду на се дотеперішнє поведіння держав антанти? Зректися того міжнародно-правного титулу до незалежности, який має Галичина на основі рішень Мирової Конференції? Чи безуцільно пригадувати державам антанти й цілому політичному світові, що Мирові Конференція обов'язалася дати Галичині змогу виконати право самовизначення, й домагатися від держав антанти сповнити се зобов'язання? Вистане сказати, що є се найгорячіше бажання польської

політики, щоби галицька справа зникла з ряду міжнародних політичних питань, щоби ніяка міжнародна сила не перешкождала Польщі вважати Галичину за часть польської держави, щоби над Польщею перестав висіти міжнародній Дамоклів меч та грозити їй кожної хвили втратою Галичини. Сього одного досить, щоби стало ясно, що Галичина не сміє зрékтися свого міжнародньо-правного титулу до незалежності, тільки повинна безупинно домагатися його здійснення.

Не є се „орієнтація на чужі сили“, бо відколи існують міжнародньо-правні відносини, право стало одним з елементів сили народа.

Очевидо, покликуючися на своє право, не треба занедбувати праці над скріплюваннем своєї сили.

Коли держави антагани визволять Галичину з-під польської окупації швицше, ніж се може зробити українській нарід власними силами, — тим ліпше.

Працювати для здійснення всеукраїнського державного ідеалу в Галицькій Республіці, в якій український нарід буде вільним господарем, се не те, що під ярмом польської окупації.

Словом, домагання утворення Галицької Республіки має за ціль визволити Галичину як найшвидче з-під окупації Польщі і зберегти її для України до того часу, доки сила української державности не зросте настільки, що державному з'єдненню українських земель ніщо не зможе стати на перешкоді.

Розуміється, треба, щоби Галицька Республіка — коли б вона утворилася — все мала перед очима сей всеукраїнський державний ідеал, щоби вона не застрягла у вдоволенню зі своєї самостійности. Та се справа цілого українського громадянства на всіх українських землях, справа всеукраїнської національної культури, всеукраїнської політичної думки, яка повинна що-раз сильнійше духово об'єднати всі українські землі, доки не прийде слушний час державного з'єднання.

Сьому з'єдненню будуть сприяти також тенденції світової політики, які ведуть до творення великих державних орг'анізмів. Як тільки Галичина визволиться з-під Польщі, а Велика Україна скріпить свою державність, державне з'єднання всіх українських земель прийде з природною konieczністю.

Зміст:

Переднє слово	3
Від видавництва	4

I. Часть.

Галичина в світовій війні.

Розділ I. Положення Галичини в Австрії	5
Розділ II. Галицькі Українці в світовій війні	12
Розділ III. Розпад Австро-Угорщини. Утворення Української Національної Ради	25

II. Часть.

Західно-Українська Народня Республіка.

Розділ IV. У Львові	41
Розділ V. Боротьба за територію Західно-Української Народньої Республіки	56
Розділ VI. Організація державної влади	61
Розділ VII. З'єднання Західно-Української Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою	67
Розділ VIII. Справа перемиря з Польщею	73
Розділ IX. Остання сесія Української Національної Ради	89
Розділ X. Між антагою і більшевизмом	95
Розділ XI. Утрата території. Проголошення Диктатури	104

III. Часть.

На Міровій Конференції.

Розділ XII. Делегація Української Народної Республіки	113
Розділ XIII. Міжсоюзна Комісія для закінчення перемиря між Польщею й Україною	119
Розділ XIV. Українська акція перед Найвисшою Радою	133
Розділ XV. Рішення Найвисшої Ради в справі Східної Галичини	143
Розділ XVI. Проект статута для Східної Галичини	150

IV. Часть.

На Великій Україні.

Розділ XVII. Відношення між обома правительствами. Між орієнтаціями на Польщу й Москву	168
Розділ XVIII. Розпад	183

V. Часть.

Правительство Західно-Української Народньої Республіки на еміграції.

Розділ XIX. Орієнтація на протибільшевицьку Росію і відречення від неї	203
Розділ XX. Під прапором Незалежної Галицької Республіки	211

VI. Часть.

Кінцеві уваги.

Розділ XXI. Причини невдачі. Галичина й Велика Україна. Окрема галицька політика	217
--	-----

6 риж 84 non
(1986)

PA 355

Institut Sociologique Ukrainien

Siège principale à Kiev

Bureau à l'étranger à Prague, VII. Letna, rue Dobrovski 28, II.

Publications de l'Institut

(sous la direction du Prof. M. Hruchevsky).

Série internationale (en français):

Anthologie de la littérature ukrainienne jusqu'au milieu du XIX siècle avec une préface de M. Antoine Meillet, Prof. au Collège de France.

Abrégé de l'histoire de l'Ukraine, par Michel Hruchevsky, Prof. à l'Université.

Géographie économique de l'Ukraine, par Jean Fechtchenko-Tchopivsky, Prof. à l'École Polytechnique (en préparation).

Histoire abrégé de la littérature ukrainienne (en préparation).

Série ukrainienne:

Les origines de la société, par M. Hruchevsky.

Théorie de la nation, par V. Starossolsky, Prof. à l'Université.

L'état dans le passé et l'évolution du droit constitutionnel dans l'avenir socialiste, par N. Chrague (en préparation).

Études et documents:

Documents pour servir à l'histoire du mouvement social en Ukraine: M. Dragomanov et le groupe socialiste de Genève.

Études et documents relatifs à l'histoire de la révolution en Ukraine: L'Ukraine en 1917—1920, par P. Chrystiuk, vol. I, II, et III. (vol. IV. en préparation). La Galicie en 1918—1920, par Mich. Lozynsky.

Bibliographie ukrainienne sociologique et socialiste, 1871—1920, par J. Kalynovytch (en préparation).

En vente: Paris, M. Giard et E. Brière, 16 rue Soufflot.

Genève, A. Eggimann, rue du Marché 40.

Prague, Librairie Ouvrière, Hybernaska 7,

Berlin, Buchhandlung „Freiheit“, Breitestraße 8—9.

Vienne, H. Goldschmidt, I., Wollzeile 11.

Український Соціологічний Інститут

Інтернаціональна серія (на французькій мові) — див. вгорі.

Українська серія:

М. Грушевський: Початки громадянства (генетична соціологія).

В. Старосольський: Теорія нації.

М. Шраг: Держава в минульчій і нариси державного права в соціалістичній будучині (готується до друку).

Матеріали до історії українського соціального руху:

М. Драгоманов і женецький соціалістичний гурток, студії й матеріали.

Матеріали до історії української революції:

П. Хрестюк: Записки і матеріали до історії української революції, 1917—1920 рр., т. I.—III., (т. IV. готується до друку).

М. Лозинський: Галичина в рр. 1918—1920.

Бібліографія української наукової літератури:

Соціологічна і соціалістична українська література з рр. 1871—1920.

Завдяк Івану Калинович (готується до друку).



Рл355

М. Лозинський

Галичина